

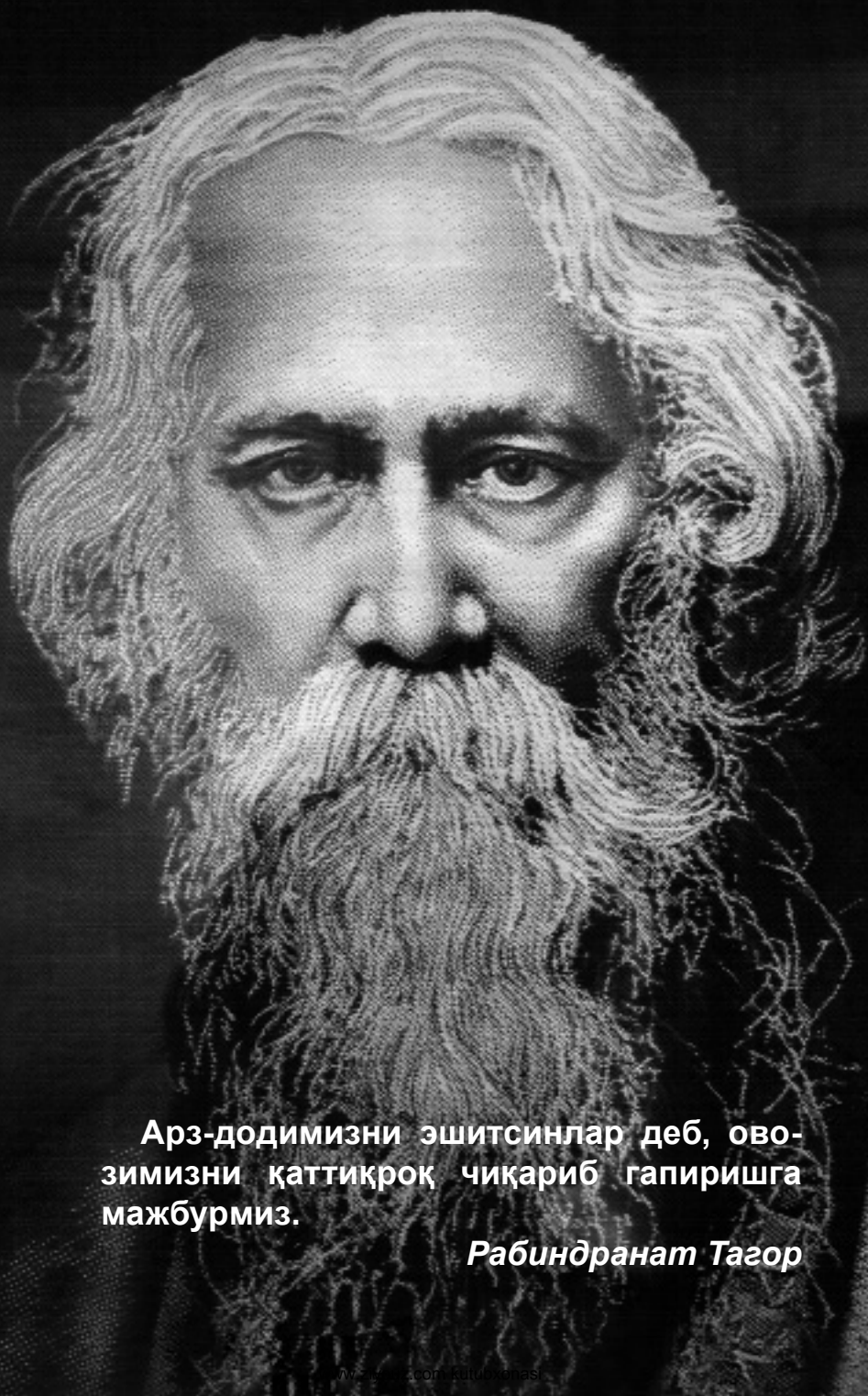
ДАДАХОН НУРИЙ

ВИЖДОН
ҳайқириқлари

(триптих-роман)

АГАР СЕН ЎЗБЕГИМ БЎЛСАНГ...
БИЗГА ЯДРО БОМБАСИ КЕРАКМИ?
ТРИБУНАЛ

ТОШКЕНТ – 2018



Арз-додимизни эшитсинлар деб, ово-
зимизни қаттиқроқ чиқариб гапиришга
мажбурмиз.

Рабиндранат Тагор



Дадахон Нурий Швейцарияга қиёслагудек Бўстонлиқнинг экологик “фронти”да дунёни титратиб турган “СССР” деган мамлакат Ҳарбий Вазири билан олишиб, қутурган буқанинг думига челақ боғлаган ёзувчидир.

Озод ШАРАФИДДИНОВ,

Ўзбекистон Қаҳрамони.

“Ижодни англаш бахти”.

1998 й. 27 апрел.

Дадахон ёзаётган гаплар ҳаммамизнинг кўнглимизда аллақачон етилган, бонг уриб айтиш керак бўлган гаплардир. Унинг ҳар бир асариде қуруқ гап йўқ, инсофга даъват бор. Унга кулоқ солмоқ керак.

Эркин ВОҲИДОВ,

Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири.

“Инсофга даъват”.1988 й. 15 май.

Дадахон билан Қаҳҳор домла ҳузурига кириб, у кишининг оқ потиҳасини олганмиз. Шундан бери бу укамнинг ҳар бир ёзган асарини кузатиб бораман. Унга ҳавасим келади. Айниқса, “Қулатилган чинорлар паноҳи” китоби ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Тўлепберген ҚАИПБЕРГЕНОВ,

Ўзбекистон Қаҳрамони, Ўзбекистон ва

Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси.

“Ёзувчи укамга мактуб”дан 2007 й. 24 июл.



Американи кашф этганлар кўп. Лекин Дадахон Нурий ўзбеклардан биринчи бўлиб Американи ўзининг қарийб саккиз юз бетли “Ниқобсиз Америка ва бошқа манзилгоҳлар” деган романи, маърифий романи (!) билан кашф этган адибдир. Бу романда қаламга олинган кенг миқёсли мавзу – дунёда кечаётган талатўпли воқеалар, сиёсий ўйинлар бир ўзак атрофига бирлаштириб, шунчалик маҳорат билан, ёрқин бўёқлар орқали тасвирланадики, ўқиб ҳайратга тушасан, киши.

Мен бу китобни икки марта ўқиб чиқдим. Бошқаларга ҳам ўқишни маслаҳат берардим. Чунки, бу асардан жуда катта информация олиш мумкин. У – кишининг фикрлаш дунёсини кенгайтиради, ҳозирги глобаллашув даврида оламда кечаётган воқеаларга ҳушёр бир нигоҳ билан қарашга ундайди.

Иброҳим ҒАФУРОВ,

Мунаққид. 2012 й. 30 март.

Бугунги ўзбек адабиётида Дадахон Нурийни энг фаол эссечиси деб биламан. Бир нечта эссе тўпламлари чиқди. Аммо, матбуотда унинг дурустроқ мақталганини билмайман. Ҳолбуки, бунақанги жонкуяр, юртпарвар адибни топиш қийин.

Шукур ХОЛМИРЗАЕВ,

Ўзбекистон халқ ёзувчиси.

«ЎзАС» газетаси, 2003 йил, апрель



Дадахон Нурий қалами нурли, тили равон ижодкор ҳамда дилбар инсон. Мен у кишини ўзимнинг энг яқин қадрдонларим қаторида кўраман.

Доктор Абдул ҚОДИР ХОН.

Покистон ядросини яраган
машхур физик олим.

Адиб асарига ёзилган “Сўзбоши”дан.
18 май.1998 йил. Исломобод.

Муҳтарам Дадахон Нурий жаноблари!

Бизда – урду тилида босилиб чиққан асарингизни қизиқиш билан ўқиб чиқдим. Бухалқларимиз орасидаги дўстлик ришталарининг мустаҳкамроқ боғланишига катта хизмат қўшишига аминман...

Хатим сўнгида мухлисларингиз қатори Сизга сиҳат-саломатлик ва ижодий омадлар тилаб;

Муҳаммад Наваз ШАРИФ,

Покистон Ислом республикаси
Бош вазири.
Исломобод, 1999 й. 25 феврал.

Дадахон Нурий асарларида китобхон диққатини дарров ўзига тортиб оладиган сеҳрли жоду бор деб, бемалол айта оламан.

Қамар РАИС,

Деҳли университети
профессори.

“Адиб ижодига чизгилар”дан.
“Дҳармьюг” журнали, 1998 й. Июнь. Ҳиндистон



Ўтган замонларда ҳақ гап учун Насимийнинг тилини кесиб, терисини шилганлар, етмиш ёшли Машрабни дорга осганлар. Ҳозир замон ўзгарган, бошқача. Нималардир деган бўлсам, унчалик қаттиқ жазога лойиқ гуноҳ қилмагандурман.

Абдулла ҚАҲҲОР

Ёзувчини Москвага, даволашга олиб кетишларидан олдин яқин дўстлари ва шогирдлари билан хайрлашув пайтида айтган сўзларидан. 1968 йил 5 апрел.

(Дадахон Нурий томонидан чизиб олинган устознинг сўнги "қоралама" сурати.)

Ушбу китобни дўстим ва қадрдоним,
умрини фақат муҳтожларга яхшилик
қилиш билан ўтказган дипломат ҳам
арбоб Омонжон Ҳатамовнинг ёрқин
хотирасига бағишлайман.

Муаллиф.

АГАР СЕН ЎЗБЕГИМ БЎЛСАНГ...



ДЕБОЧА

Абдулла Қаҳҳор миллатимизни жисмонан ҳамда маънавий мажруҳ қилишга қаратилган икки ашаддий ёв – ИЧКИЛИК, шунингдек она тилимизнинг КАМСИТИЛИШИ, “БУЗИЛИШИ”га қарши кураш олиб борган фидойи ёзувчидир. Ва бу борада ўша шўролар даврида ҳам енггану, енгилмаган. Бироқ “ғалаба” у киши учун жуда қимматга тушганини кўпчилик биледи. Юқорида сўнгги нидо ўрнида келтирилган иқтибос ҳам буни тасдиқлаб турибди.

Алоҳида мавзуларни ўз ичига олувчи ушбу асарнинг қоғозга туширилишига буюк адибнинг ибратли йўриқларидан бири бўлмиш “Чалажон асар дунёга келмаслиги учун, то тўлғоқ тутмагунча қўлингизга қалам олманг” деган пурмаъно сўзлари туртки бўлганлиги ҳақида ҳикоя бошлашдан олдин ул зотнинг анча безовталик билан кечган ҳаёти ва шахсияти хусусида бироз тўхталиб ўтишга тўғри келади.



УСТОЗНИНГ СЎНГГИ САБОҚЛАРИ

Мен билган ва икки йилдан зиёд вақт давомида камтарона шогирдлик вазифасини ўтаб юрган пайтларимда англаган нарса, у кишининг тўғрисиўз ва рўй-рост, дангал гапни айтишлиги бўлган.

Оддий бир мисол келтираман. Ўша пайтлар Тошкент политехника институти ректори, Ўзбекистоннинг кўзга кўринган йирик олимларидан ҳисобланувчи Муҳаммаджон Ўрозбоев устознинг болалик дўсти бўлиб, улар бир-бирларига жуда яқин оғайни эдилар. Тез-тез кўришиб туришарди. Ўзаро “сен”лашиб гаплашишарди.

Бир куни кўнғироқ жиринглаб қолди.

Абдулла ака:

– Эшикни очинг-чи, Шабодхон (*Шабод Хўжаев – ёзувчини даволовчи машҳур шифокор*) бўлса керак, – дедилар.

Лекин кўнғироқ чалган Муҳаммаджон домла экан. У киши ичкарига кира солиб, узун коридордан тез-тез юриб, тўғридаги хонанингни ўнг томонига қўйилган каравотда ётган дўсти ёнига келди. Ва кутилмаганда:

– Абдулла, сен билан хайрлашгани келдим, – деб қолди.

– Бутунлайми? – “наҳотки” деган маънода



кўзларини катта-катта очиб, унга қаради Абдулла ака.

– Йўқ. Шунчаки, Москвага даволангани кетяпман. Манавуни қара, докторларнинг ёзишича, шунча касалим бор экан, – домла лунжига чап қўлидаги дастрўмолни босган бўлиб, ўнг қўли билан кители ён чўнтагидан бир парча қоғоз чиқарди, уни менга узатаркан, “Ўқингчи, шогирд бола, улар ёзганни тушуниб ҳам бўлмайти, кўз чатоқ”, – деди.

Чиндан ҳам дўхтирларга хос анча бадхатлик билан битилган “12” рақамдан иборат касаллик турларини бир амаллаб ўқиб бердим.

– Кўрдингми, – Муҳаммаджон домла бошини хиёл қимирлатиб савол назари билан дўстига қаради, – қанча касалим бор экан!

– Вой-бўй, – дея, Абдулла ака унинг сўзларини тасдиқлаган бўлди ва ўзига хос босиқлик билан, – яна, ўз оёғингда мен билан хайрлашгани келганинга қойил. Ўлган ўлик ҳам бунча касалликни кўтаролмаган бўларди.

– Абдулла ошна, – бироз қизишган бўлди Муҳаммаджон домла қўлидаги дастрўмолни жағига қаттиқроқ босиб, – Сенинг тилинг аччиқ. Лекин ҳақ гапни топиб айтганинг учун чидаيمان. Қочиб, қаёққа борардим.

– Бўлса, бордир. Гапни айлантирмай қўяқол. Анаву, қоғозда ёзилган касалларинга даво топишар. Жағ қалай, жағ? Ҳали ҳам осилиб тушяптими? Келинболани қандай ўпьяпсан?

Бу гап домла узоқ вақт “сўққабошлик”дан



сўнг икки йилча аввал уйланган ёши ўтинқираганроқ аспирант аёлга ишора эди.

Меҳмон сал норози оҳангда:

– Энди айтмаган шу гапинг қолувди, – деб турганди, ичкарига янги дамланган чойнакда чой ва мева-чева солинган патнусча кўтариб, хонадон соҳибаси кириб келди-ю, домла опага қараб, деди:

– Кибриёхон, бу ошнамга қачон ақл киради-а!?

Ўртада кулги кўтарилди.

Кибриё опа ҳам бўш келадиганлардан эмасди:

– Ўзингиз “Гап келганда, отангни аяма” деган нақл дўстим Абдулла учун тўқиб чиқарилган” дейсиз-ку!...

Ҳа, Абдулла Қаҳҳорнинг “аччиқ”, шу билан бирга, ҳаққонийликдан иборат сўзларидан ҳеч ким “қочиб”, қутулолмасди. Қаёққа ҳам борарди.

Яна шуниси ҳам борки, у киши билан сафдошлари, шогирдлари орасида бўлиб ўтадиган гурунг ва суҳбатлар ҳеч қачон енгил-ялпи гапгаштак тусини олмас, нимаси биландир тингловчини ўйлантириб, мушоҳадага чорловчи “теша тегмаган”, “Атторнинг дўконидан ҳам топилмайдиган” ташбеҳларга бой бўларди. Албатта, ўша даврада ёзувчи томонидан бирон “янги” гап айтилса, тезда кўпчилик адабиёт ихлосмандлари орасида тарқаб кетарди.

Мен ҳали, Абдулла Қаҳҳордай одам би-



лан учрашиш хаёлимга келмаган пайтлар шарқшунос сифатида Тошкентнинг ғалағовурли Чорсу майдони рўпарасида жойлашган талабалар ётоқхонасида “филолог”лар билан ҳайҳотдай катта, саккиз кишилик хонада бирга яшардим. Баъзан, улар орасида гап тарқалиб қоларди: “Абдулла Қаҳҳор билан палончи институтда учрашув бўларкан. Албатта, бориш керак”.

Худди ўша куни ҳамхоналарим йўқ бўлиб қолишарди.

Сўнг, кечга томон жўжа хўрозлардай талашиб-тортишиб, ўша учрашувда айтилган гапларнинг маъносини чақишар, бунда Омон Мухторов (кейинчалик машҳур ёзувчи – Омон Мухтор)га тенг келадигани топилмасди. У, “Ҳа-да, ҳа-да” деб, бўйин томирларини ўйнатиб, ўнг келган “рақиби”ни “чўқиб” ташлайверарди.

Кейинчалик, “Абдулла Қаҳҳор мактаби” деб аталувчи кўпгина сабоқ анжуманларида иштирок этиш шарафига муяссар бўлган менинг бир нечта ижодкор тенгдошларим ҳануз ўша дилкушо лаҳзаларни дафтар саҳифалари ёки оҳанграбо тасмасига тушириб олмаганликларидан афсусланиб, гапирдилар.

Мен қўлимдан келганича ана шу вазифани уддалашга ҳаракат қилганман. Ва “Кундалик”ка тушириб олишдай қутлуғ ишни Оллоҳ таоло кўнглимга солиб, иноят этганига ҳамон шукроналар қиламан.

Устознинг ижод ва ҳаётнинг ҳар бир



жабҳасига дахлдор, юрт қайғуси билан яшаш, виждоний бурч, қалб уйғоқлигига пайғом ўрнида айтилган даъваткор сўзлари ҳамон мени ҳайратга солади, ўйга толдиради.

“Қулатилган чинорлар паноҳи” номли, Иброҳим Ғафуровдай талабчан мунаққид “роман” деб атаган асарим буюк адиб юрагидан ёлқинланиб чиққан дарду аламларнинг кичик бир учқунидир, холос.

Ўша пайтларда ҳар биримиз учун меҳрибон ва мушфиқ устозлардан бири бўлган жаннати инсон Шуҳрат домла “Абдулла Қаҳҳор ўз замонасидан олтмиш йилча аввалроқ туғилиб қолган, унинг ўрни кейинроқ билиниб, қўмсайдиган пайтлар келади” деб, айтган эдилар. Бу сўзлар қай даражада ҳаққонийлигини шу кеча-кунда сезиб, англаб турибмиз. У кишини қўмсаяпмиз ҳам. Чунки, Қаҳҳор домла халқ, миллат келажаги учун чин маънода ўзидан кечган фидойи инсон эди. Баъзан электр симининг қарама-қарши томони бир-бири билан тўқнашганда, чақин пайдо бўлгани каби “шаккокона” гаплар ҳам у кишидан чиқарди.

Тасаввур қилинг, урушдан кейинги йиллар Москванинг энг ишончли “одами” бўлиб, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг партия сардори сифатида “фаолият” кўрсатган Милчаков деган кимсанинг амалга ошириб юрган яширин қилмишларидан ҳамма хабардор эди. Бироқ, унга қарши ҳеч ким чурқ этолмасди. Шу гапни Абдулла Қаҳҳор уюшма минба-



ридан туриб айтди, бир нечта мисоллар келтириб, “Ўзбек адабиётининг душмани” деб, эълон қилди.

Албатта, бундай “қалтис” гаплар жавобсиз қолиши мумкин эмасди. Ўзбекистон Марказқўми бюросида ёзувчидан бу ҳақорат учун кечирим сўрашни талаб қилишганида у, “мен хато қилибман, аслида Милчаков ўзбек адабиётининггина эмас, ўзбек халқининг ҳам жаллоди” дейишим керак эди” дея, “мўътабар” даргоҳни тарк этади.

Ё, ўша пайтларда “Ҳали ҳам биз йиртиқ-ямоқ пахтали чопонни кийиб, чориғимизни судраб юрибмиз. Кўп чет элларни айланиб, шу қарорга келдимки, “колонизатор”дан ҳам ёлчимаган эканмиз” дейишнинг ўзи бўлармиди! Ёки, “совет халқи коммунизм даврида яшай бошлагани” ҳақида ҳамма ёққа жар солинаётган бир пайтда, “Ёшлар билан суҳбат”да “Мамлакатимиз ичкарисида, ташқарисида ҳам коммунизм ғояси ўзини бебурд қилиб бўлди. Пропаганданинг ҳам бурди кетди. Назариямиздан одамларнинг ихлоси қайтаяпти” деб ким айта оларди?

Ҳеч бўлмаса, ўтган шўро даврининг олтишинчи йил ўрталарини эслаб кўринг. Бирдан кимдандир чиққан кўрсатма бўйича Ўзбекистоннинг узоқ-яқин барча ҳудудини, ҳатто энг чекка қишлоқларини ҳам бир хил шакл-шамоилдаги “замонавий, қулай шарт-шароитлари мавжуд” пиво (хона) дўкончалари



босиб кетди. Бу аҳоли орасида “оммалашиб” бораётган ичимликни ёғоч “бўчкалар”да “санитария маданияти”га риоя қилмай, пала-партиш сотилишининг олдини олиш учун амалга оширилган замон талабига монанд “янгилик” деб, эълон қилинди.

Аслида, унинг замирида Тошкентда қурилган пиво ишлаб чиқариш корхоналари “маҳсулоти”ни қандай йўл билан бўлсада, кўпроқ сотиб, мўмай даромад орттириш, иттифоқнинг бошқа жойларида бўлганидек, аҳолини шу ичимликка “қизиқтириш” ётарди. Натижа нима бўлди денг, кўча-кўйда “пешоб ҳиди анқиб турувчи” (А. Қаҳҳор) маст-аластлар кўпайди, айниқса, қишлоқлардаги ўсмир болалар орасида ҳам “чанқоқбосди” деб, пивохўрликка ружу қўйиш авж олди.

Айни ўша пайтлар Тошкентга туташ Бўстонлиқдаги олис тоғли Нанай қишлоқ советининг раиси, яқин танишим Абдурахим Тиллахонов мени йўқлаб келиб қолди.

– Кечагина Абдулла Қаҳҳорнинг радио орқали айтган гапларини эшитиб қолдик. Пивохўрлик билан ичкиликка берилишнинг ораси бир қадам экан. Унинг асорати ўта ёмонлиги ҳақида ёзувчи хўп куюниб гапирдилар. Бир йилдан бери мана, биз ҳам жазосини тартиб ётибмиз. Кун ора икки-уч хонадонда қийчув, жанжал. Ҳеч қачон Нанайда қўйди-чиқди деган нарса бўлмаганди. Ҳозир кўпайиб қолди. Нима қилишга ҳайронмиз. Уч-тўрт қария ке-



либ, ёзувчи билан учрашсак бўлармикан, деб келгандим.

– У кишининг кечаги радио орқали қилган чиқиши ҳозир ҳамма ёқда шов-шув бўлиб юрибди. Албатта, энди бу мавзу давом этади. Озгина кутишга тўғри келади. Дарвоқе, қишлоқда “Қизил тўй” ҳам бўлиб тургандир?

– Райкомдан, райкомкомсомолдан келиб, шу “янгилик”ни бошланглар деб, қўйишмаяпти.

– Бошлаб кўринг, ана ундан кейин “томоша”нинг “янгиси” ҳам бошланиб кетади, – дедим меҳмонга ҳазилнамо оҳангда.

– Қўшни “Сижжак” қишлоғида шундай бўпти, – деди-да, Абдураҳим ака қўшиб қўйди, – ичиб олган йигитлар “қиз томон” – “куёв томон” бўлиб, урушиб кетган экан, ҳозир беш-олтитаси Ғазалкент милицияхонасида ўтирган эмиш.

Шундай қилиб, “қизил тўй”лар ўтказиш маросими авжга чиққандан-чиқиб борар, дастурхонларнинг “файзи” турли-туман ичкиликлар ҳисобланарди.

Атеистлар ҳам қараб туришмади. “Эскича” никоҳ ўқитишни “сарқит” деб эълон қилишди. Унинг ўрнини бир нечта “пиру бадавлат” бесоқол қариялар эгаллаб, қўлларида ароқ тўла қадах кўтариб, ёш келин-куёвни янгича “совет оиласи” барпо этаётганлари билан табриклаб, бахтли турмуш тилашарди.

Аҳвол шу даражага бориб етдики, машҳур рус ёзувчиси Чехов ўз ҳикояларидан бирида



тасвирлаганига тақлидан ўзбекча “тўй генераллари” пайдо бўлди. Улар – ўзимизникилар, “генерал” бўлмаса ҳам, уч-тўртта ордени бор Ватан уруши қатнашчилари бўлиб, тарғиботчи комсомол ячейкалари томонидан “намунавий” тўйларга фахрий меҳмон сифатида олиб бориларди.

Худди шундай кунларнинг бирида Абдулла Қаҳҳорнинг республика марказий газетасида “Уят” номли катта мақоласи эълон қилинди.

Бу мақоланинг ёзилганига мана, ярим асрдан ортиқроқ вақт ўтибдики, ҳамон биз учун катта сабоқ ўрнида зарурлиги ва долзарблигини ҳисобга олиб, яна хира торта бошлаган кўзларимиз очилармикан деган ниятда “Уят”ни шарҳлашдан кўра, ундан айрим парчаларни келтириб ўтаман.

“Уят фақат инсонга хос туйғудир. Ҳайвон уят пайдо қилолмагани учун инсонга яқинлашолмайди, лекин инсон уятни йўқотиб, ҳайвонга яқинлашиб қолиши мумкин”.

“Бир донишманд уятни “виждоннинг сиртки кўриниши” дебди... Модомики шундоқ экан, уятни жамиятимизни бало-қазодан сақлайдиган буюк посбон дейиш мумкин. Ёв қалъани олмоқчи бўлса, ҳужумни посбонни босишдан бошлайди. Посбонни қўлга олиш – қалъага раҳна солиш демакдир. Жамиятимизга ёв от солмоқчи, шу мақсадда пиянисталар, фосиқлар, ўғрилар, товламачилар, поражўрлар, амалпарастлар, безорилар ва



бошқа чиқит одамлар қўли билан улуғ посбонимизга ҳамла қилаётибди. Бу хилдаги одамлар кўп эмас, лекин бутун бир жамоа кайфиятини бузиш учун битта уятсиз кифоя, шу сабаб булар кўп кўрингани билан унчалик даҳшат соладиган куч эмас, лекин нияти даҳшатли; жамиятимизнинг улуғ посбони бўлмиш уятнинг оёқ-қўлини боғлаб, четга сурмоқчи, шу билан қалъамизга раҳна солмоқчи”.

“Биз одоб учун кураш олиб борарканмиз, бу йўлда кўрадиган чораларимиз, жорий қиладиган тадбирларимиз, биринчи навбатда, шон-шавкатимиз бўлмиш уятни душман ҳамласидан ҳимоя қилишга қаратилиши зурур”.

“Биладиган одамларнинг айтишларига қараганда, ҳозир содир бўлаётган жиноятларнинг 80 фоизи ичкилик орқасидан содир бўляпти. Модомики, шундоқ экан, нима учун автобусга яланғоч чиқиш, дастурхон устида рўмолчага бурун қоқиш беодобчилигу, одам гавжум жойларга ичкилик ичиб бориш беодобчилик эмас... Ичкилик ичиш қачондан бери, нима учун айб саналмай қолди?”.

“Биз кўпинча айбни ёшларга, ўтмишга тўнкаймиз-у, ахлоқсизлик, жинояткорликка йўлланма берадиган ичкиликни ташвиқ қилувчи, туриш-турмуши билан “ичкилик ичиш айб эмас” деб турган одамларни кўриб – кўрмагандай бўламиз”.

“Тўйларда “катталар” “мен сенга айтсам”га



етгунча тўйиб ичишади. Ўша “катталар” қатори энг “ҳурматли қариялар” келин-куёв ёшларга тилак тилаган бўлиб, қадаҳ кўтаришади, ҳаммани ичишга ундашади, шу билан бутун ҳовлини, томларни тутиб кетган болабақраларнинг кўз ўнгида ичкиликка қизиқиш уйғотишади”.

Ва мақола шундай сўзлар билан якунланади: “Биз одобсизлик, ахлоқсизлик, хилма-хил жиноятларга қарши курашда халқимизнинг улуғ посбони уятни душман ҳамласидан ҳимоя қилиш ишига жуда катта эътибор қаратишимиз керак!”

Ўша пайтлар одамларда уят ҳисси анча юқори эканми, мақола бутун жамиятни бир қалқитиб юборди, кўп муҳокамаю мунозараларга сабаб бўлди. Расмий доиралар орасида ҳам унга хайрихоҳлар кўпайди.

Уятсизликка йўл очганларнинг анча шашти пасайиб, юзлари шувут бўлди. Кўчалар бўйидаги катта-кичик дўконлар эшиги ёнбошига ароқ тўла яшиқларни кўз-кўзлаб, тахлаб қўйиш аста-секинлик билан барҳам топа бошлади. Қишлоқлардаги анча-мунча оилалар турмушига раҳна солиб улгурган пиво “қовоқхона”ларига махсус жиҳозланган машиналарда тўғридан-тўри “ичимлик” келтириш йўллари тўсилди.

“Қизил тўй”ларнинг ҳам аста-секин доврўғи пасая бошлади. Лекин ичкилик одамлар қонига сингиб бўлганди. Худди Россиядаги-



дай “хушёрхона”лар ҳамон “гавжум” эди. Бу балойи азимдан қутулиш осон кечмади. Баъзи вилоятларда тўйга сеп тўплаш баробарида “норма”даги ичкиликни алоҳида қулф-калитли хонага йиғиб бориш “анъана” тусини олиб бўлганди.

Яхшиям, мустақилликка эришиб, ўз эркимизни қўлга киритдигу, на халқимизнинг урф-одати, на менталитети мезонига тўғри келадиган бу бегона дарди-бедаво иллат барҳам топа бошлади. Тўй дастурхонларидан ичкиликнинг баракаси ўчиб, унга муккасидан кетганлар орасида уят туйғуси уйғона бошлади.

Кўпчилик ижодкор ҳамда зиёлилар миллат кушандаси бўлган ичкиликка ружу қўйиш энди қайтарилмаса керак деб, турган бир пайтда, кутилмаганда қаердандир совуқ изғирин уфуриб, чанг-тўзон билан иккинчи маротаба уят кўрғонимизга ҳамла бошлади.

Ичкилик ҳар доим яхшилик ва тинч-тотувликнинг кушандаси бўлиб, разолат уяси ҳисобланган. Абдулла Қаҳҳор уни “нашавандликнинг бир тури” деб баҳолаган.

У – ҳар қандай жамиятда ҳам турли йўллар билан илдиз отиб, пайдо бўлиши мумкин экан. Шундай бўлмаса, шу ўта хавфли иллат мустақиллигимизнинг авжи палласида қайта бош кўтарармиди! Бунинг ўз сабаблари бор эди, албатта. Чунки бизда “Бозор иқтисодиёти” деган тамойил “бозор эркинлиги” билан арала-



шиб кетиб қолди. “Ҳар ким пули ва имконияти бўлса, ўзи билганича иш юритиши мумкин. Унга ҳеч ким қаршилиқ қилолмайди, энди бундан бу ёғига ҳамма нарсани пул ҳал қилади” деган тушунча кўпчиликка сингдириб бўлинганди.

Бу – аввалдан ҳам яшаши, даромади “ўзига яраша” бўлган бир гуруҳ “тадбирли” бойваччалар учун айна муддао бўлди. Айниқса, бир пайтлар даврини суриб, сўнг шашти пасайиб қолган пиво ичимлиги тугул унинг кўпигидан ҳам жарақ-жарақ пул ясаш ҳадисини яхши эгаллаган корчалонлар яна жонланиб қолди. Олдинги амалга ошмай қолган режаларини давом эттириш учун “чет”дан осонгина ҳамкор топишди. Қисқа муддат ичида “хориж бренди” бўйича ичимлик ишлаб чиқарадиган бир нечта корхона қуриб битказилди. Энди унинг довуғини ҳамма ёққа ёйиш керак эди.

Пойтахт шаҳар кўчаларининг бўйларини, вилоятларга борувчи магистрал йўллар атрофини бир гуруҳ малласоч ўсмирлар (улар ёнида кўҳликкина қизлар ҳам бор)нинг пиво кружкасини баланд кўтариб, “Ҳаёт завқини тотиб кўр!” ёзувли кулиб турган суратлари туширилган баҳайбат тарғибот рекламалари босиб кетди.

Ҳатто, бундай даъваткор “шиор”лар кўрга ҳассадай қилиб, давлат раҳбарлари кунда ўтиб турадиган йўлнинг қоқ ўртасига ҳам илиб қўйилди.

Биз, бир гуруҳ ёзувчи-журналистлар бун-



дай кўр-кўрона зарарли ташвиқотларга қарши ёзилган мақолалар билан кўпгина матбуот эшикларини қоқдик. Бироқ, бу ишлар “юқори” билан боғлиқлигини айтиб, ёзганларимизни қайтаришарди.

Бир пайтлар “Уят” мақоласини босиб, катта савобли иш қилган “отахон газета” ходимлари ҳам “ҳозир “бозор иқтисодиёти”, ҳар ким харжини кўтариб, ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотни реклама қилишга ҳаққи бор” дея, ҳафсаламизни пир қилишди. Биз уларга “демак, “бозор иқтисодиёти”да уят деган нарса бўлмас экан-да”, деёлдик холос...

Уятсизлик давом этиб, “пивоҳўрлик” ҳам ҳолва бўлиб қолди. Энди фуқароларимизга “Ҳаёт лаззатини тотиб кўриш”нинг бошқача анча “маданийлашган” йўлини тавсия эта бошлашди. Яна шаҳару қишлоқларда нафсни “қондириб” олишга мўлжалланган алоҳида “газакхона”лари бор, “намунавий” номи ҳар қандай одамни ҳам бир қарашда ўзига оҳанрабодай жалб этувчи, ичимлик маҳсулотлари билан тўлдириб ташланган махсус “ВИНО-ВОДКА” дўконлари пайдо бўла бошлади.

Тез орада бундай ғурбатхоналар худди баҳор ёмғиридан сўнг потирлаб чиққан кўзиқоринлардай ҳаммаёқни босиб кетди. Айтишларича, Нанай қишлоғининг гавжум гузари марказида, аввалги “пивоҳона” ўрнида очилган янгича кайфхона – “Вино-водка” маскани гавжумлашиб бораётганмиш.



Уятсизлик шу даражага бориб етдики, мактаб, болалар муассасалари, ҳатто, масжидларга яқин жойларда ҳам шу каби шармандали ёзувлар пайдо бўла бошлади.

Бу, бир пайтлар “Уят” мақоласида бонг уриб айтилган “Ёв”нинг қайтадан бошланган ошкора босқинини эслатмаяптими?

“Бир минг тур ичимлик маҳсулотлари”га тўлатиб, ранго-ранг қилиб ёритилган “Вино-Водка” жавонлари ўтган-кетганнинг кўзини ўйнатиб, ўзига жалб қилиб турувчи “супер дўкон”лар кўпайганидан-кўпайиб бораётгани ачинарли ҳолдир. Афсус, бу фақат Тошкентга хос ҳодиса эмас... Дарвоқе, катта-кичик дарёлар қаёққа оқса, жилғалар ҳам унга эргашади, деган ҳикматни унутмаслик керак...

Шу ерда бир нарсани айтиб ўтишга тўғри келади. Ҳаммамиз “Уят”и йўқ деб, ур калтак-сур калтак қилишга ўрганиб қолган “ахлоқсиз” ғарб мамлакатларида ҳам ичкиликни ҳозирги биздагидай тарғиб қилишга асло йўл қўйилмайди. Америкада-ку, қаттиқроқ маст қилувчи ўшандай зормандани излаб топишнинг ўзи муаммо! Ҳатто, пивони 23 ёшга етмаганларга сотган ҳам, уни харид қилиб олган ҳам судланиб, жазосиз қолмайди.

Мабодо, биздаги “Вино-Водка”чи эррайимлар ўша томонларга бориб, одам гавжум бўладиган жойлардан бирига “Супер дўкон” очсалар-у, пештахталарини дунёга “донғи” кетган “Водка”, яна қандайдир ўткир ичкилик



шишалари билан тўлдириб, киравериш эшик устига “WELCOME” (“Хуш келибсиз!”) деб, ёзиб қўйсалар борми, шуни очиқ айта оламанки, тўрт дақиқадан кечикмай, “Ахлоқ полицияси” ходимлари етиб келиб, ҳар қандай “америкача” демократия тамойилларга ҳам қарамай, уларнинг қўлларига кишан солиб, керакли жойга олиб кетган бўлардилар.

Шу кеча-кундузда оилалар орасида рўй бераётган ноаҳиллик, қўйди-чиқдилар ҳақида кўп гапирилмоқда. Илгари ҳам шундай бўлган. Бунинг асосий сабабчиси ичкилик эканлиги очиқдан-очиқ айтилар, ҳатто, мисол тариқасида бизларга “юқтирилган” бедаво иллат – “уятсизлик” ташкил этаётгани ҳам расман эълон қилинарди.

Ҳозир, бу ҳақда ҳеч қандай гап ҳам, маълумот ҳам йўқ. Балки, ўша иллат маълум фоиз даражасига етгач, ана ундан кейин бонг урамиз, шекилли! Шуни кутиб ўтирмай, касалликнинг олди олингани яхшироқ эмасми!?

Маҳалла оқсоқоллари, тартиб-интизом посбонлари, кенг жамоатчилик қаёққа қараяпти? Ё, шунга ҳам давлатимиз раҳбари томонидан бирон йўлланма берилишини кутиш керакми?!

Яқинда тарқаб қолган гапларга қараганда, россиялик “ҳомийлар” катта инвестиция киритиб, Ўзбекистонда минтақа бўйича энг йирик ароқ заводи қуриб бериш ҳаракатида юрган эмишлар.

Агар шу рост бўлса, миллатимиз ор-номус



қўрғонининг Жалолиддин Мангуберди, Амир Темурдай буюк посбонлари бўлган ва борлигини унутган ҳолда, “ёв”нинг заҳар-заққумли шаробига маҳлиё бўлиб, унинг навбатдаги “УЯТСИЗ”лик сиртмоғига гарданимизни тутиб берган бўламиз.

Бундан ўзлигимизни англаш борасида азоб-уқубатлар чекиб, шу йўлда қурбон бўлган юртимизнинг кўплаб фидойи фарзандлари қатори Абдулла Қаҳҳорнинг ҳам руҳи чирқиллаб, гўрида тик туриши аниқ.



АЧЧИҚ ҲАҚИҚАТ

Баъзан одам юрагида йиғилиб қолган дарднинг “тўлғоқ тутгандай” вулқон каби отилиб чиқишига туртки бўлувчи тасодифий сабаб рўй берадики, беихтиёр қўлингга қалам олиб, устоз айтганларидай, кўнглингни бўшатишдан бошқа иложини тополмай қоласан.

Мени – Ҳиндистондан келган меҳмоннинг учтагина жумладан иборат ҳайратомуз сўзи туртки бўлиб – ҳушёр торттириб юборди. Шаҳид Тастим ўз мамлакатадаги энг катта, қарийб бир миллионга яқин талаба таҳсил оладиган Деҳли университети қошида ташкил этилган “Ўзбек тили ва адабиёти” кафедраси бошлиғи, у киши билан кўпдан буён танишлигимиз бор. Таклифимизга биноан Тошкентга келиб, бир неча кун давомида меҳмонимиз бўлди.

Бу ташрифнинг диққатга сазовор томони яна шунда эдики, Таслим соҳиб ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши муносабати билан бизда ўтказиладиган “Тил байрами”да ҳурматли меҳмонлар қаторида иштирок этиш учун келганди.

Кўп жойларни кўрсатдик, ҳатто, Сирдарё вилояти бўйлаб саёҳат уюштириб, янги қурилишлар, анорзор боғлар, пахта далала-



рию қовун полизларини томоша қилдирдик. Меҳмоннинг бутунлай янги ҳаёт йўлини танлаган мустақил мамлакатимиздан олган таассуротлари бир олам эди. Тошкентдаги “Ўзбек тили ва адабиёти” дарслари ўқитиладиган олийгоҳдомлалари ва талабалар билан бўлган учрашувлар, айниқса, янги ташкил этилган Алишер Навоий номли Ўзбек тили ва адабиёти университети билан Деҳли олийгоҳи орасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш ҳақида келишувлар ғоят самарали бўлди.

Жаноб Таслимнинг қатор ўқув юртлари аудиторияларида бўлган учрашувларда айтган:

– Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг университетимизда ташкил этилган “Ўзбек тили ва адабиёти” факултетига кириб ўқишга қизиқувчилар сони ошиб бормоқда. Ҳар йили ўттизга яқин йигит-қиз шу соҳа бўйича малакали мутахассис бўлиб етишмоқда, – каби сўзлари кўпчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Айниқса, меҳмон матбуот ва телевидение учун берган интервьюларида Тошкент аввалги кўрганларига қараганда буткул ўзгариб кетгани, кўчаларнинг озода ва саришталиги ҳақида тўлқинланиб гапирарди.

Доктор Таслим соҳиб сафарининг охириги кунлари пойтахтнинг кўплаб диққатга сазовор жойлари ва гавжум кўчалари бўйлаб кезиб, у ердаги манзараларни бирма-бир кинофотокамерага тушириб олган экан, уйда бафуржа гурунглашиб ўтирганимизда мен-



га қўйиб, кўрсатди. Тўғриси, ўзим эътибор бермай юрган пойтахт жамоли кўз олдимда янада бошқачароқ, эртаклардагидек шаҳар қиёфасида гавдаланиб кетгандай бўлди.

Бироқ, тилимизга ҳурмат-эътибори баланд, унинг ҳақиқий жонкуяри бўлган меҳмонимиз ўз касбига хос жиҳатларни ҳам унутмаган экан, қўлидаги камера тугмачасини босиб, шаҳар кўча бўйларини узунасига эгаллаб ётган реклама ёзувлари тасвирини экран орқали намойиш эта бошлади... Тугмачани яна бир босганди, барча инглизча ва бошқа хорижий тиллардаги пешлавҳалар ғойиб бўлиб, улар ўрнини ўзимизга таниш бўлиб кетган икки тил, яъни русча ва ўзбекча ёзувлар эгаллади.

Замонавий техника кароматини қарангки, бир лаҳзада реклама ёзувларидаги қайси тил неча фоизни ташкил этиши ҳақидаги аниқ ҳисоб рақами ҳам липпиллаб, экранда кўриниб қолди. Рус тили 90 фоиз кўрсаткич билан ўзбек тилидан устунлик қилиб турарди.

Ўртага чўкиб қолган жимликни меҳмоннинг ўзи бузди.

– Илгари бундай эмасди.

Бу сўзлар кўнгилга ботмайдиган қилиб, яқинлик аломати билан беозоргина оҳангда айтилган бўлса-да, одамни ҳушёр торттириб юборадиган аччиқ ҳақиқат эди.



ТИЛ ВА ТАЗЙИҚ

Тилимизнинг чет элдаги бир неча йиллик тарғиботчиси бўлиб ишлаб келаётган меҳмоннинг ҳурматини жойига қўйиб, ватанига кузатдик. Лекин – унинг “Илгари бундай эмасди” деб айтган сўзлари қулоғим остидан нари кетмасди.

Ҳа, шўро даврида Шаҳид Таслим бир неча бор Тошкентга келиб, тилимиздан сабоқ олиб кетган. Шу сабаб бўлиб, унинг саъюҳаракатлари билан Мустақиллигимизнинг дастлабки йиллари Ҳиндистоннинг Бош олийгоҳида биринчи бўлиб ўзбек тили ва адабиётини фан сифатида ўрганиб, ўқитиш тизими йўлга қўйилди.

“Илгари”, яъни шўро даврида Таслим соҳиб тилга олган аҳвол “қандай”лиги ҳақидаги гап беихтиёр 1968 йиллари бўлиб ўтган бир воқеани кўз олдимда гавдалантириб юборди: ўшанда қайтадан нашр этила бошлаган “Гулистон” журналининг доврўғи ўта баланд эди, унинг ижодий жамоасида адабий ходим бўлиб ишлардим. Арзимас муддат ичидаёқ журнал обрўйини осмон баробар кўтарган, миллий тилимиз, қадриятларимизнинг ўта жонкуяри “Бош муҳаррир” (“редактор” сўзини илк бор миллий тилимизда муомалага киритиш шу



журналдан бошланган) Иброҳим Раҳим мени ўз ҳузурига чақириб, шундай деди:

– Таҳририятимиз Ўзбекистон Республикасининг Марказий майдонига яқин жойда эканлигини яхши биласиз. Атрофга, бир айланиб, назар ташланг. Кўп расмий идоралар ўз пешлавҳаларини “бир тиллик”ка айлантириб, ўзбек тили йўқдай иш тутишмоқда. Ҳар жойга илинган тарғибот-ташвиқот шиорлари ҳам шундай аҳволда. Пойтахтдай деган жойдаги бу ҳолат касалликдай тезда бошқа жойларга ҳам тарқаб кетиб, оқибати яхши бўлмайди. Графкинга айтаман, далил-ашёлар билан суратли мақола тайёрланглар. Яқинда эълон қилинган Абдулла Қаҳҳорнинг ўзбек тилининг аҳволи ҳақидаги мақоласидан “парча” келтирилса, ёмон бўлмасди.

Чинданам шаҳарнинг “Қизил майдон” ҳамда “Сквер” оралиғида жойлашган журналимиз таҳририяти атрофидаги аҳвол “бошқача” эди. “Гулистон”га киравериш катта эшикнинг икки ёнбошига ўрнатилган пешлавҳадан ташқари барча идора ва маҳкамалар узил-кесил “бир тиллик”ка ўтиб олгани шундоқ кўзга ташланиб турарди. Ҳатто, Тошкент шаҳар ижрокоми ҳам!

Журналнинг бош фотомухбири Графкин иккаламиз бир нечта суратли ашёлар билан танқидий фоторепортаж “қоралама”сини тайёрладик. Унга изоҳ сифатида шаҳар ижроқўми раиси Ҳусниддин Асомовдан қисқа “интервью” олиш қолганди, холос.



У киши бизни яхши кутиб олди. Бироқ, саволга жавоб беришга келганда, менга берилган таҳририят гувоҳномасини қайтариш ўрнига столи тортмасига ташлаб:

– Сизга ишониб, бериб қўйилган бу ҳужжатни керакли идоралардан оласиз, – дея, аппарати “кўзи”ни ўзи томон тўғрилайётган фотомухбиримизга қараб бақирди, – Ҳозир милиция чақираман, ўзбошимчалик бас қилинсин!...

Тўғри, ўшанда танқидий репортаж эълон қилинмади. Гувоҳномам ҳам “махсус идора”да қолиб кетди, чамамда...

Ўзим эса – кўпдан бери мени таклиф қилиб юришган махсус мактабга ҳиндий тили муаллими бўлиб, ишга ўтиб кетдим.

Бироқ, озгинадан кейин шунинг гувоҳи бўлдимки, “бир тиллик”ка ўтган идоралар эшикларининг икки ёнбошида ўзбек ва рус тилларидаги пешлавҳалар пайдо бўлиб қолди. Ижрокомга кираверишда ҳам.

Мен гарчи аввалроқ шу маҳкама раҳбаридан анчагина ранжиган бўлсам-да, барибир у кишининг юрагида миллат учун қайғуриш ҳис-туйғуси борлигини сезиб, ичимдан хурсанд бўлган эдим.

Бир куни шу одам ҳузурига кириб, раҳмат айтиб қўймоқни ният қилиб юрардим-у, негандир бунинг иложини қилолмаганимдан анча вақт афсусланиб юрганман.



МИЛЛАТ ҒУРУРИ

Очиғини айтавериш керак, ҳозир йилда бир марта бериладиган имконият – “Тил байрами”нинг тантаналари муносабати билан ҳамманинг “тили” чиқиб қолади. “Оҳ, Она тилим”лаб шеър бахшида қилганлар, телевизор экранларини гуркиратиб, радио тўлқинлари орқали ҳайқириб, вақтли матбуот саҳифаларини тўлдириб ҳамду санолар айтганларнинг санаб-саноғига етолмай қоласиз.

“Тил миллат ғурури”, “Мустақилликнинг мустаҳкам пойдевори” мавзуида катта тантанали йиғилишлар ўтказилиб, эҳтиросли нутқлар сўзланади. Хуллас, раҳбарлару оддий фуқаронинг оғзидан бол томади.

Ўзбекнинг гапи бор – “Бир кунлик тўй ўтади-кетди” деган. Бу “Байрам” ҳам шундай! Қайноқ юракларнинг ҳовури босилиб, дарангдурунг, шовқин-суронлардан чарчаганингни сезасан-да, ором олишни истаб қоласан. Бу бир йилга чўзилиши мумин. Унгача оғизга нос каппалаган кашандадай индамай юраверасан. Бемехр фарзанд каби “Она”нинг аҳволи не кечаётгани хаёлингга ҳам келмайди.

Мен баъзи бировларнинг иззат-нафсига тегиши мумкин бўлган ушбу гапларни бекорга ёзаётганим йўқ. Бундоқ, бошингиз-



дан кечаётган ўйларни фикр-тарозисига солиб қарасангиз, тилга эътиборсизлик хорижий меҳмон “тасвири”дагилардан ҳам баттарроқ, ночор аҳволда эканлигини англайсиз.

Тошкентнинг марказий даҳаларидан бири (собиқ “Новомосковская”), ҳозирги “Оққўрғон” кўчалари бўйлаб юриб кўринг-а, “Дорихона”лардан бошқа биронта ўзбекча ёзувли пешлавҳага кўзингиз тушмайди. Шу даҳа ёнбошидан ўтган “Кичик ҳалқа йўли”нинг ўнг томонидаги анчагина жойни эгаллаган қатор “Маркет” деб аталувчи савдо шохобчаларининг пештоқларида ялтиллаб, кўзни олгудай ёниб турган реклама “атамалар” ичидан ўн фоиз тугул, бир фоиз ҳам миллий тилимизда ёзилган сўзларга кўзингиз тушмайди.

Яқинда Россияда узоқ вақт ошпазлик “бизнеси” билан шуғулланиб, ўз киндик қони тўкилган гўшага қайтиб келган бир киши “оққўрғонлик” маҳалладошларига:

– Тавба, кечқурун ана бу “ҳалқа йўл”ни айланиб, таниёлмай қолдим. Худди Мурманскнинг ўзи бўпти-қопти, – деса, ҳозиржавоброқ кўшниси:

– Аввал “Новомосковская” эди, энди “Мурманск” бўлса нима қипти! – дея жавоб қайтарган экан.

Яна, шу мавзе билан боғлиқ, бундан икки йилча олдинги айнан “Тил байрами” кунлари рўй берган, айтишга тилинг айланавермайдиган ғаройиб бир ҳодиса ҳақида ҳам гапириб ўтишга тўғри келади.



Ҳа, ўшанда ўзбек тилига давлат тили мақоми берилган куннинг 25 йиллигини нишонлаш учун бутун шаҳар бўйлаб қизгин тайёргарлик кетаётгандай эди. Атрофга шиорлар осилган. Телерадио ҳам “тўй”ни бир кун аввалроқ бошлаб юборганди.

Ўша куни кечга томон яқин танишим Муроджон деган йигит телефон қилиб қолди:

– “Қазичилар маҳалласи”га олиб борадиган йўлда шундоқ бизнинг уй рўпарасига катта “супермаркет” қурилди. Эртага ишга туширилариш. Фақат унинг пештоқидаги махсус тайёрлаб қўйилган йигирма метрча чиқадиган узун жойга номи ёзилган лавҳани ўрнатиш қопти, холос. Байрам баҳонасида “ўзбекча” бўлса керак деган гаплар юрибди.

Эртасига эрталаб, яна телефон жиринглади:

– Тўйдан олдин ноғора чалгандай, сизни бир хурсанд қилмоқчи бўлгандим, ярим кечда тарақа-туруқ бошланиб қолганди... бундоқ, эрталаб туриб, деразадан қарасам, аҳвол бутунлай бошқача...

Муроджон яшайдиган Оққўрғон мавзеи бизга қўшни. Унча узоқ эмас, беш-ўн минутлик йўл. Албатта, у ердаги “аҳвол” мени қизиқтирарди. Янги “савдо маркази”га келиб, унинг ҳашамдор равоғидаги нақ ярим қулочча келадиган ҳарфлар билан ёзилган, ранго-ранг қизил шаффоф нурлар сочиб турган “Мясные и колбасные изделия” атамасига кўзим тушди.



Янги очилган бундай ҳашаматли савдо маркази албатта кўпчиликнинг диққатини ўзига жалб этади. Унинг устига, шундоқ кўча бўйига “Мы открылись” деб ёзилган катта панно ҳам ўрнатиб қўйилибди. Одамлар кириб-чиқиб турибди. Биз ҳам Муроджон иккимиз уларга эргашдик. Эндигина иш бошлаган даргоҳнинг сотувчиларидан бири, савлатдоргина йигитни – хайрли ишларида омадлар тилаб, табриклаган бўлдик-да:

– Иложи бўлса, бошлиқ билан учрашсак бўладими? – дедик.

У хушмуомалалик билан қўлини кўкрагига қўйганича:

– Салгина олдинроқ, қандайдир бир мажлис бор экан, ҳокимиятдан чақириб қолишганди, ўша ёққа кетгандилар. Нима хизмат, акалар? – деб сўради.

Мен:

– Хизмат эмас, илтимосимиз бор эди. Етказиб қўя оласизми? – дедим.

– Албатта, етказаман.

– Ҳушёр йигитга ўхшайсиз. Мана, бугун “Тил байрами” куни! Ҳамма ерда тантана! Йиғилиш. Мажлис. Ҳойнаҳой бошлиғингиз ҳам ўшалардан бирига кетган бўлсалар керак. Илтимосимиз шуки, ана бу ташқаридаги узундан-узун пешлавҳа остига ҳеч бўлмаса, бир қаторча ўзбекча атамаси ёзиб қўйилса, яхши бўларди. Ахир, ўз Она тилимизнинг ҳам ҳурмати бўлиши керак. Қолаверса, бу фирманинг номи “SHAMS” деб, аталаркан.



– Албатта, етказаман, – деди йигит тавозе билан яна икки қўлини кўкрагига қўйганича.

– Танимаганни-сийламас бўлмасин, – дея, унинг қўлига ташриф қоғозимни бериб қўйдим.

Орадан бир ойча вақт ўтди. Пешлавҳа ўз ҳолича қолаверди, ҳеч қандай ўзгариш ҳам, жавоб ҳам бўлмади.

Одамларимизда бу қадар бефарқлик, ҳатто, менсимаслик илллати кўпдан бери илдиз отиб бораётганини сезардим. Сал асабийлашдим ҳам. “Бор-е, шулар билан тортишиб, кайфиятимни бузиб ўтираманми” деган хаёлни тарк этиб, Муроджонни ёнимга олдим-да, биргаликда дўконга кирдик.

Ўша, аввал учрашганимиз йигит кўринмади. Сотувчилардан бири бизни таниб қолди, шекилли, олдимизга келиб, одамни бутунлай ўнғайсиз аҳволга солиб қўядиган шундай гапни айтди:

– Илтимосларингизни етказганмиз. Бу дўконнинг эгаси, опахон... чўчқа гўшлари бизнеси билан шуғулланадиган аёл. Шунинг учун номини ўзгартиб бўлмас экан...

“Бу маркет “чўчқа тилли” экан-да!” деб юборай дедим-у, ўзимни аранг босиб, ташқарига йўналдим.

Дарвоқе, мана орадан икки йилдан зиёд вақт ўтяптики, бизга исм-шарифи, афт-ангори ҳамон номаълум бўлган машҳур фирмадаги “бизнесмен” хонимнинг айтгани – айтган, дегани – деган бўлиб келяпти, шекилли “Мясные



и колбасные изделия” ҳамон ўша-ўша ҳолича турибди.

Қаранг, тилимиз қадри шунчалик аҳволга тушиб қолдими! Мана Сизга “Миллат ғурури”га муносабат!

Бу ҳам ҳолва экан. Салгина аввалроқ шаҳарнинг марказий ҳудудларидан бирида “Новомосковская” қурилиш комплекси” барпо этилаётгани ҳақида катта реклама ёзувига кўзимиз тушганди.

Куни-кеча эса, “Мясные и колбасные изделия”дан сал нарироқда жойлашган “15-шаҳар клиник даволаш шифохоси” ёнидаги бекат номи ўзгартирилиб, унинг пештоқида қирқма пўлат ҳарфлардан хўп кўримли қилиб ёзилган “Новомосковская” атамаси пайдо бўлди. Худди, қандайдир тарихий ёдгорликка “ҳайкал” ўрнатилгандай, “чақалоққа чакмонча”га ўхшаш бу қадар дабдаба билан номи ёзилган бекат Тошкент тугул Москва, ҳатто дунёнинг бирон ерида бўлмаса керак.

Шу кетишда “Қизил империя”ни қўмсовчилар яна бош кўтармоқдами, деган савол пайдо бўлиб қолмайдими?

Балки “Кремл”га ҳам қайтармиз...



“УЗУМИНИ ЕНГ-У, БОҒИНИ СЎРАМАНГ”

Илгари шўро даврида барча озиқ-овқат билан савдо қилувчи дўконларимиз пештахталари чет эл, тўғрироғи, “социалистик” деб аталувчи мамлакатлардан келтирилган тузланган помидор, бодрингу бақлажон икралари билан тўлиб-тошган бўларди, худди бизда мана шу ўсимликнинг резавор турлари ўсмайдигандай. Чунки барча экин майдонларимизни пахтага бой бериб, фақат “пахтакор” деган “шарафли” номни оқлаш учун ўлиб-тирилиб меҳнат қилиш билан овора эдик. Қирқ-эллик йиллар давомида олтинга тенг саховатли заминимизни мутасил кимёвий ўғитларга “тўйинтиравериб”, абгор аҳволга солиб, Оролдай силласини қуришиб қўяётганимиз ҳақида ўйлаб ҳам ўтирмасдик.

Минг қатла шукурки, у замонлар ўтмиш бўлиб қолди. Ҳозирги “маркет” деб аталувчи катта-кичик савдо-тижорат дўконларини айланар экансиз, юзлаб тур ранг-баранг, турли шакл-шамойилда чиройли қилиб пакетларга жойлаштирилган истеъмол маҳсулотларига кўзингиз тушади-ю, кўнглингиз яйраб кетади. Бироқ, яқинроқ келиб, ҳафсалангиз пир бўлиши аниқ. Буларнинг бари Россиядан келтирилганмикан деган хаёлга бориб қоласиз.



Чунки, нон-сутдан тортиб, қадоқланган турли-туман ширинлик, ҳар хил мевалардан тайёрланган қиём-мурабболару макарон маҳсулотлари солинган чиройли ёрлиқ – этикеткаларнинг биронтасида кўнгил учун бўлса ҳам бир-икки қаторгина ўзбекча жумлалар ёзиб қўйишганига кўзингиз тушмайди. Худди ўзингизни мустақилликдан олдинги даврга тушиб қолгандай ҳис этасиз. Ундай дейдиган бўлсак, ўша “қарамлик даври”да ҳам сотувга қўйиладиган маҳсулотлар ёрлиқларида “маҳаллий” тилда ёзилган сўзлар кўзга ташланиб турарди. Салгина бўлса-да, инсоф деган нарса бор эди.

Ҳозир эса эски “славянча” крил алфавитида йирик ҳарфлар билан “Сказка” деб ёзилиб, ялтироқ қоғоз пакетга ўралган печенье ва унинг атрофидаги “маълумот”ларни кўриб, ҳа, энди, бу қайсидир савобли ишлар билан шуғулланувчи насронийлар хайрия жамиятининг маҳсулоти бўлса керак, деб ўйлашингиз мумкин. Лекин ўрам ёрлиғининг энг пастида кичкина қилиб ёзилган “ООО “Наш сказка”. г. Ташкент, Сирғалийский туман, ул. Саъди, 27” жумлаларини кўриб, ҳайратга тушасиз.

“СЫР ТАШКЕНТСКИЙ” дея ўқлоғдай қилиб ёзилган ном билан турли ўрамдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи Тошкентдаги “ООО Golo tek” қўшма корхонасидаги жаноблар фақат Тошкентда эмас, бутун Ўзбекистон худудида “Пишлоқ” деб аталувчи маҳсулот



қадим-қадимдан минг йиллар давомида ота-боболаримиз томонидан тайёрлаб келинганидан, ҳатто, эски маълумотнома китобларда “пишлоқнинг ватани – Ўрта Осиё” деб ёзилганидан наҳот, беҳабар бўлсалар?

Беҳабарлик у ёқда турсин, “Сливочное масло”дан тортиб “Творог”гача бўлган кўплаб маҳсулот турлари ўзбеклар учун бегона, шу сабаб уларнинг номи ҳам йўқ деб, ўйлашса керак, худди Сибир эскимослари қовун, тарвуз, ҳандалакни кўриб, нима дейилишини билмай, бош қотиришгандек...

Нонларга қўйилган ўнлаб хил русча “атама”ларга қараб, ҳар қандоқ одам “Энг керакли бу маҳсулот билан ҳам Ўзбекистонни фақат четдан келтириб таъминлашса керак” деган хаёлга бориб қолиши ҳеч гап эмас! Биргина “ЧП Искандаров ТК”, яъни ўзбекчасига ўгириб айтганда, “Искандаров ТК хусусий корхонаси”да ишлаб чиқарилган маҳсулотлар “Коржик”, “Творожок”, “День и ночь”, “Хлеб чёрный” ва... ҳоказо номлар билан аталиши бунинг исботи эмасми! Наҳотки, дастурхоннинг файзи, қут-барака рамзи бўлган новвойчилик касби билан юзлаб нон турларини пишириб, ҳамон кўпчилик хорижликларни ҳам лол қолдириб келаётган халқимиз “ўз нони”га эга бўлолмаса, уят эмасми!...

Сут маҳсулотлари солинган идишлар қорнидаги “Катик”, “Катика” ёзувлари-чи! Тилни масхаралаш шу даражага бориб етдимиз?



Қолаверса бу миллатнинг фахри, ғурури, тили устидан кулгандай калака қилиш эмасми? Мана шу ўта бетамизларча “кашфиёт” устида турганлар биронта русча сўзни шунга ўхшаш “тасқара” ҳолатда ёзиб, ҳаммага “кўз-кўз” қилишса, нима бўларди?

Бизда эса, “бўлаверади”. Шунга ҳам бош қотириб ўтираверамизми, деб “бағрикенг” лигимиз билан мақтаниб юраверамиз. Ваҳоланки, ана шундай, энг алам қиладигани – ўзимиздан чиққан “калакачилар”нинг аллақачон танобини тортиб қўйиш лозим эди! Бунинг учун масъуллар қаёққа қараяпти? Ҳеч бўлмаса, уларда маърифий, маънавий тушунча деган нарсанинг ўзи борми?!

Телевизорда кир ювиш маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи маҳаллий корхонанинг “Зелёный чай” номли порошоги кунига қайта-қайта реклама қилинади. Корхона маъмурларига “Ҳой, ақлларинг жойидами? Ҳамманинг севимли ичимлиги бўлган “Кўк чой” билан кир ювишни тарғиб қилишдан мақсадларинг нима?” дейдиган одам йўқ.

Телевизордагиларга-ку, пул тушса, бас! Бирон тансиқ таом номи ёзилган ҳожатхона қоғозини ҳам реклама қилаверишлари мумкин, шекилли...

Умуман, пойтахтдаги кўпчилик озиқ-овқат турлари билан савдо қилувчи дўкон пештахталарига қўйилган маҳсулотларнинг бирон тасида ўзбек тилида ёзилган ёрлиқ маълумотно-



маси йўқлигининг ўзи давлат тилининг Конституцияда белгилаб қўйилган мавқеини қўпол равишда бузиш, айрим ўринларда, унга нисбатан шунчаки эмас, атайин ҳурматсизлик қилиш билан баробардир.

Қолаверса, истемолчининг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилувчи халқаро Конвенция ҳам бор. Ҳар қандай мамлакат ҳудудида сотувга чиқариладиган маҳсулот ёрлиғида ўша давлат тилида ёзилган маълумотнома бўлиши шарт. Йўқса, шу Қонунни бузганлар катта жазимага, ҳатто, судга тортилиши мумкин. Бироқ, бизнинг азалдан сабр-тоқатли, ҳар нарсага кўникувчан, камсуқум халқимизнинг ҳақ-ҳуқуқини ҳимоя қилиши лозим бўлган маҳкама амалдорлари “ортиқча ташвиш”га тоқатлари йўқ, одамлардир.

Яна ўша, эскидан қолган одатимизга кўра “Шунга ҳам ота гўри-қозихонами, олдинда егулик тургандан кейин, боғини суриштирмай, узумини ейвермайсанми” деб ўйлашса керак.

Аслида, ўз ишига нолайиқ, масъулиятсизликни қон-қонига сингдириб олган мана шундай танбал тўраларни ҳам биринчи навбатда яхшилаб, танбеҳлаб қўйиш пайти келмадими! Балки шундан кейин Тошкентдаги кўпдан-кўп “маҳаллий” “қўшма корхона” раҳбарлари сал ҳушёр тортиб қолсалар, ажаб эмас!



ЎЙЛАШГА ВАҚТ ЙЎҚМИ?

Мана, бир неча йилдирки, шаҳарда катта қурилишлар кетаётган майдонларни ўзига хос услубда – эни бир чақиримча, бўйи кўп қаватли иморатларга баробар қилиб, шамол, ёғин-сочинга чидайдиган, ўта пишиқ, қалин холст матодан ясалган безакли “девор” билан ўраб олиш одат тусига кирган. Кўп миқдордаги темир каркасларни бир-бирига пайвандлаб, қанчадан-қанча техникаю ишчи кучи сарфлаб тикланадиган бундай баланд “ҳавозалар” харжининг ўзи ҳазилакам пул бўлмаса керак. Булар реклама учун ажратиладиган маблағ ҳисобидан қопланади, дейишади.

Баҳайбат бош “девор”нинг асосий қисмини барпо этилаётган “комплекс”нинг нақ одам бўйи келадиган ҳарфлар билан ёзилган номи, шунга яраша худди “жонли”дай қилиб ишланган лойиҳа “манзараси” қоплаган бўлиб, узоқ-узоқлардан Парижнинг Эйфел минорасига ўхшаб баралла кўзга ташланиб туради. Бундай ўзига яраша “кўркли” рекламаларни Тошкентнинг деярли ҳар даҳасида учратиш мумкин. Бу, пойтахтда жадаллик билан кетаётган бунёдкорлик ишлари авжида эканлигининг яққол нишонаси, албатта. Шу мақомдаги “дизайн” лойиҳаларини ишлаб чиққанларнинг



битта нуқсони одамни ҳайратга солади. Безакли “девор”ларга маълумот ўрнида битилган жумлаларнинг ҳаммаси фақат рус тилида. Биронта ўзбекча сўзга кўзингиз тушмайди.

Атайин қилинганми, бепарволик касрими ёки тасодифийми, билолмай бошингиз қотади. Ва беихтиёр мана шу “реклама”лар устида иш олиб бораётган кимсалар мустақил Ўзбекистонга алоқаси йўғу, бу мамлакатнинг ўз давлат тили борлигидан ҳам мутлақо хабари йўқмикан деган, хаёлга бориб қоласиз.

Энг ёмони, шу “муаммо”га узвий дахлдор кишиларнинг бундай бир томонлама “тарғиботташвиқот”ларга бефарқ “томошабин” бўлиб, улар олдидан индамай ўтиб кетишларида! Худди шундоқ бўлиши керакдай!

Бутун пойтахт ҳудудини тутиб кетган мана шундай кўр-кўрона беписандликка назарлари туша туриб, ўзларини кўзи кўр, тилсизгунг, қулоғи том битган кар одамлардай тутиб юрган, ўз она тилининг “нони”ни еяётган “тилшунос” мартабали олиму уламолар, асарлар ёзиб, жилд-жилд китоблар чиқараётган, омавий матбуот саҳифаларини тўлдириб, оила боқаётган ёзувчи-шоир, журналистлар, болаларга тил сабоғи бераётган минг-минглаб муаллиму муаллималар, қаёққа қараяпсиз, кўрга ҳассадай қилиб, ўзга тил, ўзга ҳарфлар билан ёзилган баҳайбат атама “реклама”лари ёнидан ўз тилингиз учун бир парча жой топилмаганлиги наҳот, Сизларни қизиқтирмаса дея, ҳайқиргингиз келмайдими!



Шаҳарни “бедарвоза”га айлантириб юборган унинг мутасаддиларининг-ку, қулоқларига қайси тилда “азон” чақирилганини ҳам билмай қоласан.

Уларда – телевизор, матбуот, радио тинимсиз биз ундоқмиз, биз мундоқмиз дея халқимиз шон-шуҳратини осмон баробар кўтариб турган бир пайтда, миллат ғурури деган тушунчанинг ўзи бормикан! Ё, кўлидан ҳеч қандай иш келмайдиган ожиз, нотавон бандаларга айланиб қолишганми?

Ҳозир Тошкентда нима кўпайиб кетди десангиз, худди Оққўрғондаги “колбасачи”ларидан андоза олгандек, одамлар диққатини тезроқ ўзига тортиш учунми, қулочкашлаб пешлавҳалари ёзилган “Учебный центр”лар кўпайиб кетди. Айтишларича, яхши таъминланган оила фарзандларига турли йўналишлар бўйича таълим ва сабоқ беришга мўлжалланган бундай “Центр”лар анча даромадли эмиш, шунинг учун улар сони ошгандан-ошиб бораётганмиш.

Яна ҳайратланарлиси, бундай даргоҳларни очаётган миллатдошларимиз ҳам ўзбек тили шундай қашшоқки, ундан “Ўқув маркази” деган сўзни топиш қийин деган ягона фикрга келиб қолганлари аниққа ўхшайди.

Бир йилча аввал шаҳарнинг Дархон мавзеида жойлашган маҳалламиздаги фуқаролар истиқомат қилувчи тўрт қаватли бинонинг биринчи қаватида жадаллик билан қурилиш-



таъмирлаш ишлари бошланиб, кўп ўтмай пештоқига узунасига йирик ҳарфлар билан “УЧЕБНЫЙ ЦЕНТР” деб ёзилган хусусий хизмат кўрсатиш маскани иш бошлади. Бу янги “центр”нинг раҳбари ёшгина хоним экан – ҳузурига кирдик.

– Билсангиз керак, маҳалламизда, асосан, ўзбеклар яшашади. Шу пешлавҳа остига ҳеч бўлмаса, икки қаторгина қилиб, “Ўқув маркази” деб, ёзиб қўйилса яхши бўларди. Қолаверса, Сизлардан бошқалар ҳам ўрнак олишса ажаб эмас, – дедик.

Ўз туғишганинг олдига “миллий тил” ҳурмати учун ялингандай илтимос билан кириш одам учун қанчалик ноқулай ҳолат-а!. Аёл илтимосимизни, албатта, “бошлиқ”қа етказишини айтиб, бизларни ишонтирди. Аммо, одатдагидек, орадан ойлар, бир йил ҳам ўтдики, пешлавҳа “Учебный центр”лигича қолаверди.

Мутасадди хоним ҳузурига иккинчи марта киришга мажбур бўлдик.

– Айтганларингизни ўшандаёқ етказганмиз. Ҳатто, ўзлари бу ерга келганларида ҳам эслатдик. Индамадилар. Биласизларми, у киши... – дея сал ийманиброқ – бошлиқ водийдаги вилоятларлардан бирининг бош прокурори, яна... давлат раҳбарларимиздан қайсидир кишининг “яқини” эканлигини бизга “тушунтирган” бўлди-да, овозини пастлатиб, – энди бунинг иложи йўққа ўхшайди, – дея қўшиб қўйди.

Аёлнинг соддалик қилибми, ёки бизлар-



ни “ҳушёр” торттириб қўйиш учунми айтган бу сўзларига қандай муносабат билдиришни билмай, аста “центр”ни тарк этдик.

Дарвоқе, ҳозир “палончи”нинг номини айтиб, “таниш-билиш”чиликка орқа қилувчилар анча-мунча кўпайиб қолган деган “мишмиш”га ўхшаб кетадиган гаплар қулоғимизга чалиниб турарди. Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди, деганлари ростга ўхшайди.

Барибир одамнинг хаёлида бир нарса чарх уради: наҳотки, ўша – бутун вилоят бўйича қонун посбонидай масъул лавозимли бошлиқ ўз “корхонаси” мисолида Давлат тили ҳақидаги Қонун кўр-кўрона бузилаётганини билмаса! Ё, шу “камчилик”ни тўғрилаб қўйинглар дейишни ҳам ўзи учун лозим топмаса!

Шуларни ўйлаб, беихтиёр хаёлингдан халқнинг “Хотинингнинг ўйнаши қози бўлса, арз-додингни кимга айтасан” деган аччиққина ҳикматли сўзи ғимирлаб ўтгандай бўлади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев милиция, айниқса, прокуратура ходимларининг ўз ишларига совуққон, масъулиятсизлиги ҳақида афсусли гаплар айтаётганлигининг ёрқин ишоти эмасми бу!

Энди, келтириб ўтилган шу мисоллардан сўнг бир тасаввур қилиб кўринг: Ҳозир залворли ва қадимий бой тарихга эга бўлган юртимизга дунёнинг турли бурчакларидан келиб-кетаётган туристлар оқими кўпайгандан-кўпайиб бормоқда. Улар, албатта, пойтахт Тошкент-



ни ҳам зиёрат қилиб ўтишади. Шубҳасиз, кўзлари осмонўпар “деворий” реклама ёзувлари, кўпдан-кўп “центр”лар пештоқидаги “атама”ларга тушади. Балки, суратларга ҳам олишар. Ана ўшанда хаёлларининг бир четидан “буларнинг Она тили борми, ўзи?” деган сўз гимирлаб ўтмайdimи?! Шу ҳақда ўзлигимизни оламга намоён этиш учун елиб-югуриб юрган мутасаддилар ҳеч ўйлаб кўришганми?

Ёки бунга вақтлари йўқми?



КОСА ТАГИДА – НИМКОСА

Абдулла Қаҳҳорнинг Дўрмондаги боғ-ховлисида бўлиб ўтган бир давра суҳбати ҳеч эсимдан чиқмайди. Қароргоҳга адибнинг шифокори Шабод Хўжаев билан Одил Ёқубов, Примкул Қодиров, Озод Шарафиддинов, Умарали Норматов, Учқун Назаров каби шогирдлари йиғилишганди. Бунинг боиси, ўша пайтлар анча шов-шув бўлиб турган “Синчалак” повести асосида ёзилган киносценарийга фикр билдириш эди.

Сценарий – анъанага кўра Москва тасдиғидан ўтиши ҳисобга олиниб, рус тилида ёзилганди. Уни вақт давомида таниқли кинорежиссёр Латиф Файзиев бир соатдан зиёд ўқиб, йиғилганлар диққатига ҳавола этганди, умуман, сценарий кўпчиликка маъқул бўлди. Шу қатори баъзи танқидий фикрлар ҳам айтиб ўтилди.

Айрим ўзбекча ибораларнинг ўзига хос миллийлик оҳори тўкилиб, бироз дағаллашгани, агар сценарий ўз аслидагидек ўзбек тилида ёзилганда эди, у янада кўнгилдагидай чиқарди, деганлар ҳам бўлди.

Одил Ёқубов грузинлар киносценарийни ўз тилларида ёзиб, ўзлари муҳокамадан ўтказиб, унинг қисқача баённомасини русчага ўгириб,



Москвага юборишлари, шунинг учун ҳам уларнинг киноларида ҳақиқий ўзига хослик юқори эканлиги ҳақида гапирди.

Кимдир:

– Улар грузин. Бизлар – ўзбеклар-да! – дея лўқма ташлаб қўйди.

“Абдулла Қаҳҳор давраси” деб ҳам номланувчи бундай гурунгларида шу кеча-кундузда янгича бир тўлқиндай мавж уриб бораётган адабий жараён, дунёда рўй бераётган долзарб воқеа-ҳодисалардан тортиб, тил “муаммоси” устида ҳам тўхталиб ўтилади.

Ўша пайтлар Ўзбекистонда “энг қудратли ва буюк” дея тинимсиз қайтариливи рус тилига эътибор кучайтирилган, унинг “ҳисобига” Олий ўқув юртлири ва мактабларида “маҳаллий” тил ўқитиш дарсларини қисқартириш авж олганди. Ҳатто, “Буюк оғалар” тилини кенгроқ оммалаштириш бўйича катта мажлис ва йиғилишлар, семинарлар ўтказилар, унда минбарларга чиқиб олиб, ҳар ким ўз “идея”сини ўртага ташлар, улар ичида даҳанаки “баҳс”га айланиб кетишига сабаб бўладиган “афандинаморқ”лари ҳам учраб турарди.

“Гороно” билан “Облоно” томонидан биргаликда ўтказиладиган шундай мажлислардан бирига бизнинг мактабдан икки киши, яъни камина билан Ориф ака деган тарих ўқитувчиси борадиган бўлди.

Ориф ака эллик ёшлар чамасидаги сочлари барвақт оқариб кетган, урушда бо-



шидан “контузия” олган, шунинг учун асаби таранг, жаҳлдорроқ одам эди. “Ҳақиқий коммунист”лигини таъкидлаб, “мен ленинча ҳақиқат тарафдориман”, деб юрарди. Мактабда бўлиб турадиган йиғилишларда ҳам “Менга партбилетни Белоруссия fronti-да взвод командири ўртоқ Ефремов берган”, дейишдан гап бошларди. Айниқса, оппоқ сочли бу отахон бирон байрам нишонланадиган кун, албатта, урушда олган орден, медалларини қаторлаштириб, одмигина костюмининг ёқасига тақиб келарди. Ориф ака бугунги мажлисга таклиф этилганидан мамнун кўринар, шунинг учунми, даражаси юқорироқ иккита орденни кўкрагига тақиб олганди.

– Минбарга чиқиб нутқ сўзлайсиз, шекилли, – дедим ёнимдан жой олган ҳамроҳимга қараб, уловимни ўт олдиран эканман.

– Қайда, бизга ўхшаганларга навбат беришмайди, – деб қўйди у паст овозда.

Қарийб олти юз киши иштирок этаётган мажлис охирлай деб қолганда “Гороно” вакили Митрофановга сўз берилди. У:

– Менда конкрет идея бор, – дея гап бошлади-да, атрофга кўз ташлаб, бироз жимиб қолди. Сўнг сўзини давом эттирди, – бутун шаҳар ва област территориясида ҳар бир ўқитувчининг оиласи учун ҳафтанинг ҳар жумасини “Рус тили кун” деб, эълон қилинишини таклиф этаман. Бир сутка – йигирма тўрт соат давомида бутун хонадон аъзолари бир-бирлари



билан фақат рус тилида гаплашиш мажбурия-тини олишлари лозим. Суҳбат давомида бир-бирларининг камчиликларини айтиб, тўғрилаб туришлари керак. Шундай йўл тутмасак, бутун мамлакатимизда ягона алоқа тили бўлган буюк ва дунёдаги энг қудратли тилни мукамал ўрганиш чўзилгандан-чўзилаверади. Агар бу тажриба муваффақиятли чиқса, бутун республикага ёйишни ўйлаб кўришга тўғри келади.

Бу “идея” катта зални тўлдириб ўтирганлар орасида бироз ғалати кайфият уйғотиб, ҳар ер-ҳар ердан шивир-шивир саслари қулоққа чалина бошлади.

Мажлисни олиб борувчининг ёнида, фахрий меҳмонлар қаторида ўтирган ёши ўтинқираганроқ “облоно” вакили Архангелский деган киши носқовоқдай қизғиш ранг бурни учида осилиб турган кўзойнигининг тепа гардиши орқали залда ўтирганларга тикилиб қаради.

– Интересная идея, – деб қўйди.

Шунда бирдан олдинги қаторларда, ёнимда ўтирган Ориф ака сапчиб ўрнидан туриб, овозининг борича нотиққа қараб: “Ўртоқ Митрофанов, сизга саволим бор” деди-да, минбарга отилиб чиқди.

Кутилмаган бу ҳолат нотиқни хушёр торттирди, ўзини четга олди.

– Товариш Митрофанов, – дея, микрофонга яқинроқ келиб, русумга кўра яна русча мурожаат қилди Ориф ака, кейин аралаш-



қуралаш қилиб гапира бошлади, – у тебят галава естъ – калла борми, ўзи! Мана, менинг уйимда тўқсон ёшли онам бор, у тебят естъ – сенда борми? Энди ўша онахонимнинг олдиларига бориб: “Здравствуйте бабка” или “иди сюда мама” деб гаплашаманми?! Понимаешъ, тушунасанми ўзинг ўзбекчани! Бир оғиз гапни ҳам эплаб гапиролмасанг керак, анаву оқсоқол “облоно”нинг вакилидай... Во-обще, твоя идея нигде не годится!...

Мажлисни олиб борувчи – унинг якуний қисми бундай қалтис машваратга айланиб кетишини кутмагани, албатта. Аввал рўйхатда фамилияси кўрсатилмаган нотиқнинг гаплаганига орденли, Ватан уруши қатнашчилиги ҳурматини қилиб, чидаб ўтирди. Кейин олдидаги микрофонга қўли билан икки-уч марта чертиб ҳам кўрди, бўлмади. Хайрият, бутун залда чироқ ўчиб, микрофонлар ҳам ишламай қолди.

Ориф аканинг “ҳақиқий коммунист”, “тўғрисўз”лиги директоримиз Бўрихўжа Алимовга қимматга тушди. Уни қаерларгадир чақириб, анча пуйпалоғлашарди. Ўқитувчилар орасида “ишдан олинармиш” деган гап тарқаб қолди. Лекин ундай бўлмади. Ишга тайинланганига энди уч йил бўлаётгани, ўз фаолияти давомида бекаму кўст ишлаганини ҳисобга олиб, ҳайфсан билан “сийлашди” холос.

Мен ҳам Ориф акани машинада мажлисга олиб борганлигим учун жазодан қуруқ



қолмасам керак, деб кутиб юрдим. Хавотирим оқланмади. Барибир Ориф ака кўнгли тоза, ҳалол одам эди. Шаҳар марказидаги “махсус” деган номи бор мактабимизга болаларга сабоқ бериш учун узоқ йўл босиб, Қўйлиқ томонлардан келарди.

Директоримизни анча овора қилишаётганини эшитиб, икки-уч марта афсуслангандай “тўғрисўз”лигим қурсин, энди нима қилдим-а, ё ўша, “тинчлик бермаётганлар” олдига ўзим бостириб кириб борайми!” деб, менга юрагини ёзганди. Ҳар сафар “ҳаммаси яхши бўлади, оқсоқол, сиқилманг! Биласиз, Бўрихўжа ака бағрикенг, яхши одам, у киши Сиз ҳақингизда заррача ҳам ёмон фикрда эмас” дея кўнглини кўтарардим.

Барибир ниманидир баҳона қилиб, директоримизга ҳайфсан берилганини эшитган кун Ориф ака жуда бир тушкун кайфиятда олдимга кириб келди.

– Бу кичкина қора доғ бўлиб, бутун умри давомида ҳужжатларида сақланиб қолади. Энди Бўрихўжа укамнинг юзига қандай қарайман. Икки соат дарсим бор эди, бериб бўлдим. Уйга борай, хайр ука, – деб, қўлларимни қаттиқ қисди.

– Мен ҳам уйга қайтмоқчиман. Йўл-йўлакай Сизни ташлаб ўтай, Ориф ака, – дегандим, у кишининг юзи сал ёришган бўлди:

– Эринмаган одамсан-да, сен шаҳарнинг бу томонида, мен гадойтопмас, ҳў, нариги бурчида турсам, қўй овора бўлма...



Афсус, домла билан шу кунги хайрлашувимиз охиргиси бўлган экан.

Эрталаб мактабимизга нохуш хабар келиб, ҳаммани мотамсаро аҳволга солиб қўйди. Ориф ака автобусдан тушиб, шундоқ кўчанинг нариги бетига ҳовлиси томон ўтаётган экан, бир маст ҳайдовчи бошқариб келаётган машина у кишини уриб юборибди. “Тез ёрдам” етиб келибди-ю, қутқариб қололмабди...

“Буюк оғалар” тилини омма онгига сингдириш учун авж олдирилган турли мақомдаги кўркўрона тарғибот ва ташвиқот йўриқлари осонгина амалга ошавермас, баъзида қурбонлар беришни ҳам талаб қиларди. Назаримда, шулардан биттаси “тўғри сўз”ни гапирган Ориф домла бўлди.

Сўнг маъмурлар бу тилнинг қадрини кўтаришнинг яна бир услубини ўйлаб топдилар: Ўзбекистоннинг ҳамма жойларида, олис қишлоқ, овулларда ҳам ҳукумат маҳкамаларига ёзиладиган аризалар рус тилида бўлиши ҳақида расмий кўрсатмалар берилди. Шунга риоя қилина бошланди ҳам. Натижада русчани “твоя-моя” даражасида биладиган “саводи” борларнинг ошиғи олчи бўлиб кетди.

Қўйинг-чи, вилоят раҳбарлари “бутуниттифоқ” мавқеига эга бўлганликлари сабаб... уларнинг елкасига ҳам матбуот учун интервьюлар бериш, телерадиода чиқишлар қилишда фақат умумдавлат тили – рус тилидан “фойдаланиш” вазифаси юклатилганди.



Шунинг учун, тасаввур қилиб кўраверинг, вилоят пахтакорлари “Оқ олтин”дан мўл-кўл ҳосил хирмони кўтариб, ўз елкаларига олган “социалистик мажбуриятни шараф билан ба-жардилар”. Албатта, уларнинг бош партия сардори телевидение, радио орқали “шон-ли ғалаба билан” “Дорогие товарищи!.. деб кутловни бошлайдиган бўлдилар...

Бир куни “Миллионер” колхознинг дала шийпони яланглигидаги азим чинорлар сояси-га сувчиликда донг таратган тажрибали, ёш-лари бир жойга бориб қолган қари-қартанглар йиғилишган. Тошкентдан келган “каттакон” микрофонни қўлга олиб, “август – ғўзаларни суғоришда энг масъулиятли ой” эканлиги ҳақида маъруза ўқимоқда. Унинг “тили”ни йил-ўн икки ой даладан чиқмай, умргузаронлик қилган чоллар қаердан тушунсин! Фақат бир-бирига қараб “нима деяпти?” деб, шивирлаша-ди холос.

Ҳозир баъзилар учун эртакка ўхшаб ту-юлувчи, лекин бор ҳақиқатдан иборат мана шу воқеалар “Абдулла Қаҳҳор даври”га тўғри келган. Уни қийнаган. Бунақа иложсизлик-дан чиқиш йўлларини қалами, суҳбатлари, нутқлари орқали излаган.

Бугунги “давра”да ҳам “шу кетишда ўзбек тилининг аҳволи не кечади?” деган саволга ҳар ким ўзича жавоб бермоқчи бўлди.

Пиримқул Қодиров:

– Бу масала ўта жиддий тус олиб



бормоқда. Ҳозир шу ҳақда каттароқ бир нарса “қоралаш”ни ўйлаб юрибман, – деди.

– “Тилшунос”ман деб, кўкрагига уриб юрган анча-мунча олимлар бор-у, ҳали дурустроқ бирон ишни уддалай олганлари йўқ. ”Ўзбек тилининг изоҳли луғати” ҳамон туя гўшти еб ётибди, – гапга қўшимча қилди Матёқуб Қўшжонов.

Мен, биринчи қисса-китобим “Оқшом қўшиқлари”нинг чиқишида кўп жон куйдирган Носир Фозилов “йўл-йўриқ”лари билан Саид Аҳмад дамлаётган ошга “кочегарлик” қилиш, меҳмонларга чой ташиш билан банд эдим. Шу пайт жимгина юрган Носир ака каравотни тўлдириб ўтирганларга яқинроқ келиб, кутилмаган янгиликни айтиб қолди:

– Мана, қозоқлар ўз тилларининг “Тусунтирме создиги”, яъни “изоҳли луғати”нинг ўн тўрт томлигини тайёрлаб, босмадан чиқара бошлади.

Ҳамма ҳайрон бўлиб, унга қаради.

– Бу қозоқча лоф эмасми? – деди Озод ака ишонқирамагандай.

– Кечагина Чимкентдан олтинчи томини юборишди. Кўрсатишим мумкин, – деди Носир ака жиддийгина оҳангда.

– Энди масала чиндан ҳам Примқул айтганидек жиддийга ўхшайди, – Озод Шарафидинов атрофга бир ғоз қараш қилиб олди-да, сўзида давом этди, – “Тилчилик хўжалиги”да ишни жўнаштириб юборадиган, у ерга ҳам битта манаман деган эркак “Синчалак” зарур, шекилли! Нима дейсиз, Абдулла ака?



Бундай пайтларда устознинг айтадиган гаплари шунчаки бўлмас, у кишининг яқиндан биладиган шогирдлари буни яхши англашарди. Шунинг учун ҳамма нимадир кутгандай, адиб томон қараб қолди. Абдулла ака уларга хиёл жилмайиш билан югурик назар ташлаб чиқди. Ва ўзига хос беозоргина товuşда гапир бошлади:

– Озоднинг гаплари тўғрику-я, лекин мен бир нарса ҳақида ўйлаб турибман. Асарни ёзиш давомида орнитолог мутахассисларга учраб, кўплаб қушлар феъл-атворини ўрганиб чиқишга тўғри келди: чумчуқни биласизлар, ўзи синчалакка ўхшаш мўъжазгина қуш бўлса ҳам, куюнчак, беҳаловатликда ундан қолишмайди. Халқимизнинг “мусичадай беозор”лиги-ю, бола-чақам деб, тиниб-тинчимаслиги шу митти жониворда мужассамдай. Ўта болажон. Тухум қўйишдан олдин кўп вақтини уя қуришга сарфлайди. Айниқса, дарахт қаваги унинг учун энг қулай жой. Кавак ичини саришталаб, таг ва ён-верига жамбил, ялпиз баргларини эринмай тўшаб чиқади. Аммо у – бу ҳатти-ҳаракатларини какку қуши зимдан кузатиб, пайт пойлаб юрганини сезмайди... Уя тайёр бўлгач, мода чумчуқ янги қўйган тухумлари ёнида икки дона “бегона” тухум пайдо бўлиб қолганига ҳам парво қилмайди. Уларга парвона бўлиб, босиб ётади. Нар чумчуқ эса “жуфти ҳалоли”га хушомад қилиб, тинимсиз тансиқ егуликлар билан сийлашни



канда қилмайди. Биринчи бўлиб какку, икки-уч кундан кейин чумчуқ жўжалари тухумни ёриб чиқади. “Ота-она” чумчуқлар тиним билмай уларни боқиб, парваришлаш билан овора. Шундай овораки, ҳатто, анча куч-қувватга тўлиб қолган каккучалар “ҳамхона”си бўлмиш чумчуқ болаларининг барини бўйнидан чўқиб, чалажон қилиб, пастга улоқтириб юборганини ҳам сезмайди. Энди, бор эътиборни иккита қолган полопонга қаратади. “Боқиманда”лар – парвона чумчуқларга нисбатан икки баробар семириб, уяни тарк этмагунча уларни чумчуқлар боқаверадилар... Қиссадан ҳисса шуки, тилимиз охир-оқибат чумчуқ аҳволига тушиб қолмасмикан, деб қўрқаман. Русларнинг “Новый мир” журнали 50 йил нари-берисида шимолдаги камсонли миллат ва элатлардан еттитасининг тили йўқ бўлиб кетганлигини эълон қилибди. Буларни ўқиб, тилинг калимага келмай қолади. Энди навбат бизнинг иссиқ ўлкаларга яқинлашмаётганмикан?...

“Коса тагида нимкоса” қилиб айтилган бу сўзлардан масрур бўлган даврада ўтирганлар худди тилга мотам тутгандай, бошларини эгиб, сукут сақлаб қолдилар.



“ЎЗ ҚАДРИНИ БИЛМАГАН...”

Халқ орасида – ўз номи ёки исм-шарифини қийналиб, тўла талаффуз билан айта билмайдиган кишини “дудук”, норасида болакай бўлса, “ҳали тили чиқмаган-да” деб қўяқолиш одати бор.

Энди, туппа-тузук амалдорлик мартабаси, хат-саводи бўла туриб, буни кўр-кўрона ёзма шаклида бузиб ифода қилса-чи, уни нима деб аташ мумкин? Шу аснода яна бир савол туғилади: миллий менталитет деган иборани кўп ишлатамиз. Агар бу ўзликни англаш, идрок этиш деган маънони англатса, бунга қанчалик риоя қилиш ҳақида ҳеч ўйлаб кўрганмизми?

Афсус, кенг кўламли устувор режалар билан бандлигимиз учунми, бу хил “иккинчи даражали” ишлар ҳақида бош қотиришга вақтимиз йўққина эмас, ўта ҳафсаласизлик ботқоғига ботиб кетганга ҳам ўхшаймиз. Шунинг оқибатида ўзимизни ўзимиз калака қилиб юргангимиздан ҳам беҳабармиз.

Биргина мисол: “норасмий”ларни қўя турайлик, расмий матбуот саҳифаларида исм-фамилияни ёзишдаги “саводсизлик”нинг кети ҳануз узилмаяпти. Балки, баттар авж олиб бораётгандай. Жумладан, газета ёки журнал ўзбек тилида, мақола ҳам шу тилда ёзилган,



муаллифининг номи эса “Мавлянов”, “Тахтаходжаев” ва ҳоказо... Буни олдинлари ҳеч учратармидингиз? Ҳатто, яқингача бундайи бўлмаган.

Қилган ҳалол меҳнати учун давлатимиз томонидан тақдирланган кишиларнинг эълон қилинадиган исм-фамилияларининг алпанг-талпанглигини айтмай қўя қолай. Бунинг сабаби: паспортларида шундай ёзилган эмиш. Миллий туйғулардан устун қўювчи қайси устомон нима мақсадда бундай қоғозбозликни ўйлаб топди, яқин-яқингача ҳам бундай эмасди-ку, дейдиган одамнинг ўзи йўқ. Ёки бу – озгина вақт ўтгандан кейин Жўра деб аталган номлар “Жора” деб ёзилишига розилик аломатими?

Яна бундан кўпчиликнинг хаёлида “Ўзбекистонликлар Мустақилликка эришгач, нимага – орадан чорак асрдан зиёд вақт ўтиб кетган бўлса-да, ҳамон “советча” паспорт билан яшаб юрган эканлар-да, деган савол туғилмайдими! Ёки ўша “замон”ларни қўмсаб, “жарангдорроқ” “... вич-вич”, “... овна”лар қўшимчаси билан юришни хоҳловчилар бормикан?

Майли, ким нимада юрса-юраверсин! Лекин ҳар бир фуқаро қайси мамлакат, қайси жамият, қайси даврда яшаётганлигини ҳам унутмаслиги лозим эмасми!?

Тўғриси яна бир бор айтавериш керак, “мустабид тузум” пайтида ҳам бунақаси бўлмаган. Ҳар қандоқ ўзини ҳурмат қиладиган



одам ўз фамилиясини “Мавлянов” ёки “Тахтаходжаев” деб ёзишдан уялган. Агар шахсиятини тасдиқловчи бирон ҳужжатда номи ёки фамилияси нотўғрироқ талқин қилинган бўлса, ҳар қандоқ қоғозбозликни енгиб, «тўғрилаб» ёздирган.

Ҳа, унда-бунда бу масалада муаммолар ҳам бўлиб турган. Бунга бир воқеани мисол қилиб келтираман: талабаликдан бери яқинлигимиз бор бир танишим Тошкентга қўшни бўлган Бўстонлиқ туманидаги катта хўжаликлардан бирида узоқ йиллар “бош бухгалтер” вазифасида ишлаб, обрў-этиборга сазовор бўлди. Орден олди. Буни тасдиқловчи расмий қоғозга эса, паспортига “бир умрли” бўлиб, пахса деворга отилган лойдай “чаплаган” қолган “ғалатиноқ” номни эмас, аслини ёздирди. Мен ҳам у ҳақдаги област газетасида эълон қилинган мақоламда қахрамонимни “хат”га тушмасдан олдин қўйилган ном билан атадим. Ҳеч кимдан бирон норозилик сўзи эшитмадим.

Ҳозир эса, тил билан аралаш-қуралаш бўлиб кетган, баъзан қайси қавмга муносиблигини ҳам билиб бўлмайдиган “ном”ларнинг кўпайиб кетаётганидан ёқа ушлайсиз. Аслида-ку, юқорида эслатиб ўтган оғайнимнинг “ҳукумат дафтари”даги номи “ғалати”гина эмас, антиқароқ ҳам эди. Яъни “Карл!”. Бунинг тарихини ўзи гапириб берган: Урушнинг охириги йиллари бобоси ва момосининг ёлғиз



фарзандлари, яъни бўлажак отаси номига “чақириқ” қоғози келиб, фронтга жўнатадилар. Орадан тўрт ой ўтмай “қора хат” келади. Ғамандуҳга чидолмаган ёшгина келиннинг “кўзи” муддатдан аввалроқ “ёрийди”. Овулдаги ягона намозхон қарияни чақиртириб, чақалоқнинг қулоғига азон айттириб, унга марҳум отасининг номини қўядилар.

Чақалоқни “ҳукумат дафтари”дан ўтказиб қўйиш учун чол-кампир унча узоқ бўлмаган туман марказидаги идорага келадилар. Уларни ўрта яшар бир рус аёли кутиб олади. Унинг ҳам қулоғи – бола кўтариб келган қарияга ўхшаш оғирроқ эканми, қаршисидаги курсига ўтказиб қўйиб, шанғиллаганроқ овозда нима-лардир сўрайди.

– Бу маржа нега бақиради. Нима деяпти? – кампиридан сўрайди чол.

– Қўлингиздаги боланинг отини сўраяпти. Раҳматли ўғлимизнинг ўрнини боссин деб, ўшанинг номига Хайрил деб қўйганмиз, деб айтинг!

Чол бирдан ўзига келиб, ҳушёр тортгандай, қўлидаги ручкани дафтарга тираганича кўзларини тикиб, қараб турган “маржа”га:

– Ҳа, ҳа. Бу баранчук оти Хайрул... Хайрул! – дейди.

Шундан кейин танишим “темир дафтар”га ўла-ўлгунча “Карл” бўлиб муҳрланиб қолади. Бир неча марта отасининг хотираси учун деб “ўзгартириш”га ҳаракат қилади. Бироқ, кол-



хоз парткоми Эгэм оқсоқол “Нима, сен жаҳон пролетариати доҳийсининг номидан юз ўгирмоқчимисан, яхши эмас, партия аъзосисан!” дея шаштидан қайтаради...

Майли, у пайтлар вақт тақозоси билан Хайрулла (Карл)нинг орзуси амалга ошмай қолган бўлиши мумкин.

Ҳозир-чи?!... Ҳар бир фуқарога миллий анъаналаримизга риоя қилган ҳолда исм-фамилиясини ёзиш ҳақ-ҳуқуқи бериб қўйилганига анча вақт бўлди. Ҳатто, минг йиллар давомида ота-боболаримиз амал қилиб келишган қадимий удумлар асосида тартибга солиш тизимлари ҳам ишлаб чиқилганди. Бироқ, ўша-ўша “темир дафтар” интизомига содиқлик ҳамон давом этиб келмоқда. Ҳаливери ундан қутулолмайдиганга ўхшаймиз.

Яқинда илм-фанимиз ривожига катта ҳисса қўшган, кўп ҳурматли академик олимимизнинг муборак саксон ёшга тўлиши муносабати билан чиқарилган қарийб 600 саҳифадан иборат тўёна китоб қўлимга тушиб қолди. Китобни энг намунали қилиб чоп этиш ишларига ноширлик санъатидан яхши хабардор кишилар жалб этилгани шундоқ кўриниб турибди. “Олтин китоб” дейсиз. Зарварақларидан тортиб, нақшу нигорлар билан безатилган ички саҳифаларигача юбиляр ҳақида мақтовли олқишлардан иборат ҳароратли жумлалар билан тўлдирилган. Буларни ёзганлар юздан зиёдроқ кишилар бўлиб, машҳур олимлар, тур-



ли илмий даргоҳларнинг раҳбарлари, давлат ва жамоат арбоблари, санъаткорлар, ижодкорлар, қўйинг-чи, илм-маърифатга алоқадор ўнлаб соҳа намояндаларидан иборат эди. Бу жуда қувонарли ҳол, албатта. Ҳаммамизга шундай қутлуғ ёшни, кўплаб улуғ инсонлар даврасида уларнинг ардоғига сазовор бўлиб нишонлашни насиб этсин, илоё!

Фақат бир нарса одамни ўйлантириб қўяди: бу залворли китоб саҳифаларини бошдан оёқ тўлдириб жой олган таъриф-тавсифлар муаллифларининг барча исм-фамилиялари – гарчи ўзимизнинг “ўзбекона” бўлса-да, юқорида оммавий ахборот мисолида айтиб ўтилганидек, “...вич-вич”ларга ҳамоҳанг қилиб, “дудук”ларча талқинда ёзилганди.

Бу ҳам ҳолва экан. Китобнинг ҳар саҳифасида ярқ этиб кўзга ташланиб қолувчи ҳурматли юбилярнинг ўзбекча-русча текстда қайта-қайта зикр этилган барча фамилиялари “ДЖУРАЕВ” деб ёзилганига нима дейсиз!

Айтишларига қараганда, фамилия шундай тарзда берилишини юбилярнинг ўзлари истаган эмишлар.

Бунга қўшимча қилиб, яна бир мисол келтирай: шаҳар Бош қозихонаси мен истиқомат қиладиган жойдан тахминан беш чақирим нарида жойлашган. Қўлимга ўша маҳкамадан – шунча масофани жўнатмада ёзилган санага қараганда, қарийб 31 кун (!) давомида босиб ўтган бир хат келиб, тушди.



Бу ҳам почта хизмати тарихида амалга оширилган ўзига хос ноёб ҳодиса! Биз, бир неча тонналик ош дамлаб, сумалак пишириб, Гиннеснинг рекордлар китобига тушамиз, деб овора бўлиб юрибмиз. Бу бир парча хатни ўз манзилига етказиш бўйича қўлга киритилган жаҳоншумул “рекорд”нинг ўзгинаси эмасми! Агар шу ҳодиса Америкада бўлганида-ку, у ердаги устаси фаранглар аллақачон “рекорд”ни биздан илиб кетган бўлардилар.

Лекин гап бунда эмас. Мени бошқа нарса ўйлантириб турибди. Махсус расмий жўнатма шаҳар бош судьяси бўлган жанобдан келганди. Ол-а, у киши билан ҳеч қачон ош-қатиқ бўлмагандим-ку! Нечук менга ишлари тушиб қолдийкин деган хаёлда лифофани очдим. Ярим варақдан сал ошириб ёзилган нома хат тепасида менинг исм-фамилиям турарди. Демак, бу шахсан каминага тегишли.

Ўзимизнинг давлат тилида ёзилганидан хурсанд бўлиб, ўқий бошладим. Ундаги айтилмоқчи бўлган гап мазмунини сал англаган бўлдим-у, нега бу жаноб бир пайтлар бошқа бир ҳурматли кишига мурожаат қилиб ёзилган шахсий хатимга жавоб бериш масъулиятини ўз зиммасига олганлиги ҳақида дурустроқ тушунтириш бериб ўтмаганлигига ҳайратландим.

Унданам ажабланарлиси, хат анчагина жиддий мавзуда бўлиб, ҳар қандай юраги тош қотган одамнинг ҳам имон келтиртириб юборадиган даражада эди.



Бунга судья жаноб мутлоқ эътибор ҳам қаратмайдида, ўта совуққонлик билан «Қонун қиличи»ни яланғочлаб, масалани «ҳал» қилади, қўяди.

Унинг учун хатда номлари келтирилган халқимизнинг икки буюк фарзандининг ҳам қадр-қиммати икки пулдай...

Аввало, – ўзига бутунлай номалум бўлган шахснинг хатига жавоб беришга унинг ҳаққи бормиди, шу хусусда ўйлаб ҳам кўрмаганлиги, беихтиёр устоз адибнинг “бошқалар номидан” иш юритувчиларга қарата айтган “Бировнинг оғзи билан тупуришни сенга ким чиқарди?” (А. Қаҳҳор. “Ёшлар билан суҳбат”. 146-бет.) деган сўзларини эслашга мажбур қилади.

Бу – Президент фуқаролар томонидан қилинадиган ҳар бир мурожаатга ўта жиддий эътибор билан қараш ҳақида маъмурий идора бошлиқларига тинимсиз уқтириб турган бир пайтда, фақат “бажардингми-бажардим” қабилида қилинадиган ғирт идоравий қоғозбозликнинг ёрқин “намуна”сига ҳам ўхшаб кетарди. Ундан ташқари, юқорида таъкидланганидек, ўта тумтароқ шаклда ёзилган “жавоб” охирига гажакдор қилиб қўйилган имзо қаршисидаги “Абдудджабаров” фамилиясининг ўзида бир эмас, тўртта хато мавжудлигига нима дейсиз!

Хуллас, ҳозир бизда миллий менталитетимизга бутунлай тўғри келмайдиган, гапнинг очиғини айтганда, билиб-билмай ўзини-ўзи ка-



лака қилишдай бу хил ғирт “саводсизлик” хануз илдиз отиб бораётганга ўхшайди. Кўриниб турибдики, бу давлат муҳри билан тасдиқланган расмий ҳужжат-хат! Демак, бундан ҳар қандай “жузъий хатолик”ка йўл қўйса бўлаверади, деган маъно келиб чиқмайдими?

Энг ачинарлиси, бироз ноқулай бўлса ҳам айтиб ўтишга тўғри келади, бу хил – тилга бепарволик орқасида “жузъий” эмас, жиддий хатоликка йўл қўйиб, улгуриб бўлинди ҳам. Шу “хатолик” ҳақида тилшунос, адабиётшунос олимлар орасида анчадан бери “ўзаро” гапсўз бўлиб юрибди. Лекин, ҳеч ким товушини чиқариброқ бирон нарса демайди. “Бўлар иш бўлган, энди тузатиб бўлмайди. Овоза қилишдан фойда йўқ” дегувчилар кўп.

“Овоза” эса “ойни этак билан ёпиб бўлмас” деганларидек, чет элларга ҳам тарқаб бўлган. Маълумки, у ерлардаги бизнинг тилимизни билгувчилар, унинг мутахассислари ғоят сезгир бўлишади. Ҳатто, ўзим ҳам улар билан мулоқотда бўлганимда, бир-икки “бегона” сўзларни аралаштириб юборганим учун “дакки” эшитганман.

Гапимнинг исботи учун “қизиқ” бир воқеани сўзлаб берай: шўро даврининг 70 йиллари америкаликлардан биринчи бўлиб Ҳарвард университетидан туркшунос ёш олим Тошкентга келиб, бир йил давомида тилимизни мукаммал ўрганди. Ҳозирги пайтда Индиана университетининг “Ўзбек тили ва ада-



биёти кафедраси”ни бошқараётган профессор Билл Фирман – “Билолиддин Фармон” (бу номни Эркин Воҳидов қўйиб берганлар) мустақиллигимиз арафаларида устоз шоирнинг меҳмони бўлиб, навбатдаги ташриф билан юртимизга келди. Бир куни гапдан-гап чиқиб, шоир хонадонидаги ўтиришда уч киши: Эркин ака Воҳидов, Ўткир ака Ҳошимов ҳамда Билолиддин Фармон бир бўлиб, икки соатлик “Соф ўзбекча мулоқот” мусобақаси ўтказмоқчи бўлишди. Сухбат чоғида ишлатиладиган ҳар бир “бегона” сўз учун мезбон тараф бир сўм (у пайт сўм анча қадрли бўлиб, 0, 86 долларга тенг эди), меҳмон томон эса, ҳар “хато”си учун бир доллар “жарима” тўлаш “шарти” ҳам ўртага қўйилди. Мен “ҳакам” эдим: Натижа: 18 га 0 ҳисоби билан меҳмон фойдасига ҳал бўлганди. Ўшанда Эркин ака шу муносабат билан “Билолиддин Фармон”га деб саккиз қаторлик бағишлов шеър битиб, “ўзбек тили ғолиби”га тақдим этгандилар.

Бундан икки йилча олдин “Билолиддин домла” (*талабалар уни шундай деб чақиришади*) нинг уйида бўлганимда, шоиримизнинг ўша дастхатли “қўлёзмаси” асраб-авайлаб сақланаётганини кўргандим.

Шундан билиб олаверингки, чет элларда Она тилимиз қадрини биладиган ва қадрлайдиганлар Американинг Индиана каби яна тўртта штатидагина эмас, бошқа мамлакатларда ҳам кўп. Айниқса, улар ҳозирги пайт-



да интернет орқали биздаги тилга, адабиётга доир янгиликлардан яхши хабардор. Аввал менга кўп савол беришарди: “Янги йил билан” деб эмас, соф ўзбекча қилиб, “Янги йилингиз муборак бўлсин!” деб ёзиш мумкин эмасми?” ва... ҳоказолар.

Энди улар ёнига янгиси қўшилган бўлиб, телефон орқали сўровлар ҳамда интернет орқали ёзувларда бир хил савол билан мени “қийнашади”: “*Ўзбекистон Конституциясига 25 йил*” (?) ёзувли янги давлат нишони чиқибди. “... га” дегани нимаси? Тил ўқитувчиларимиз ҳам жавоб бериша олмаяпти. Аслида, “*Ўзбекистон Конституциясининг 25 йиллиги*” деб ёзилиши керак эмасми?”.

Ҳа, ўзимизда – одам баъзан жавоб беришга қийналиб қоладиган ҳолатлар учраб турибди. Яқинда бир маълумотнома-хабарга кўзим тушди.

Унда «NODIR NIHOYA» БЮРО директор адвокати Н.Х.Кулдашев «*Ўзбекистон КонституциясиНИ 25 йил*» эсдалик нишони билан тақдирланган”лиги ҳақида ёзилади.

Ушбу жумлалар остида алоҳида қилиб, расмий имзо чекилган нишоннинг нусхаси ҳам берилган бўлиб, унда “*Ўзбекистон Конституциясига 25 йил*” деган жумлалар кўзга ташланиб турарди.

Бундай “саводсизлик” қонунчилигимиз хо-



димларининг ўзига ҳам юқа бошлаган, шекилли...

Куни кеча Исломобод университетининг “ўзбек гуруҳи” талабаларидан ҳам интернет орқали давлатимиз нишонида ёзилган жумлаларга тааллуқли сўровнома келди. Нима деб жавоб қайтаришга ҳайронман! Баъзан, “Ўзбек тили – бой тил, унинг имкониятлари кўп. Шундай қилиб ёзса ҳам бўлаверади” деб ёзиб юборай дейман-у, биздаги кўзга ташланиб қолаётган “тил саводсизлиги” уларга ҳам “юқмасин” деб, яна “халқаро баҳс”га айланиб кетишидан чўчиб, ўзимни тияман.

Лекин, бу жиддий масала эканлигини ҳам унутмаслик керак. Ота-боболаримиз қўйиб берган бинойидек исмни – ўнг қулоқни боши оша чап қўли билан қашиганга ўхшатиб “Абдудджабаров” деб “бурама” шаклда талқин қилишга ўрганиб қолинса, тилимизнинг ҳам, ўзимизнинг ҳам қадримизга завола етиши, кўпчилик олдидагина эмас, чет эллик тилимиз жонкуярлари бўлган дўстларимиз олдида ҳам уятли аҳволга тушиб қолишимиз ҳеч гап эмас.

Зеро, халқимиз авлод-аждоди, насл-насаби, яъни ўзлиги билан боғлиқ исм-ном қўйиш баробарида қарийб бир неча минг йиллик тарихий анъанага эга. Мана шунинг учун ҳам мозийнинг кўз илғамас олис сарҳадлари оғушида умргузаронлик қилган, миллатимиз ғурурига айланган улуғ зотлар – олиму фузало, дину диёнат уламоларимиз ҳақида дунё-



да ҳеч кимдан қолишмайдиган ёрқин тасаввур ҳамда маълумотларга эгамиз. Уларни жаҳон ҳам тан олиб келмоқда.

Шундай экан, биринчидан, кенг жамоатчилик, олимлару тарихнавислар томонидан асрлар давомида шаклланган азалий удумларимизга риоя қилган ҳолда ном ёзишларни тартибга солувчи, бир пайтлар кўп таҳсинли ишларни амалга оширган “Атамалар қўмитаси”ни ҳеч кечиктирмасдан қайтадан ташкил этиш лозим. Иккинчидан, давлат аҳамиятига молик ҳар қандай расмий ҳужжат ва ёзишмаларнинг қатъий қилиб, давлат тилида ёзилишини йўлга қўйиш керак. Ана шундагина юқорида санаб ўтилганидек нохуш “асоратли” ҳоллар қайтарилмаган, ҳар биримиз учун муқаддас ҳисобланувчи Она тилимизни бузиб талқин қилишларнинг ҳам олди олинган бўларди.

Бунга Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Республика Ташқи ишлар вазирлиги ҳамда мамлакатимизнинг хорижий давлатлардаги элчихоналари фаолиятига бағишланган нутқида ўртага ташланган фикр ва таклифлари тўла асос бўла олади.

Қолаверса, давлатимиз раҳбари томонидан “Ўзбекистоннинг чет элдаги элчиси бўлса-ю, ўзбек тилини билмаса, бу халқимизга хиёнат эмасми?” дея куюнчаклик билан ўз вақтида айтилган сўзлар ўзимиздаги ўз Она тилидан “бебахра” “ёзув-чизув” мутасаддиларига, қолаверса, депутатларимизга ҳам тааллуқлидир, албатта!



Ўтган асрнинг 60-йилларидаёқ Абдулла Қаҳҳор юқори минбардан туриб сўзлаган нутқида халқ ноибларига қарата шундай деганди:

“Айтмоқчи, депутатликнинг ҳуқуқи катта дейишади. Унда нима учун Русияда рус тили, Украинада украин тили давлат тили-ю, Ўзбекистонда ўзбек тили номигагина давлат тили ҳисобланади?”

Қаранг, бу армонли сўзлар айтилганига эллик йилдан ошибди-ю, ҳамон биз бу масалада ўзимизни у ёқ-бу ёққа ташлаб юрибмиз. Ҳатто, мустақилликка эришганимизга анча йиллар ўтган бўлса ҳам, халқ катта ишонч билдириб сайлаб қўйган депутатлардан биронтаси ўз ҳуқуқидан фойдаланиб, минбардан туриб, ўзбек тили ҳақида жон куйдириб гапирганини биламизми? Йўқ, албатта. Ҳар ким ҳам шунга журъат қилиб, юрак ютавермайди. Қандайдир, “ўтмиш”дан қолган қўрқув бор шекилли...

Хуллас, ўртага ташланган ушбу фикр-мулоҳазаларга шубҳа билдирувчилар чиқиб қолса, улар аллома Махтумқулининг:

*Ўз қадрини билмаган
Ўзганине қадрин на билсин,*

деган сабоқ бўларли каломини эслаб қўйсалар, ёмон бўлмасди.



“БЕБАҲРАЛАР”

Мен бу ҳақда анча илгари ёзганман. Мавзуга узвий тааллуқлилиги бўлганлиги учун мухтасаргина қилиб, яна бир бора эслаб ўтишни лозим топдим.

Ёзнинг якшанба кунлари ойда бирикки маротаба – бўлажак шарқшунос, талаба укам Амир Файзуллаев билан Ойбек домланинг шаҳардан четроқда жойлашган боғқовлиларига ҳашарга чиқиб турар, у ердаги мевали дарахтларни суғорар, тагини кетмон билан юмшатиб, бегона ўт-ўланлардан тозалардик. Бутун ялангликка соя ташлаб ётган баланд сўритокдаги узум сурхларини тартибга келтириб, хомток қилардик.

Ҳар доим уйга кираверишда эшик рўпарасидаги очиқ айвончада юмшоққина диван ёнига қўйилган хонтахтага эгилганича нималардир ёзиб ўтирган адибга кўзимиз тушар, у кишига саломимизни бериб, каттагина томорқа этагидаги олмазор боғ томон ўтиб кетардик.

Биз фақат дарслик китобларида ўқиб билган бундай буюк инсон билан “яқин” бўлиб кетишни хаёлимизга ҳам келтирмаганлигимиз учунми, у кишига узоқдан яширин назар ташлаб қўярдик. Баъзан Ойбек ака ёзишдан чар-



чаган қўлларининг чигалини ёзиш мақсадида бўлса керак, кетмон дастасидан ихчамроқ, ярим қулочча келадиған силлиқ ёғочни панжалари орасига олиб (*Зарифа опанинг гапларига қараганда, дўхтирлар шундай маслаҳат беришган*), “машқ” қилиб ўтирганини кўриб қолардик.

Онда-сонда эса, ўзларини бироз чалғитиш учунми, устимизга бостириб келиб қолар, юзларида табассум билан овозни баланд қўйиб, “яхши-яхши” дея олқишлаб, кўнглимизни кўтариб қўярдилар.

Бу сафар ишни – куз бошланиб, заъфарон баргларини ложувард кўрпадай ерга соча бошлаган олма дарахтлари шохларидаги ҳосилни териб, яшикларга жойлашдан бошладик.

Дам олиш куни бўлгани сабаб, бугун домланинг ўғилларидан бири оилавий бўлиб, катта кичик фарзандлари билан бу ерга чиқишганди. Кун тиккага келганда ҳовли бекаси Зарифа опа сўриток соясидаги ялангликка қўйилган катта доира столга дастурхон ёзиб, бизларни ҳам тушликка чорлади. Ойбек ака Амирхон иккимизга ёнларидан жой кўрсатдилар.

Дастурхон атрофида жам бўлганлар ўртасида “чуғур-чуғур” бошланиб кетди. Фақат биз Ойбек ака билан “ўз” тилимизда онда-сонда гаплашиб қўярдик.

Ниҳоят, улуг адиб бизнинг олдимизда худди ўзини ноқулай ҳис этаётгандай бошла-



рини қимирлатиб, кўрсаткич бармоқ билан рўпарада тизилишиб ўтирган набираларига ишора қилдилар.

– Бебахра! Бебахра, – деб қўйдилар.

Ўшанда қисқагина қилиб, фақат беш-олти сўз билангина “гапира оладиган” устознинг товуш оҳангида нимадандир ўкинч аломатини сезганмиз. Буни ҳамон Амирхон билан эслаб юрамиз.

Бу – ўша даврнинг “тақозоси”, бошқачароқ қилиб айтганда, кўпгина зиёлиларимиз хонадон “кўрғони”ни қисман эгаллаб бўлган, турли йўллар билан одамлар шуурига “буюк ва қудратли тилни билмасанг, бирон мартабага эришолмайсан, дурустроқ ишнинг бошини тутолмайсан” деган тушунча сингдирилган “замон талаби” эди.

Мана, энди орадан анча-мунча йиллар ўтди. Чорак асрдан зиёд вақт давомида ўзлигимизни англаб, эркинлик нашидасини суриб яшамоқдамиз. Ота-боболаримиз, халқимизнинг энг буюк фарзандлари орзу қилган Мустақиллигимизнинг биринчи пойдевори бўлмиш ўз давлат тилимизга эгамиз. Шу қутлуғ кунларни деб, жонини фидо этган Беҳбудий, Абдулла Авлоний, Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носир каби улуғ зотларни, ўзидан кечган Абдулла Қаҳҳорларни унутиб бўлармиди!?

Минг афсус ва надоматлар бўлсинки, ҳозирги кунларга келиб, шу пиру азизлардан



бизга мерос бўлиб қолган сабоқ ҳамда васиятларга бефарқлик ҳоллари учраб турибди. Масала анча жиддий, ҳатто, ошкора тус олиб бораётгани одамни ҳайратга солади.

Биз барча “айб”ларни “ўтмиш”га тўнкаб, “ўзга”лар елкасига қўйиб келардик. Бундай ўйлаб қарасак, ўз “қавмдош”ларимизда ҳам гап кўпга ўхшайди.

Шаҳарда ўз фарзандларини фақат “рус тилли” мактабларга беришни истаётган, ҳатто, шундай мактабларни кўпайтиришни сўраб турли идораларга мурожаат қилаётган ота-оналар, айниқса, кейинги йилларда кўпайиб бораётгани бор ҳақиқат.

Баъзи бировларнинг тарқатиб юрган гапларига қараганда, “ўзбек мактабларида ўқитувчилар савияси ниҳоятда паст”, “билим бериш малакаси ҳам талабга жавоб бермайдиган даражада” эмиш. Бундай мустақил давлатимиз шаънини ерга урувчи гаплар менинг ҳам қулоғимга тез-тез чалинадиган бўлиб қолганди. Ҳатто, бир-иккита туппа-тузук ижодкор оғайнилардан ҳам эшитдим. Наҳотки, фарзандларимизга ўз она тилидан дарс беришда шу даражада лаёқатсиз бўлиб қолган бўлсак!

Ўзим шўро “даври” мактабида анча вақт ўқитувчи бўлиб ишлаганим учун таниш бир адабиёт муаллимасидан “аҳволлар қалай?” деб сўрагандим, фиғони чиқиб, гапириб қолди:

– Мактаб иккига бўлинди. Синфлар



қисқаргач, дарс соатларимиз ҳам камайиб кетди. Баъзи ота-оналар наздида биз “нўноқ”қа чиқиб қолдик. Илгари ҳам бундай бўлмаган, камситадиган гапларни эшитмагандик. Энг ачинарлиси, болалар ўз тили, адабиёти, тарихидан чаласавод бўлиб таълим олмоқда.

Собиқ ҳамкасбимнинг бу гаплари менга қаттиқ таъсир қилди. Назаримда, шўро даврида ўз она тилидан “бебахра” бўлиб, сабоқ олиб ўрганган, шунга яраша турли амал пиллапояларини ҳам эгаллаб келган бир гуруҳ жаноблар қандайдир келажакни ўйлаб, янги “зурриёт” ҳақида қайғуриб қолганлар, шекилли. Бу ниманинг ҳисобига?!

Шу ерда сал аччиқроқ бўлса-да, ўз ўтмиши тугул бугунги кунда ҳам оёғи остидан нарини кўра билмайдиган аҳволга тушиб қолган кимсаларга битта ҳақиқатни: “Сизлар ҳаддан зиёд тазарру қилаётганлар “дарахт пўстлоғи ва ёввойи ҳайвон терисидан тикилган чориқда ботқоқ кечиб, шох-шаббадан қурилган ёғоч кулбаларда яшаб, умргузаронлик қилиб юрган” (Ч. Айтматов) бир пайтда, ўз мамлақати ҳудудида ҳашаматли қасрлар қуриб, дорулфунунлар бунёд этиб, осмон тоқига нарвон қўйиб, фалакиёт сирларини ўрганиш билан банд бўлган олиму фузалолар қавмидан бўлган ўзбеклар авлодидан эканлигингизни унутиб қўйдингизми? Шу халқ ҳозирга келиб, “билим беришда савияси паст”, “малакасиз”лар қаторига тушиб қолдимиз?



Бу “сабоқ”ни қайси “гумроҳлар мактаби”дан ўрганиб, уялмай-нетмай овоза қилиб юриб-сиз?” дея ҳадеб андишаликка берилавермай, айтиб қўйиш пайти келганга ўхшайди.

Бошқалар ўз халқи, миллати, тили, Ватани шон-шухратини, ҳатто, сиёсат даражасига кўтариш йўлида бир нималар қилмоқда!.. Бироқ, “мана бу тил ундоғу, анавиниси бундоқ” деб тарқатилаётган гаплар фақат “буюк миллатчилик” шовинизмига хос – бошқалар шаънини ерга урувчи ўта аҳмоқона чиранишдан бошқа нарса эмас!

Ҳар бир халқ, ҳар бир миллат ва элтинг тили ўзи учун “буюк ва қудратли” эканлигини биздаги айрим Она тилини чайқовга қўювчилар, агар ўзлигини унутиб улгурмаган бўлса, яхши англаб етиши керак.



“ПОЙДЕВОР” МУСТАҲКАММИ?

Тил ва унинг қудратини “пойдевор”га қиёсладик Агар пойдевор мустаҳкам бўлмаса, ҳар қандай иморат ҳам қулайди, яксон бўлади. Бу ғанимлар учун байрам. Шуни била туриб пойдеворга раҳна солмоқчи бўлаётганлардан шу юрт, шу Мустақил Ватан учун қандай рўшнолик кутиш мумкин! Мен бу гапларим билан нотўғри фикрга бораётгандирман. Агар чиндан ҳам шундай бўлса, “уларнинг қилаётган иши тўғри, сен ноҳақсан”, деб “тўғри йўл”га солиб қўядиган бирон мард топилса, айтсин ўз сўзини!

Мабодо ўшандайлар топиладиган бўлса, уларга ўтган асрнинг йигирманчи йилларидаёқ, яъни бундан юз йилча муқаддам эълон қилинган Фитратнинг машҳур мақоласидаги “Ўзбек тили дунёдаги энг бой ва шоирлар тилидир” деган жумлаларни эслатиб қўймоқчимиз. Яна, ўз халқи, унинг обрў-эътибори сарбандлиги учун курашган бу фидойи аллома жаҳон маданият ва маърифат тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк бобокалонларимизнинг муборак номларидан бир нечтасини мисол келтириб, “Агар бул ҳазратлар инсониятга мерос қилиб қолдирган жаҳоншумул асарларини ўз Она тилларида ёзганларида эди, улар



янада нурли ва ёрқинроқ бўларди” дея таъкидлаганидан хабардор бўлмоқлари лозим.

Тилшунос олимларимиз томонидан яқдиллик билан Маҳмуд Қошғарийнинг “Девону луғоти-т-турк”, Алишер Навоийнинг “Муҳокамат ул-луғатайн”дек буюк асарларидан сўнг уларнинг бардавоми дея тан олинган Эркин Воҳидовнинг “Сўз латофати” китобида айрим “буюк ва қудратли” тилларда биргина “Қуёш” сўзининг синоними учтадан ошмагани ҳолда ўзбекчада унинг таъриф-изоҳи ўнтадан зиёдлиги ҳақида жонли исботлар ёзилади. Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин.

Агар ҳозир мумтоз рус тилшунослигининг даҳоси В. Даль жаноблари ҳаёт бўлганида эди, биргина Алишер Навоий асарларига изоҳ тариқасида чиқарилган бир неча жилддан иборат китоблар мажмуасини кўриб, шапкасини ечган ҳолда тилимиз салоҳиятига таъзим бажо келтирган бўларди, дея бемалол айта оламан.

“Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ” деганларидек, ўзимиздан чиққан айрим “казоказо”лар мана шундай бой ва гўзал тилимиз борлигини назар-писанд қилмагандек, уни очикдан-очик камситиб, таҳқирловчи сўзлар айтишдан олдин бирозгина каллаларини ишлатиб, ўйлаб кўрмоқлари керак.

Ҳозир шаҳарда ўз фарзанди, набираларини “бебахра” қилишдан ташқари, ойига уч юз доллардан бериб, “Учебний центр”ларнинг



бошқачароқ тури “Воскресная школа”да таълим олдираётганлар кўпайиб бораётганмиш. Бу ҳам авваллари ҳеч кимнинг хаёлига келмаган “янгилик!” Ундаги таълим, албатта, атамасига яраша ўзгача “тил”да бўлади. Демак, болаларимиз яна бир “қўшимча” тилни ўрганиб, ота-боболаримиздан қолган зул-лисонайн (икки тиллилик) анъанасини давом эттирадилар, дея қувонишимизга вақт эрта, ҳали. У ердаги тартиб бутунлай бошқа.

Ҳа, дарвоқе, илм-маърифатга чанқоқ бўлган авлод-аждодларимиз азал-азалдан кўп тилларни билишган ва билишга ҳаракат қилганлар. Болаларини ҳам шу руҳда тарбиялаганлар. Ҳатто, бу хил зул-лисонайн кишилар шўро даврининг урушдан кейинги йиллари ҳам ота-боболардан қолган анъаналарни давом эттирганларига ўзим гувоҳ бўлганман.

Ҳовлимизга кираверишдаги дарвоза ёнбошида қурилган, чиройлиқкина, эшик қоқиб келган меҳмон-измонни кутиб олиш ҳамда қишнинг “бекорчилик” кунлари яқин ошна-оғайнилар билан гап-гаштак, аслида китобхонлик ўтказиб туриш учун қурилган “меҳмонхона” (бу ҳозир ҳам сақланиб қолган анъана) уйча бўлиб, арзикдан қабариқ қилиб ясалган токчалари китобларга тўла бўларди. Бу ерга қиш чилласининг гупиллатиб қор ёғиб турган кунлари “китоб кўрган” зиёли “домулла”лар йиғилишарди. Улардан Наманганнинг поезд вокзалига яқин Ғирвон деган



жойидан келадиган “Мустафо абзий”; айтишларича, урушдан олдинги йиллар Россияда рўй берган очарчилик-қирғиндан қочиб келиб, жон сақлаб қолган, саводини ўзбекча мактабда чиқариб, наманганча шевада гапирадиган, “Накалай” (баъзан номи ёнига “подшоҳ”ни ҳам қўшиб айтиларди); шаҳардан анча чет, Нанай қишлоғидан баҳайбат қорабайир отда келадиган ёши ўтинқираганроқ, чўзинчоқ жағининг остида қўлидан доим қўймайдиган носқовоғининг майда попукли тикинидай силкиллаб турадиган бир тутам сийрак соқолли “Мулла қирғиз”лар яхши эсимда қолишган.

Айниқса, “Абзий”нинг бошидан тортиб бир туки йўқ даҳанигача арчилган тухумдай кўзга ташланиб турадиган “от калла” кўриниши бошқача эди-да!

“МТС” деган жойда қоровуллик қиладиган “Накалай подшо”нику, ўз қавмига содиқлик белгиси шекилли, “айвонча”си ёғ босиб кетган, ялпайган шапкаси бошидан тушмасди. Яна уларнинг сўзлашлари ҳам ўзларига яраша бўларди.

Ҳар доим ўн чоғли одам жам бўладиган бу йиғилишга даврабошилиқ қиладиган дадамнинг асл отлари Нуриддин бўлса-да, кўпроқ “Тракторчи қори» деб аташарди. Чунки, у киши тенгдошлари орасида анча маърифатли, билимдон эдилар. Дину диёнатдан ҳам яхши хабардор бўлиб, Қуръонни шундай сеҳрли овоз билан қироат қилиб ўқирдиларки, баъзида уни тинглаб, кўзига ёш олганларни кўрганман.



“Тракторчи қори” деб аталишлари сабабига келсак, отам ўша пайтлар энг камёб ҳунар ҳисобланган шу касбни эгаллаган эдилар. Баҳордан то қиш палласи тушгунича шаҳарга “қўшни” бўлган колхоз далаларида қалин “занжирли”, роли иккита темир дастакдан иборат, куч билан орқа-олдинга суриб бошқариладиган “НАТИ” деган баҳайбат трактор билан ер ҳайдардилар. Мен ҳам баъзан у кишига эргашар, ёнларига ўтириб олар эдим.

Писта кўмирнинг лақча чўғи билан базиллатиб қиздирилган узун сандал атрофидан жой олган машварат иштироклардан ҳар бирининг қаршисида ўзи билан олиб келган икки-учтадан китоб турарди. Чойлашиш асосида салом-алик, ҳол-аҳвол сўрашиш бошланарди. Ҳар ким хуш-нохушроқ ўз “дарди”ни тўкиб соларди. “Турсунбой чойхоначи” “каптар бўқи” кўк чойнинг нархи ошиб кетганидан шикоят қилса, “Мулла қирғиз” бу йил яйловларда ўт-ўлан сероб бўлиб, чорванинг “ризқи ўтган йилгидан яхши” эканлиги ҳақида гапирарди. Накалай “МТС” бошлиғи “Давиденка” (“Давиденко” бўлса керак)нинг қўполлиги, “китоб ўқимас”лигидан шикоят қилиб қоларди.

Ниҳоят, даврабоши отам асосий гуруннга навбат келганлигини айтиб, ёнларидаги китоблардан бирини варақлай бошлайдилар. Ҳар кимнинг худди қандайдир улоқ ўйинида совринни қўлга киритиш учун пухта тайёргарлик кўриб келгандай, айтадиган ўз “гапи” бор. Мав-



зу ўртага ташланади. Ана ундан кейин шеър-хонлигу ҳазил мутойибага монанд суҳандонлик бошланиб кетади.

Навоий, Машраб, Румий, Бедил, Низомий Ганжавийдан турли тилларда шеърлар ўқилиб, мағзи чақилади. Саъдийнинг “Гулистон”ини ҳар ким ўзича талқин қилиб, бироз тортишувларга сабаб бўлади. “Мулла қирғиз” ранги сарғайиб кетган қайсидир газета саҳифасини авайлаб очиб, Жамбул Жабаевдан шеър ўқиса, Абзий Тўқайнинг “Бул замоннинг кирлерин ювмақ учун кирланиб битдим ўзим” шеъри билан ҳаммани ҳайратга солади. “Накалай”нинг ҳам қайсидир кутубхоналардан олиб, мутолаа қиладиган китоблари беҳисоб. Варақлари орасига бир парча хатчўп ўрнида солиб қўйилган қоғозли саҳифани очиб, ўзига ёққан шеърни ўқиб эшиттиради ёки ҳикоя мазмунини сўзлаб беради. Шу аснода даврадошлар бир-бирларидан қизиқ ва ибратли кўп нарсалардан хабардор бўладилар. Завқиеб гурунг давом этаверади. Албатта, тез-тез Машраб бошидан кечирган “саргузаштлар” ҳам тилга олиб турилади. Бунга асосий туртки, охириги варақларидаги “Ташкентъ. Изд. Арифджанова” деган ёзувларига қараганда, 1913 йили араб имлосида босилган ўзбекча “Девона-и-Машраб” ҳамда “Накалай пошшо” отам билан биринчи танишганида яқинлик аломати ўрнида у кишига совға этган, 1910 йили рус туркшунос олими Н. С. Ликошин таржимасида Хўжандда



рус тилида босиб чиқарилган (ҳали ҳам менда сақланувчи) каттагина ҳажмдаги “Дивана-и-Машраб” китоби бўлиб, улар саҳифаларидан ўрин олган қизиқ-қизиқ ҳикояту ривоятлар ўқиларди.

Шу аснода китобхонлик ҳамма ўзи билан олиб келган “ҳампана” масаллиғлари пиширилиб, дастурхонга тортилиб, еб тугатилмагунча давом этавериши мумкин эди.

Шу кеча-кундузда фикри-ёди фақат бир томонга кетиб, “интернационал”ликка ружу қўйганлар бу хилдаги ўзимизга хос “икки тили” анъаналар мавжуд бўлганлигидан ва ҳозир ҳам олис қишлоқ-овулларда мавжудлигидан бутунлай беҳабар бўлсалар керак. Тасаввур ҳам қилолмайдилар, чоғи.

Қайтариб айтаман: бу ерда тил билишга, айниқса, ўзининг буюк адабиёти билан кўзларимизни очган, ҳамон қадрли бўлиб қолаётган рус тилини ўрганишга ҳеч қандай қаршилиқ, монеълик йўқ. Фақат бу, ҳаммамиз учун зарур бўлган, маърифатнинг нурафшон даричалардан бирини очувчи буюк Толстой, Чехов, Достоевский тилини ўрганишимиз минг йиллардан бери сайқаллашиб, ўзини намоён этиб келаётган миллий Она тилимизни бир четга суриб, чиқариб қўйиш ҳисобига бўлмаслиги керак.

Айниқса, ўзимизнинг уддабурон “билағон”лар сал тилларига эҳтиёткорроқ бўлсинлар. Халқимиз ундайларни “тузини еб-



тузлуғига тупурган”, янада аччиқроқ ибора билан “нонкўрлар” деб атайди.

Ардоқли шоиримиз Эркин Воҳидов эса, қисқагина қилиб, шундай таъриф беради:

*Агар ўз она тилин билмаса ўзбек,
Пайтава бошига салла бўлгани шудир.
Пушкинни ўқиса-ю, Навоийни уқмаса,
Пишмаган қовоқ калла бўлгани шудир.*

Ҳа, галстук тақсанг, хўп замонавий кийинган бўлсанг-у, бошингга пайтавани салла қилиб, ўраб олганинг, хўп ғалати-да!



“ОВОЗИНГДАН АКАНГ!”

Мустақилликнинг дастлабки йиллари анча “тушовлаб” қўйилган ўзбек тилига бирдан эътибор кучайтирилиб, шу юртда туғилиб ўсиб, икки оғизгина жумла сўзни ҳам гапиришга “ийманадиган” (тўғрироғи, истамайдиган) лар учун ишхона, идора (ҳатто мактаб)ларда Давлат тилини ўргатиш курслари очилиб, унга катта эътибор қаратила бошлади. Ҳатто, ўқитувчиларга соатбай маош тайинланди.

Ҳар бир ташкилотда бу хайрли тадбир учун ўз бюджетидан маблағ ажратиш тадбири йўлга қўйилди. Бу яхши натижа бера бошлади. Қилган қўнғироғингизга ҳеч қачон кутмаган “Лаббай”, “Ассалому алайкум” деган жавобларни эшитардингиз. Муомалада ҳам олдинги қандайдир “димомдорлик” сезилмасди.

Афсус, орадан икки-уч йил ўтгач, “тил”дан зарурроқ ишлар чиқиб қолдими ёки пул “тақчиллиги” сабаб бўлдими, кўтаринкилик билан бошланган ташаббуснинг пилиги пасая бошлади. Аста-секин “курс”лар ҳам барҳам топди.

Тил аввалги ҳолига қайта бошлади. Тўғри, институтлар ташкил этилиб, унда ишлайдиган тилшунослар сони кўпайтирилди. Мактабларда ўзбек тилининг ўқитилишига эъ-



тибор қаратилди. Бироқ, сўнай деб кул босган олов қўрини алангалатиш қанчалик қийин бўлганидек, тилнинг ҳам қаддини ростлаш бир мунча оғир кечарди. Бунга турли сабаблар бор эди. Айниқса, “эскича” иш юришдан бошқасига “тили” айланиши қийин бўлганларнинг кўпчилиги ҳамон илгаригидай раҳбарлик лавозимларини эгаллаб туришарди.

Охир-оқибат нима бўлганлигининг – юқоридаги қатор мисоллар орқали гувоҳи бўлиб турибмиз.

Яқинда ёшлиқдан таниш оғайнимни туғилган куни билан табриклаб қўймоқчи бўлиб, у раҳбар бўлган идорага кўнғироқ қилдим.

– Алло-о! – аёлнинг қуруққина овози эшитилди.

Мен нимадандир хафа бўлса керак, деб кўнглини кўтармоқчи бўлиб:

– Ассалому алайку-ум! – дедим, ўзимни унга “ҳамдардроқ” қилиб кўрсатмоқчи бўлгандай.

– Что, хотите? – аввалгидан ҳам қўполроқ жавоб келди.

– Саломга “Алик” олишни билмайсизми, хоним?

– Никакой “алик” не знаю!

– Ҳе, овозингдан аканг! Яна бир қайтар...

– Что, что?! – аёлнинг баттар шанғиллагани эшитилди-ю, алоқа узилиб қолди.

Аслида товушидан ёшгинага ўхшаб кета-



диган хонимчанинг жаҳлини жунбушга келтирган, беихтиёр оғзимдан чиқиб кетган “овозингдан аканг” сўзининг қизиқ тарихи бор: устоз Одил Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси” романи бутунитттифоқ миқёсида донг таратиб турган пайт “Литературная газета” орқали Чингиз Айтматов томонидан муаллиф номига ёзилган таҳсинли “Очиқ хат” эълон қилиниб қолди. Орадан кўп ўтмай, асарлари бизда қўлма-қўл бўлиб ўқиладиган машҳур ёзувчи Тошкентга келаётганини айтиб, устоз Одил ака камина билан Алишер Ибодиновга ишонч билдирган ҳолда ҳурматли меҳмонни кутиб олишда шогирдлик вазифасини бажаришдай масъулликни елкамизга юкладилар.

Бозор-ўчар қилиб, тайёргарлик кўрдик. Ҳатто, укаларим Намангандаги боғимиздан сархил мева-чева, қовун-тарвузлар юборишди.

Биз Алишер икковимиз Чингиз Айтматовдек одам ўз обрўсига яраша унча-мунчалар билан гаплашавермайдиган кишилар тоифасидан бўлса керак деб, ўйлагандик. Хаёлимиз мутлоқ бошқача бўлиб чиқди. Қўшни Қозоғистон “чегара”сига келиб, кутиб тургандик, оқ рангли “Волга” машинаси биздан салгина нарига ўтиб, тўхтади. Ўрта яшар, оддийгина кийинган ҳайдовчи рус киши чаптастлик билан орқа эшикни очди. Ундан тушган савлатдоргина ёзувчи Одил акани “Одилжон” дея, мезбон номини ўзбекча лаҳжада айтиб, кучоқ очиб кўришди.



Устоз қисқача таъриф билан бизни меҳмонга таништирганди, у киши овозини сал чиқариб, “яъни, бўлажак кадрлар!” дея, қўлларимизни қаттиқ қисиб, қандайдир яқинлик аломати ўрнида елкаларимизга қоқиб қўйди. Ҳайдовчи ҳам кўринишидан беозор “мўминқобилгина” хуш табиатли одам экан, ҳаммамиз билан сўрашиб чиқди. Менинг яқинда олинган, ҳали оҳори тўкилмаган янги “Жигули” машинам нарироқда турарди, Одил аканинг таклифи билан меҳмонни унга ўтқаздик.

“Волга” орқамиздан эргашди.

Тошкентда Чингиз оғанинг мухлисларидан ташқари яқиндан танишлиги бор, адабиётимизнинг кўзга кўринган намоёндалари кўп экан. Улар каттагина меҳмонхонага ёзилган тўкин дастурхон атрофига жамулжам бўлдилар. Энг қизиғи, асосий гурунгда ўзбек тили етакчилик қилди. Бунга кўпроқ ташаббус бош меҳмон Чингиз Айтматовнинг ўзидан чиқар, у қишлоғимизда қирғиз-ўзбеклар девор-дармиён бўлиб яшаганликлари учун ўзбек тили – “болалик тилим” деб қўшиб қўярди.

Яна, бўлажак машҳур ёзувчи урушдан анча олдинги йиллар Наманганга яқин Нанай қишлоғи атрофидаги хўжаликларда “ветврач”лик вазифасида ишлаган отаси ёнида бир мунча вақт бўлганлиги ҳақида ҳам эшитганим бор эди.

Шу кунги вақт кеч – алламаҳалгача давом этган фозилу фузалолар анжуманида айтил-



ган гаплардан учтаси шеригим Алишер Ибодинов билан иккимизнинг қулоғимизда қаттиқ ўрнашиб қолган. Ҳамон унутилмас, бир умрлик ширин хотиралар ўрнида эслаб юрамиз.

Биринчиси, меҳмоннинг очикқўнгил, ўзига ярашган соддалиги ҳам бўлиб, шоир Шукрулло ака томонидан “Чингиз, нега шунча йўл босиб, машинада келдингиз, самолёт қулай эдику” деганига, “Оқсоқол, тўғрисини айтсам, самолётдан кўрқаман, ҳадеб учавермайман, машина бошқа-да, ҳаммаёқни томоша қилиб, тинчгина кетаверасан” дея жавоб қайтаргани бўлса, иккинчиси, жуда ҳам ижобий фикр айтиб бўлавермайдиган бир пайтда “Амир Темур бобомиз”нинг ўша даврдаги Москва атрофида бўлиши билан боғлиқ, бизларга мавҳумроқ бўлган тарихий воқеани сўзлаб бергани эди (мен у ҳақда юқорида эслаб ўтганман).

Ҳурматли меҳмоннинг яна бир кутилмаган ҳикояси Америка ҳақида бўлиб, худди китобда ёзилгандай қилиб сўзлаб берганди:

– У ерда одамлар биз ўйлагандай, маданиятсиз, қўпол, у томонингдан ҳам, бу томонингдан ҳам туртиб ўтиб кетаверади, пайти келганда “Онангни Учқўрғондан кўрсатиб қўяман” (“Кузкина мать”) дея бир-бирига дағдаға қилавермайдиган халқ бўларкан. Буни ўғлим Сардор билан ўша мамлакатда бир ҳафтадан зиёд юриб, гувоҳи бўлдик. Ҳа, “Восхождение Фудзиямы” (“Фудзияманинг забт этилиши”) асаримни Нью-Йоркда саҳналаштиришган



экан, унинг тақдимотида қатнашиш учун боргандик. Аслида асар қаҳрамонлари Ўрта Осиёдаги беш оға-ини – ўзбек, қирғиз, қозоқ, тожик, туркмандан иборат бўлиши керак эди. Лекин, артистларнинг ҳаммаси бир хил “ўзбек” бўлиб, ўзбекча дўппида рол ижро этишди. Фикр билдирмоқчийдим, “майли, барибир ўзбеклар бош оғамиз-ку”, дея аҳдимдан қайтдим... Энди у ердаги одамларнинг ўзаро муомаласи, тартиб-интизоми ҳақида гапирадиган бўлсам, бутунлай бошқача! Биз қошни чимириб, қовоқ солганча, дунёнинг бутун ташвиши елкамизга тушгандек, яқин атрофга ҳам эътибор бермай, буқала бўлган новвос, ҳўкиз сингари кетаверишга ўрганиб қолганмиз. Қаршингиздан келаётган америкалик Сизни бу аҳволда кўрса, ўзини четроққа олиб, йўл беради. Бошингизга бирон мушукуллик тушган бўлса керак, деб ўйлайди чоғи, аста салом бериб, “Сизга ёрдамим керак эмасми, жаноб?” деб сўрайди, худди Сизнинг олдингизда гуноҳкордай... Мен бир неча бор бунинг гувоҳи бўлиб, бироз ўзимни “босиб” юришга ҳаракат қилдим. Бироқ, “ўрганган кўнгил” деганларидек, дарров воз кечиб бўлмас экан. Қаерга борманг, кўча супурувчидан тортиб полициягача, супермаркет сотувчиларидан тортиб кўчани тўлдириб кетаётганларгача худди сиз билан қачондир “ош-қатиқ” бўлгандай, тиржайиб қарашади. Ўз тилларида назокат билан муомала қилиб, нималардир сўрашади... Бир



ҳафтадан ўта бошлаганда, охир чидолмадим: Ўғлимга “Сардор, сен буларнинг тилини яхши биласан. Сўраб кўр, бақириб-чақириб, муштини даҳанига ўқталиб гапирадиган, қўлтиғига шиша қистариб, қийшайиб турган ёки ерда юмалаб ётган кишилар қайда бор, айтишсин! Улар билан бир яйрашиб, гурунглашардик! Зе-рикиб, кетдик-ку” дегандим, болам жилмайиб, мени сал овутган бўлди, “Бир кун сабр қилинг, эртаги рейсда учамиз!”... Учдик, жонажон юртга эсон-омон етиб келдик ҳам. Жомадонларимизни олиш учун катта эшикдан шундоқ ичкарига қадам қўйишим билан дўндиққина бир фаррош жувонга дуч келдим. У қулочкашлаб швабрага ўралган катта ҳўл латта билан пол артаётган экан, латта шалоблаб оёғим остига келиб тушди-ю, бехосдан унинг бир томони-ни босиб олибман денглар, шунда дўндиққина жонон овозини борича “Менинг ишлаётганимни кўзинг кўрмадими, шабкўр, эҳ, бу фаросатсизлар жонимга тегди” дея овозини баланд қўйганича бақириб қолса бўладими! Ўзимни тутиб туролмадим, товушимни сал кўтариб: “Ҳе, овозгинангдан аканг, дўндиқча, бунақа ёқимтой муомалани етти-саккиз кун давомида эшитмай, юрак-бағримиз қон бўлиб кетганди. Яна бир қайтаргин” дегандим, қўлидаги матоҳ билан бошимга туширишга тайёр важоҳатда юзимга қарата айтилган “маданиятсиз!” деган сўзни эшитдим. Ўғлим, “Кўнглингиз ўрнига тушдими, ада”, дегандай менга қараб қўйди.



Замонимизнинг буюк адиби ўзбек халқига доим бошқача ҳурмат ва эҳтиром назари билан қараб келган, керак вақтида уни ҳар хил тухмат балоларидан ҳимоя қилган Чингиз Айтматовдай инсоннинг салкам чорак асрча аввал айтган бу сўзларини эшлагдан мақсад, у киши-ку, шўроча “муомала маданиятини қўмсаб”, бир неча кунга аранг “чидаган” экан, шу кеча-кундуз, яъни ҳозирги пайтга келиб, мана биз ҳам ўша қўмсаш “орзулари” остонасига яқинлашиб келмаяпмизми, деган хаёлга берилиб қоламан. Ва, беихтиёр, дўстимнинг қўлида ходима бўлиб ишлайдиган дўндик хонимча кўз олдимда гавдаланиб кетаверади.



ТАРСАКИ

Бизда бир ёмон иллат бор. “Ҳеч кимдан кам эмасмиз, тили қисиклик жойимиз ҳам йўқ, тарихи минг йилларга қадар илдиз отиб борган, дунё ренессансини яратган буюк алломаларнинг фарзандларимиз” дея оламга доврўф солмоқчи бўлиб, матбуот, телерадио чангини чиқараверамиз-у, “даҳо”ларининг донғи уч асрдан нарига ўтмайдиганлар олдида бирон ортиқча сўз айтишга ийманиб, “камтарона” сукут сақлаймиз.

Бундан ҳам ёмони, залворли ўтмишимиздан мутлоқ беҳабардай ўзини тутадиган, ҳатто, “ўзлигимиз”га ҳам раҳна солишдан тоймайдиган кимсаларнинг қилмишларига бефарқ қараймиз. Иложи борича улардан ўзимизни олиб қочамиз. “Оч қорним – тинч қулоғим” деган матал худди биз учун тўқиб чиқарилгандай!

Бунга мисоллар кўп: тасаввур қилинг: серқатнов кўчалардан бирида катта тезликда келаётган икки машина тўқнашиб, фожиа рўй берди. Ҳайдовчилар уловларини тўхтатиб, жабрдийдаларга ёрдам беришга ошиқишди. Зудлик билан етиб келган тиббий ёрдам ходимларига ҳам кўмак беришди. Милиция ходимлари пайдо бўлиб, суриштирув ишларини бошлашлари билан “кўмакка” келган



ҳайдовчилар ҳам, атрофда тизилишиб турган “томошатаблар” ҳам шоша-пиша уловларига ўтириб, жўнаб қолишади.

Ёки яқинда ўзим гувоҳи бўлган бир воқеани мисол келтириб ўтай: илгари шаҳарнинг у ер-бу ерида турли идора ва маҳкамалар учун тарғибот-ташвиқот мавзусидаги суратлар, шиорлар, вивеска-атамалар, унча урф бўлмаган рекламалар ёзиб, тайёрлаб берадиган рас-сомлик устахоналари кўзга ташланиб турарди. Ҳозир бу соҳа ғоят ривожланиб кетди. Барча қулайликларга эга, энг замонавий техника ускуналари билан жиҳозланган кичик “мини” корхоначаларни истаган жойдан топишингиз мумкин. Буюртма бериб, бир-икки кун кутиб юрмайсиз. Арзимас вақт ичида ҳожатингизни чиқаришади.

Мен ҳам ана шундай жойлардан бирига керакли ҳужжатлардан нусха кўчиртириш учун келгандим, тўрт-беш мижоздан кейин навбатда турдим. Ходим йигитнинг мендан сал олдинроқда турган, қорачадан келган 50 ёшлар атрофидаги кишига айтган сўзи қулоғимга чалиниб қолди:

– Ўзбек тилида ҳам бўлсинми?

– Кераги йўқ, – ҳалиги мижоз ходим сўзини шартта кесиб, димоғдорлик билан, – ҳозир ўзбекчани ким ўқирди, – деб, буйруқ оҳангида, – шундоқ эшикдан кираверишда ярқ этиб, ҳамманинг кўзига ташланиб турадиган, катта, чиройли ҳарфлар билан ёзилиши керак, деди.



Шапкасини пешонаси ярмигача бостириб кийиб олган кишининг гапларига ўз муносабатимни билдирмоқчи бўлиб, ундан сўрадим:

– Бирон идоранинг бошлиғисиз, шекилли!

– Ҳа, қўшма корхонамиз бор.

– Ўзбекистон ҳудудида жойлашганми?

– Агар сиз билан гаплашиб турган мана шу шаҳар Ўзбекистонга қарашли бўлса, корхонамиз ўша ерда жойлашган.

Мен томон менсимагандай кўз ташлаб кўйиб, айтилган пичингнамо бу гап бироз жаҳлимни чиқарди. Аммо ўзимни босиб дедим:

– Кўринишингиздан китоб кўрган, ўқимишли кишига ўхшайсиз. Аввало, бу мамлакатнинг бош шаҳри қаерга қарашли эканлигини яхши билишингиз керак. Наҳотки, Ўзбекистоннинг қонуний ўз давлат тили борлигидан хабарингиз бўлмаса?

– Биламан. Лекин кўпчилик билан ҳисоблашиш керак. Атрофни қаранг, ҳамма ёқда рус тили! Бу дегани, одамлар шу тилни хоҳлашмоқда. Унинг устига, Россия билан яқинлашяпмиз. Сиз ҳаётдан орқада қоляпсиз, шекилли!

– Ваҳоланки, ўзингиз орқага қараб кетаётганга ўхшайсиз.

Кутилмаганда сал олдинроқда турган қўлида ҳассаси бор букчайганроқ бароққош йигит мен томон ўгирилди ва дона-дона қилиб, гапира кетди:



– Ҳамма хоҳлаган тилда ўқийди, гапирди, ёздирди ҳам. “Интернационализм” деган нарсани биласизми, ўзингиз! Кераксиз нарсадан жанжал чиқаришнинг нима ҳожати бор. Айниқса, ҳозир терроризм кучайиб турган бир пайтда!

– “Терроризм” нималигини биласизми?! Унинг тилга қанақа алоқаси бор? Ўзбек тилининг ўзи сизга “кераксиз” бўлиб қолганга ўхшайди. Бу ҳар қандай нарсадан ҳам хавфлироқ.

Биринчи гурундошим менга шашт билан қаради:

– Масалани миллатчиликка айлантириб юборманг. Ҳозир милиция чақирамиз.

“Милиция” сўзини эшитгач, атрофдагиларнинг нафаси баттар ичига тушиб кетгандай бўлди. Ҳатто, навбатда турганларнинг бириккитаси индамай ташқарига чиқиб, кўздан ғойиб бўлди... Бу 70 йиллик кўрқитувларнинг қонимизга сингдирилган заҳар-заққумининг Чингиз Айтматов фарёд чекиб ёзган янгича кўринишдаги “манқурт”лик балосининг ҳамон давом этиб келаётган кўрқинчли асорати эмасмикан!

Қачон бу балои азимдан қутуламиз? Ва бунинг иложи борми, дея ўзимга-ўзим савол бераман-у, беихтиёр, устоз, аллома Иброҳим Ғафуровнинг яқинда тил ҳақида матбуот учун интервью бериб айтган қуйидаги сўзлари эсимга тушади: “Она тилимизнинг иккита раҳмсиз



душмани бор: биринчиси – босқинчи душман, иккинчиси – уни назар писанд қилмайдиган, ўзимиздан чиққан кимсалардир”...

Ва шу пурмаъно жумлалар ёнига “яна, ўша кимсалар атрофидаги қуёнюрак, қўрқоқ ва бе-парво кишилардир”, деб қўшиб қўйгим келади.

Ҳар бир давлатнинг байроғи муқаддас ҳисобланади. Унга ҳурматсизлик қилиш жиноят билан баробар. Тил ҳам туғ каби муқаддас, ҳар бир миллатнинг виждони, шаъни, орномусидир. Нега энди, уни менсимай ошқора ҳақорат қилувчи, ерга урувчи миллат кушандаларига ҳеч бўлмаса, ахлоқий жазо қўллашнинг иложи йўқ?!

Америкадай мамлакатда миллат шаънигагина эмас, ҳатто, бирон шахс шаънига салгина нотўғри сўз айтган кимса, ўша пайтнинг ўзида (*тўрт минутдан кечикмаслиги керак*) етиб келадиган “Ахлоқ полицияси” томонидан қўлига кишан солиб, олиб кетилганининг гувоҳи бўлганман. Мен тилга олган, юқоридагига ўхшаш кимсалар илгари ҳам бўлган. Ҳозиргилар ўшалардан қолган зурриёт сарқитларидир.

Абдулла Қаҳҳор ўз даврида ўшалар қавмидаги “Ўзбек тилининг бор имкониятларидан фойдаланишни истамайдиган, ёки бунга фаросати етмайдиган тил бузуқи”ларига қарши қаттиқ туриб курашганини ҳамма яхши билади.

“Жуда бой, чиройли тилимиз бор. Бу тил-



да ифода этиб бўлмайдиган фикр, туйғу, ҳолатнинг ўзи йўқ” деб ёзади адиб ўзининг “Тил ҳақида” мақоласида. Ва яна “Нима учун кўча ҳаракати қондасини бузган ҳайдовчига милиция ҳуштак чалади-ю, бутун бир халқ тилини бузаётган одамларга ҳеч ким ҳуштак чалмайди” деган саволни кўндаланг қўйганки, ҳозирда ҳам бу энг долзарб муаммолигича қолмоқда.

“Баъзи оилаларда болалар ўз она тилларида гапиргани номус қилади. Бу “интернационализм” эмиш. Аслида миллий туйғуни емириб, охир-оқибат миллатни ҳалокат ботқоғи сари йўллашдан бошқа нарса эмас. Ўзбекистонда “миллатим ўзбек, она тилим – рус тили” деб ёзадиган бир неча минг киши бормиш. Агар шу рост бўлса, демак Ўзбекистонда фалон минг ўзбек ўзлигини йўқотган деганидир.

Буюк адиб мана шу “ғоя” тарғиботчиларини “маслаксий, бетавфиқлар” деб атаб, “улар қулоғи остига тарсаки туширсанг ҳам оз” дея, ўзига хос, аччиқ сўзлар билан мақолага нуқта қўяди.

Ҳозир кимнинг қулоғи остига тарсаки туширишингни билмайсан.



ТИЛИМИЗДАН “ВОТТИ-ВОТТИ”...

Ўтган асрнинг ўттизинчи йилларидан тортиб, то етмиш бешинчи йилларигача тарғибот-ташвиқотнинг энг бозори чаққон, “нишон”га бехато урадиган “қуроли” радио ҳисобланган бўлса, ҳозирга келиб, унинг ўрнини бир неча баробарига устунлик билан телевидение эгаллаб келаётгани сир эмас.

Шубҳасиз, бу ҳақда гап кетаркан, ҳозирда ўзимизнинг “миллий”лик мақомини олган телевидение борасида алоҳида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Зеро, ўтмиш даврининг асосий жарчиси бўлган радио орқали гарчи ўша пайтлар “миллий” деб аталмаган бўлса-да, миллатнинг рамзи ҳисобланмиш унинг “тили”га катта эътибор билан қаралган.

Ҳатто, бу мавзуга Абдулла Қаҳҳор жиддий муносабат билдириб, 1966-йилларда матбуот, чунончи, радионинг ўзи орқали қатор чиқишлар қилгани, у кенг ижодкорлар ҳамда жамоатчиликнинг қизғин баҳс-мунозараларига сабаб бўлиб, миллионлаб тингловчилар қулоғига етиб борадиган “тил”нинг анча сайқаллашиб, латофатли тус ола бошлаганини кўпчилик ҳануз эсласа керак. Шунингдек, доим миллат тақдири учун қайғуриб яшаган ёзувчининг диққат-эътиборидан “телевидение тили” ҳам



четда қолмаган. Бунга ўзим гувоҳ бўлганман. “Ёшлик” студиясида ишлардим. Қарийб бир соатлик “Ахборот” дастури кунига икки марта – эрталаб ва кечқурун намойиш этилар, одамлар ўша кўрсатувни илҳақ бўлиб кутишар, албатта, бирон “маҳаллий” ё жаҳонда содир бўлган энг аҳамиятли воқеалардан хабардор бўлишарди.

Шу дастурга танлов асосида ўша пайтнинг лаҳжаси билан айтганда “диктор” – қўхликкина аёлишга олинди. Унинг дастлабки чиқишларига унчалик эътибор бермаган эканмиз, бирдан бошлиғимиз Убай Бурҳон кўпчиликни муҳим мажлисга чақириб қолди. Унга, албатта, “Ахборот”нинг бош муҳаррири Анвар Тожиев билан янги ҳамкасбимиз – аёл ҳам таклиф этилганди. Бу қисқа муддатли фавқулодда йиғилишга Абдулла Қаҳҳор телефон орқали “Сухандон қизимизнинг “телевизорбоп”лигига гап йўқ. Бироқ, “ҳакка чўкиган тили”ни сал тўғрилаб олсин, бунақада бошқаларни ҳам ўзига ўхшаш тўти қилиб кўяди” дея айтган гапи сабаб бўлганлиги бошлиғимиз томонидан эслатиб ўтилди.

“Ахборот”нинг кечаги дастуридан махсус мослама орқали қисқагина “парча”лар кўрсатилди. Уни диққат билан кузатиб, матндаги сўзлар “Ну-уруль-ла-аев”, “Са-а-дульла-аев”, дея аниқ русча “оҳанг”да янграганини сезиб қолдик. Буни янги ходиманинг ўзи ҳам англаб, қип-қизариб кетди. Энди бу хато кайта-



рилмаслигини айтиб, йиғилганлардан кечирим сўради. "Хато" кетган фамилияларни бир неча бор "тўғрилаб" ўқиб, эшиттирди.

Узоқ давом этмаган йиғилиш сўнгида "Тилга эътибор – элга эътибор"лиги алоҳида таъкидлаб айтилди. "Телеэфир тили"га диққат қаратиш борасида таҳририят бошлиқларига кўрсатма берилди. Ҳатто, шу соҳанинг яхши мутахассиси бўлган киши учун битта "штат" – иш ўрни ажратиладиган бўлди.

Демак, буюк ёзувчининг ўша даврда ҳам миллий тилимиз мусаффолиги ҳамда қадрини кўтаришга улкан ҳисса бўлиб қўшилган "радиотелевидение тили" сабоғи улкан аҳамиятга эга бўлган.

Устоз бир нарсани кўп қайтарардилар: "Хатонинг катта-кичиги бўлмайди. Ўз вақтида олди олинмаса, фожиага айланиб кетиши мумкин". Бу ҳикматона сўзлар қанчалик тўғрилигини ҳаётнинг ўзи кўрсатди.

Анча-мунча талатўпли кунларни бошдан кечириб, кўпдан бери орзуимиз бўлган Мустақилликдан кейинги янгича эркинлик даври бошланди.

Ўшандай кунларнинг бирида ёши етмишлардан ошиб қолган, саводи ҳаминқадар бўлса ҳам, кенг фикрли, гапга чечан – тили бурро, "қўлига тушган газитни эринмасдан бошдан-оёқ ўқиб чиқиш одати бор", ҳатто, гурундош тенгқурларини ҳам гап билан тезгина мот қилиб қўядиган (агар у мактабни охи-



ригача битирганда, ё шоир, ё ёзувчи бўларди дейдиганлар ҳам кўп эди), тақдир тақозоси экан, умрининг қарийб 55 йилини Наманганнинг Уйчисидаги “Андриюп” (аслида Андреев) колхози далаларида сувчилик қилиб ўтказган Раҳимберди тоғамнинг уйида гурунглашиб ўтирардик.

Кутилмаганда тахтадан ясалган токчага қўйилган телевизор экранида “Эстрадамизнинг энг ёш юлдузи” деб ном қозона бошлаган йигитча, тўғрироғи, болакай пайдо бўлиб қолди. Эғнидаги кийими мени ҳам ҳайратга соладиган даражада аллам-бало: маҳсидўзлар ишлатадиган ялтироқ қора “амиркон” чармдан оёқ болдирлари аралаш икки пути орасига елимлаб қўйилгандай тор қилиб тикилган шим. Елкасига енглари қисқа, олди очиқ бир парчагина чарм камзул ташлаб олган. Эғнида бошқа ҳеч вақо йўқ.

Бир маҳал хонанда ўзига ўхшаш “либос”ли чолғучилар чала бошлаган музиканинг жазавали овозига монанд орқа-олдию, айниқса, киндикли қорнини “ғалвира” қилгандай, қўлидаги микрофонни кафтлари орасига уриб, ғалати қилиқлар билан “ўйин”га тушиб кетса бўладими... Ана ундан кейин томоғидан ғайри табиийроқ ғарғара овоз чиқариб, “куйлаш”ни ҳам бошлаб юборди. Ора-чира ҳансирагандай, тилини ўйнатиб, қандайдир товуш ҳам чиқариб қўярди.

Тўғриси, бундай бемаъни қилиқни шунча



йил Тошкентда яшаб, ўзим ҳам кўрмаган эканман, биринчи гувоҳи бўлишим эди. Тоғам ўзини тутиб туrolмади:

– Жиян, Гарбачўв “ошкоралик”, деб гапирaverди, қара, йигит бола ҳам киндигини ошкора ўйнатадиган бўлиб қолди. Баъзан бундайларга қарагинг ҳам келмай, уялиб кетасан. “Дилбузар”нинг ўзи бўлиб қолди. Набиралар кўрмасин, деб қулоғини бураб, ўчириб қўяман. Нега шунақа-я! Ёки мана шунақаларга ишқивозлар борми?

–Ҳа, янгилик бўлгандан кейин ишқивозлари ҳам бўлади-да! Буни “эстрада” деб қўйибди, тоға!

– Ботир Зокировнинг “эстрада”сини эшитганмиз. Ишқивози ҳам бўлганмиз! Бунақа қилиқлар қилмасди. Энди, айтаётган ана бу қўшиғини эшит. Нима деяётганини ўзи ҳам билмаса керак, бу жиблажибон! Оғзига хўрозқанд солиб олгандай, айтаётган сўзни “чайнаб”, “виш-виш”лаб овоз чиқариб қўйгани, нимаси! Радиода ҳам шу ашулани кўп қайтаради. Энди радио минан тилвизўр “тилбузарлик” йўлига ўтиб олдими, дейман.

Мен тоғам сўзини бўлиб, уни “ҳушёрлик”ка ундаган бўламан:

– Ана, Горбачёвнинг ўша беш-олти йил олдинги таъсири сизга ҳам ўтибди. Бемалол тиллингиз “чиқиб”, ҳукуматни танқид қилмоқдасиз. Бу яхши эмас. Колхознинг “илғор ветеран сувчиси” сифатида курортга юборилиб, дам олиб келганингизни унутманг!



Райимберди тоғам шаштидан тушгандай бўлди:

– Бунинг учун ҳукуматга раҳмат айтганман. Ҳали ҳам сўзимдан қайтганим йўқ. Танқид қилаётган бўлсам, ҳукуматни эмас, мана бу кекиртагини чўзиб, ашула айтаётган болани танқид қиляпман. Шуни тумонот одам олдига чиқартириб қўйганларни танқид қиляпман. У ернинг ҳам қулф-калити бордир, ахир! ... Ана-ана яхшилаб қулоқ сол! Овози худди Қодирвойнинг тувакка ўтириб олиб, ичи келмай инқиллаётан зумраша боласиникига ўхшайди-я. Ё, менинг қулоғимга шундай эштиляптими?

Нима дейишни билмай, бир лаҳза ўйланиб турдим-да, ҳар нарсага қизиқувчанлиги бор тоғамнинг кўнглига сал таскин берадиган гап қилдим:

– Қўшиқчи билан унинг ён-веригагиларни кўрмаяпсизми? Ўзингиз айтганингиздай ҳали ёш “болалар”ку! Ақли кириб қолар...

Орадан кўп ўтмай, ёшларга бағишланган қайсидир байрам муносабати билан пойтахтнинг марказий “Пахтакор” стадионида ўша пайтда янги урф бўла бошлаган “гала-концерт” бўлди. Уни телевидение орқали бутун мамлакатга намойиш этилди.

“Юлдуз” хонанда бошлиқ “Болакай” гуруҳига биринчилардан бўлиб навбат берилиши эълон қилинди-ю, стадионга йиғилган тумонот ёш-яланг бир қалқиб тушгандай бўлди.



Ҳамма ёқни шовқин-сурон аралаш ҳуштак овозлари босиб кетди. Бу ўйингоҳ қурилиб, ишга туширилгандан бери бир пайтлар “прогрессив” Америка қўшиқчиси Пол Робсонни кутиб олишга уюштирилган энг катта тантанадан кейин иккинчи маротаба рўй бераётган оломон ҳайқириққа ўхшаб кетгандай бўлди.

Ниҳоят, йигит худди ўша биз кўрган “либос”у, “қилпиллама” мақомида бел аралаш киндигини ўйнатиб, ўйин билан ҳиргойисини бошлаб юборди. Унга ҳамоҳанглик билан “жўр” бўлаётган стадионга йиғилган ёш-ёш йигитқизларнинг телба-тескари “қилиқ”ларини телевизор орқали кўриб, “тавба” деб юборгингиз келарди. Бу “томоша”га агар Раҳимберди тоғамнинг кўзи тушиб қолган бўлса, аллақачон телевизор “қулоғини бураш” у ёқда турсин, деразадан ташқарига отиб юборган ҳам бўлиши мумкин.

Худди ана шу “тарихий” кундан бошлаб, “Ошкоралик”нинг сўнги мағзава тўлқини билан “гала-концерт” деган тушунчамизга мутлақо ёт “санъат”нинг қуйқа оқими телевизор экранлари орқали бизга кириб келди. Ҳа, ёмон одат ёмон касалликдай юқумли бўлади.

“Болакай”лар йиллар ўтди ҳамки на тили, на қилиқлари ҳам тузалмай ўша-ўшалигича қолди. Улардан тарқаган “касаллик” телевизордан ўтиб, радиога ҳам юқди. Кўкрагини чангаллаб, “Ю-юра-ги-им”лаб, “Ми-н сини сева-а-аман” дея нола чекувчилар, гужала еган



жўжахўроздай томоқ қирар овозда “Ҳич кимге қул бўльмас узбе-ек... узбе-ек” дея ҳириллаб, “ҳиргойи” қилувчилар кўпайди.

Яхшиям, уларнинг бир-кки йиллардан сўнг овози ўчди. “Клип”лари камайди.

Бироқ, телеэкранны бошқачароқлари эгаллади. Гапни “тил”дан бошлайдиган бўлсак “Ю-ю-раа-ги-им”, “Му-у-хабат” каби бир қатор “янгича” сўзларни ўз ҳолига қайтариб бўлмади... Она тилини чала билиб, ўзини қўшиқчиликка урганлар анча-мунча экан. Катта-кичик “эстрада юлдузлари”-ку, аллақон истаган мақомга солиб айтса бўладиган “ўзбекча қўшиқчилик тили”ни ўзлари учун кашф этиб олганлар. Худди бир пайтлар Райимберди тоға куюниб айтганидек, нима деб куйлаётганини томошабин тугул уларнинг ўзи ҳам тушунавермаса керак. Бунга шубҳа билдирсангиз, телевизорни қўйинг, радиони эшитиб кўринг, амин бўласиз.

Шу кеча-кундузга келиб “Миллий телерадио компания” деган шарафли номга эга бўлган катта даргоҳ “умуммиллийлик” у ёқда қолиб, “маҳаллий” лаҳжаю, шеваларга “бўлиниб” бораётгани, бу турли мақомдаги раҳбарият, маҳалла фаоллари, ҳатто, билим доираси кенг олим-зиёлиларнинг суҳбат-интервьюларида ҳам яққол кўзга ташланиб, қулоққа чалиниб қолаётгани сир эмас. Чиндан ҳам, Абдулла Қаҳҳорнинг ўрни жудаям билиниб қолмоқда.

Бир пайтлар нозиктаъб, ҳазил-



мутойбалари ҳам ўзига яраша лутфли ёшгина зийрак шоир Эркин Воҳидов университетнинг филология факультетида ўқийдиган тошкентлик курсдош қизларга атаб:

*Тилимиздан “вотти-вотти”
Аста-секин йўқолвотти...*

дея шеър битган экан.

Агар шоир ҳаёт бўлганларида эди, республиканинг ҳар бир вилоят, шаҳридан келиб, телевизорда чиқиш ниятида юрганлар учун биттадан бағишлов “шева пародияси” ёзган бўлармиди...



АНТИҚА “МАҚОМЛАР”

“Миллий” телевидениемизнинг миллионлаб ўз мухлислари кайфиятини кўтариб, хушлаш учун ажратадиган кўп вақт-соатни ўз ичига олган “кўнгилочар” концерт дастурлари ҳақида алоҳида тўхталиб ўтишга тўғри келади. Чунки бу дастурларнинг асосий вазифаси, энг аввало, оёқни узативолиб олди-қочди клиплару ғала-ғовурли сахна кўшиқларини кўриб, қандайдир ҳавойи роҳатланиш учун эмас, муסיқачилик санъатининг энг нозик оҳанглари билан одам руҳиятини тарбиялаш, қалбида гўзалликка ошнолик ҳиссини уйғотишга қаратилган бўлиши даркор.

Тўғри, унда ибратли кўрсатув дастурлар кўп. Аммо халқимизда “битта тиррақи бузоқ бутун подани бузади” деган ҳикмат борлигини ҳам унутмаслик керак. “Болакай”лардан юққан орқа-олдини ўйнатиш-у тилни “вишиллаиб” сўзларни бузиб талаффуз қилиш “касали” ҳозирги айрим ёшларга эмас, туппа-тузук унвонли артистларимизга ҳам “юқиб”, “ю-ююрагии-м”лаб юрганлари одамни ҳайратга солади.

Француз тили дунёда энг “соф ва мусаффо” саналиб, обрў-эътибор борасида инглиз тилидан ҳам бир неча поғона юқори туриши тан



олинган. Бунинг сабаби оддийгина: ҳукумат томонидан бу тилни “бузиб”, ё ғализлаштириб гапирган ҳамда шунга уринган ҳар қандай одамни жазоловчи Қонун чиқарилган. Айниқса, машҳур артист бўладими, дунё тан олган кўшиқчи бўладими, таниқли арбоб бўладими, кенг омма эшитадиган ёки кўрадиган радиотелевидение орқали “чиқиш” қилишдан олдин яхшилаб ўйлаб кўради. Ана, Она тилига ҳурмат ва эътибор.

Бизда эса, ҳали иккита кўшиқни уддалаб, кўпчилик назарига тушмаган ёшгина, Райимберди тоға айтганидек, “жиблажибон” “хонандалар” тилни ҳар мақомга солиб, гўё ўз “услуги”ни яратмоқчи бўладилар.

Ўзимизнинг менталитетимизга буткул бегона, халқимиз иззат-нафсига тегувчи, қолаверса, ёш авлод тарбиясига раҳна солувчи икки-уч соатлаб кўрсатиладиган “гала-концерт” дастурлари борки, уларнинг олдини олиш, ҳеч бўлмаса, одоб-ахлоққа тўғри келмайдиган “яланғоч” жойларини олиб ташлаш ҳақида бонг уриб, матбуотда ёзилса ҳамки, натижа йўқ, қудуққа қараб “Искандарнинг шохи бор” дея, кўнгил бўшатишдай бўлиб қолаверади. Масъуллар бепарво.

Тан олиб айтиш керак, баъзан “жамоатчиликнинг фикри” инобатга олиниб, “тиррақилик”ка бироз барҳам берилган бўлади. Кўп ўтмай тиний бошлаган сув устига қалқиб чиққан ачитқи мағзавадай яна бижғийверади. Бунга жонли мисоллар истаганча топилади.



Шуларга ўхшашлардан бирининг “гала-концерт”ини телевизор лентага тушириб олган экан, бир неча кунлик рекламадан сўнг намоиш эта бошлади: қарийб кичикроқ мактаб стадионига тенг келадиган улкан сахна, ғарбона дизайн услубида безатилган. Узоқлардан Европанинг кўҳна шаҳарларига хос кўриниш кўзга ташланади. Яқин атрофдаги ғира-шира қилиб ёритилган “тор кўча”лар манзараси ҳам шунга ҳамоҳанг! Бирдан чироқлар мужгон уриб, ўртада камтарона кийинган ўзимизнинг хонанда пайдо бўлади. Ўзимизга хос одоб билан “салом” бажо келтиради.

Бу “салом”нинг сахна манзарасига нима алоқаси бор деган хаёлга борасиз, албатта. Лекин кутилмаганда янграй бошлаган ростмана ўзбекча музика садолари ҳали охирига етиб улгурмаган ўй-хаёлларингизни тилка-пора қилиб ташлайди. Шу аснода ғира-шира йўлақдан қора шарпалардай камар тамғаси яланғоч қўлтиғи билан баробар қилиб боғланган қора шимнамо бир нарса кийган, бошига Мопассан тасвирлаган “дўндиқ” аёлларга ўхшаб, кенг гардишли шляпани қийшайтириб қўндириб олган, бўксасигача ялаонғоч узун оёқларини хиромон қадам ташлаб, кўз-кўз қилаётган ўнга яқин қизлар бир лаҳзада ҳаммаёқни тутиб кетади.

Беихтиёр, энди хаёлингиздан “бундай “шоу”ларни уюштирувчи корчалонларнинг қўлидан ҳар иш келади дейдилар, бу “тунги



капалак”ларни Парижнинг қайси бурчагидаги хилватгоҳлардан топиб келтиришдийкин” деган ўй чарх уриб ўта бошлайди. Ва бирдан яна кутилмаган ҳодиса – урушдан кейинги йиллар Ўзбекистонда пайдо бўлиб қолган “самарский” “шпана”ларга тақлидан шапкасини бир томонга қийшайтириб кийиб олган ўсмир йигитлар “раққосалар” атрофида пайдо бўлиб, “ўйинқароқ”лик қила бошлаши нималарнинг аломати эканлигини билолмай, баттар бошингиз қотади.

Ниҳоят, сахнада кўриб турганингиз, ана бу хонанда ўзбекча (!) кўшиқни бошлайди. “Раққосалар” шунга монанд оёқ учларини бошларидаги шляпага теккудай қилиб, энг нозик жойларини кўз-кўз этгандай (беҳаёларча) ўйинни бошлаб юборадилар. Ошиқ “кавалер”лар эса, уларнинг дам белларидан ушлаб, дам оёқларидан кўтариб гир айлантира бошлайди. Ўзбек кўшиғига “ўраб” кўрсатилган, бир мунча вақтга чўзилган бу уятли “томоша”ни қайси тил билан “миллий” деб бўлади!

Яна, энг ачинарлиси, ёши бир жойга бориб қолган хонанда гуруҳининг барча ижрочи “жамоаси” аллақерлардан топиб-тутиб келтирилганлар эмас, ўз миллатдошларимиз қиз ва йигитлардан иборатлигидир. Бу дастурнинг кийимидан тортиб, “сахналаштириш”гача бўлган “дизайн” ишларини қайси фаросати бузуқ кимсалар амалга оширганлиги ҳақида ҳеч қандай маълумот ололмадик.



Ваҳоланки, бу хил – маънавий қадриятларимизга раҳна солувчи беҳаё кўрсатувларни миллионлаб томошабин (ахир улар ичида болалар, ўсмирлар қанча!) лар диққатига ҳавола этишдан олдин “Миллий телерадиокомпания”даги валломатлар жиддийроқ ўйлаб кўришлари керак эмасмиди!

Дарвоқе, яқинда таниқли киноактёр Йигитали Мамажоновнинг матбуотда эълон қилинган қуйидаги сўзларини ўқиб қолдим: “Ўзининг ўта бемаза қўшиқлари билан шахсий манфаати ва қорнини деб бутун бир миллат маданияти, маънавиятига вирус каби салбий таъсир этиб, дилни хира қилувчилар ҳам анчагина. Уларнинг шу йўл орқали топилган пул билан оила боқиши – бу миллатимизга ёт бўлган ҳаромнамакликдир”.

Менимча, куюнчаклик билан артист томонидан айтилган шу сўзлар кўпроқ бутун Ўзбекистон, ҳатто, қўшни қардош республикалар бўйлаб “овози” баралла таралаётган “Ёшлик” радиостанциясига ҳам тааллуқли деб биламан. Чунки у ердаги мутасаддилар оғзига келган “мен-сенга киракман, сен-менга кираксан” каби сўзни орқа-кетига қарамай, бир “ашула” давомида қайтаравериб-қайтаравериб жонингизни ҳалқумингизга келтириб юборадиган, ўзбекча сўзларни нимталанган гўштдай “чайнаб”, русча “оҳанг”га қориштириб, бемаза қовуннинг уруғидай маза-матрасиз “ҳиргойилар” яратиб ташлаган, буюк адиб



айтганидай “тилини ҳаққа чўқиган” бир гуруҳ “эстрада юлдузлари”га ўз “эфир” дастурлари эшигини баралла очиб қўйишган. Уларнинг “жазаваси”, айниқса, кечки пайт бир-бир ярим соат давомида бериладиган “талабларга биноан” дастурида авжга чиқади.

Агар диққат билан уларнинг оғзидан чиқаётган “ўзбекча” сўзларга қулоқ солсангиз, шундоқ Она тилингиз борлигидан уялиб кетасиз. Беихтиёр, бу жиблажибонлар-ку, ҳаваскорлик даражасидан ҳам паст овозларни фонограммага ўхшатиб, “сайқаллаштириб” бера оладиган энг замонавий музика асбоблари жаранг-журунги остида “шуҳрат” қозонишга ўрганган кимсалар экан, микрофон пулти олдидида ўтириб олиб, уларнинг палағда, бирон-бир маънавий озуқа бермайдиган “ижод” намуналарини миллионлаб – кўпчилиги ёшлардан иборат радиотингловчиларга тарқатиш билан овора бўлаётганларнинг фаросати қай даражада экан деб, ўйланиб қоласан, киши.

Муштарийлар ёзилаётган бу жумлалар ҳаддан зиёд қора сиёҳ билан ошириб-тошириб юборилмаганмикан деган шубҳага бормасликлари учун битта “жонли” мисол келтираман.

Шу йилнинг 14 январь кунги кечки “Талабларга биноан” дастурининг соат 5 минут кам 19 да “юлдуз”лардан бир хоним ижросида (негадир кимлиги эълон қилинмади, кейинроқ суриштириб ҳам аниқлай олмадик) “қўшиқ” ян-



грай бошлади. Унинг матни ҳақида гапирадиган бўлсам, “шеър” ёки “наср”дами, ажратиш қийин – бири тоғдан, бири боғдан. Сўзларнинг айтилиш “оҳанги” русча, французча, инглизчада бўлса ҳам, асл матн “ўзбекча” эканлигини баъзан англаб олса бўлади.

Буларни бир четга қўйиб, асосий муддао ҳақида гапирадиган бўлсам, қўшиқни ижро этиш жараёнида кутилмаганда пауза орқали амалга ошириладиган ҳансираш, яна қандайдир овозларни эшитиб, ёқангизни ушлайсиз. Яъни, хонанда куйлаб туради-да, бирдан томоғига нимадир тиқилиб қолгандай, хириллайди, кейин мушукка ўхшаш миёвлаш эшитилади, ундан сўнг қўшиқ аввалги ҳолатда давом этиб, “авж” пардасига кўтарилай деб турганида ижрочининг завқи жўшиб кетади шекилли, ногаҳон курк бўлган товукдай “курқ-курқ”лаб овоз чиқара бошлайди. Ва у товусни-кига ўхшаш ёқимсиз “қийқириқ”қа уланиб кетади...

Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бунақа раддибедаво ижро Ўзбекистон радиоси тарихида кузатилмаган бўлса керак. Одамни ҳайратга соладиган нарса шундаки, телерадиодан тарқатилаётган бу хилдаги яланғоч “гала концерт” қатори бемаъни “қўшиқ”ларга – Президентимиз тилни, миллий қадриятларимизни асраб-авайлаш, ёшларни маънавий баркамоллик руҳида тарбиялаш ҳақида тинимсиз гапириб турган бир пайтда ҳали ҳам барҳам



берилмаётгани ачинарли ҳолдир. Айтишлари мумкин: “телетомошабинлар, ҳозирги ёшлар шунақаларни ёқтиришади” деб. Яна “реклама” учун анча-мунча пул тушишини ҳам қўшиб қўядилар.

“Шунақаларни ёқтирадиган” ёшларга кенг йўл очиб берган Россия ва чет эллардаги аҳвол қанчалик ёмон оқибатларга сабаб бўлаётганини наҳотки тушуниб етишмаётган бўлса! Нима, пул деб қадриятимиз, ўзлигимизни чакана савдога қўйишимиз керакми? Имон-эътиқодимизга раҳна солишларига томошабин бўлиб, тураверайликми?!

Худди мана шу масалага давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев алоҳида эътибор қаратиб: “Бизга, ёшларимиз онгини булғовчи, миллий ғурур ва қадриятларимизга раҳна солувчи бемаъни, бузуқи санъатнинг кераги йўқ. Улардан тушадиган пулнинг ҳам! Лозим бўлса, ҳалол ўз маблағимиз бор” дея очиқ ва лўнда гапни бекорга айтгани йўқ.

Шу жумлаларнинг ёзилиш жараёнида Ўзбекистон Маданият вазирлиги матбуот хизмати бўлимидан янгилик хабар тарқаб қолди. Унда Маданият вазирлигининг биринчи ўринбосари О. Назарбеков бошлиқ республиканинг қатор таниқли қўшиқчи артистлари иштирокида давра суҳбати ўтказилиб, санъаткорнинг саҳнага, аввало, фақат ташқи кўриниш учун эмас, балки ижро этаётган асарига, томошабинлар менталитетига хос бўлган либосда



чиқиши мақсадга мувофиқлиги алоҳида таъкидлаб ўтилган.

Очиғини айтганда, бу хил муаммолар ҳозирдагидай жиддий тус олиб, фасод боғлаб кетмаган бўлса-да, авваллари салгина ахлоқ меъёрининг бузилиши ҳам ёзувчи, олим ва маданиятимиз намояндаларини бефарқ қолдирмаган. Кўпдан-кўп мажлис ҳамда йиғилишларда “Санъаткорнинг саҳнада ўзини тутиши ва ахлоқий мезон” мавзуида суҳбатлар, қизғин баҳслар ўтказиб турилган. Шубҳасиз, унда айтилган гаплар қулоқнинг ўнг ёғидан кириб, чап томонидан чиқиб кетмаган.

Лекин шу кеча-кундузда кимларгадир тақлид қилмасам, кўпчилик назарига тушмайман, деб ўйловчи ашулачилик “шоу бизнес”ининг айрим “ҳомий”лари, яъни пулни тўласанг бас, лозимингни бошингга дурра қилиб бўлса ҳам ўзингни кўрсатаверишинг мумкин, дегувчилар бунга йўл қўйишармикан!



ДҶППИ ҲАМ “ҚОРА РҶЙХАТ”ДАМИ?

Юқорида эслатиб ўтилганидек, ўзбекча кўшиқ клипларига қийшайтириб шапка кийганларнинг кўшимча “персонаж” ўрнида киритилаётгани биринчи тасодифий ҳодиса эмас. Эл назарига тушган ҳурматли артистларимиз ҳам (номларини айтиб ўтирмайман) ўша “кўча шипаналари” даврасида ҳар хил мақомга тушиб кўшиқ куйлашни одат тусига киритаётганлари ҳайратланарли ҳолдир.

Беихтиёр, нима бу, кимнингдир буюртмаси билан шапка рекламаси амалга оширилмоқдами ёки қачонлардир “интернационал турмуш тарзи”ни тарғибот қилиш энг авжига чиққан пайтлар радио кунора “Галина и Султан”,

*“Маша севар Омонни,
Никола Сорахонни,
Бир-бирига бўйлари,
Қачон бўлар тўйлари?”*

каби кўшиқларни қайта-қайта эшиттиравериб, одамлар жонига теккан даврлар бошқачароқ тарзда ҳаётимизга кириб келмоқдами, деган хаёлга ҳам бориб қоласан.

Қарангки, “шапкачилар” баъзи клип дастур-



ларида тез-тез кўриниб қолаётган бир пайтда “энди телевизорга дўппи билан чиқарилмас экан”, деган гап у ер-бу ерда қулоққа чалиниб қола бошлади. Мен бунинг ростлигига кўп ўтмай, тасодифот орқали гувоҳ бўлиб қолдим.

Саратоннинг жазирама кунлари бошланиб, шаҳарда ҳаво чидаб бўлмас даражада исиб кетган пайтлар Бўстонлиқдаги Озод Шарафиддинов номли соя-салқин Ёзувчи далабоғимиз одамни ўзига чорлаб қолади.

Ҳали дарвозадан ичкарига кириб улгурмагандим, ён телефоним жиринглаб қолди:

– Раис бува, ошни дамлаяпмиз. Тезда етиб келинг! Сизни яна бир ажойиб акахонимиз ҳам кутиб ўтирибдилар.

Қўнғироқ қилган – устоз Озод домла “калхўз” деб ном қўйиб берган “хўжалигимиз”нинг ҳайъат аъзоларидан бири Хуршид Дўстмуҳаммад эди.

“Акахон” кўпчилик ижод аҳли ғоят ҳурмат қиладиган, ўта билимдон ва зукко адабиётшунос олимларимиздан бўлиб, у кишини анчадан бери кўрмагандим, дарров истиқболига етиб келдим.

Уч “ҳамтовоқ” гурунглашиб, ошхўрлик қилдик. Қоровул йигит Достон алоҳида қилиб, тиканли сим билан ихоталанган поллизда асраб-авайлаб етиштираётган Амирий қовунлардан бирини келтириб, сўйди.

Қовун баҳона бир пайтлар далабоғда камтарона “Қовун сайли” уюштирилиб, унда Озод



ака билан Эркин акалар қатнашишлари, Эркин акани полизчага етаклаб келиб, палакда дум берай деб турган қовунларни кўрсатсак ҳам, у киши “ишонмайман, Чорсу бозоридаги бир қовун сотувчи йигит “Эркин ака, мана шу қовунлардан олинг, Бўстонликдаги Ёзувчилар дала-боғига ҳам шу ердан олиб кетиб, қовун палагига боғлаб қўйиб, кейин “Қовун сайли” қилишади” деганини ўз қулоғим билан эшитганман” деб айтадиган сўзларида қаттиқ туриб олишларигача ҳазил-мутуйба билан эшладик.

Сўнг мен домлани гапга тутдим:

– Телевизордаги китобхонликка бағишланган ажойиб чиқишларингиз кўпчиликда катта қизиқиш уйғотарди. Нега, ўша дастур тўхтаб қолди. Ҳозирги пайт учун энг зарур сабоқнома дарси эди-ку! Ё, гапларингиз кимларгадир ёқмай қолдими?

Домла ўйга толгандай, анча вақт жимиб қолди. Кейин аста сўз бошлади:

– Нима дейишингни билмайсан ҳам! Айтиш ноқулай-у, барибир юрагингни кимгадир ёзишинг керак-да! Аслида, “бирова”ми, “бирова”ми, менинг олдимга қўйган талаблари ақл бовар қилмас, нима десам экан, аҳмоқона эди. Қаттиқ ранжидим. Чунки... янги Чуст дўпписини кийиб келгандим, режиссёр дўппида экранга чиқаролмаймиз, уни ечиб қўйинг, деб қолса бўладими. “Нега?”, дедим жаҳлим чиқиб. У вазоҳатимдан сал ўзини бо-



сиб, тушунтирган бўлди: “Хўжайиннинг шундай буйруғи бор, домла. Сиз ҳурматли одам-сиз, у киши ҳам сизни ҳурмат қилади. Ҳозир ўзларида. Олдиларига кириб, илтимос қилсангиз яхши бўларди”. “Мустақилликни қўлга киритганимизга чорак асрдан ўтди-ю, энди эришганимиз шу бўлдими?!” деб юборибман овозимнинг борича, ўзимни тутолмай. Бироз ўзимга келгач, “Мени ҳурмат қилмай қўя қолсин ўша валломати бўлса ҳам. Унинг олди-га кириб, бош эгиб, ўзимни хор қилмоқчи эмасман” дедим-да, студиядан чиқиб кетдим.

– Тўғри қилгансиз, домла. Ҳар ким ҳам шундай мардона йўл тутишга журъат этавермайди. Бизнинг энг катта фожиамиз мана шунда. У ёғини сўрасангиз, бир пайтлар менинг олдимга ҳам ундан бошқачароқ, ўта мунофиқона талаб қўйишган. Ҳамдард эканмиз, – дедим-да, гурундошимга бўлиб ўтган воқеани мухта-саргина ҳикоя қилиб бердим.

Абдулла Қаҳҳорнинг юз йиллигини нишонлашга тайёргарлик кетарди. Телестудиядан телефон қилиб қолишди:

– Ёзувчининг уй музейи ходимлари сиз Абдулла Қаҳҳорнинг вафотидан олдин суратини чизиб олганингиз ҳақида айтишди. Суратнинг асл нусхаси ўзингизда сақланаркан. Ўшани эртага олиб келсангиз. “Бир сурат тарихи” деган кўрсатув тайёрламоқчимиз. Оз-моз тайёргарлик ҳам кўриб келинг. Кутамиз!

Устознинг ўша “1968 й. 5 апрель” санаси



қўйилган “қоралама” суратлардан бирини олиб, айтилган вақтда студияга келдим. Аппаратлар тайёр экан. Режаси тузиб қўйилган тахминий “сценарий” бўйича олинадиган “кадр”ларни ҳам келишиб олдик. Тасвирга тушириш бошланди. Мен гап орасида Абдулла Қаҳҳордан ташқари, яна бир нечта ижодкорлар суратини чизганим ҳақида гапира туриб, халқимизнинг ардоқли шоири номини тилга олишим билан орқадан “Стоп!” деган буйруқнамо овоз эшитилди. Ранги бўзарган ўттиз ёшлардаги патилла сочли йигит менга қараб “шу номни айтмасангиз” деди. “Нима учун?” ўрнимдан туриб, унинг чўзинчоқ юзига тикилиб, қарадим. “Шунинг учунки, раҳбарият томонидан айтишган: “Мумкин эмас!” деб. “Ўша “раҳбарият” шу ердами?”

“Мен, ҳеч нарса айтолмайман!”. “Сен айтолмасанг, мен айта қолай”.., кимнингдир “эркаси” ҳисобланиб, столнинг тортмасини “қорарўйхат”ларга тўлдириб юборган ўша валломат “Хаджа”ингга шу гапларимни етказиб қўй, ука, у эгаллаб турган амал столига ўтириб кетганлар кўп бўлган. Лекин, халқ меҳр қўйиб, ардоқлаган шоирлар эса, саноқли! Уларнинг номини ўчириш билан ўзининг бадномликка қўл ураётганини яхшилаб ўйлаб кўрсин, ўша гумроҳ одам! “Бир сурат тарихи”га ҳам энди нуқта қўямиз. Устоз Абдулла Қаҳҳор “ном ўчириш”лардан безор бўлиб, бу ёруғ дунёни анча олдин тарк этиб кетган. У киши руҳини без-



овта қилмайлик!” дея охирги сўзни айтганман-да, Сизга ўхшаб, студиядан чиқиб кетганман...

Аччиққина ўша сўзларим “раҳбар” қулоғига етиб бориб, номим “бир умрлик”ка “қора рўйхат”га тушиб қолган, шекилли, ҳали-ҳануз телекамера мени кўриши билан “юз” ўгиради. Бир пайтлар ўзим анчагина вақт хизмат қилган телевидение остонасига яқинлашиш “Пулси-рот” кўпригидан ўтиб боришдан ҳам мушкул, чамамда.

“Қора рўйхат”га-ку, дўппи ҳам тушган экан, бизнинг “миллий”лигимиз қаерда-ю, у ҳақда “қайғуриш” ким(лар) қўлида эканлигини тушуниб олаверинг!

Энди, “Қайга борсам, бошда дўппим, Ғоз юрарман гердайиб” дея ғурур билан шеър ўқишни ҳам тўхтатамиз, шекилли.



МУШОҲАДА

“Вокруг света” журналида қачонлардир эълон қилинган, мавзуи яхши эсимда қолган каттагина мақолани ҳали-ҳануз эслаб юрман. Унда ёзилишича, Германиянинг бир гуруҳ олимлари махсус тайёргарлик кўриб, Африканинг одам оёғи етмас чангалзорлари ичкарисиди яшовчи, ташқи “олам”дан беҳабар энг қадимий қабила гуруҳларини излаб йўлга отланадилар. Бир йилдан зиёд вақт давомида китъа сўқмоқлари бўйлаб кезган илмий экспедиция аъзолари ярим “маданийлашган”, ҳатто, ўзларига ўхшаш унда-мунда ташриф буюриб турадиган “келгинди” кишилар тилларидан айрим сўзларни биладиган ўнлаб катта-кичик қабила кишилари билан учрашадилар, уларнинг ҳаёт тарзини, қабиладаги риоя қилинадиган тартиб-интизомни ўрганадилар. Ниҳоят, кўп машаққатлар билан ўтган “сафар”нинг яқунланиш кунлари охирларида тасодифан йўлиқиб қолган жуда оз сонли, на экин-тикин ўстиришдан, на чорва парваришидан хабардор, фақат ўрмоннинг тайёр неъматларию ёввойи ҳайвонларни ов қилиб кун кечирадиган қабила улар учун кўпдан орзу қилган, энг муҳим кашфиёт бўлади. Жами беш юзга яқин эркак-аёл, бола-бақрадан иборат жа-



моа оқсоқоли, яъни қабила бошлиғи ёши анча ўтиб қолган қария бўлиб, биринчи кўраётган нотаниш “одамнамо” кишиларга шубҳа билан қарамайди, балки яқинлик аломати сифатида ёнидан жой кўрсатади. Пухта ва тадбиркор немислар бундай вазиятларда тасоdffий “номаълум кишилар” билан алоқа воситаси сифатида мутахассислар ёрдамида имошора “тили”ни яхшигина ўрганиб, бу сафарга отланишганди. Охири шу маълум бўладики, қабила кишиларининг бир-бири билан мулоқот қилишда фойдаланадиган сўз “бойлиги” аҳоли сонидан камроқ экан.

Экспедиция аъзолари бу унутилмас учрашувни тасвирга туширадилар. Қабила бошлиғи оғзидан чиққан барча сўзларни дафтарга ёзиб оладилар ва “Оқсоқол”га ёзувни кўрсатиб, унинг номланишини “сўрайдилар”. У, “номи йўқ” ишораси билан бош чайқайди ва дафтарни аста қўлига олиб, унга муҳрланган сўзларга тавоб қилгандай, кафтлари билан оҳиста сийпалаб, эҳтиром кўрсатади. Сўнг, икки қўлини осмонга чўзиб “Бу бизга коинот Сарвари томонидан юборилган муқаддас инъомдир” деган маънони “тушунтиради”.

Мақола шундай сўзлар билан якунланади: “Дунёда кўп тиллар йўқ бўлиб кетмоқда. Биз бонг уриш ўрнига, бепарвомиз. Ҳеч бўлмаса, ўз тилини илоҳиёна эъзозлашни мана шу саводсиз, “яримёввойи” қабила раҳнамосидан ўргансак бўлмайдимми?!”



Бу савол айнан ҳозирги “телераҳнамолари-миз”га ҳам тегишли деб ўйлайман. Зеро, бунга буюк Абдулла Қодирий, Чўлпон, Фитрат, Беҳбудийлар юрак бағирлари ёниб, жавоб излашган ва шунинг йўлида жон фидо этишган.

Гапни узоқдан бошлашимнинг ўз сабаби бор. Модомики, “телевидение тили” ҳақида сўз очган эканмиз, энди бу мавзуни жиддийроқ тарзда кўтармасак, “Тилга эътиборсизлик – элга эътиборсизлик” давом этаверадиганга ўхшайди.

Тўғриси айтганда, “миллий” телевидениенинг миллий тилга муносабати, айниқса, ҳозирги пайт (2017 йилнинг охири)да “Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради” деганларидай, биздаги бошқа соҳадагилардан кам эмас. Ҳатто, баттарроқ ҳам. Албатта, бу иллатлар кеча ё бугун пайдо бўлиб қолгани йўқ. Уларнинг илдизи чуқур кетган.

Ҳамма биладики, Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи пойдевори – ўзбек тилининг ягона давлат тили, деб эълон қилинишидан бошланган. Буни юқорида ҳам таъкидлаб ўтганмиз. Пойдевор қанчалик мустаҳкам ва дахлсиз бўлса, давлат ҳам шунга яраша ўзига ишонган, қалъа девори мустаҳкам, унинг посьбонлари бир тан-бир жон фидойи бўлади. Буни ҳеч ким инкор қила олмас керак.

Узоқ йиллардан бери орзиқиб кутилган Ўзбекистоннинг мустақил Давлат сифатида шаклланишининг дастлабки йиллари



раҳбарларимиз дунёнинг тараққий этган мамлакатларидан иш юритиш тизимини ўрганиб, узоқ йиллар таржибадан ўтган жиҳатларини ўзимизда қўлламоқчи бўлдилар.

Бу аллақачон ўзини оқламагани маълум бўлиб колган эскича тузум сиёсатидан воз кечиб, кенг оламга дарича очиш даврининг талаби эди. Мустақиллик Конституциясини шакллантириш, барча мамлакатлар билан тенг ҳуқуқлилиқ асосида алоқаларни изчил йўлга қўйиш, sanoat ва қишлоқ хўжалигининг мавжуд самарали имкониятларидан фойдаланиб, ҳар икки соҳа бўйича ҳамкорликни ривожлантиришга катта эътибор қаратилди. Ва қисқа вақт ичида анча-мунча хайрли ишлар амалга оширилди.

Даврнинг энг долзарб соҳаларидан бирига айланиб бораётган ахборот, айниқса, телекоммуникация тизимида ҳам кескин ўзгариш яшаш палласи келган, бу масалада миллийлик мақомига мушарраф бўлган “ойнаи жаҳонимиз”нинг янги мутасаддилари шундоқ яқин қўшнимиз бўлмиш Хитойнинг Шинжон Уйғур мухторияти телерадиокомпаниясининг мижозларга тезкор ахборот узатиш бўйича Хитойдагина эмас, бутун Марказий Осиё минтақасида “биринчи”ликни қўлдан бой бермай келаётган “ҳамкасблари”дан анча-мунча фойдали тажриба ўргансалар бўларди. Лекин ундай қилинмади.

Ўзим кўплаб чет эл мамлакатларида



бўлганман. Бир неча бор сафарларим асносида шу соҳага дахлдор бўлган эски “телевизорчилик касбим”ни қўмсабми, ўша жойлардаги телерадио “ҳаёти” билан қизиқиб кўрганман. Ва шу нарсага амин бўлганманки, ҳеч қаерда, хоҳ телевидение, хоҳ радио бўлсин, ўз каналларини бошқа, айниқса, чет мамлакат ихтиёрига топшириб қўйилганининг гувоҳи бўлмаганман.

Шинжон Уйғур телерадиокомпанияси ҳақида қисқача тўхталиб ўтадиган бўлсам, мен унинг фаолияти билан аввалроқ ҳам қизиқиб кўргандим. Яқинда, таниқли журналист Муҳаммаджон Обидовнинг шу мухторият бўйлаб қилган сафари ҳақидаги қизиқарли китоби қўлимга тушиб қолди. Ундаги маълумотларга қараганда, Хитойнинг олтидан бир қисмини ташкил этувчи бу ҳудудда истиқомат қилаётган жами аҳолининг 59 фоизи мусулмонлардан иборатдир. Уларнинг энг кўп сонлиси, яъни 10, 5 миллиони уйғурлар ҳисобланади.

Ўтган асрнинг 70 йилларидан янги замонавий техник ускуналар билан жиҳозланган янги бинода иш бошлаган Шинжон телевидениесида ҳозирги пайтда 1641 нафар ходим фаолият кўрсатади. Шуларнинг 860 нафаридан кўпроғини “кам сонли” қозоқ, қирғиз, ўзбек, тожик, мўғул миллати вакиллари ташкил этиб, тўрт тилда кўрсатувлар тайёрлайдилар. Жами эфир вақти кунига 275 соат бўлса, шулардан мухториятда истиқомат қилувчи кам сонли миллатларнинг нуфузига қараб, уларнинг



тилидаги дастурлар учун 137,5 соат ажратилган. Марказий Пекин телевидениесининг фақат кунда икки мартаба бериладиган махсус “Ахборот” дастуригина олиб кўрсатилади, холос. Яъни, кичик миллатлар тили устидан “катта”лар тили “устунлик” қилишига йўл қўйилмайди. Яна китобда Мухторият телевидениеси тезкор даракчилик бўйича ҳамон “биринчи”ликни қўлдан бой бермай келаётгани алоҳида таъкидланган. Унинг кўрсатувларини Қозоғистон ва Қирғизистонда ҳам томоша қилишади.

Бизда эса, бутунлай тескариси: миллий теледастурларимиз “чегара”дан ташқарига чиқмайди. Ваҳоланки, “ташқари”дан кимлардир “Сим-сим дарвозангни оч” деганми, ёки “ташаббус” ўзимиздан чиққанми, “ўзбекона” сазийлигимиз тутиб, дарровгина телеқалъамиз “чегара”сини ланг очиб берганмиз.

Посбонсиз қолган қалъа майдонини дарровгина бошқа телеканаллар эгаллаб олди. Бу, аввало, миллий тилимиз мавқеи, фикр доирамиз, дунёқарашимиз қанчалик “чегараланиб” қолишига олиб келиши ҳақида ҳеч ким ўйлаб ўтирмади.

Тўғри, “миллий телевидение” мустақилликнинг дастлабки йилларида халқнинг бир мунча чўкиб қолган қадр-қиммати, обрўйини кўтарадиган анча хайрли ишларни амалга оширди. Хусусан, таниқли мутахассис олимлар, ёзувчи, шоирлар иштирокида залвор-



ли ўтмиш тарихимизга янгича ёндашиш, “мустақилликка қўйилган биринчи пойдевор – ўзбек тили”нинг қадр-қиммати, келажакдаги обрў-эътибори ҳақида давра суҳбатлари уюштирилди, мушоира кечалари ўтказилди.

Кейин негадир, тилга эътибор сусайди. Бунга дунёқараши ўта “интернационал” руҳда бўлган мутлақо малакасиз кишининг раҳбар бўлиб келиши сабаб бўлди дегувчилар йўқ эмас. “Миллий” телевидениеда давлат тили шу кунга бағишлаб ўтказиладиган “байрам” кунигина нишонлаб, эсланадиган бўлди. Унинг жонкуярлари ҳам фақат шу кунни кутадиган бўлдилар.

“Расмий” каналлардаги кўрсатув дастурлари аста-секин “икки тиллилик”ка ўта бошлади. Ҳатто, азалдан ўзбекчада олиб бориладиган “Мулоқот соати” мавзусидаги дастурда пайдо бўлиб қоладиган биронта ўз она тилидан “бебахра” ўзини кўрсатиш учунми, русча савол бериб қолса бас, бошловчи унга куйиб-пишиб, жавоб қайтариб, “мулоқот”ни давлат тилига тушириб олгунича ажратилган вақтнинг ярми кетадиган ҳолатлар ҳам одат тусига кира бошлади. Худди шундай бўлиши керакдай!.. “Ҳой, оғайни, кўрсатув ўзбек тилида олиб боришга мўлжалланган” дейдиган одамнинг ўзи йўқ.

Янги миллий канал дея эфирга узатила бошлаган “Ўзбекистон-24” ҳам биринчи кунлардан оқ кимларнингдир тасарруфига ўтиб кетди чоғи, “Ўзбекистон-24” қиёфасини



олиб, шу мақом асосида ўз фаолиятини давом эттирмоқда.

Орадан кўп ўтмай яна бир “УзрпортТВ” канали эфирга чиқарилди. Унинг “махсус репортёри” бўлган ўзимиздан чиққан йигит байрамона кайфият билан (рус тилида) бийрон-бийрон гапириб, телетомошабинларни “ўзига хос йўналишдаги янги канал иш бошлаганлиги билан” табриклади ҳамда ушбу “хайрли” ишлар мутахассиси, “телекоммуникация” бўйича эксперт, Москвадан таклиф этилган жанобдан интервью ола бошлади. Бу интервью бир неча кун давомида қайта-қайта кўрсатиб турилди. Албатта, мустақил давлат тилига ишора ҳам йўқ.

Ҳозир Россияда “Мамлакат бошқарувининг асосини ташкил этувчи аҳоли” (“Государствообразующее население”) ибораси кўп қайтариладиган бўлиб қолди. Бунинг сабаби, рус аҳолисининг бир неча йил давомида нуфузи камайиб бораётганлиги айрим сиёсатдонларни ташвишга солмоқда, шекилли, улар Мухторият мақомидаги миллий ҳудудларда кадрлар масаласи қайтадан кўриб чиқиш, рус тили нуфузини янада оширишни талаб қилиб чиқмоқдалар. Қизиғи, бу талабни бизнинг “Миллий телевидение”нинг айрим раҳбарлари ўзларига ҳам тааллуқли деб тушунмоқдалар шекилли, Ўзбекистон кутилмаган демографик таназзулни бошдан кечирган-у, давлат бошқарувида асосий рол ўйнайдиган аҳоли



сони кескин камайиб кетгандай, ўртадаги “мувозанат”ни кўрсатувлар соатига “баробарлаштириб” рус тили нуфузини кўтаришга ҳаракат қилинаётганга ўхшайди. Тўғриси айтивериш керак, бундай ҳодиса шўро даврида ҳам кузатилмаган.

Айтилаётган бу гаплардан дарров тескари маъно чиқариб, ана, бизнинг кўрсатувларимизни таъқиқлаб, мухлисларимиз ҳақ-ҳуқуқини поймол этмоқчилар”, дея аюҳаннос солувчилар ҳам топилиб қолиши мумкин. Улар безовта бўлмасинлар. Москванинг ўттиздан зиёд телеканали 24 соат давомида кечасию кундузи тиним билмай ишлаб, фуқароларимиз қулоғига айтганини оқизмай-томизмай қуюб турибди. Уларга ҳеч нарса деяётганимиз йўқ. Фақат гап ўзимизнинг “Миллий телерадиокомпания”миз ҳақида, мамлакатимиз аҳолисининг нуфузига қараб, Она тили мавқеини кўтариш хусусида кетмоқда, холос. Бунинг нима ёмон томони бор!



ШОИР ВА МУКОФОТ

У – тенгдошлари орасида анча парвози баланд, ҳатто, икки-уч оғизга тушган қалами ўткир акахонларга етиб олиш важоҳати бор, тиришқоқ шоир эди. Мустақилликнинг энг авжли кунлари, айниқса, тил хусусидаги ўта куюнчаклик билан ёзилган публицистик мақолалари орқали яна бир бор кўпчиликни ҳайратга солди.

Бир куни ижод аҳли ҳақида унча-мунча мақтовли сўзни айтавермайдиган, ўта жиддий ёзувчи, қаватдош қўшним Шукур Холмирзаев кўлидаги газетага ишора қилиб:

– Шоир укамизнинг навбатдаги манави тил ҳақида ёзган мақоласини ўқидингизми! Дахшат! “Икки тиллилик” деб курашиб юрганларнинг шундай жонли мисоллар орқали додини берибдики, манаман деган академик тилчининг ҳам бундай ёзиш қўлидан келмаса керак. У бир нарсага ёпишдими, канадай ёпишади. Охирига етказмай қўймайди. Мана кўрасиз!.. Лекин, афсус, бундайларнинг меҳнати қадрига етавермаймиз. Ўзи, баъзиларга ўхшаб, ҳар қаёққа елиб-югуравермайди ҳам.

Кўпчиликнинг хоҳиш-иродаси бўлган ҳақиқат ғалаба қозонди – ўзбек тилига ягона давлат тили мақоми берилди. Бунда шоирнинг



хизматлари катта бўлганлигини ҳамма яхши биларди, албатта... Сўнгра у, гўё кўнгли таскин топган бўлди-ю, риҳлатга кетгандай, кўринмай қолди.

Яқин танишлигим борлиги сабаб мен баъзи-баъзида ундан хабар олиб турардим. Ҳар доим атрофига уйиб қўйилган кўҳналиги сарғиш тортиб кетган варақларию муқоваларидан шундоқ билиниб турувчи жилд-жилд китоблар, нусха кўчирилган қадимий қўлёмаларга бурканган ҳолда қалами матодан тикилган енгил ридо кийиб, катта хонтахтага бағрини берганича нималарнидир ёзиб ўтирганини кўрардим.

– Девонаи Машраб бўлиб кетинг! – дердим-да, кўп вақтини олмай орқага қайтардим.

Бир куни мен унга гапдан-гап чиқиб:

– Мухлисларингиз Сизни соғинишган. Нима, ижоддан воз кечдингизми? – деганимда, шундай жавобни эшитдим:

– Айтганингиздай, Шоҳ Машраб ҳазратлари ҳар доим тушларимга кириб, мени қўллаб-қувватлаб турибдилар. Ҳозир бизларнинг ёзгандан кўра, буюк бобокалонларимиздан шундоқ жаҳоншумул, халқимиз аллақачон хабардор бўлиши зарур бўлган асарлар қолган эканки, энг биринчи навбатда, ўшаларни тартибга солиб, таржимасини фуқароларимизга етказиш ниятидаман. Албатта, кўнгил иши – ижод ҳам бўлиб турибди.

Ҳақиқатан шоир бу хайрли ишга қаттиқ киришганлиги билиниб турарди. Баъзи ҳамкасб



қаламкашлар орасида у “шоирликни буткул йиғиштириб, тариқатнинг “бошқа йўналиши”га кириб кетган”и ҳақида гап ҳам тарқаб қоларди.

Лекин шоир ўзидан кечгандай бир неча йил давомида қанча-қанча кечаларни бекорга бедор ўтказмагани кейинроқ маълум бўлиб қолди. Асрлар давомида ёруғликка интилиб ётган буюк алломаларимизнинг жилд-жилд нодир асарлари, уларга ёзилган тазкиралар замонамизнинг китоб жавонларидан ўрин ола бошлади. Мумтоз адабиётимизнинг йирик вакилларида бўлмиш Шоҳ Машрабнинг, айниқса, Наманган, шунингдек, мусофиротдаги ҳаётига дахлдор буткул янги маълумотлар баёни келтирилган ҳамда шоирнинг турли манбалар қатида “яшириниб” ётган янги топилма асарлари билан қарийб 800 бетли мукамал “Қуллийети”нинг эълон қилинишида ҳам шоирнинг хизмати беқиёс эди. Шубҳасиз, у ўз ижодига содиқ қолганлигини исботлаб, мухлислари кўнглига таскин берувчи “Мана, мен борман” дегандек, қатор шеърӣ туркумларини ҳам эълон қилди.

Бир пайтлар устоз Шукур Холмирзаев ўкинч билан эслаган қадр-қиммат эгасини топди. Президентимиз шоир меҳнатларини юқори баҳолаб, кўкрагига давлат нишонини тақиб қўйди. Мен бу қутлуғ янгиликни узоқ муддатли сафардалиқ пайтимда эшитдим. Мусофиротдан қайтишимни машҳур рассом дўстим Баҳодир Жалолов кутиб турган экан, ўша кун-



нинг эртасигаёқ кадрдонимиз бўлган шоирни қутламоққа йўлга тушдик. Баҳодир гап орасида:

– Бу мукофотни шоир тилимизни деб, фидойиларча ёзилган ўша пайтдаги “жанговар” мақолалари учун олиши керак эди, – деб кўйди.

– Бу фикрингизга қаршиман, – дедим унинг гапини шарт бўлиб.

– Нега, энди?

– Чунки мукофотни ўша пайтда олганда, атрофидаги бир-икки оғайнилари “ювасан” деб, безор қилиб юборишарди. Шу билан овра бўлиб, ўтмишдаги ота-боболаримиз меросию мумтоз адабиётимиз ҳам хаёлига келмай, “модерн” шеър ва шунга ўхшаш асарлар ёзишга берилиб кетарди.

– Ҳа, бу гапингизда жон бор. Айниқса, бизнинг рассомлар ичида, мунақаси анча авж олган.

Худди шу пайт бизга таниш бўлган тўққиз қаватли бинонинг шоир хонадони жойлашган подъезд рўпарасида уловни тўхтатдим. Тўхтатдим-у, ичкарига кириладиган дарвозанинг икки ёнбошига катта қилиб ёзиб кўйилган “Салончик” ҳамда «Сапожник» деган пешлавҳаларга кўзимиз тушди.

– Ё, тавба, – деб юборди ҳар нарсадан тез завқланиб, тез таъсирланиш одати бор шеригим. Кейин менга қараб деди, – икки йилча аввал келганимизда, йўқ эди. Шоир ҳар ку-



ни кириб чиқадиган дарвозага кўрга ҳассадай қилиб, айниқса, “Сапожник” сўзини ёзиб қўйишгани ғалати бўпти-ку!

– Бу “пародия”га ўхшайди. Қани ичкарига қирайлик-чи, – дедим.

Илгариги анча путури кетиб қолган, эски трамвайга ўхшаб, тарақа-туруқ қилиб “юрадиган” лифт янги “замонавий” бежиримига алмаштирилгани шундоқ кўриниб турарди. Баҳодир ялтироқ гардишли вазелин қутиси катталигидаги чироқли тугмачани босаркан, менга ўгирилиб:

– Бу ҳам мукофотнинг шарофати бўлса керак, – деб қўйди.

Мен унинг сўзларини тасдиқлаган бўлдим-у, сўзим охирига:

– Кираверишдаги анаву ғаройиб ёзувларни ҳисобга олмаганда! – дея овозимни баландроқ қилиб қўшиб қўйдим.

Худди шу пайт менинг гапимга ҳамоҳанг бўлиб, янги лифт эшиклари икки томонга сурилиб, очила бошлаши билан аёл кишининг худди буйруқ оҳангидаги “Двер открывается” деган овози янграб қолди. Бироздан кейин яна “Двер закрывается” деган буйруққа бўйсунгандай эшик қанотлари аста ёпилиб, тепага кўтарила бошлади.

Баҳодир менга қараб:

– Сизлардан чиққан бир “Жўқи” тахаллусли шоир “Бу қишлоққа келгандим бултур, Одамлари бўлибди култур”, деб шеър битган экан, – деб қўйди.



Лифт бешинчи қаватга келиб тўхтаб, хонимнинг яна буйруқнамо товуши эшитилди: “Пятый этаж. Двер открывается!”

Ташқарига чиқдиг-у “Двер закривается” билан ҳамоҳанг бўлиб, шундоқ қаршимизда, пастдан кўтарилиб чиққунича ҳийла чарчагани пешонасидаги реза терларидан билиниб турган отахонга кўзимиз тушди. Унинг қўлтиғида гупиллаб ҳиди уфуриб турган икки дона сапсарғайиб пишган ҳандалак бор бўлиб, чап кўлида мева-чевага тўла тугунча кўтариб олганди.

– Хорманг ота! Йўл бўлсин?

У саволимизни яхши эшитмади шекилли:

– Олтинчи қаватга оз қолдими, болам?! – деб сўради.

– Ҳа, кейингиси, – мен отахон кўлидаги юкни олдим, Баҳодир ҳандалакларни кўтариб, қарияни юқорига бошладик.

– Қаердан келяпсиз, отахон?

Чол бетон зинадан озгина кўтарилгач, чарчоғини босмоқчи бўлиб, тўхтади, темир панжарага суянганича, бошини қимирлатиб, Баҳодирга деди:

– Паркатдан болам. Мевалар пишиб кетганди, шу набираларни оғзи тегсин деб, олиб келиб тураман. Улар анаву кўриниб турган кўк эшикли хонада яшашади.

Энди қарияни мен саволга тутдим.

– Шунча юк билан пиёда кўтарилиб овра бўлганингизни қаранг. Нега тайёр лифтга чиқмадингиз?



Отахон қўлини бепарвогина силкиб қўйди:

– Ўша, ғаладонга кирволиб гапираётган аёл нима деётганини билмасам... Бир марта маҳсим аралаш оёғимни қисиб олган. Аранг тортиб олганман.

Ҳамроҳим менга маънодор қараб қўйди:

– Билмайсизми? Ҳозир шаҳардаги кўпқаватли уйларга ўрнатилаётган, янгиланаётган лифтларнинг ҳаммаси бир тилли! Энди ҳар бирининг эшигига “Русчани билмаганлар фойдаланмасин!” деган эълон осиб қўйиш керак.

– Буни шоир оғайнимиздан илтимос қиламиз. Ҳозир гапи ўтадиган пайт. Телефон қилиб, бир оғиз айтса, дарров бажаришади, – дедим.

Отахонни беш ўғил-қизчалардан иборат набиралари қий-чувлашиб кутиб олишди. Бизни бир қават пастда шоир кутарди. Уни қутлаб, эълон қилинган китоблари ҳақида узоқ вақт гурунглашиб ўтирдик. Ниҳоят, мавзу ўзимиз яқиндагина гувоҳ бўлган воқеаларга кўчиб, кираверишдаги ёзувларни, лифтдаги “дарвоза посбони” қилиб қўйилган хонимни ва паркентлик деҳқон бобони эсладик. Негадир, шоирнинг шашти пастроқ эди. Ҳатто, биз кутмаган гапларни ҳам айтиб юборди:

– Тўғриси, мен чарчадим: айниқса янги лифт масаласида! Бундан қариялар ҳам фойдаланади-ку! Ҳеч бўлмаса, икки тилли бўлсин деб, кимларга айтмадим. Мана, мет-



ро ўзимизнинг тилимизда жаранглаб, бемалол ишлаб турибди-ку, деб айтсам, биттаси ҳаммаси “юқори”дан, ҳали ўша метро ҳам “бир тиллик”ка ўтади, деса бўладими! Буни ҳеч кимга айтиб бўлмайти, албатта. Ҳа, “дўппининг тагида одам бор!” Жим юришга мажбурсан. Келинлар, бошқа мавзуда гаплашайлик...

Беихтиёр ҳозиргина биз кузатиб қўйган паркентлик қариянинг “Ғаладондаги аёл” деган сўзини эслаб, бир пайтлар Абдулла Қаҳҳор айтиб берган какку ҳақидаги ҳикоя қулоғим остида эшитилиб кетгандай бўлди... Сўнг, устознинг кўпчиликка маълум ва машҳур “Агар сен жўжабиргина жоним, амалим, бола-чақам бор деб, ҳақиқатни айтишдан қўрқсанг, майли, тескари қараб тур, мен айтай, чунки йўқотадиган ҳеч нарсам қолмаган” деган ҳикматли сўзини эслаб, оғайнимизнинг бу гапидан бироз ранжидим. Лекин сир бой бермай, уни саволга тутдим:

– “Саботаж”ни биласиз-а?

– Нега билмай? Ўша машҳур мақолангизда!

– Ундаги бош қаҳрамон жонкуяр йигит амалга оширган унча-мунча одамнинг қўлидан келар-вермайдиган улкан заводни қуриб битказганидан кейин унинг устидан турли тухматлар уюштиришаётгани ҳақида сўзлаб берганимда, “бу, давлатимиз раҳбари ўзининг ҳар бир нутқида куйиб-пишиб гапирётган “Саботаж”нинг ўзи-ку! Жим юришга ҳаққингиз йўқ. Ёзинг!” дегандингиз, тўғрими?



– Тўғри!

– Ана, шундан кейин бироз кечроқ бўлса ҳам, ҳақиқат юзага чиққан. Йигитни жиноятчига чиқариб, судга тортган бешта “Саботажчи”нинг барига олти ойга етиб етмас вақт ичида Худонинг Ўзи жазосини берган.

– Яхши эслайман “Ал-қасосу мин-ал Ҳақ” деганлари шу бўлади. Сиз “Саботаж-2”да бу ҳақда ёзгансиз, ҳам!

– Модомики, шундай экан, кўриб, билиб турибсиз тақсир, бир пайтлар Сиз фидойиларча ҳимоя қилган тилимизнинг аҳволи ачинарли. У, энди анчадан бери маънавият “саботаж”чилари қўлига тушиб қолган кўринади. Шундай бир пайтда, бошимизда ўзи йўқ дўппидан чўчиб, жим юраверсак, қандоқ бўларкин?

Шоир бироз ноқулай аҳволга тушгани дарров сезилди. Кейин ўз хатосини тан олгандай:

– Гапларингиз ҳаммаси тўғри. Қўшиламан. Одамларимизнинг бефарқ масъулиятсизлигидан сал қизишиб, айтиб юборган сўзларим учун, узр! Она тилини хор қилганнинг ўзи хор бўлади. Мен янги китобнинг сўнгги жилди таржимасини тугатай деб қолдим. Ана ундан кейин Худо хоҳласа, биргаликда кўп хайрли ишларни бошлаймиз, – дея хомуш тортиб қолган кўнглимизни кўтарган бўлди.

Унга ишониш мумкин. Ҳар сўзида собит туради. Ўзи жуда ҳам юрган ерини гулдиратадиган паҳлавон келбат бўлмаса-да, бир ишга бел боғладими “канадай ёпишади!”



ИҚТИСОДИЙ ВА МАЪНАВИЙ “САБОТАЖ”

У – оилада кенжа фарзанд эди. Эл ичида катта ҳурмат-эътибор қозонган, эллик йил муаллимлик қилиб, “Хизмат кўрсатган мураббий” унвонига сазовор отасининг тарбиясини олиб улғайди. Мактабни “Олтин медаль” билан битиргач, олийгоҳга ўқишга кирди. Юқори малакали диплом билан област қишлоқ хўжалиги ва саноат бўлимида ишлай бошлади.

Мустақилликдан сўнг янги имкониятлар яратилди. Тадбиркорликка кенг йўл очилди. Ёшлиқдан қизиқиши бўлганлиги учун иккита чет тилидан яхшигина хабардор эди. Энди улардан “фойдаланиш” имконияти туғилганди. “Амалдор”ликни янги касб – тадбиркорликка алмаштириб, ўзини синаб кўрмоқчи бўлди. Водий азалдан сархил мевалар Ватани эмасми, уларни қайта ишлайдиган чет эл технологиясини ўргана бошлади. Бу соҳада анча илгарилаб кетган Швейцариядаги турли боғдорчилик меваларидан табиий шарбат ишлаб чиқариш соҳасида дунёга машҳур “Алфа-Лавал” компанияси вакиллари билан алоқа боғлади. Уларнинг илтимосларига кўра, Наманган боғларида етиштирилган мевалардан намуналар олиб, янги ҳамкорлар ҳузурига учади.



Мевалар махсус лаборатория текширувидан ўтказилгач, уларнинг сифати, хушбўйлиги ҳамда мазаси компания мутахассисларини лол қолдиради. Орадан кўп ўтмай бир гуруҳ “Алфа-Лавал” вакиллари Наманганга ташриф буюрадилар. Уларда нималарнидир баҳона қилиб, режаси аниқ ишни чўзиб ўтириш ода-ти йўқ. Наманганлик “ҳамкор”нинг ҳам мана шу хусусияти меҳмонларга маъқул тушди.

Уч йилга етиб-етмас вақт мобайнида вилоят марказидан четроқ Ёнқўрғон тумани-нинг Исковод қишлоғи мевазор боғлари орасида Марказий Осиёда ягона ҳисобланувчи “Олтин водий” номли эртақлардагидай кўзни қувонтирувчи завод мажмуаси қад ростлади. Корхонанинг тантанали очилишида Бош ва-зирнинг ўзи иштирок этди. Нутқлар сўзланиб, чет эллик ҳамкорларга, бу ишни амалга оши-ришда кечаю кундуз тиним билмаган фидойи тадбиркорга ташаккурлар айтилди, зар чопон-лар кийдирилди.

“Олтин Водий” маҳсулотлари реклама-га чиқариб юборилган эканми, Германия ка-би бир нечта Европа мамлакатларидан ва-люта ҳисобига буюртмалар кела бошлади. Намангандан хорижий ишбилармон, бизнес-менларнинг қадами узилмай қолди. Ҳатто, Ўзбекистонда энг фаол тижорат ишлари олиб бораётган Покистоннинг йирик Табани ком-паниясининг Бош директори Сиддиқ Табани Наманганга ўз самолётида учиб келиб, “Ол-



тин Водий” корхонаси билан обдон танишди. Ҳамкорлик қилишга тайёр эканлигини айтди.

Меҳмонлар, айниқса, чет эллик бизнес меҳмонлар келади-ю, ўзларига керакли кишилар билан учрашиб, ишни бажариб, тезда орқага қайтадилар. Бизга ўхшаб, зал тўла йиғилган одамлар билан “мажлис” – машварат қилишга, узундан-узоққа чўзиладиган зиёфатларда ўтиришга уларнинг вақтлари йўқ.

Шубҳасиз, республикада анча-мунча обрўга эга вилоят бузруги қулоғига ҳокимиятни четлаб, олисдаги қишлоқ – Исководга тез-тез келиб кетаётган чет элликлар ҳақида хабар етказиб турилар, бу – “каттакон” раҳбарнинг иззат-нафсига тегиб борарди. Ниҳоят, у – ҳаддидан ошиб бораётган “заводчи” тадбиркорни ўзига оғдириб, жиловини қўлга олмоқчи бўлди. Ҳузурига чақирди. Ва, кутилмаганда унинг олдига яқин бир танишининг номини айтиб, бугундан бошлаб, ўзинга ўринбосар қилиб оласан, деган шартни қатъий қилиб қўйди.

– Бунинг асло иложи йўқ. Қўшма корхона тартибига кўра ўринбосарим акциядорлар томонидан кўпчилик овоз билан сайланган, мен уларнинг юзига оёқ босолмайман! – дея қатъий рад жавобини беради завод “хўжайини”.

“Каттакон” шунча раҳбарлик лавозимларида ишлаб, айтганига шак келтирган одамни биринчи кўриши эди.

– Қайсарлигинг ўзинга қимматга туши-



ши мумкин. Охирги муҳлат – эртагача яхшилаб ўйлаб кўр, ҳозирча сенга жавоб, – дейди бошлиқ эшик томонга қўли билан ишора қилиб.

“Каттакон” “охирги муҳлат”дан ҳам хулоса чиқармай, сўзида қатъий туриб олган тадбиркорга яна бир бор эшик томонни қўли билан кўрсатиб:

– Энди бу вилоятда ё сен қоласан, ё мен! Йўқол, – дейди.

Шундан кейин прокурор Ҳ. Собиров бошлиқ – эндигина фаолиятини бошлаган қўшма-корхонанинг қарийб уч йиллик қурилиш даврида йўл қўйилган “жиддий хатокамчиликлари”ни аниқлаш бўйича беш кишидан иборат комиссия тузилади. Улар жадаллик билан иш бошлаб юборадилар... Худди мана шу жараён авж олиб турган бир пайтда республиканинг обрўли газетасида қарийб бир ярим саҳифани эгаллаган “Саботаж” босилиб чиқади.

Эртаси кун эрталаб Тошкент телевидениесининг “Матбуот саҳифаларида” таҳлилий кўрсатувида танқидий мақола ҳақида алоҳида тўхталиб, ундан айрим парчалар ўқилиб, телетомошабинлар хабардор этилади. Ўша заҳотиёқ бу “янгилик” бутун Наманганга тарқайди. Бузругнинг буйруғи билан вилоят учун юборилган газетанинг барча сони “мусодара” этилиб, бош почтахона омборидан ташқарига чиқарилмайди.

Одамлар вилоят миқёсида тарқайдиган



уч сўм турадиган “Тадбиркор” газетасини 15 сўмдан бўлса ҳам, сотиб олиб, ўқий бошлайдилар. Чунки унинг саҳифаларида “Саботаж” кўчириб босилганди. Айтишларича, “Тадбиркор” ўз номига яраша йўл тутиб, шунинг орқасидан анча “бойиб” олган экан.

Шу орада ҳали ҳам “ошкоралик” шабадалари эсиб турган эканми, республика телевидениеси томонидан энг долзарб мавзулардаги дастури билан кўпчилик орасида шуҳрат қозониб кетган Қўчқор Норқобилнинг навбатдаги “Саботаж”га саботаж” номли танқидий кўрсатувининг намойиш этилиши вилоят раҳбарияти учун оловга керосин сепгандай бўлиб, бош раҳбар ғазабини баттар қўзғаб юборди. У энди қўлидаги ҳамма имкониятини ишга солиб, қасам ичгандай қилиб айтган “ё сен, ё мен” деган сўзида қатъий туриб олди.

Охир-оқибат, уюштирилган ёлғон-яшиқ, тухматдан иборат “айбномалар” асосида “Олтин водий” қўшма корхонаси бошлиғи суд қилиниб, ўн йил озодликдан маҳрум этилди. Суд залида ҳозир бўлган тадбиркорнинг 70 ёшли отаси суд ҳукмига норозилик билдирмоқчи бўлганида судьянинг буйруғи билан икки милиция унинг қўлтиғидан судрагандай, залдан ташқарига олиб чиқиб кета бошлайди. Кекса отахон минбар томон қайрилиб;

– Худога солдим, сенларга ҳукмни Аллоҳнинг Ўзи чиқарсин! – деганини ҳамма,



шу “процесс”да ҳозир бўлган мен ҳам эшитгандим.

Ноҳақликка чидолмаган қарияга бу оғир ботдими, ўша куни кечқурун юрак хуружидан бандаликни бажо келтирди. Бутун туман аҳли ўз зиёлисини ғам-андух аралаш ҳурмат-эҳтиром билан сўнгги манзилга кузатиб қўйди. Фақат улар ичида марҳум падари бузрукворнинг энг ишонган тоғдай суюнчиқ фарзанди кўринмасди, холос. Чунки, отасининг дафн маросимида қатнашишга ҳам рухсат этилмаган эди.

Бундай ғайриинсоний шафқатсизлик табиатан оғир-босиқ, бешикдаги чақалоғи билан ҳам “сиз”лашиб гаплашадиган наманганликларда қаттиқ ички норозилик кайфиятини уйғотди.

Шундан кейин Аллоҳнинг иродасию кўпчиликнинг қарғиши сабаб бўлдими, биринкетин ақл бовар қилмас ҳодисалар рўй бера бошлади.

Ҳафта ўтмай, суд ҳукмини ўқиган, ёши улуг қарияни суд залидан чиқариб юборишга буйруқ берган судьянинг оёқ-қўли ишламай, кўрпатаўшакка михланиб қолди. Узоқ яшамади. Ундан сўнг “Айблов”ларнинг бош “ҳомий”си Собировнинг кўпгина қинғир ишлар содир этгани маълум бўлиб, шармандаси чиқди, қаёққадир ғойиб бўлди.

Орадан икки ой ўтмасидан ёлғон кўрсатмалар беришга рози бўлган “Олтин водий”дан ёлланган “қораловчи”нинг тили тан-



глайига кетиб, жон таслим этди, дўхтирлар кутқариб қололмади.

Тўртинчи “қурбон” – тадбиркор устидан “жиноят иши” очилишида кўп “жон куйдирган” терговчининг ҳам анча-мунча “оғир” қинғирликларининг хашига очилай деб турганида, қаёққадир қочиб кетгани маълум бўлди, қидирув эълон қилинди.

“Каттакон”нинг эса, орқа гарданида бедаво яра пайдо бўлиб, букчайиб қолганини эшитардим. Тасодифни қарангки... Наманган Давлат университети ректори домла Абдулла Аъзамов билан вилоят газетаси бош муҳаррири оналарининг таъзия маросимида қатнашиш учун Олмос қишлоғига келдигу, мен аввалдан қадрдон, муносабатларимиз ҳам дўстона бўлган, негадир “каттакон”лик даражасига кўтарилгандан кейин мендан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолган “Саботаж”нинг бош “қаҳрамони” билан юзма-юз учрашиб қолдик.

Шу тобда мен у кишини “таний олмай” қолганимдан жуда хижолат чекдим. Озибтўзиб, бир аҳволга келиб қолганди. Прокурор Собировга айтиб, анча-мунча тазйиқлар ўтказиб, тадбиркор укаларимга қарашли ишлаб турган корхоналарини ёптириб ташлаганини ҳам унутиб, қучоқ очиб, бағримга босдим. Ҳол-аҳвол сўрашдик. Гарчи, мавриди бўлмаса ҳам, бир пайтлар туман раҳбарлиги пайтида Эркин ака Воҳидов иккимизни меҳмонга таклиф этиб, дастурхон устида ҳазил аралаш



“Журналист, милициядан дўст чиқмайди, бир марта оғзим куйган. Сизлар билан гап-гаштак қилиб ўтириш бошқача-да” деган гапини эслатай дедим-у, ўзимни тутдим. Шунда у аста қўлимдан ушлаб, четроққа тортган ва сўниқ овозда “Худо жазосини беряпти” деган эди...

Худди “бадий тўқима”га ўхшаб кетадиган, лекин бор ҳақиқатдан иборат бу воқеалар “Саботаж – 2” мақоласида батафсил баён этилган.

Ҳаммасидан ҳам одамга шуниси алам қиладики, “Олтин Водий” чет эл бозорига илк маротаба ўз маҳсулотини чиқариб, 440 минг АҚШ доллари ҳисобидаги тушумдан 132 минг долларлик соф фойдани республика валюта фондига ўтказиб турган бир пайтда қамоқ жазоси билан “эгасизлик”ка маҳкум этилган қўшма корхонанинг барча дарвозаю эшиклари беркитилиб, муҳр билан сўрғучлаб қўйилди. Давлатнинг кети кенг эканми, ҳеч ким ҳеч нарса демади. Парво ҳам қилмади!

Шундан кейин – бир вақтлар ҳамманинг ҳавасини келтирган, ҳатто Сиддиқ Табанидай йирик бизнесменни қизиқтириб қўйган “Олтин водий” қўшма корхонаси узоқ вақт ҳувиллаб, қаровсиз ётди. Ниҳоят, “чайқов”га қўйилиб, ким ошди савдоси бошланди.

Бир неча марта қўлдан-қўлга ўтди. Унинг эгалари фақат маълум кишиларга таниш, Ўзбекистондан четда яшовчи кимсалар эди.

Охир-оқибат “Олтин водий” номи ўчирилди.



Бу, шоир эслатиб ўтганидай, бошимизга илк бор тушган иқтисодий “Саботаж”нинг хунук оқибатлари эди. Ҳозир эса, баъзи кимсаларнинг қуюшқонга сиғмас хатти-ҳаракатларини кўриб, зимдан амалга оширилаётган маънавий саботажни сезгандай бўламан. .

“Ўз тилинг, ўзлигинг ҳақида гапиришга иймансанг. Наҳотки, яна аввалгидай нима бўлса ҳам индамай юраверадиган ғофил бандасига айланиб қолсак. ”Юқори” дегани нимаси?” Шу хил саволлар хаёлимдан ўтаверди-ўтаверди.

Худди мана шундай кунларнинг биринида Мустақилликнинг дастлабки йиллари ташкил этилиб, бир неча йил фаолият кўрсатган “Атамалар кўмитаси”да устоз Одил Ёқубов билан бирга ишлаган номи таниқли тилшунос олимимизни беҳосдан бир тадбирда учратиб қолдим. Анча кексайиб қолганига қарамай, тетиқ, бардам кўринарди, у киши.

Салом-алиқ қилиб, ўзимни таништирдим. Кимнингдир машинаси келишини кутиб турибман, деганди, кўярга-қўймасдан ўз уловимга ўтқаздим. Йўл-йўлакай негадир ёпиб қўйилган “Атамақўм”ни эслаб, тилнинг ҳозирги аҳволи ҳақида ҳам гаплашдик.

– Қаранг, – деди домла йўлнинг икки томонига қаторлаштириб қурилган бежирим иморатларга ишора қилиб, – уларнинг пештоқидаги рангбаранг ёзувларни кўряпсизми? Унда-мунда ўзбекчага кўзингиз тушади, холос. Яқинда Чилонзордаги ўғлимникига боргандим, ян-



ги лифт ўрнатишибди. Аввалги “ўзбекча” сўз йўқ. Бу, бир қарасангиз, аҳамиятсиздай бўлиб туюлади-ю, лекин охири яхши бўлмайди. Агар шу кетиш бўлса, кейинги авлод ўзбек тилини сақлаб қололмайди. Шу касбнинг нонини еганимиздан кейин куюнганимиздан гапирамизда!

– Ҳаммаси “Юқори”дан эмиш.

– Ҳеч, бўлмаган гап, – сўзимни шартта бўлди ҳамроҳим, – Шуларга ишониб юрибсизми! Бу, бир гуруҳ – ҳозирги бўлаётган ўзгаришларни кўролмайдиган, ўзи зимдан амалга ошираётган қусурларини яшириш учун, шипшигандай “Юқори”га тўнкаб юраверадиган кўрнамаклар тарқатадиган “мишмиш”. Биз бунақаларнинг кўпини кўрдик. Мана, анчадан бери шаҳарнинг ҳамма жойидаги кўпқаватли иморатларга ўрнатилган эски лифтлар, ҳали айтганимдай, энг замонавий, янгисига алмаштирилмоқда. Ҳаммаси Сиз билан биздайларнинг пешона тери ҳисобига топилган пулларга сотиб келтирилган. Ўшанинг “олди-сотди”си устида турган одам нега маҳсулот ишлаб чиқарган корхона эгалари олдига “лифт Ўзбекистон учун олинмоқда, у ердаги давлат тилида ҳам бўлиши керак” деган талабни қўймайди? Қўймаслигининг иккита сабаби бор, деб ўйлайман. Биринчиси, тилни менсимаслик ёки аввалдан ўрганиб қолган фаросатсизлик! Иккинчи, асосийси, қандайдир йўллар билан маблағни ўз чўнтаги ҳисобига



тежаб қолиш! Ана, сизга бор ҳақиқат! “Юқори” деганларидан бирининг “боши” қаердалигини билгандирсиз... Ие, гап билан овора бўлиб, Кўкчага келиб қолибмиз-ку. Анави, кўк дарвоза бизники... Қани юринг, чойлашиб, гаплашиб ўтирамиз.

Мен, чиндан ҳам кўпни кўрган, ёши қарийб саксонлардан ўтиб қолгандай кўринса-да, бардам-бақувват, тили бийрон ва маънили отахон билан хайрлашдим-да, уловга газ бердим. Айниқса, олимнинг “Агар шу кетиш бўлса, келгуси авлод тилни сақлаб қололмайди” деган сўзлари бир неча кундан бери мени қийнаб келаётган ташвишларга гўё чақмоқдай урилди-ю, вужудимда бир нарса чирт этиб узилиб кетгандай бўлди.

Ҳозир, мустақиллигимиз тарихининг умидбахш янги саҳифасини очиб, ҳар бир соҳага зийраклик билан назар ташлаётган Президентимиз Шавкат Мирзиёев, ҳатто, тақдир тақозоси билан хорижда яшаб, истиқомат қилаётган кўпсонли ватандошларимизнинг ёш авлод-фарзандлари Ўзбекистондай залворли ўтмишга эга қадимий, сарзамин юртдан, илмфан, дину диёнат бобида дунё тан олган бобокалонлари довуғидан бебаҳра қолмасинлар деб, уларга она тили – ўзбек тили сабоғини бериш йўлларини излаб, қайғураётган бир пайтда, баъзи масъул амалдорларнинг – кўполроқ қилиб айтганда, миллий тилимизга нисбатан саботаж даражасига бориб етаётган



“муносабат”ларини нима деб аташ ва қандай баҳолаш мумкин?!

Юракка бироз таскин бериш учун жавобни яна Абдулла Қаҳҳордан излашга тўғри келади. Бу фидойи инсон тилимиз анча сиқикқа олиниб, “ҳаддидан ошишлар” авжга чиққан пайт – ўтган асрнинг олтмишинчи йиллари ўрталарида Ёзувчилар уюшмасида ўтказилган бир мажлис минбаридан туриб, ортиқ чидолмаган шекилли, “Олисдаги кимлардир бизнинг қуйи табақа ишбоши ўртоқлар қулоғига “агар миллий тилларингда кўпроқ ёздириб, кўпроқ гапиришга йўл қўйсаларинг, хотинларинг талоқ бўлади” деган сўзларни қуйиб турганга ўхшайди!” деб айтганди.

Устоздан ўтказиб, бошқа нима ҳам дея олиш мумкин. Лекин, бор айбни “Юқори”га тўнкаб, ғайирли ишларни амалга оширувчи ҳозирги янги чиққан саботажчиларга Худонинг жазоси қор қилармикан?..



ТЕЛЕВИДЕНИЕНИНГ КАТТА “ҚАРЗИ”

“Тил билан адабиёт – эт билан бир вужуд-дир. Уларни бир-биридан айро тутиб бўлмайдди. Тилни пароканда қилиш, адабиётни ўлим тўшагига судраш билан баробар. Иккисини асраб-авайлаш керак. Чунки уларсиз на маърифат, на маданият ривож топади. Инсон тафаккури сийқалашиб, бадавийлик тусини олади” деб айтганди “Ёшлар билан суҳбат”лардан бирида аллома Абдулла Қаҳҳор.

Ҳикматона шу сўзларни эсласам, беихтиёр Америка “манзаралари” кўз ўнгимда гавдаланиб кетади. Мамлакатнинг қайси штатига бориб, унинг марказий кўчаларини айланманг, энг аввало китоб ўқиб турган одам тасвири туширилган улкан “реклама” панносига ва унинг остидаги кўрсаткич белгига кўзингиз тушади. Кўрсаткичдан биласизки, сал нарироқда, атрофини гуллар қоплаган баланд кўтарма тепалиқда осмонга бўй чўзган ҳашаматли бино қад ростлаб турибди. Бу кутубхона. Уларни йўл-йўлакай кўплаб учратишингиз мумкин. Бошқа бинолардан баландроқ ва кўркамроқ эканлигининг сабаби Конгресс бундан юз эллик йилча аввал чиқарган Қарорда шаҳарлар ҳудудида бунёд этиладиган ҳар қандай иншо-



от ва кошона (Конгресс биносидан ташқари) кутубхона биносидан баланд ҳамда ҳашаматли бўлмаслиги керак, деб ёзилган ва шунга ҳануз амал қилиб келинади.

Бундан ҳам ҳайратланарлиси, аксар кутубхоналарнинг энг юқори пештоқига ёзиб қўйиладиган мамлакат президентлари ичида ўзининг ўта маърифатлилиги билан ажралиб турган, халқ орасида катта ҳурмат ва эътибор қозонган давлат ҳамда жамоат арбоби Томас Жефферсон (1743-1826)нинг “Ҳар бир одам, юқори лавозим эгасими, олим, фермерми, чилангар ё кўча супурувчими, ким бўлишидан қатъи назар, китоб ўқимас экан, у ҳеч қачон чин маънодаги мукамал салоҳият ва фазилатларга эга инсон бўла олмайди” деган сўзларидир.

Қаранг, жаноб Жефферсон қайдаю, Қаҳҳор домла қайда! Миррихнинг қаеридан туриб бўлмасин, донолар томонидан айтилган сўз олтиндай ўз қадрини йўқотмасдан ярқираб, нур сочиб, тураверар экан-да.

Афсуслар бўлсинки, бор ҳақиқатни юзга тик қараб туриб айтишга тўғри келади, бизда мана шундай ҳикматлар мағзини чақмай, ғофилликка берилиб, адабиёт деган тафаккур ва маънавият хазинаси бўлмиш жавоҳирлар сандиғига қулф урилган пайтлар бўлди. Қаровсиз қолган “Адабиёт гулшани” ўрнини чақиртиканакдай ёввойи ўт-ўланлар босиб, домла Озод Шарафиддинов айтганларидек,



“одоб” эмас, “бадодоб” китоблар эгаллаб олди.

Қани ўша, ҳамма энтикиб томоша қиладиган Эркин Воҳидовнинг “Ғазал оқшомлари”, устоз шоир ва адибларнинг адабий гурунглари, “Шеърий лаҳзалар”, “Янги китоблар” рукни остидаги кўрсатувлар, таниқли мунаққидлар томонидан адабий журнал саҳифаларида эълон қилинган янги асарларга таҳлилий муносабат билдиришлар?... Саробдай йўқолди, қолди.

Шукур қилайликки, янги кўтаринкилик даври бошланиб, бу сароб саҳроси ортга чекинди. Унинг ўрнида маърифат ёғдулари билан гулчечаклар барқ ура бошлади. Ҳамма ҳавас қилгудай, тан олиб айтавериш керак, ҳали атрофимиздаги кўни-қўшни биродарларимизда ҳам йўқ, адабиётимизнинг муҳташам қасрини бунёд этдик ва бу қутлуғ иш давом этмоқда. Бунинг учун муҳтарам Президентимизга – ҳеч қандай тавалло қилмаган ҳолда чин кўнгилдан раҳмат айтмоқ керак.

Буюк бобокалонимиз Алишер Навоий номидаги тил ва адабиёт университети ўзининг нурафшон даргоҳига юзлаб, минглаб фидойи фарзандларни чорламоқда. Улар фикри таниқ, сўзи бурро, ўз Она тилига, танлаган соҳасига садоқатли мутахассислар бўлиб етишишлари, шунинг баробарида, халқимиз тили, обрў ва шуҳратининг жаҳон миқёсида кўтарилишига ҳисса қўшишлари аниқ.



Энди орада пайдо бўлиб қолган “бўшлиқ”ни тўлдириш ҳақида гапирадиган бўлсак, телевидениенинг ўзбек халқи олдида, кенг жамоатчилик олдида катта қарзи бор. Ундан қутулишнинг йўли битта: турли телеканаллар орқали ҳар қандай чет эллик ҳамда ўзимиздан чиққан жиблажибон “телеюлдуз”ларнинг бақир-чақирдан иборат, бутун вужудини силкитиб, шаҳвоний жазавага тушиб айтадиган маънисиз “қўшиқ”ларига чек қўйиш, улар ўрнини маърифий-адабий кўрсатувлар билан тўлдиришдир.

Адабиёт ҳар бир тирик жон учун бутун умри давомида одоб ва ахлоқ, гўзаллик ва баркамолликнинг ҳаётбахш чашмасидай хизмат қилувчи илоҳий туҳфа бўлиб келган ҳаммага дахлдор соҳадир. Шунинг учун ундан сабоқ бериш фақат “Маърифат ва маданият” телеканалининг вазифаси бўлиб қолмаслиги керак.

Ҳозир шу канал орқали “бир актёр ижросида” кимнингдир ўртамиёна ҳикоясини ёки ҳали кўпчиликка маълум ҳам бўлмаган романдан “парча” ўқиш одат тусига кириб бормоқда. Эртаси айтиш каби бундай йўл, балки, болаларга маъқул тушар. Бироқ, катталар учун... аввало, “ўқиш”га “яроқли”, тингловчи диққатини дарров ўзига жалб этиб оладиган дурдона асарлар (*жаҳон адабиётида, ўзимизда бундайлари жуда кўп*)ни саралаб олиш, мазмунига монанд музика оҳанглари билан талқин этиб, ана



ундан кейингина эфир тўлқинларига узатиб, экранларга чиқариш мумкин.

Оғизга тушган бадий асарлар асосида видеофильм, радиодрамалар яратишга кенг эътибор қаратиш лозим. Булардан ҳам қулай, аллақачон телетомошабинлар синовидан ўтган ҳар бирининг ўзига хос шоирона номи бор бадий-адабий кўрсатувлар бўлган. Улар қанчадан-қанча ҳаётини ўзбек телевидениесига бағишлаган чин маънодаги миллий фидойи режиссёрлар, жонкуяр адабий ходимларимизнинг пешона терлари билан яратилган ҳалол ва ёрқин дастурлар мажмуасидир. Ҳадеб “Ўзбекистон-24” деганига ўхшаш бошқаларнинг кепкасини сал ўзгартирган ҳолда андоза кўчиравермай, ўзимизда борларини қайта тиклаш зарур.

Бунинг учун телевидение шубҳали “баҳона”лар билан кўп йиллар давомида ўзидан бездириб қўйган адабиётимизнинг кекса ва навқирон авлодига бағрини кенгроқ очиши, уларнинг иззатини жойига қўйиб, ўзига чорлаши лозим. Ана ўшандагина адабиёт олдидаги ўз қарзини узган бўлади.

Яна бир гапни алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади. Модомики, адабиёт ҳар бир инсон учун сув-ҳаводай баркамоллик ҳамда одамийлик чашмаси экан, ундан барча баҳраманд бўлиши керак ва зарур.

“Ёзувчи-шоирларнинг ўз нашри бор. Адабиётни ўшалар ўқийверсин. Бошқа матбуот



органлари ўз соҳаси бўйича ўз вазифасини бажарсин” деб гумроҳона айтилган номаъқул йўриқлардан аллақачон воз кечиш пайти келди. Милиция, прокурор ходими столи ёнида шеър ёки ўзига керакли мавзудаги ҳикоя босилган газетанинг туриши яхши эмасми!



ДУНЁБЕХАБАРЛИҚ – ЁЛҒОН АҚИДАЛАР ҚУЛИГА АЙЛАНИШДИР

Чет эл мамлакатларида ўз фуқароларини дунёда содир бўлаётган энг долзарб ҳодисалар, яъни информაციон янгиликлардан пешма-пеш хабардор этиб туришни биринчи даражали вазифа қаторида ҳисоблайдилар. Бунга мисол тариқасида Шинжон телерадио-компаниясининг ибратли иш фаолияти ҳақида юқорида тўхталиб ўтилган.

Зеро, ер юзидаги ҳар бир мамлакат тараққиёт ва ривожига туртки бўладиган омил унда истиқомат қилувчи аҳолининг саводи, билим даражаси, фикрлаш қобилиятининг қайдаражада эканлиги ҳамда жамиятда тутган ўрни билан чамбарчас боғлиқ.

Дунёбеҳабарлик, кўполроқ қилиб айтганда манқуртликнинг бир туридир. “Фикр чалкаш ёки умуман йўқ жойда ҳеч қандай яратувчанлик ҳам, тараққиёт ҳам бўлмайди. Таназзул ўз домига тортади” деган эди Ҳиндистоннинг машҳур давлат ва жамоат арбоби Абдулкалом Озод.

Таҳлилчилар томонидан ҳозирги пайтда шу мамлакатнинг замонавий тараққиёт бобида Хитой билан рақобатлашиб, баъзан устунликка эришаётгани сабабларини информаци-



он ахборотнинг ўта ривожланганлиги билан боғлиқ эканлиги исботланган. Ҳатто, шу кетишда Ҳиндистон яқин йиллар ичида дунёда энг ривожланган мамлакатлар қаторидан ўрин эгаллаши ҳақида тахминлар бор.

Баъзан мен – Деҳлининг “Палика Базари”даги рикша ҳайдовчи, оёғида дурустроқ чориғи ҳам йўқ йигитча билан бўлган суҳбатунинг Покистоннинг Равалпинди шаҳрида дўкондорлик қилувчи (таги афғонистонлик ўзбек) отахон билан орамизда бўлиб ўтган гурунгни эслаб, ҳайратга тушаман. Улар тахминан, аҳолисининг 20-30 фоизи ёзув-чизувдан бебаҳра ҳисобланувчи икки қўшни мамлакатнинг “хат-саводли” эканликларидан беҳад гурурланадиган фуқароларидир.

Бундай “саводлилар” билан ўзаро бўладиган гуфтигў, шубҳасиз, мумтоз адабиёт вакиллари – аллома шоирларнинг машҳур ғазалларидан ёд айтиш – “қаввали”дан бошланиб, мамлакатдаги аҳволу, дунё “сиёсат бозори”да рўй бераётган “савдо”ларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Мен бу икки инсон – кичик болакай, кекса отахон билан қилган суҳбатимнинг қизиқарли томони ҳам шунда эди. Бунинг жонли гувоҳи бўлиш учун ҳар икки қўшни давлат (*ўтган асрнинг ўрталаригача битта мамлакат бўлган*)нинг гавжум шаҳар майдонлари, кўча бўйларигаги соягоҳ жойларга назар ташлашнинг ўзи кифоя. Мижоз кутаётган рикшачилар,



“такси” ҳайдовчилар, ҳатто, ерга ёзилган шолча матога ўтқазиб қўйиб, ҳожатманднинг соқсоқолини қиртишлайдиган сартарош ҳам, бўш вақтини бекорга ўтказмай, қўлига бирон газета ёки ўқилавериш хилвираб кетган журнални мутолаа қилиб ўтирганини кўриш мумкин. Китобхонлик ҳам шунга яраша...

Энди бизлардаги топармон-тутармон, бекаму кўст ҳаёт кечирувчи юз фоиз билимдонларимизнинг қанчаси китобхон эканлигини – қани, бир ҳисоблаб кўрайлик-чи!

Қасрсифат қилиб қурилган уйларнинг оилавий кутубхона учун деб ажратилган кичикроқ бир хонаси бормикан? Ёки бир неча ўн миллион турадиган юзлаб чироқлар шодасидан иборат баҳайбат қандил “файз” киритиб турган “эллик-олтмиш кишилик меҳмонхона”нинг кўпдан-кўп безакли ғаладон-точкаларида тахлоғлик турган уч-тўртта китобга кўзингиз тушадими!?..

Мен юқорида “оёғида дурустроқ чориғи ҳам йўқ” деган иборани ишлатдим-у, беихтиёр яқинда ҳинд газеталаридан бирида эълон қилинган “Кўчадан фоторепортаж” дея номланган “хабар” эсимга тушиб кетди: чап қўл биллагига бир боғлам газета ташлаб олиб, ўнг қўли билан улардан бирини баланд кўтарганича ўн уч ёшлар чамасидаги оёқ кийими ҳам йўқ болакай Сизга нимадир деётгандай қараб турибди. Фотосурат остида диалогга ўхшаш қуйидаги сўзлар ёзилган.



“– Кеп қолинг! Оқшомги газетанинг янги сонида дунёни титратадиган янгилик! Сурияда қонли жанглар давом этмоқда. Юзлаб ўлганлар бор. Яримдан кўпи хотин-қиз ва болалар”.

– Сен буни қаердан биласан?
– Мана, биринчи бетда ёзилган. Берайми?
– Газетангни оламан. Лекин саволимга жавоб бер: ким билан ким урушмоқда?
– Мусулмонлар билан мусулмонлар.
– Нима учун?
– Уларни уруштириб қўйишган.
– Кимлар? Сабабини биласанми?
– Биламан. Мақсадлари – ўзлари ишлаб чиқарган энг янги қуролларни шу мамлакатда синовдан ўтказиб, бошқаларга мақтаб сотиб, пул ишлаш! Энди икки рупия тўланг-да, мана бу газетани олинг!”

Диалогдан кейин алоҳида ҳарфлар билан ёзилган мухбирнинг қуйидаги сўзлари келтирилади: “Ҳали ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрмаган болакай биладиган ҳақиқатдан дунё хабардорми? Гуллаб-яшнаб турган қадимий мамлакат ёлғиз бир одамни деб, ер билан яксон қилиб бўлинди-ку!”

Мана шу сўзлар мени ўйлантириб қўйди: майли, китобхонлик бобида орқада эканлигимиз рост. Президентимизнинг куюнчаклик билан юритаётган маънавий баркамолликка дахлдор сиёсати туфайли бу камчиликни енгиб ўтармиз. Лекин, ҳозир одамларимиз-



нинг “дунёқарашлари” анча ачинарли аҳволда эканлигининг гувоҳи бўлиб, ачиниб кетасан. Ҳатто, газета сотувчи боланикидан ҳам пастроқлигини айтишга уяласан.

Баъзи “миллий” сиёсатдонларимизга оғир ботмасин, менбугапларни фақат “кўча” дан олиб ёзаётганим йўқ. Шундай кўйга тушишимизнинг бош сабабчиси янги асрнинг бошлариданоқ “ўзимизга хос, ўзимизга мос” лик йўлини танлаганимиз бўлди деявериш мумкин. Тўғри, қулоққа ёқимли, одамни ўзига жалб этадиган гап. Бунинг замирида ётадиган биз бетараф, холисона сиёсат юритамиз, дунёда бўлаётган ғала-ғовурларга аралашавермаймиз, ундай ишлар билан бошқалар шуғулланаверсин, халқимизга тинч-тотувлик керак, деган “тушунчалар” ҳам одам юрагига таскин берарди. Ва шу “таскинлик” йўл-йўриғи оммавий матбуот, айниқса, телевидение учун дастуруламал вазифасини ўтаб, “нохуш ахборот” лардан узилкесил юз ўгирдик. “Миллий” лик мақомини олган “ойнаи жаҳон” имиз эса, аҳолига етказадиган “Хориж хабарлари”, асосан, қаернидир сув босиб, вайроналиклар келтириб чиқаргани, қайсидир мамлакатда автобус бир-бири билан тўқнашиб, ёки жарликка қулаб, нечта одам ҳаётдан кўз юмгани, Америка, Европада рўй бераётган ўрмон ёнғинлари ҳақидаги “янгиликлар” дан иборат бўлиб қолди, холос.

Ҳа, аллақаерлардаги уруш-жанжалларни кўрсатиб, одамлар оромини бузишга на ҳожат.



Ўйин-кулги, гиж-багабанг мусиқий дастурларга яна ёш эстрада “юлдузлари”нинг турли мақомларда олинган “клип”лар намоишига нима етсин!

Биз, мана шундай тўй-томошалар уюштириб, мустақилликнинг беармон, беташвиш сурурли кунларини бошдан кечириб юравердиг-у, одамларимизни дунёда кечаётган глобал воқеалардан мунтазам хабардор этиб туришни унутиб, кўпчиликни “маҳаллий” оддий хабарлар, маиший икир-чикирлар қобиғидан “ташқари”га чиқармай, дунёбеҳабар қилиб улгурдик. Бу “информацион жараён”ни бошқалар ўз қаричларига мослаб, бир неча ўттизга яқин телеканаллар орқали йиллар давомида “қиёмига етказиб” уддалаб келаётганлари ҳаммага маълум.

Натижа шу бўлдики, бошқаларни қўяверинг, ўзимизнинг туппа-тузук китоблар ёзадиган, ўқиб ҳам турадиган қаламкаш ҳамкасблар билан суҳбат қуриб, дунё миқёсида рўй бераётган воқеалардан хабардорлик “Тўйтепадан ҳам нарига ўтмайдиган” паст даражада эканлигини сезиб қоласан.

Куни кеча худди “латифанамо”га ўхшаш саволни, дурустгина бир ёзувчи оғайним куюниб, менга бериб қолди: “Телевизордаги хабарларга қараганда, бу босқинчи, бандерачи урушқоқ украинлар ҳали-вери тинчимайдиганга ўхшайди. Сиз сиёсатдан яхши хабардор одамсиз. Нега, Россия ҳаммасига чидаб,



қараб турибди? Қудратли армиясини ташлаб, тинчитиб қўя қолмайдими?”

Мен унга қараб туриб дедим:

– Бу саволингизга нима дейишни ҳам билмай қолдим. Унга аниқ жавобни – кўчада газета сотувчи набирангиз тенги ҳиндистонлик бир болакай бор, ўша бериши мумкин.

Дўстим тушмагур ўзининг “ҳазил-мутойибаларишқибози” эканлигига қаттиқишониб юрса ҳам, “сиркаси сув кўтармайдиган” лар тоифасидан. Дарров ранги ўзгариб, қошлари чимирилди:

– Сиз қанақасиз, ўзи! Жиддий савол билан мурожаат қилсам, ҳиндистонлик болакайингиз ҳақида гапирасиз, – деди-да, жаҳл қилиб, кетиб юборди...

“Америка мавзуси” бўйича ўша “империалистлари”нинг кирдикорини фош қилишда донғи кетган “халқаро шарҳловчи”ни яхши биламан. Унинг матбуотдаги ҳар бир чиқиши шу қадар қаҳру ғазаб билан тўлиб-тошган бўлардики, баъзан “ишқилиб, шу баччағар каттароқ масъул лавозимга ўтириб қолмасин-да, янги жаҳон урушини бошлаб юбориши ҳеч гап эмас” дея, ёқа ушлардик.

Мустақилликдан кейин шу одамнинг “ижод” бобида бозори касодга учраб, дом-дараксиз кетганди.

Кейин... бирдан кўп минг нусхада босилувчи ялтироқ муқовали журналлардан бирида шу “шарҳчи”нинг каттагина “ижод намунаси”



чиқиб қолди. Қаердадир “Пресс-Марказ” эксперти” бўлиб ишлаётган экан, мақола орқали “урушқоқ Американи” бошлаб адабини беради. Сўнг мавзуни “Суриядаги воқеалар”га буриб, яна у ердаги урушнинг бош сабабчиси Америка деб, эълон қилади. Мусулмонларни яккаю ягона (!) ҳимоя қилаётган Саудия Арабистони бошлиқ қатор араб мамлакатлари эмас, Россия эканлигини таъкидлаб, унинг раҳбарларига тасаннолар айтиш кераклигини уқтиради.

Мени ҳайрон қолдирадиган жойи шундаки, ҳозир фуқароларимизинг деярли кўпчилиги, ҳатто, анча-мунча ўқимишлилари ҳам худди шўро даврида “қолипланган” тушунча билан яшаётгандайлар.

Ўша-ўша, худди юқорида зикр этиб ўтилган “шарҳчи”дай “империалистик Америка”ни ҳамон “оқ калтак-қора калтак” қилиш билан оворамиз. Қаердаки, нотинчлик, ғала-ғовур рўй берса, Американи қоралаб, унинг кирди-корларини “фош” этиш бошланиб кетади.

Аслида-чи?! Энди шу саволга биргина Сурия мисолида инсоф юзасидан очикчасига жавоб бериб ўтишга тўғри келади. Яна шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бу қадим мамлакатни ота-боболаримиз Шом деб атаб, азалдан савдо-содиқ ишлари билан шуғулланишган, айниқса, маърифий алоқалар яхши бўлган. “Палончиникига Дамашқдан меҳмон келибди” деса, кўпчилик зиёли, ўқимишли кишилар ўша ерга ошиқишган.



Дарвоқе, кимларнингдир “йўлтўсарлиги” сабаб биздан анча “йироқлашиб” кетган Шом элида нега нотинчлик, бутун мамлакат хонавайрон қилинган, мана, бир неча йилки, минг-минглаб бегуноҳ кишиларнинг қони тўкилмоқда?

Бу саволларга жаҳоннинг кўплаб оммавий ахборот воситалари орқали истаганча жавоб топиш мумкин. Лекин, мен Москвада чиқадиган анча обрўли “Мир новостей” газетасида босилган “Сурия ҳақида ҳақиқат” мақоласи хусусида тўхталиб ўтмоқчиман.



“ҚЎҒИРЧОҚ ШАҲЗОДА” СУРИЯНИ, БАПТИСТЛАР РОССИЯНИ БОШҚАРА ОЛАДИМИ?

Таниқли рус журналисти ҳамда телешарҳловчиси Иван Усачёв худди шу хилдаги мавзуни ўртага ташлаб, ўзининг каттагина мақоласи орқали аниқ далил-исботлар билан уларга жавоб тариқасида мамлакатда кечаётган воқеаларнинг асл моҳиятини очиб беради.

Жумладан, у мавзуни ўз мамлакати Президенти номига савол тариқасида ёзилган қуйидаги сўзлар билан бошлайди: “Сиз бошчилигингиздаги давлат фуқароларининг деярли ҳаммаси православ динига эътиқод қилувчилардан иборат бўлса-да, мамлакатнинг президентлигидан тортиб, барча амалдорлик тизимларини эгаллаб олганлар, аҳоли сонининг жуда оз қисмини ташкил этувчи бошқача **дунёқараш**, бошқача **эътиқод**, тарихан келиб чиқиши ҳам **буткул зиддиятли**, ҳатто, анъанавий байрам русумлари ҳам **ўзгача** мазҳабдаги кишилар бўлиб, патриархга эмас, Рим папасига итоат қилсалар, “бошқа” қавмга мансуб бўлган жуда кўп сонли фуқаролардан биронтасини давлат иши тугул, оддий маҳкама қоровуллигига ҳам яқинлаштирмасалар, рус халқи чидаб тура олар эдими? Сиз-чи, нима қилардингиз?!”.



Сўнг, бу саволга Усачёвнинг ўзи жавоб қайтарган бўлиб, қуйидаги жумлаларни ёзади:

– Тушунарлироқ қилиб, ростини айтадиган бўлсам, Россияни бир умрга бошқариш ҳақ-ҳуқуқини зўрлик билан эгаллаб олган баптистлар аймағининг бу қилмишларига ўз дини, эътиқодига содиқ руслар шубҳасиз, томошабин бўлиб, қараб турмаган, оёққа қалққан бўларди! Айнан, шунга ўхшаш Сурия халқи ҳам, ниҳоят, ўз инсоний қадр-қиммат, ҳақ-ҳуқуқларини талаб қила бошладилар. Бироқ...

Журналист шундан кейин рўй берган воқеаларни қуйидагича баён этади: Суриядаги жуда озчиликни ташкил этса-да, ўзини бошқалардан устун, олий табақа деб атовчи, бой-бадавлат, Эрон билан мазҳабдошлиги ҳамда яхшигина “олди-берди”си бор “алавия” қабиласининг ёшгина вакили Ҳафиз Асад Советларнинг махсус хизмат ходимлари “назари”га тушиб, Москвада ўқитадилар. У Сурияга генералунвони билан қайтади-ю, қуролли кучлар танк батальони қўмондонлигини қўлга олиб, ҳарбий тўнтариш ўтказди. Амалдаги ҳукумат бошлиқларининг барчасини қатл этиб, ўзини президент деб эълон қилади.

Кремлнинг содиқ одами Ҳафиз Асад узоқ йиллар давомида мамлакатни қаттиқ режим асосида бошқариб, ниҳоят умри поёнига етганини сезгач, ўзига ўхшаб Москва таълимини олган 34 ёшли ўғли Башар Асадни зудлик билан генерал даражасига кўтариб, мамлакат



Хавфсизлик гвардияси бошқармаси бошлиғи этиб тайинлайди. Бу жуда катта лавозим эди. Шундан сўнг Башар ўта усталик билан отасидан қоладиган амалга даъвогарлик қилишга шубҳаси бор бир нечта “рақиб”ни дорга остиради, зиндонга ташлаб, бедарак йўқотади.

Ниҳоят Ҳафиз Асад вафот этгач, “тахт вори-си” Башарни мазҳабдошлари “анъана”ларига кўра ўз қонлари билан имзо чекиб, давлат бошлиқлигига кўтарадилар. Бироқ президентликнинг биринчи йиллариёқ унинг учун анча омадсизлик билан бошланди. Башарнинг “паст” табақа – кўпчилик эътиқод этадиган мазҳаб намояндаларига нисбатан қайта авж олдириб юборган зулмларидан паймонаси тўлган халқ бош кўтаради. Бутун мамлакат бўйлаб оммавий норозилик бошланиб кетади.

Башар паноҳ излаб Техронга келади. У ердаги раҳбарият қанча қон тўкилса ҳам, эллик минг ҳарбий қўшин юбориб, ўз “мазҳабдош”ларини “исёнчи”лардан ҳимоя қилишга тайёр эканлигини билдиради.

Ундан сўнг Башар Асад отаси қатори ўзига ҳам кўп рўшноликлар кўрсатганлардан ёрдам сўраб, Москвага келади. Бу айти муддао эди. Аввало, Россия араб дунёсдаги энг “ишончли”, беқиёс стратегик афзалликка эга Сурияни осонлик билан “рақиб”лар қўлига топшириб қўёлмас эди. Ундан ҳам аҳамиятлиси: “Совет даври” раҳнамоларидан биронтасининг етти ухлаб, тушига кирмаган, мислсиз



сарф-харажатлар ҳисобига яратиб қўйилган, ўта замонавий, ҳали ер юзидаги биронта мамлакатда ҳам йўқ, сўнгги “авлод” қирғин қуролларини тайёргина Сурия жанггоҳларида “синов”дан ўтказиш анча қулай ва “асосли” эди. Асослигининг сабаби шуки, “қонуний (аслида “қўғирчоқ”) ҳукумат ўзаро тузилган “шартнома”га биноан, биздан ёрдам сўраб му-рожаат қилди, уни бажармоқдамиз” деб айтиш мумкин эди.

Москвадаги музокаралар асносида меҳмон Эрон ҳарбий ёрдам кўрсатишга тайёр эканлигини айтганди, бу мезбон томонга қутилмаган “янгилик” бўлди. Азалдан дўстона муносабатлар сақланиб келган бу мамлакат билан орага кейинги йиллар “нифоқ” ғубори тушиб қолган, у ҳамон давом этиб келарди. Демак, Сурия учун “иттифоқчилик” орқали уни тарқатиб юбориш имконияти туғилади.

Бу “нифоқ” пайдо бўлишининг ўз сабаблари бор эди. Ўтган асрнинг 79-йиллари совет қўшинлари Афғонистонга бостириб киришдан олдин минтақадаги анчагина қудратли ҳарбий салоҳиятга эга бўлган Эронни “чалғитиб” туриш учун (чунки ташқи агрессия юз берган тақдирда, ўзаро ҳарбий ёрдам кўрсатиш ҳақида мамлакатлараро тузилган Эрон-Афғон Шартномаси бор эди), Кремлнинг энг ишончли одами бўлган жангарифеъл Саддам Ҳусайн бир кечада Москвага чақирилиб, жуда катта пул “инъоми” ҳамда барча кетган харажат-



лар Совет ҳукумати томонидан кўтарилиши эвазига қўшни давлатга уруш эълон қилишга кўндирилган, қарийб саккиз йилдан зиёдга чўзилган бу қонли муҳораба ҳар икки томоннинг миллионлаб фуқаролари ҳаётига зомин бўлган, жуда катта вайроналикларни келтириб чиқарган, бунинг оқибатида Ироқ раҳбари советларнинг энг замонавий қуроолларни қўлга киритиб (шулар ёрдамида бир мунча вақт Қувайтни босиб олиб), яна ўз ҳисоб рақамига жуда катта пул тушириб, анча “бойиб” олган, Эрон эса мисли кўрилмаган талофатлар кўрганди.

Уч кунга чўзилган Башар Асад билан “келишув” якуни катта зиёфат дастурхонига улашиб кетди. Қадаҳлар қайта-қайта уриштирилди.

...Ўтган XX аср бошлари, яъни 1914 йили Австрия-Венгрия тахтига даъвогар шаҳзода Франс Фердинанднинг ўлдирилиши Биринчи жаҳон уруши бошланишига сабаб бўлиб, кўп қонлар тўкилган бўлса... Тарихнинг ғалати ўйинларини қарангки, орадан роса юз йил ўтгач, XXI аср бошларида худди шунга ўхшаш ҳодиса Сурияда сал бошқачароқ йўсинда рўй берди: мамлакатнинг 90 фоизидан ортиқроғини ташкил этувчи сунний мазҳабидаги фуқароларнинг хоҳиш-иродасини поймол этган ҳолда зўравонлик билан “тахт”га “бир умрликка” деб ўтқазиб қўйилган, “олий ирқ” вакили “қўғирчоқ шаҳзода” – Башар Асад жони-



ни сақлаб қолиш учун Россия-Эрон, халқаро террористик гуруҳ деб эълон қилинган эрон-параст “Ҳизбуллоҳ”, “Ҳамас” жангарилари томонидан бошлаб юборилган жангу жадаллар чин маънода янги асрнинг энг қонли биринчи муҳорабаси тусини ола бошлади.

Унинг олови бутун мамлакатга тарқаб борар, бу кўпчилик жаҳон афкор оммаси орасида қаттиқ ташвиш уйғотар, оммавий ахборот органлари эса – ишқилиб, шундоқ ҳам безовталиқ руҳияти ҳукм суриб турган аҳли муслмонларнинг икки мазҳаби орасида ўнглаб бўлмас яна бир бузғунчилик уруши бошланиб кетмасин-да, деган хатарнок хабарлар тарқатарди.

Орадан кўп ўтмай, шу тахминлар тўғри бўлиб чиқди. Биттагина одамни мансабида сақлаб қолиш учун бутун мамлакат вайронага айланди. Асосан хотин-халаж, бола-бақрадан иборат қурбонлар сони бир неча юз минг деб айтилаётган бўлса-да, аниқ ҳисобини ҳозирча ҳеч ким билмайди. 22,5 миллионли Сурия мамлақати аҳолисининг ярмидан кўпи ўз ватанини ташлаб чиқиб кетган. Қўшни давлатлар Туркия, Иордания, Марокко, Тунис каби давлатлар, ҳатто, Исроилда улар қочоқ мақомида энг қийин аҳволда ҳаёт кечирмоқда. Айниқса, шу уруш туфайли бор будидан ажраганларнинг Европага ёпирилиб келиши, Евроиттифоққа аъзо айрим давлатларда норозилик кайфиятини туғдирмоқда. Улар орасида кўп йиллар



давонида ҳукм суриб келган осойишталикка раҳна солувчи Барселонадагидек сепаратистик кайфиятни авж олдирмоқда.

“Жанжал”ни бошлаб қўйганлар эса, айниқса, россияликлар бундай оломон кочоқлардан биронтасини мамлакатлари чегарасига яқин ҳам йўлатмай, махсус ҳарбий зобитлар томонидан орқасига қайтариб юборилаётганини телевидение бир неча марта намойиш этган.

Ҳа, уларга тинчлик керак!

Жанжал ва парокандалик Европада қанча авжга чиқиб, у ердаги “иттифоқчилар” орасида келишмовчилик низолари кўпаяверса, шунча яхши.

Ҳозир дунёдаги кўп сиёсатдонлар Суриядаги уруш қанча давом этиши мумкин, нима билан тугайди, деган саволга жавоб излаш билан оворалар. Тахминлар ҳам турфа, хилма-хил.

Назаримда бунга, анча йиллар олдин халқаро миқёсда машҳур Россия тележурналисти Владимир Познер аниқ жавобни берган.

Ўшанда у “Афғон уруши” тугаганлигининг қайсидир “йиллиги”га бағишланган ўз “дастури”да шундай деб айтгани ёдимда яхши сақланиб қолган ва ҳамон эслаб юрман. “Тараққий деган кимсани давлат тепасида сақлаб қолиш учун унинг “илтимоси”га кўра бошланган уруш ҳали тўхтагани йўқ. Узоқ давом этиши муқаррар. Чунки кичкина гу-



гурт чўпидан чиққан ёнғинни ўчиришга қанча куч, қанча хатти-ҳаракат керак бўлади. Битта ўта “самарали” “Калашников” автоматининг ўзи ер юзидаги адашмасам, юз миллионлаб кишиларнинг ҳаётига зомин бўлаётгани каби Афғонистон жанггоҳларида синовдан ўтган қуролларнинг акс-садоси ҳали дунёнинг турли бурчакларида қулоқларимизни батанг қилиб янграб қолиши мумкин. Осиглиқ турган милтиқ, бир кунмас бир кун отилиши мумкин дейдилар-ку! Бизда эса, энг хатарли, қирғинбарот “милтиқ”ларнинг минглаб тури қалашиб ётибди. Унинг устига “жанжал” чиқаришга жуда устамиз ҳам!”

Узоқни кўра биладиган сиёсатдон жаноб Познернинг ўша пайтдаги гапларини кўзга кўринган сиёсат намояндалари айнан ҳозирги Суриядаги аҳволга таққослаб айтмоқдалар. Бу тахминни Россиянинг энг “ишончли” башоратчиси Глоба ҳам ўзининг янги – 2018 йил учун матбуотга берган интервьюсида тасдиқлаб ўтди.

Демак, бирон илоҳий каромат рўй бермаса ёқилган “олов”ни ўчириш ҳали вери бандасининг қўлидан келмаса керак.

Мен бу жумлаларни – модомики, ўз сўзимиз, ўз мустақил фикримиз, ўз тафаккуримизга суянган ҳолда дунёдаги ҳар қандай давлат, у Америка бўладими, Россия бўладими ё бошқаси бўладими, улар билан ўзаро бир-бирини ҳурматлаш, зуғум билан эмас,



оқилоналик каби умуминсоний тамойилларга риоя қилган ҳолда мулоқотга киришишни ўз дастур амалимиз, деб эълон қилган эканмиз, айрим фуқароларимизга ато этилган энг илоҳий фазилат – тафаккур мезони дунёбеҳабарликдек нотавон ва мўрт бўлиб қолмасин, оламга сергаклик билан назар ташласинлар, деб чин кўнгилдан огоҳлик пайғоми ўрнида ёздим. Чунки ёлғон – маккорона сиёсат юргизувчиларнинг тузоғидир. Унга илинганларнинг ҳеч қачон косаси оқармайди.

Қаердаки, алдоқ-фирибга йўл очилдими, ўша юртдан қут-барака, тўкин-сочинлик юз ўгиради. Одамийлик, меҳр-шафқат илдизлари емирилади. Эзгулик таназзулга учраб, бутун борлиқни жаҳаннам ўз ботқоғига тортади.

Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев “Мустақилликка эришганимиздан кейин ҳам яқин-яқинларгача ёлғонларга ишониб келган эканмиз, энди бундай ёмон иллатларга ортиқча тоқат қилолмаймиз” дея айтаётган сўзларида жон бор.

Буни ҳар бир киши тушуниб етмоғи керак.



“МАҲАЛЛИЙ БЮРОКРАТИЯ” ВА ТИЛИМИЗ ҲАҚИДА СЎНГГИ СЎЗ

Бундан бир неча йил аввал водийлик оқсоқол шоиримиз Охунжон Ҳаким шаҳардан четроқдаги боғ-ҳовлисига таклиф этди. У ерда парваришланаётган мевали дарахтлар шоҳидаги ҳосилни кўриб, одамнинг баҳри дили очилади. Эгатларга бўлиб ажратилган томорқа пайкалларида гуркираб ўсиб турган резавор экинларнинг баравжлигини айтмайсизми! Ҳовли рўясини қоплаган ишкомда солланиб турган узум бошларига қараб:

– Э, қойил, Ризамат ота бўлиб кетинг-а! Бу ҳосилларни четга ҳам “экспорт” қилаётгандирсиз? – дея сўрайман, ҳазил оҳангида.

– Ўзлари узиб, олиб кетишади. “Экспорт”ни Россия томонларга қилишса керак деб, ўйлайман, – дея камтарлик билан жавоб қайтардилар оқсоқол.

– Еримиз саховатига минг чандон таҳсинлар ўқисанг арзийди. Япон, корейсларнинг энг тансиқ тамаддилари денгиз маҳсулотлари билан шифобахш кўкатлар ҳисобланади. Токиода бир квадрат метр ердан тўрт кишилик хонадон дастурхонини йил давомида “безаб” турадиган “маҳсулот” етиштиришлари ҳақида



ўқигандим. Меҳнат билан бизда ҳам ҳар қарич ердан дур ундириш мумкин.

– Мумкин-у, – бироз ўйланиб, дедилар шоиримиз, – бир нарсага ҳайронман, ҳозирги ёшларимиз осонни орқалаб, қийинни қиялаб ўтадиган бўлиб қолишди-да! Энди, анаву ерга кўз ташланг, – анча нарироқдаги каттагина қаровсиз ётган томорқага ишора қилди Охунжон ака, – унга қарайдиган эгаси икки боласи билан хотинини ташлаб, Россияга ишлашга кетган. Ярим йилчадан бери дараги йўқ. Яқин атрофдаги қишлоқларда ҳам аҳвол шу! Ернинг ҳақиқий эгалари узоқ бегона юртларда дайдиб юрибди. Эҳ ука, дардимни кўзғаб юбордингиз. Ўша йигитлар мана шу ўз киндик қони тўкилган ерларда озгина жон койитиб, меҳнат қилса, оиласи оч қолармиди! Яқинда биттасининг майити келди. Узоқнинг иши қийин бўларкан...

Шоиримизнинг ўкинчли бу гаплари мен учун ҳам янгилик эмасди. Бўстонлиққа “хизмат” юзасидан (*у ердаги дала-боғ раусиман*) ҳар ҳафта йўлим тушиб туради. Деярли ҳамма ҳовлининг шундоқ ёнидан ариқ тўла сув оқади. Ўшанинг бўйига 3-4 туп ёнғоқ экиб қўйса, кўп ўтмай, дастурхонига файз киради. Шунинг ҳам қилмайди, одамлар... Тоғ ичкариларида бўш ётган жойлар қанча-қанча... Беихтиёр Покистоннинг худди бизнинг Бўстонлиқниқига ҳавоси ҳам, иқлими ҳам ўхшаш Кашмир музофоти манзаралари кўз олдимда гавдаланиб кетди: Ҳимолай тоғларига туташ тоғ



ўркакларининг энг баланддаги ёнбағирларига ҳам одамлар чуқурчалар кавлаб, асосан, бодом, ёнғоқ, яна қандайдир мевали дарахт ниҳоллари ўтқозишади.

Бир неча чақирим пастликда илон изи бўлиб оқиб ётадиган Жҳелам, Ҳинд, Сатлеж дарёларидан эшак ва хачирларга ортилган махсус алюминий идишларда сув ташиб чиқиб суғоришади. Икки-уч йилдан сўнг кўчатлар илдиз отгач, серёғин тоғ ҳавосида авж олиб, ўзи ўса бошлайди. Ажойиб ҳосилдор боғга айланади. Мана, тер тўкиб қилинган меҳнатнинг роҳатли самараси.

Мен қарийб икки юз миллион нуфузли аҳолиси бор, ҳудуди ҳам унча катта бўлмаган бу мамлакатнинг шаҳарларидаги дўкон ва “супермаркет” пештахталари турли-туман мевасабзавотларга тўлиб-тошиб ётганини кўриб, булар қаерда етиштириларкин деб, ўйлаб қолардим. Кашмир ва мамлакатнинг узоқ-яқин қишлоқлари бўйлаб қилган сафаримдан сўнг саволга жавоб топгандай бўлдим.

Шу ҳикоямни эшитган Бўстонликнинг кўпчилик оғзига тушган миришкор боғбонларидан бири Абдукарим Ҳожи Абдуҷамилов менга шундай деганди:

– Агар сиз айтгандай, Покистонча ғайратшижоат билан бу ерда ҳам кўпчилик бир тан, бир жон бўлиб ишга киришганда эди, биргина ёнғоқ ҳосилидан келадиган даромад туманимиздаги ҳар бир хонадонни икки-уч баробари-



га “бойитиб” юборган бўларди. Йигитларимиз узоқ мамлакатларга мардикорлик қилиш учун иш қидириб кетмаган бўлардилар. “Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ” деганлари шу эмасми!

Икки оқсоқол – шоир Охунжон ака ва боғбон Ҳожи бобо билан қилинган гуруннга анча вақт бўлиб қолди. Ҳозир Фарғона кишлоқларида аҳвол қандай билмайман-у, Бўстонлиқда анча-мунча силжишлар бўлаётганга ўхшайди.

Кейинги бир-икки йил ичида Президенти-миз томонидан аҳолини, айниқса, ёшларни иш билан таъминлаш борасида кенг кўламли тадбирлар амалга оширилмоқда. Бироқ йиллар давомида тўпланиб қолган муаммоларни дарровгина ҳал этиб бўлмаслиги ҳаммага аён. Шундай экан, одамларимизнинг чет элларга бориб ишлашлари янгича тус олиб, халқаро меъёрлар бўйича такомиллашиб бормоқда. Ғайриқонуний йўллар, шубҳали шахслар билан тил бириктирган ҳолда, хусусан, Россия ҳудудида меҳнат фаолияти билан шуғулланишни таъқиқловчи йўриқлар ишлаб чиқилмоқда. Бу таҳсинга лойиқ, албатта.

Россияга вақтинчалик ишга келувчилар бунга қатъий риоя қилишлари мажбурий эканлиги, ҳатто, рус тилидан имтиҳон топширишлари зарурлиги ҳам шунга киритилган. Гарчи бизда Ўзбекистонда туғилиб ўсиб, шу ерда яшаб, икки оғиз ўзбекчани билмайдиганлар олдига бу хил талаб қўйилмаса ҳам...



“Маҳаллий тил”га менсимаслик назари билан киборона қараш бизга шўролардан “мерос”... Абдулла Қаҳҳорнинг 60 йиллигига бағишланган тантанали юбилеи якунида унинг ўзига сўз беришгач, юқори минбардан туриб, тадбирнинг ўша давр тақозоси билан рус тилида олиб борилаётганига қараб, “Модомики, бугун мен тўйбола эканман, йиғилганларга икки оғиз миннатдорчилик сўзимни ўз Она тилимда гапиришга ижозат этарсиз. Ҳа, энди манаву олдинги қаторларда ўтирган ҳамкалам дўстларим Ўзбекистонда қирқ-эллик йилдан бери яшашади. Дарвоқе, шу ерда туғилганлари ҳам бор. Шундай бўлгач, ҳар йили биттадан ўзбекча сўзни ўрганиб олишга қунт қилишгандир, мени тушунишар” деганди.

Бу сўзларнинг куюнчак адиб томонидан айтилганига 50 йилдан ошяпти. Ҳозирги шу кеча-кундузда ҳам 50 та ўзбекча сўзни ўрганиб олишга “қунт” қилмай юрганлар кўплаб топилади. Энди биз ҳам ҳадеб “камтарлик”, “ўзимизга хос бағрикенг”лик қилавермай, ўшаларга оҳистагина бўлса ҳам, рус биродарларимиздай, “сен биз билан яшамоқчи бўлсанг, тилимизни билишинг керак” дея айтиб қўйишимизнинг бирон ёмон томони бўлмаса керак. Ёки ҳали ҳам “палонча “оғамиз”га оғир ботмасмикан” деган хавотирга қул бўлиб юраверамизми?

Майли, Россияга ишлашга борган юртдошларимиз олдига қўйилаётган талабларга, ҳар



кимнинг ўзига яраша нози бўлади, деганларидай чидаш мумкиндир. Лекин анчадан бери “Россия худудида ҳайдовчилик қилаётган, айниқса, “таксичи” ўзбекистонликларнинг “ҳайдовчилик гувоҳномаси”даги маълумот ёзуви рус тилида ҳам бўлишлиги талаб қилинаётганмиш” деган гап чалиниб юрарди. Суриштирувларга жавобан маълум идоралар томонидан раддиялар бериб турилган бир пайтда, томдан тараша тушгандай (негадир расмий эмас) кўнгилочар хусусий журналнамо газеталардан бирининг саҳифаларида эълон чиқиб қолди. Унда лўндагина қилиб, маълум этилишича, “Ўзбекистон Миллий ҳайдовчилик гувоҳномаси” “Вена Конвенцияси” талабларига биноан янгиланиши, унда рус тилида ёзилган жумлалар ҳам бўлишлиги таъкидланиб, “миллий гувоҳнома”нинг янги кўринишдаги намуна нусхаси ҳам эълон қилинган эди.

Бу эълонни ўқиган ҳар қандай фуқарода “битта “қўшимча” тилни деб, миллионлаб ҳайдовчиларни овораю сарсон қилиш нима учун зарур бўлиб қолди, ёки Халқаро “Вена Конвенцияси”га ўзгартиришлар киритилдими?” деган ҳақли савол туғилиши табиий. Яна, эртага кимлардир паспортимизни ҳам “русча” қилиб, ўзгартишни талаб этиб қолар. Ана ундан кейин, навбатдагиси-чи...

Аввал, мен бунга ишонмадим. “Эълон”ни иккинчи марта қайтариб босган ўша нашр ходимлари буни тасдиқлашди. Лекин, сабаби нимада эканлиги – ўзларига ҳам номаълум экан.



Камина, кейинги йиллар мобайнида АҚШ бўйлаб машинада икки маротаба узоқ муддатли сафар қилиб, “Вена Конвенцияси талабларига риоя қилинган ҳолда олган “Миллий гувоҳнома” билан мамлакатнинг 33 штатини кезиб чиққанман. Маълумки, Америкада йўл ҳаракати қонун-қоидалари устидан қаттиқ назорат ўрнатилган. Айниқса, ҳужжатингиздан салгина “хатолик” топишса, Сиз президент бўласизми, оддий ишчи ёки сафарда юрган ижодкор бўласизми, ишингиз чатоқ!.. Бу билан айтмоқчиманки, сафарим давомида Вена Конвенцияси талаблари бузилганлиги ҳақида бирон оғиз ортиқча сўз эшитмадим.

Энди, ўзимизда пайдо бўлиб қолган “Халқаро Конвенция”нинг янгича йўл-йўриқлари борасида тўлароқ маълумот олмоқ учун, шу ишларга узвий алоқадор маҳкама бошлиғини аниқлаб билдимки, у ернинг масъули Бўстонликдаги Озод Шарофиддинов номли Ёзувчи дала-боғимиз аъзоси ҳисобланувчи укамиз экан. Омаднинг ба-роридан келганидан қувониб, ўша заҳотиёқ кўнғироқ қилдим. Гўшакни кўтарган котиб йигит:

– Ҳозир йўқлар. Мажлисга кетганлар. Кейинроқ телефон қилинг, – деди.

Кейинги кўнғироғимга “Ҳозиргина зарур мажлисга чиқиб кетдилар” деган жавобни эшитдим. Эртаси, индини ва бошқа кунлар ҳам укамизнинг мажлиси тугамас, ўзини эса, иш жойидан топиб бўлмасди.



Охир мен котиб йигитнинг жонига тегдим шекилли:

– Нима масалада олдиларига кирмоқчисиз?
– деди овозини баландлатиб.

“Масала”ни қисқагина баён этиб, “фақат телефон орқали икки оғизгина гапим борлиги”ни айтгандим:

– Яхшиси, манаву телефонларга қўнғироқ қилинг, аниқ жавобларни ўшалар беришади, – деди-да, қаторасига учта рақамни айтиб турди, ёзиб олдим.

Ҳафта ўтиб, масъул идора бошлиғи “укамиз”нинг котибига энди мен товушимни чиқариброқ дедим:

– Берган телефонларингнинг биронтаси жавоб бермади. Ҳамма мажлисда шекилли. Мен чарчадим. Хўжайинингга айт, ука! Домла Озод Шарафиддиновни танийсанми, ўзинг?! Ҳа, худди ўша киши “калхўз” деб ном қўйиб берган хўжалик раиси илтимос қилди де: бир минут вақт ажратиб, қўнғироқ қилсин, илтимос!

Қаранг, икки ҳафтадан зиёд вақт ўтаяптики, овора бўлиб, оддийгина амалдор, яқин танишим билан учрашолмасам. У албатта, мен “қидириб” юрганганимни билади. Бирон “ташвишли” илтимоси бордир деб ўйлаб, “вақти йўқ”лигини баҳона қилиб юрганини сезгандай бўламан.

Ўзи бизда бундай “бюрократия”нинг учқунлари шўро даври бошланиб, уни авж ол-



дириб юборилмасдан анча вақт олдин ҳам мавжуд бўлган шекилли, бундан бир асрча муқаддам унга чидолмаган мавлоно Муқимий:

*Мулки Ҳинду Марвдин келсам
топардим эътибор,*

*Шул эрур айбим, Муқимий,
мардуми Фарғонаман”*

дея, бекорга фиғон чекмаганга ўхшайди.

Шу шеър баҳона унга узвий боғлиқ бир гапни айтиб ўтмасам бўлмас. Ҳамкасбларим билишади, жаҳонгашта аллома Акмал Саид жанобларичалик бўлмаса ҳам, “Ҳинду Марв” мулклари томонда каминага яқин бўлган турли мавқедаги раҳбар ва амалдорлар анчагина. Улар ичида нуфузли давлат ҳамда халқ орасида номи ғоят эъзозланадиган ижодкор, олиму фузалолар ҳам бор. Менинг – ўша кишилар ҳузурига “эшигини тепиб, кириб борган”им ҳақида бироз ошириб, укамиз Хуршид Дўстмуҳаммад ҳамон гапириб юради.

Бунинг сабаби бор, албатта: биз Хуршид-жон билан бир адабий анжуман, тўғрироғи, урду тилида қайта нашр этилган китобим тақдимотида иштирок этиш учун қўшни мамлакатга учиб келдиг-у, пойтахт марказидаги “Шалимар” меҳмонхонасига жойлашдик. Бироз дам олгач, бугун “салом-алик” қилиб қўйишимиз лозим бўлган танишлардан икки-учтасининг номини айтгандим, ҳамроҳим:



– Уларни топиб бўлармикан, айтишингизга қараганда, ўн миллиондан зиёд одам яшайдиган шаҳар бўлса, – деб қолди.

– Топиб бўлади, – дедим-да, қатъий қилиб қўшиб қўйдим, – Чунки, бу ерда ҳамманинг оёқ-қўлига солинган кишандай “мажлис” деган нарсанинг ўзи йўқ!

– Шу ишларни эртага қолдириб, бироз хордиқ чиқарсак-чи! Хабарингиз бор, эрталабдан бошланган мажлисда қимирламай, беш соатча ўтириб, самолётга аранг улгурганман. Кечаси ҳам уйқунинг мазаси бўлмаганди.

– Қолдириб бўлмайди, – дедим негадир қайсарлигим тутиб, – Чунки Сиздай ёзувчи ҳамда раҳбар одам билан (Хуршиджон ўша пайт Олий Мажлис Қонунчилик палатаси спикери эди) келиб, хабардор қилмаганимдан хафа бўлишади. Қолаверса, мана бу ўзимиз билан олиб келган дала-боғимиз “Бобурий” қовунларининг узилган бандидаги шираси қотиб улгурмай, сархиллик пайтидаёқ “эгалари”га топширишимиз керак.

– Ҳа, энди билдим, – деб қўйди шеригим, аста жилмайиб, – бу ердагиларни қандай йўл билан ўзингизга ийдириб олишингизнинг сири бу ёқда экан-да!

– Дала-боғимизда “Бобурнома”да таъриф этилганидек етиштириладиган қовунларимиз мазасини тотиб-қўриб, бу ердаги давлат раҳбарларининг ўзлари ҳам таҳсинли хатлар юборишганидан хабарингиз бор. Шунақа, биз-



нинг боғимиз шуҳрати Покистонда Бобурийлар томонидан яратилган, ҳамон доврўғи баланд Шалимар боғлари қаторида туради. Фақат Муқимий домла айтганларидек, ўзимизда унча “эътибор” берилавермайди, холос.

Қилган телефонимга дарров “жавоб” эшитилди. “Салом-алик”, ҳол-аҳвол сўрашгандан сўнг, қаерда эканлигимизни айтдим.

– Ҳозир машина юбораман.

Орадан ўн-ўн беш дақиқа ўтмай, хона эшиги тақиллаб, оҳиста очилди. Меҳмонхона бошлиғининг ҳаяжонли овози эшитилди:

– Соҳиб. Соҳиб...

– Киринг, кириг, жаноб.

У остонадан ичкарига бир қадам қўйди-ю, яна ҳаяжонини босолмай, қўллари билан паст томон ишора қилиб:

– Сизларни сўрашяпти. “Экью Хан” ҳазратларидан келишди. Машааллоҳ, машааллоҳ, – дея ҳайрат ифодаси билан бошини қимирлатиб қўйди.

Меҳмонхонага киравериш майдончасида турган машина “оддий” эмасди. Олдида учта, ортида учта мотоциклчиларнинг фахрий кузатувида йўлга тушар эканмиз, “Шалимар” хизматчилари ва ўткинчи йўловчилардан кўпчилик қўлларини силкитиб, бизларни кузатиб қўйишди. Биз кетаётган йўлларнинг ҳаммасида қатнов тўхтатилган. Ҳамроҳим ҳайрон.

Ярим соатлар чамаси йўл юриб, шаҳар че-



тидаги қароргоҳга етиб келганимизда, унинг улкан дарвозаси салобат билан очилди. Шивалаб майин ёмғир ёғиб турарди. Тўғридаги кошонага олиб борувчи, атрофи анвойи гулларга бурканган катта йўлакнинг икки томонида қотиб қолгандай саф тортган қирққа яқин сипоҳийга кўзимиз тушди.

– Булар ҳайкалми? – дея, оҳиста мендан сўради, шеригим.

– Шунга ўхшайди, – деб қўйдим сирни бой бермай.

Бизни кошона рўясида мамлакат ядросини яратган, дунёга машҳур физик олим, Жалолиддин Мангуберди, Шоҳобиддин Ғорийдай саркардалар, буюк аллома ва мўътабар дину диёнат бузрукларининг Ватани бўлмиш Ўзбекистонга ғоят ҳурмат, эҳтиром кўзи билан қаровчи доктор Абдул Қодир Хон жаноблари кутиб турарди.

Инсониятнинг ўтмиш тарихидан ғоят яхши хабардор, шу билан шеърият шайдоси (*мамлакатда “Доктор Абдул Қодир Хон ёд билган шеър ва ғазаллар” китобининг ўн жилдлиги чоп этилган, одамлар қўлма-қўл қилиб ўқишади*) бўлган бу инсон билан икки соатча гурунглашиб ўтирдик. Шу гурунг асносида доктор соҳиб биз учун кутилмаган яна бир янгиликни сўзлаб бериб, Хуршид иккимизни ҳайратга солди.

У кишининг ҳикоя қилишича, XI аср ўрталаридан “Ипак йўли” орқали Фарғона



Водийси билан Ҳиндистон орасида савдо-тижорат ишлари ғоят ривожланган. Карвонларнинг кети узилмай, унга таги-тахти фарғоналик бўлган Қутбиддин Ойбек карвонбошилиқ қилган. У ўзининг уддабуронлиги, қўли очиклиги билан Ҳиндистондаги турли қавм вакиллари орасида катта обрў-эътибор қозонади. Ойбеклар сулоласи ҳинд элидаги анчагина тарқоқ бўлган турли мазҳаб вакилларининг ўзаро бирлашишларига сабаб бўлади. Шундан кейин ҳиндларнинг ўзлари анча ўқимишли, доно сиёсатдон бўлиб, халқ орасида танила бошлаган Қутбиддин Ойбекнинг куёви бўлмиш Шамсуддин Элтутмишни тахтга ўтқаздилар. Элтутмиш 25 йил давомида, яъни 1211 йилдан 1236 йилгача Ҳиндистонни бошқаради. Унинг вафотидан сўнг эса, қизи Розия бегумга “Розия султон” (“Разия султана”) мақоми берилиб, 5 йил давомида тахтга ворислик қилади. (Ҳинд кино усталари худди шу ном билан аталувчи, “султона аёл”га бағишланган ажойиб филм яратишган) Шамсуддин Элтутмиш ва унинг қизига узоқ йиллар фидойиларча саркардалиқ қилиб, кўп қаҳрамонликлар кўрсатган Шаҳобиддин Ғорийга атаб қурилган ажойиб мақбара, Синд дарёси қирғоғидаги асраб-авайлаб сақланаётган Жалолиддин Мангуберди номи билан боғлиқ ёдгорликлар мажмуаси ҳамон покистонликлар ҳамда чет эллик туристларнинг зиёратгоҳларига айланган. (Биз юртга қайтишдан олдин, доктор соҳибнинг



ўзлари тузган режа бўйича узоқ мозийдан ёд-горлик бўлиб, сақланиб келаётган икки буюк саркардаларимиз номи билан боғлиқ қутлуғ жойларни зиёрат қилдик, суратларга туширдик).

Мен, бу сўзларни ўша кунги гурунг асносида Абдул Қодир Хон жаноблари томонидан бизларга қарата “Менимча, ҳозир кўпчилик ўзбекистонликлар орасида “Ҳиндистонни бошқариш Заҳириддин Муҳаммад Бобур давридан бошланган” деган тушунча мавжуд. Аслида, бошқачароқ бўлганлигини Сизлар халқингизга етказишингиз керак” дея айтган сўзларига жавобан бироз кечроқ бўлса ҳам, фурсат келиб қолганидан фойдаланиб, буюк олим олдидаги Хуршиджон икковимизнинг елкамиздаги “қарз”дан ўзимизни соқит этмоқ учун қоғозга туширдим.

Зеро, бу ёзганларим, Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Миллатимиздан чиққан буюк олиму фузало, арбобу саркардаларимизнинг жаҳон тамаддунига қўшган буюк хизматлари кўҳна тарихнинг олис, кўз илғамас саҳифаларида яшириниб ётгани сир эмас, энди уларни рўёбга чиқариб, биз кимлигимиз-у, қандай улуғ зотлар фарзанди эканлигимиздан дунё аҳлини хабардор этиб қўймоғимиз керак” дея, куюнчаклик билан айтаётган сўзларининг кичик бир акс-садоси бўлиб жарангласа, ажаб эмас.

Дарвоқе, ўша кунги доктор соҳиб



қароргоҳида бўлиб ўтган қизиқарли ва мазмундор суҳбатдан кейин мезбон билан хайрлашиб, яна бир таниқли арбоб, мамлакатда мавқеъ бўйича “иккинчи” ўринда турувчи “амалдор” билан ҳам учрашиб, улгургандик...

Мана энди, ўзимиздаги амалдор, яқин одамим билан қиёматда ҳам учрашолмасак керак, дея ҳафсалам пир бўлиб турганди, кутилмаганда ён телефоним жиринглаб, ҳар туғул, ўн тўрт кун деганда “ука”нинг таниш овози қулоғимга чалиниб қолса, бўладими?

Худди ҳукуратимиз раҳбари билан гаплашаётгандай аввалига ҳаяжонландим. Кейин бирдан у аъзо бўлган “калхўз” раиси эканлигим эсимга тушиб, “сен”лаб гапни бироз танқиддан бошламоқчи эдим, сездимки, укам тушмагур, қаёққадир шошиб турибди. Шунинг учун иддаога ўта қолдим:

– Мен вақтингни олиб, қабулингга кириб ўтирмақчи эмасман. Фақат битта саволимга... – дейишим билан унинг столи ёнидаги бўлса керак, телефон қаттиқ овоз чиқариб, жиринглай бошлади.

Суҳбатдошим ким биландир қисқагина гаплашгач:

– Муҳим масалада мажлис бор эди. Чақириб қолишди. Сизга ўзим қўнғироқ қиламан. Алоҳида, бафуржа гаплашиб оламиз, – деди-да, гўшакни жойига қўйди.

Орадан ҳафталар ўтди. Ундан ҳеч қандай садо чиқмади. Мажлисдан бўшаб, қўли тегмади шекилли, шу билан бадар кетди.



Энди интернет орқали телефон рақамини топиб, Венага қўнғироқ қилай дейман-у, “қанақа ўзгариш ҳақида гапиряпсиз, жаноб?” деб сўраб қолишса, нима дейман деган хаёлга бориб, ўзимни босиб юрибман. Барибир, саволимга ўзимиздан кимдир жавоб бериши кераклигидан ҳали умидимни узганим йўқ.

Чунки, бу ерда гапнинг энг асосийси, тилимиз шаъни, қадр-қиммати, кимларнингдир қўлида ўйинчоқ бўлиб қолмаслиги ҳақида кетмоқда!



ИНТИҲО

Майли, анча-мунча қаттиқ-қуруқ гаплар ёзилди, “чегара”дан чиқишлар ҳам бўлди, чамамда. Буларнинг ҳаммаси қутлуғ бир мақсадни кўзлаб, халқимизнинг дунё тамаддунида тутган ўрни, салоҳияти бошқалардан кам эмаслиги, балки юксакроқ эканлигини очиқ юз билан намойиш қилишимиз зарурлигига урғу бериш илинжида баён этилди, холос. Токи, ҳали ҳам ичимизда мудраб юрган, қалбида ўти йўқ, ўзлигига, кадр-қимматига бефарқ кимсалар ҳушёр тортсинлар, қайси замон, қайси даврда яшаётганларини билсинлар.

Чунончи, Президент Шавкат Мирзиёевнинг теран маъноли нутқларидан шуни англаш мумкинки, кўпгина масъул лавозимли раҳбарлар узоқ йиллар давомида – қўполроқ қилиб айтганда, “Сўкаверсанг, бети қотар, ураверсанг, эти қотар” бўлиб, бепарволик иллатини бор вужудларига сингдириб олганлар. Уларни шу балои азимдан фориғ этиш жуда қийин кечмоқда. Аммо “касаллик”нинг яна чўзилишига йўл қўйиб бўлмайди. Ҳозирги давр шиддати бунини кўтармайди ҳам.

Шуни ҳаммамиз англашимиз, давлатимиз раҳбари ўртага қўяётган ҳар бир хайрли режаларнинг оғишмай амалга оширилиши-



да бир ёқадан бош чиқариб, у кишига қават-қават сарпо кийдирилган чиройли ҳамду саноли мақтов сўзлари айтиш билан эмас, чин маънодаги амалий ишлар билан камарбаста бўлишимиз зарур.

Энди асосий мақсадга ўтадиган бўлсам, миллатимиз қадр-қимматини белгилайдиган Она тилимиз ҳамда маънавиятимизнинг ҳозирги аҳволи юқори минбарлар, телерадио орқали янграётгани каби “зафарли” эмас. Президентимиз яқинда очиқ-ойдин айтганидек, шўро давридан мерос касаллик – “қўшиб ёзиш” балосидан маънавият билан боғлиқ соҳалар ҳам четда қолмаган экан. Буларни мен “Бетга айтганнинг заҳри йўқ” қабилда очиқчасига баён этишга ҳаракат қилдим. Улардан қанча тезроқ қутулсак, шунча яхши эмасми!

БИЗГА ЯДРО БОМБАСИ КЕРАКМИ?



Етмиш йил мобайнида саховатли заминимизнинг жуда катта ерусти, ерусти бойликлари сўриб олинди, аёвсиз ташиб кетилди, ўзи абгор ҳолга келтирилди. Денгизимиз қуритиб, йўқ қилинди. Шулар бизга сабоқ эмасми!

Энди буёғига маккорона ёлғонлардан гулчамбар осилган навбатдаги бўйинтуруқдан ниҳоятда эҳтиёт бўлишимиз керак.

Эркин ВОҲИДОВ

(Қорақалпоқ ёзувчиси Ўрозбой Абдурахмонов билан бўлган суҳбатдан. 2012 й. 10 август)

ДЕБОЧА

Қўшнимиз Қозоғистонда – қанчалик яшин суратда бўлмасин, амалга оширилган атом бомбаси синови – “Семипалатинск фожиаси” номи билан фош этилиб, бутун минтақамизни оёққа қалқитиб юборганини ҳамма яхши билди. Бу дарди бедаво “куйдирги”дай ҳамон ўз асоратларини намоён этиб турибди.

“Ўзбекистонда эса... Хиросимадан кейин ядро бомбаси портлатилганми?!”. Эшитган қулоққа анча “нохуш”, шу билан ўта таҳликали чалинувчи бу саволга қандай жавоб бериш йўлларини излаб, кўпдан бери хаёлим фаромуш эди.



Баҳорнинг тароватбахш ёмғирли оқшомларидан бирида тасодифий воқеа рўй берди-ю, қўлимга қалам олишга мажбур бўлдим. Ва яқин “ўтмиш”нинг бир неча йиллик маълум ва номаълум сўқмоқлари бўйлаб кезиб чиқишимга тўғри келди.



КУТИЛМАГАН УЧРАШУВ

Бўстонлиқ тумани касалхонасининг бош шифокори Жаъфарали Қурбонов телефон қилиб қолди:

– Нанайлик отахонингиз Ойнатоғнинг хў, Ахсарсой деган жойларидан пичан ўриб, бироз чарчабдилар. Уч кундан бери бизда даволанмоқдалар. Шу баҳонада бир келиб кетарсиз.

– Яхши айтдингиз, энди бормасам бўлмас. Ўзимам анчадан бери хабар ололмагандим, – дедим.

Тиллахон бува қарийб юз чақирим, то Қоронғитўқайгача ичкарилаб борувчи Пском водийсига кираверишдаги дарёнинг шундоқ ўнг ёнбошида жойлашган Нанай қишлоғининг ёши улуғ қарияларидан. Туғилган йилини сўрасангиз, “ўшанда Никалай пошшо даври экан” дейди.

Отахоннинг “шаҳарлик ўғли”ман. Қирқ йиллик танишлигимиз бор. Мени Абдурахим, Мадрахим, Абдурасул деган уч ўғиллари қаторида кўрадилар.

Шанба кунни кечга томон Бўстонлиққа қараб йўлга тушдим. Шиғалаб ёғиб турган ёмғир Тошкентдан узоқлашганим сари авжга чиқиб, шаррос жалага айланди. Туман марка-



зи Ғазалкентга Чирчиқ шаҳри орқали ўтиб бориладиган масофа анча олис. Йўл ҳам доим тикилинч бўлади. Шунинг учун унча теп-текис бўлмаса ҳам, “қишлоқ йўли”ни танладим.

Сал узоғи билан ярим соатча вақт ичида Абай, Қўшқўрғон, “Қизил Ту”, Думалоқ қишлоқ-овулларини ортда қолдириб, ёғингарчилик пайтлари ошиб-тошиб оқадиган Оқсоқота дарёси қирғоғига етиб келдим-у, унга қурилган кўприк бир томонга қийшайиб, бузилиб ётганини кўрдим.

Сойнинг суви ёйилиб оқувчи сал нарироқдаги ёнлама кечув жойидан ҳам одам бўйи баробар тўлқин пишқириб, ваҳима солар, бундай пайтда ундан нариги томонга ўтиб олишнинг иложи бўлмасди.

Жала баттар авжга чиқди. Соатга қарадим, тўққизга яқинлашиб қолибди. Андаргумон бўлиб, орқага қайтдим. Бир чақиримча юриб-юрмай, боя шошганимда кўрмаган эканман, шундоқ катта йўлнинг ўнг томонидаги паст ялангликда атрофига гуллар экилган, бир нечта симёғочдан таралаётган электр шуълаларига чўмилиб ётган бир қаватли оппоқ бинога кўзим тушди. Дарров эсладим: хўжаликнинг янги идораси, ўтган йил унинг очилишига тақлиф этишганди, бироқ вақтим бўлмай, кела олмагандим.

Бир пайт идора яланглиги тарафдан устига жигарранг брезент тортилган “Газ-53” машинаси варанғлаганича овоз чиқариб, кўтарилиб



кела бошлади. У катта йўл бўйига яқинлашгач, тўхтаб, тўғридан чироқларини ёқиб келаётган менинг машинамга йўл берди. Ўн-ўн беш қадам нарига ўтиб, уловимни тўхтатдим. “Газ” машинасининг эшиги тарақлаб очилиб, ундан думалоқдан келган, ғўлабиргина, 50-55 ёшлар чамасидаги киши эпчиллик билан сакраб, пастга тушди.

– Ҳай-ҳай, сизни кўрадиган кун ҳам бўларкан-ку, қайси шамол учирди? – дея қучоғини катта ёзганича мен томон кела бошлади у.

– Э, Фозил оға, Оқсоқота томондан эсаётган шамол йўл бермай, орқага қайтариб, шу тарафга учирди. Кўприкка нима бўлди?

– Куни кечаги қаттиқ сел бузиб кетса бўладими! Биласиз, бизда бир-бир шундай ёғингарчиликлар бўлиб туради. Лекин орқага қайтганингиз яхши бўпти. Мана, баҳонада кўришиб турибмиз. Янги идоранинг очилишига келолмаганингиз. Вилоятда бунақаси йўқ. Юринг, бир таништирай.

Катта кутубхона ёнида “Колхоз тарихи”га оид музей, қарийб уч юз одамга мўлжалланган “Мажлислар зали”, “Партком”, “Профком”, “Бухгалтерия”, “Касса” каби қатор хоналарнинг ҳаммаси дид билан яхшигина жиҳозланган эди. Айниқса, раис “Қабулхона”сидаги стол-стул, мебелларнинг шоҳоналиги мени ҳайратлантирди.

– Райком секретарининг қабулхонаси ҳам бунчалик бўлмаса керак! – деб қўйдим.



– Э, ука, нимасини айтасиз. Етти ухлаб тушга кирмаган ишлар бўлиб кетди, – дея ҳикоя қила бошлади раис, – колхозимизнинг номи Фрунзе эмасми, ўша кишининг Ленинграддаги қайсидир университетда ўқитувчилик қиладиган қизи бор экан, Ўзбекистонга келадиган бўлиб қолибди. Бухоро, Самарқанд каби шаҳарлар рўйхати ёнига бизнинг колхоз ҳам тушиб, бутун област қурувчилари шу ерга ёпирилиб келишса бўладими! Йўл қурилиши, энергетика министрени умримда кўрмагандим, танишиб ҳам олдим. Икки ой қиёмат-қойим бўлиб, бутун колхоз ўзгариб кетди. Йўллар бўйига денг, шаҳардан келтириб, турли гуллар, дарахтлар экилди. Ўзимизнинг тоғларда арча тўлиб ётибди-ю, шаҳарники бошқача бўларканми, унданам ўтқазишди. Ҳар донасининг баҳоси колхозчининг бир ойлик меҳнат кунига тенг келиб қоладиган “берёза” деган дарахтни ҳам қаердандир топиб келишди. Лекин кўпи қуриб кетди... Хуллас, меҳмонни бир ҳафта кутамиз, икки ҳафта кутамиз, ундан дарак бўлавермади. Охири, вақти йўқ эканми, келмайдиган бўпти. Шундай қилиб, бу кошона ўзимизга қолди. Ўтган йил кузда колхоз ҳамма соҳалар бўйича планни бажарган кунни очилишини қилдик. Негадир келмадингиз... Энди сизга ўхшаш меҳмонлар учун жиҳозлаб қўйилган қўноқхонага ўтамиз. Уйга, кечки овқатга “Бешбармоқ” қилинлар деб, айтиб қўйгандим. Сизнинг насибангиз ҳам қўшилган



экан, шофёр йигит олиб келган бўлиши мумкин.

Узун коридор тўридаги меҳмонхона икки кишига мўлжалланган бўлиб, “саркарда”нинг қизи “отажоним номидаги шу колхозда тунаб кетаман” деб, хоҳиш билдириб қолиши ҳам ҳисобга олинганми, ажабтовур қилиб жиҳозланган, кираверишига Фрунзе портрети билан деворнинг икки ёнбошига Ленинград манзараси тасвирланган суратлар осилганди. Биз ичкарига кириб келганимизда қоровул чол билан ҳайдовчи йигит дастурхонга мева-чева, ичимликлар қўйиш билан банд эдилар. Ўртага ҳовуридан иштаҳани қитиқловчи ҳид таратиб турган таом тўла катта лаган қўйилди.

Мен бироз ўнғайсизланиб:

– Фозил оға, бундай оворагарчиликнинг кераги йўқ эди, – деб қўйдим.

– Нега овора бўлар эканмиз. Ўзбекларда “қайнонаси суйган йигит палов устига”, биз қозоқларда “бешбармоқ устига келади” деган мақол бор. Бир келиб қолибсиз. Сизнинг менга қилган яхшиликларингиз учун э-ҳа, қўй сўйсам-да, оз!

Ҳа, бир пайтлар шу колхоз раиси Фозил Разов учун ноҳақлик бўлганини эшитиб, қўлимдан келганича бир “яхшилик” қилгандим: ўша пайтлар республиканинг “айтгани – айтган, дегани – деган” матбуот органи ҳисобланувчи “Қизил Ўзбекистон” газетасида ўз танқидий мақолалари билан номи танилган журналист,



газетанинг “ижтимоий-сиёсий бўлими” мудирини Неъмат Улуғжонов Бўстонлиқ туманидаги Фрунзе номли колхоз раиси, коммунист Фозил Разов хонадонида бўлиб ўтган оилавий кичик бир можарога бағишланган катта танқидий мақола эълон қилади. Ва мақола “ўз оиласидаги муаммони ҳал этолмаган одам тумандаги катта хўжаликлардан бирини бошқариши мумкинми?” деган жумлалар билан якунланади.

Ҳукмнамо бу сўзлар тумандаги кўпчилик, айниқса, хўжалик аъзолари орасида норозилик уйғотади. Ёзадиган мавзуларимнинг асосий қисми Бўстонлиқ билан боғлиқ бўлганлиги учун мақола мени ҳам бефарқ қолдирмади, чинданам, унда “пашшадан фил ясалган”дай эди.

Неъмат ака билан анча-мунча танишлигимиз бор бўлиб, кўришиб турардик. Вақт топиб, ҳузурига кирганимда, у киши чиндан ҳам “бир пайтлар мақола “қоралама” қилиб, ғаладонга ташлаб қўйилгани, кейин “газетачилик” нуқтаи назаридан шундай “ахлоқий” мавзу “керак” бўлиб қолганда, саҳифага “тушириб” юборилганини айтиб, афсусланди. “Пашшадан фил ясалгани”ни ўзи ҳам тан олиб, мардларча колхоз раиси номига мактуб йўллаб, кечирим сўраганди. Шу хат баҳона бўлиб, райком бюросида Фозил Разов “масаласи” кўриб чиқилмайди.

Биз раис билан дастурхон устида ўша



воқеаларни ҳам бироз эслаб, анча гурунглашиб ўтирдик.

Бирдан мезбоннинг эсига нимадир тушиб қолгандай, столнинг ёнбошида турган телефон гўшагини кўтариб, қандайдир рақамларни тераркан, менга қараб деди:

– “Абай”нинг раиси икки-уч марта сизни сўрагани, “ҳа, нима гап? десам, Ҳайдарали қишлоғида подалар яйловдан қайта туриб, ёмғир ёғиб турган пайтларда унинг сувидан ичиб, ўлиб қолаётганини айтгани. Яна, кексалар, ёш болалар орасида уйқусизлик “касали” анчадан бери давом этиб келаётганмиш. Қишлоқ кексалари, мактаб ўқитувчилари хат ёзиб, шаҳарга бориб, сизни тополмай келишган... Алло, алло... колхоз идорасида бирон тиррик жон йўқ шекилли, ҳеч ким жавоб бермаяпти...

Фозил оға нонуштани бирга қилишни айтиб, мен билан хайрлашди. Ташқарида тинимсиз ёмғир ёғарди. Уйқум қочди. “Нега ёмғир ёққан пайтда унинг сувини ичиб, чорвалар ўлиб қолади? Кексалар, ёш болалар орасида уйқусизлик...” шулар ҳақида хаёл суриб, узоқ вақт бедор ётдим. Ниҳоят, ярим тунга яқин кўзим илиниб қолибди...

Бир маҳал бундоқ бошимни кўтариб, соатга қарасам “10” дан ошибди. Тез ўрнимдан турдим. Кечаси билан ёғиб чиққан ёмғир тўхтаган, борлиқ қуёш селига бурканиб ётарди. Қўшни хонага кириб, ювиниб чиққунимча қоровул чол



дастурхон ёзди. Раис Фозил оға ҳам келиб қолди. Оқсоқотада сув камайиб, одамлар, машиналар бемалол у ёқ-бу ёққа ўтишаётганини айтди.

– Чирчиқдан айланиб юраманми деб, тургандим. Йўл очилгани яхши бўпти. Энди менга рухсат беринг, оқсоқол, Ғазалкентга бориб, отахондан хабар олиб қўйишим керак, – дея мезбонга қарадим.

Дастурхонга фотиҳа ўқиб, ташқарига чиққанимизда, бизни кутиб турган, костюмшим кийиб, галстук таққан зиёлинамо – бири ўрта яшар, иккинчисининг ёши улўғроқ кишиларга кўзимиз тушди.

Салом-алиқдан сўнг, костюмининг ёқасига тақиб олган икки-уч орденларга қараганда, Ватан уруши қатнашчиси бўлган киши менинг қўлимга конвертга солинган хат тутқазаркан:

– Бу, мактабимиз ўқитувчилари ҳамда қишлоғимиз аҳолиси, ветеранлари номидан. Биздан икки чақиримча наридаги “Ёвчиққан” қирлари ёнбағрида қандайдир ерости “омбор”лари жойлашган. “Секретний ҳарбий полигон” бўлганлиги учун, у ерга ҳадеб эътибор беравермасдик. Ҳозир аҳвол бошқачароққа ўхшайди, – деб қўйди.

– Раисларингнинг ўзи келмабди-да, – уларга савол билан қаради Фозил оға.

– Озгина иш билан банд эканлар.

– Ҳа, у кўп эҳтиёткор одам. Гапириб қўяди-ю... бунақа ишларга аралашавермайди.



Лекин, сизлар бўш келманглар. Мана шу одамни қаттиқ ушланглар. Қишлоқларингнинг ёнгинасида хавфли бир нарса борга ўхшайди. Икковларинг – ўқитувчи бўлсаларингиз керак?

– Шундай. Химбиологиядан дарс берамиз.



“ЁВЧИҚҚАН”ДАН ЧИҚҚАН ЁВ...

Бўстонлиққа қилган бу галги сафарим ҳам безовталиқ кунларини бошимга солди. Чунки Ҳайдарали қишлоғида истиқомат қилувчи кўпчилик номидан ёзилган қарийб олти саҳифали хат анча таҳликали, шу билан ўта “нозик” мавзуга бориб тақаларди.

Бекорга Фозил оға у ердаги раис “эҳтиёткор одам”лигига ишора қилмаганга ўхшайди. Бўстонлиқ билан Чирчиқ шаҳрига чегарадош Майдонтол тоғлари этагида жойлашган Ҳайдарали қишлоғидан икки чақирим наридаги – эскидан халқ орасида “Ёвчиққан” номи билан аталиб келинган қирлар этагидаги “ёпиқ зона” ҳақида бирон аниқ маълумот олиб бўлмади. У ер ҳарбийларга қарашли бўлгани учун Москвадан ижозат олиш кераклигини айтишди.

Бунинг осон йўли топилди. Тошкентнинг “Оқтепа”сида жойлашган музика билим юртида ўқиб юрган кезларим Евгений Шварц домланинг портепьяно “класси”да Володя деган бола билан бирга сабоқ олардик. У ҳам адабиётга қизиқар, икки-уч марта Навоий кўчасининг “Марказий телеграф” биноси орқасида жойлашган Абдулла Набиев номли пионерлар саройида Қуддус Муҳаммадий бошқарадиган



“Адабиёт тўгараги”га уни ўзим билан олиб боргандим. Ўзбек, рус тилларида чиқадиган болалар газетасига ҳам мақола, шеърларимизни бирга олиб борардик.

Қарангки, икковимиздан музика мутахассиси чиқмади. Айниқса, Володя Соколовнинг “Бархан” деган салмоқдоргина китоби Москвада босилиб чиққач, номи Иттифоққа танилиб кетди. Орадан кўп ўтмай “Литературная газета”га Ўзбекистон бўйича махсус мухбир этиб ишга олишган, айти пайтда, Володя “машҳурлик”да “Правда”дан ҳам обрўи сарбанд бўлиб бораётган газетанинг ўзимиздаги масъул вакили эди.

Ҳайдаралиликлар ёзишган хатдаги менинг номим ёнига унинг номини ҳам қўшиб, бир нусхадан бизга топширгандилар, тезда “Рухсатнома” келди.

Суриштирувлардан шу нарса маълум бўлдики, “Ёвчиққан” этакларида жойлашган “полигон” бир пайтлар Чирчиқ шаҳридаги ҳарбий гарнизон учун “Озиқ-овқат маҳсулотлари сақланадиган ерости омбори” деб қурилган. Кейин бу “омбор” “ёпиқ ҳарбий ҳудуд” деб эълон қилиниб, у ерга кечалари Чирчиқдаги поезд станцияси томондан кўриниши “нотабийроқ” машиналар келиб-кейтиб турган. Ҳайдарали қишлоқ аҳолиси кўп йиллар давомида бунинг гувоҳи бўлишган. Одатдагидек, “ҳарбийларнинг иши”га бирон одамнинг аралашинишга ҳадди сиғмаган. Тўғрироғи, ортиқча “ғавғо”га ҳеч кимнинг тоқати бўлмаган.



Ниҳоят, қўлимдаги ҳужжат билан “полигон”, “омбор”, “махфий зона” деган бир нечта ном билан атаб келинган “Ёвчиққан” қирлари этагидаги “Ёпиқ объект”га киришга муваффақ бўлдим. Мени “Объект” бошлиғининг ўринбосари Баранов фамилияли киши кутиб олди-ю, “Раҳбаримнинг рухсатисиз бирон-бир маълумот беришга ҳаққим йўқ” дея сўзида қатъий туриб олди.

Бош раҳбарнинг “Объект”даги “иш жойи”га кириб келишини Ҳайдарали қишлоғида уч кун “пойлоқчилик” қилиб, кутишга тўғри келди. Бошлиқ Ф. Саидахмедов мени яхши кутиб олди. Ҳатто, ҳар кимга ҳам очилавермайдиган дарвоза қанотларини кенг очдириб, машинам билан ичкарига таклиф этди. Унча ҳам шинам бўлмаган кабинетида чой, қаҳва билан сийлади. Бироқ, “хўжалиги” ҳақида бирон гап айтишга келганда, ўзини у ёқ-бу ёққа ташлайверди, бирон-бир аниқ маълумот беришни истамаётгандай эди.

Мен қайси газетанинг тавсиясига кўра, ушбу масала билан шуғулланаётганлигимни айтиб, обдон “тушунтириш” бердим. Бу ерда кўпчиликнинг ҳаёт-мамоти, эртанги кунги тақдири билан боғлиқ жиддий муаммо ётгани, энди уни яшириб бўлмаслигини айтдим.

Мезбон бир дақиқа ўйланиб қолди. Нима бўлганда ҳам шу заминнинг фарзанди эканлиги уни ҳушёр торттирдими:

– Майли, Сизнинг ҳурматингиз учун ай-



таман. Аммо дафтар-қаламни бир четга йиғиштириб қўясиз. Гап орамизда қолиши керак! – деди.

Саидахмедовнинг лўндагина қилиб айтган гапларига қараганда, бу “объект” етмишинчи йиллардан бери фаолият кўрсатиб келади. Унинг норасмий номи “Радиацион чиқиндилар мазористони” бўлиб, “унча хавфли бўлмаган чиқиндилар” Россиянинг Челябинск каби шаҳарларидан, “қўшни” республикадаги Чкаловск “ёпиқ корхона”сидан ўта мустаҳкам, бир неча юз йилларга чидамли пўлат капсула баллонларига зирҳланган ҳолда келтирилиб, ерости шахталарига жойлаштирилади.

“1985 йилдан бошлаб, юқори идораларнинг кўрсатмаси билан Электрон саноат министрлигининг “чиқиндиси” Подмосковье ва унинг атрофидаги шаҳарлардан келтириб кўмилган... Буйруқни бажаришга мажбур бўлганмиз...”

Салкам бир соатча давом этган қизиқарли суҳбат учун Саидахмедовга миннатдорчилик билдирдим. Гурунгдашим ҳам қандайдир мамнун бир кайфиятда:

– Гап орамизда қолиши керак. Бош кетади-я?, – дея мен билан хайрлашиб қолди. Лекин ўта хатарли бўлган бу “объект” бошлиғи гап “орада” қолмай, кичкина магнитофоннинг оҳанграбо тасмасига ёзиб олинганидан беҳабар эди.

“Интервью”ни тинглаб кўрган Володя:



– Бу ердан яна бир келажак Чернобилнинг хиди анқиётганга ўхшайди, жуда эҳтиёт бўлиш керак. Бу “нохуш хабар” тарқалиб кетмаслиги учун маҳаллий раҳбарлар ҳам, Москва ҳам қаттиқ қаршилиқ қилиши аниқ. Бироқ бизда бутун бир қишлоқ аҳлининг хати турибди. Уни эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Бу ўта масъулиятли иш билан шуғулланишни давом эттириш керак. Бўстонлик мисолида кўп йиллик “тажрибанг” бор. Шу соҳага дахлдор олимлар билан учраш, аҳволни тушунтир. Керак бўлса, фанлар академиясига хат билан мурожаат қиламиз. Лекин бу муаммони мутлоқ ёпди-ёпди қилиб бўлмайди. Бир кунмас-бир кун “бурқсаб”, сир очилиб қолиши муқаррар...

Бир пайтлар “Бўстонлик ҳимояси” учун нимаики ёзсам, тўхтовсиз эълон қилиб турган матбуот органлари “Ёвчиққан” ҳақида бирон нарса босишга журъат этолмасдилар. Ҳатто, Бўстонлик учун деб, бир неча бор “бошини кундага қўйган” “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг бош муҳаррири Аҳмадjon Мелибоев ҳам:

– Бу иккинчи “ядровий” бомба бўпти. Эҳтирослар оғушидан чиқиб, энди тинчиб турган Бўстонликқа ҳозирча уни “ташламай” турайлик. Яна тўполон бошланиб кетиши мумкин. Мавриди келиб қолар, – дея мени “овутган” бўлди.

Қизиқ, газета раҳбарининг “иккинчи “ядровий” сўзини ишлатиб юборганига ўшанда мен



унча эътибор бермагандим. Аҳмаджон жанобларининг ўзлари ҳам “шунчаки айтиб юборилган гап” деб ўйлашлари мумкин. Бироқ чин маънодаги “ядровий бомба”нинг азобини ўзимиз “тотиб” кўрганимиз йиллар ўтиб, очиқ-ойдин бўлиб қолишини ўзимиз билмасдик... Ҳозирча “Ёвчиққан” мавзуини давом эттириб турайлик-да, ундан кейин айтиладиган гапнинг мавриди келиб қолар...

Ҳа, кечаги кун шундай эди: Семипалатинск полигони, Чернобил фожиасидан кейин унинг яқин атрофидаги ҳудудларда рўй берган ва давом этаётган кўргиликлар ҳақида бирон сўз айтиш учун маълум идоралар оғзига қараб туриларди.

Бугун эса, бор ҳақиқат тўғридан-тўғри айтилмоқда, ёзилмоқда. Қўйинг-чи, “ошкора-лик” шабадалари “Ёвчиққан” қирлари устида ҳам эса бошлаб, “Ёвчиққан”дан ёв чиқди” мақоласи матбуотда эълон қилиниши билан республика ва вилоят раҳбарлари орасида саросима бошланиб кетди.

Чернобил радиацияси азобини тортиб ётганларнинг оҳ-воҳи авжга чиқиб турган бир пайтда, энди “ўлганнинг устига тепган” бўлиб, “Ёвчиққан” пайдо бўлдими? “Шундоқ Чирчиқ билан Тошкент шаҳарлари устига хавф солиб ётган “ажал ўралари” қайдан пайдо бўлиб қолди? Унинг ўзи ҳақиқатан борми? Бор бўлса, нега шу пайтгача ҳеч ким билмаган?”

Мана шу хил саволларга зудлик билан



жавоб қайтариб, аҳоли орасида тарқала бошлаган саросима олдини олиш зарур эди. Шу “хизмат”га тайёр одам ҳам топила қолди: бу “устаси фаранг”ликда ҳаммининг оғзига тушиб бўлган, Бўстонликда бошлаб юборилган ўта хатарли “қурилиш”ни “ҳимоя” қила-қила, охиروқибат шармандаси чиққан ЎзТАГнинг (Москванинг ҳам) “ишончли” мухбири Юрий Кружилин эди. У аввал ўзимизда (“ЎзТАГ ахбороти” орқали), сўнгра марказий матбуот “Правда” (1989 й. 4117 сони)да “Атом учун махфий жой” деган мақола эълон қилишга улгурди... Ва шу йўл билан ҳар қандоқ ақл-ҳуши ноқис бўлмаган одамда ажабланиш уйғотувчи “Ёвчиққан”да хавотирланадиган жойнинг ўзи йўқ. У ер ҳақида Ўзбекистон матбуоти орқали нимаики ёзилган бўлса, ҳаммаси ёлғон, уйдирмадир” деган ўз фикрини Бутуниттифоқ газетхонлари онгига сингдиришга уринди.

Яна, шуни ҳам айтиб ўтиш керакки, обрўли ҳукумат “Агентлиги”нинг “махсус мухбири” мавқеига эга бу кимса, керак бўлса “ҳўкиз бола туғди” деб хабар ёзиб, бир нечта матбуотда кетма-кет эълон қилдиришдан тоймайдиган сермахсул “ижодкор” эди.

Бўстонликдаги шов-шув бўлган “қурилиш” буткул тўхтатилганлиги ҳақида маҳаллий матбуотда расмий хабар эълон қилиниб, тоғликларнинг таранг тортилган асаблари анча бўшашган бир пайтда Кружилин қитмирона йўл тутиб, “Известия” газетаси мухбири билан



“Бир ҳовуч “маҳаллийчилик” йўлига ўтиб олган кишиларнинг қаршилигига муносиб зарба бериб, Бўстонликни замонавий саноат марказига айлантириш ишлари жадаллик билан давом эттирилмоқда” деган мақола эълон қилган, шундан кейин Ғазалкентда яна тўс-тўполон бошланиб кетишига оз қолганди.

Унинг навбатдаги Бўстонликқа дахлдор мақоласида ҳам кўпчиликни чалғитишга бўлган уриниш яққол кўриниб турарди. Мақолада ёзилган қуйидаги тумтароқ, шу билан ўзини ўзи фош этиб қўювчи жумлаларга эътибор беринг: “Аҳоли яшайдиган жойдан йироқ, махсус қурилган йўл олиб борадиган қир орасида уддабурронлик билан барпо этилган ўраларда абадул-абад уйқуга кетган радиацион чиқиндилар мазористони, ғайритабиий корхона” (?) ёки “радиацион чиқиндиларни кўмиш пункти...”

“Атом учун махсус жой” муаллифи шунча “маълумот”ни ошкор қилиб қўйгач, ҳушёр тартиб кетади, чоғи, қуйидаги “Корхона қаерда жойлашганлигини аниқ айтолмаймиз” деган дудмалроқ жумлаларни ёзади. Шундан кейин “вақти-вақти билан норозиликларга сабаб бўлаётган” “пункт” томонларга “ҳали биронта репортёрнинг қадами этиб келмаган” дея мақтанчоқлик қилади. Яъни, салгина олдин “корхона қаерда жойлашганини айтолмайман” деб турган одам бирдан биринчилардан бўлиб, “Ёвчиққан”даги ҳақиқий аҳвол билан



танишдим, деган мазмундаги сўзларни ёзди. “Бутуниттифоқ” миқёсида тарқаб, кўпчилик ўқийдиган газетанинг бундай пойинтар-сойинтар мақола эълон қилишига ишонинг ҳам келмай қоларди, баъзан.

Аслида “Ёвчиққан” ҳақида хабар тарқалиб кетгач, бу “махфий полигон”дан оммавий ахборот вакиллари, республика телерадио мухбирларининг оёғи узилмай келаётганини кўпчилик яхши биларди. Ҳатто, бир неча ой муқаддам “Огонёк” журналининг махсус муҳбири Александр Минкин Москвадан келиб, “Ёвчиққан”даги аҳвол билан танишгани, Чирчиқ шаҳри марказидаги темир йўл станциясининг катта очиқ майдонида жазирама қуёш нурларидан қизиб ётган, қаерлардандир ташиб келтирилган “радиацияли” чўян баллонларни кўриб, ёқа ушлагани... ва шулардан олган ўз “таассуротлари”ни маҳаллий матбуот вакиллари билан суҳбатда “Бу ерда ватанпарварликни ҳам доғда қолдирадиган тараққиётнинг маккор бадавийлашган қиёфаси яшириниб ётганга ўхшайди” дея баён қилганини ҳам эслайдиганлар кўп.

Бўстонлиқ тумани раҳбари Акбарали Йўлчиёв марказий газеталарда пайдо бўлиб қолаётган мақолаларга қуйидагича муносабат билдиради:

– “Ёвчиққан”даги ҳозирги аҳвол каттаю кичик ҳаммага маълум. Уни яшириб, ёлғон хабар тарқатишнинг нима ҳожати бор? Ахир,



Бўстонлиқ аҳлининг кўзлари очиқ, ҳамма нарсадан хабардор, кўриб-билиб, англаб туришибди-ку...

“Радиацион чиқиндилар мазори”га айлантирилган “Ёвчиққан” ва у ердаги аҳволга кўпчилик ҳамқишлоқ қуролдошлари фикрини баён этиб, Ватан уруши ва меҳнат ветерани Тўқсонбой ота Қалимбетов шундай таъриф беради.

– Нимаики кўргилик бўлса, “Ёвчиққан” қир этакларидан чиққан. Биз болалик пайтларимизда у ерга ёлғиз боришдан кўрқардик ҳам. Сел, кўчки дейсизми, зилзилами, ўша ерда тез-тез юз бериб турган. Айниқса, Сурунота тоғлари этагидан ёпирилиб келадиган сел кўп офатларни келтирган. Кексаларнинг айтишларича, авваллари “Ёвчиққан” атрофида бир нечта қишлоқ-овул бўлган. Қаттиқ зилзила бўлиб, ҳаммасини “ер ютган”. “Ёвчиққан” номи ана шундан кейин пайдо бўлган дейишади. Бизнинг қишлоқ четроқда бўлгани учун сақланиб қолган. Энди унинг устида янги хавф пайдо бўлиб қолди. Кўпдан бери азобини чекардик. Арзимизга биноан ниҳоят газетада мақола чиққач, бу ерга ҳар хил раҳбарлар, турли идораларнинг катталари келишади. Аҳволни кўриб, бош чайқашади-ю, бирон гап айтишмайди. Мухбирлар, телевизорчилар келишади, бизларни гапиртиришади, кинога олишади. Лекин, натижа йўқ.

Отахоннинг бу сўзларига қишлоқдаги Жам-



бул номли 31-сон ўрта мактаб ўқитувчилари қўшимча қилишади. Жолдасов Жилқибой:

– Ёмғир ёғаётган пайтлар яйловга ҳайдалган чорвамиз “Ёвчиққан” қирлари ора-лаб қишлоққа қайтарди. Ана ўша пайтлар ҳар ёқдан оқиб келаётган жала сувини ичган қўй-эчкиларнинг ўлиши, айниқса, кейинги икки-уч йил ичида кўпайиб кетган. Ҳатто, битта эчки боласининг ўша “Ёпиқ зона” дарвозасидан берироқда сув ичиб, салгина юрмай юмалаб тушганини телевизорга ҳам олишган.

Норбеков Худойқул:

– Ўша ернинг атрофига бориб қарасангиз, ўлиб ётган қушларнинг мурдасига кўзингиз тушади. Ахир, бу ҳолатни кўрган ёш авлод-ни қандай қилиб табиат ва атроф-муҳитга муҳаббат руҳида тарбиялаб бўлади.

Абдураимова Турсуной:

– Айниқса, мақола эълон қилингандан кейин ҳам шундоқ ёнгинамизга радиоактив моддаларини олиб келиб кўмишаётганига тоқат қилиб бўлмайди. Айниқса, кейинги пайтлар бу радиоактив моддалар эмас, Чирчиқдаги “Капролактама” заводининг зарарсиз чиқиндилари деб алдайдиган бўлиб қолишган. Синф тўла бола шу тўғрими, деб мендан сўрайди, нима дейишимни билмай қоламан...

Гапга мактаб директори қўшимча қилади:

– Бизга-ку, майли..., қаранглар, олдимизда Чирчиқ шаҳри! Ҳов ана, кафтда тургандек Тошкент кўриниб турибди, “Ёвчиққан”да бирон



кутилмаган тошқин ё зилзиладай табиий офат рўй бериб қолса, нима бўлади? Тўғри, яқинда у ерда шошиб-пишиб қандайдир таъмир ишлари қилинди. “Зона” атрофини тиканак сим билан ўраб чиқишибди, дарвозани ҳам кўримли қилиб янгилашибди.

Бизлар Тошкент шаҳар табиатни муҳофаза қилиш бошқармаси вакиллари Ҳайдарали қишлоғи аҳлининг таклифи билан у ерда бўлиб, гурунг ўтказдик. “Ёвчиққан” масаласи, албатта, яқин кунлар ичида узил-кесил ҳал этилишини айтиб, уларнинг кўнглини кўтардик.

“Зона”даги ҳолат билан танишар эканмиз, чиндан ҳам унинг каттагина ҳудуди сим билан қўраланганини кўрдик. Дарвоза ҳам қайта таъмирланибди. Пештоқида “Республика радиоактив чиқиндилар кўмиш пункти” деган ёзув кўзга ташланарди. Ошкоралик бўлса, шунчалик бўларди! Бизни кутиб олган “Пункт” мутасаддиларидан бири В. Морозов ҳужжатларимизни кўргач, ичкарига таклиф этди. Сухбат асносида уни саволга тутдик.

– Бу ердаги “чиқиндилар” фақат ўзимизга “қарашлими?”.

– Ҳа, ўзимиздан. “Чет”ники эмас. Ўн етти йилдан бери шу ерда ишлайман. Бунга ўзим гувоҳлик бераман.

– Ҳозир бу ерга келтириляётган “чиқитлар” орасида “Капролактама”ники ҳам бор эмиш, тўғрими?

– Аввало, бизга келтириляётганлари



ҳақида гапирадиган бўлсам, улар кескин камайган. Яна камайтирмоқчимиз. “Капролактама”нинг эса, бизга мутлақо алоқаси йўқ. Унинг “чиқитхона”си ҳў, анаву ёқда! Катта-катта қилиб қовланган “ҳовузлар”да ачиб-бижиб ётибди. Ҳидига чидаб бўлмайди. Яқинлашмасингиздан туриб бошингиз айланади. Мана, кўриб туриб-сизлар, бизда ҳамма ёқ топ-тоза.

Лекин суҳбатдошимизнинг кўзи қўлимдаги кичкина диктофонга тасодифан тушиб қолдида, бирдан айтиб турган “дангал” гапларининг шашти пасайиб, мавзуни бошқа ёққа буриб юбормоқчи бўлди.

– Ўн етти йилдан бери шу ерда ишлаётган бўлсангиз, қани айтинг-чи, наҳот “омборхона”нгизда сақланаётган барча радиацион чиқиндилар “Ўзбекистонники” бўлса! Биз бошқачароқ гап эшитган ва ёзган эдик-ку!

Мен диктофонни яқинроқ тутиб турганимни кўриб, Морозов бундай ўнғайсиз вазиятга тушиб қолишини мутлоқ ўйламаган эканми, кўпчиликнинг олдида нима дейишини билмай, бироз эсанкираб қолди.

Кейин:

– Тўғриси айтсам, Семипалатинск, Челябинск томонлардан ҳам радиоактив баллонлари келтирилган, – дея ростини айтишга мажбур бўлди.

– Яна қаерлардан келтирилган?

– Бунинг учун жавоб беролмайман.



“КАСАЛНИ ЯШИРСАНГ – ИСИТМАСИ ОШКОР ҚИЛАДИ”

Шу кеча-кунда турли даражадаги раҳбарларнинг оромлари бузилиб, анча безовта бўлиб қолишганди. Чунки улар “Ёвчиққан”га узоқ йиллар давомида шундай хатарли бўлган радиоактив “чиқиндилар” қаердан, нималар сабабли келтириб кўмилаётганига бу даражада бефарқлик қилиб келганликлари кўпчиликни қизиқтирарди, албатта.

Раҳбарият мана шу хилдаги гап-сўзлар кўзғалиб кетишидан хавотирга тушиб, масалани “тинчитиб” юборишга ҳар хил йўллар билан уринишар эди. Аслида, бундай уринишлар худди мана шу Бўстонлиқ мисолида аввал ҳам бўлган, бироқ шармандалик билан яқун топганди. Ўшанда “Ўзбекистон Швейцарияси” деб ҳам аталиб келинадиган бу гўзал масканни “Ҳарбий полигон”га айлантириш учун бошланган “шубҳали қурилишлар”га қарши бутун Бўстонлиқ аҳли оёққа қалққан, Тошкентда норозилик йиғинлари давом этарди.

Зеро, “иттифоқ” дея номи кетган бутун мамлакат ҳудуди бўйлаб “табиат ҳимоячилари-экологлар”нинг хатти-ҳаракати худди ўрмонга тушган ёнғиндай ҳамма ёққа тарқаб, авж олгандан олиб борар, буни кун сайин телевидение ҳамма ёққа овоза қиларди.



Ниҳоят, Кремль раҳбарияти ўта долзарблик аҳамиятига молик деб ҳисобланган экологик муаммоларни йиғинлар ўтказиш орқали кўпчилик “овоз” билан халқнинг ўзи ҳал этиши учун рухсат берди.

Унинг акс-садоси, шубҳасиз, бизга ҳам етиб келиб, Бўстонлиқ туманининг маркази Ғазалкентга яқин жой, энг катта қишлоқлардан бири Сойлиқнинг очиқ майдонида “қурилишга қаршилар” ҳамда “тарафдорлар”нинг бир неча минг кишилик йиғини ўтказилди. Улар ичида ёзувчи, журналистлар, шу соҳага узвий алоқадор таниқли олим ва мутахассислар кўпчилиқни ташкил этарди. Тепалиқнинг бағирлироқ ерига саҳнамамо қилиб ясалган минбарга чиқиб, микрофон орқали ҳар икки “томон”га ҳам ўз фикрини айтиш ҳуқуқи берилди. Воизлар кўп бўлди.

Ва овоз беришга келганда, “қарши” тараф 99 фоиз овоз олди. “Ўтқазганлар” асосан ҳукумат “одамлари” бўлиб, уларни қўллаб-қувватлаган “маҳаллий”лар қирқ-ўттиз кишидан ошмади. Расмийлар бундай бўлишини асло кутмагандилар чоғи, шоша-пиша машиналарига ўтириб, жўнаб қолишди.

Худди ўша куни кечга томон Марказий телевидениенинг Ўзбекистон бўйича махсус муҳбири Ирисмат Абдухолиқовнинг Бўстонлиқдан юборилган қарийб ўн минутлик репортаж кўрсатуви “Время” дастури орқали намойиш этилди. Ва “республика раҳбарлари жуда



кўпчиликини ташкил этган ўз фуқароларининг истак-хоҳишларини ҳисобга олишлари керак” деган жумлалар билан мавзу яқунланди.

Бундан ғзаби жунбушга келган Ўзком партия Марказқўмининг секретари Анишчев зудлик билан “ЎзТАГ”нинг мажлислар залида матбуот, телевидение ва радио ходимлари учун “фавқулодда” пресс-конференция уюштирди. Москва телевидениеси кўрсатувини “Ёлғон”, “Тухмат” деб эълон қилди. Сўнг тап тортмай “Бир тўда ифвогар ёзувчилар Бўстонлиқда бир гуруҳ одамларни тўплаб, йиғилиш ўтказмоқчи бўлди. Лекин халқ уларни қабул қилмади. Муносиб зарба бериб, ҳайдаб юборди” дея “баёнот” берди.

Буни, албатта, “ЎзТАГ” бутун республикага овоза қилди. Бу Ўзбекистон ижодкорлари шаънига тарқатилаётган биринчи бўҳтон эмасди. Сойлиқдаги ўша йиғилишда иштирок этиб, нутқ сўзлаган Ўзбекистон Ёзувчилар Уюшмасининг котиби Евгений Березиков тўғри Анишчев олдига кириб, “Ўзбек халқи – жуда маданиятли, ўқимишли халқ, айниқса, ўз шоир, ёзувчиларига бундай ҳурматсизлик қилмайди, сиз бу чинакамига “ёлғон”, “туҳмат” гапларингиз учун кечирим сўрашингиз керак” дейди қатъий талаб оҳангида.

Бутун республикада ўзини “ҳокими мутлоқ” деб билувчи одам учун бу гаплар қаттиқ ҳақоратдай бўлиб туюлади. Нима қилишини билмай, ранг-рўйи гезариб, бир неча дақиқа



қотиб қолади. Сўнг бир неча кун аввал ёзувчини ўзи қабул қилиб, дастхат ёздириб олган янги китобини олади-да:

– Биз сен билан маслақдошлик қилолмас эканмиз! – дея у томонга қарата отади...

Афсус, республиканинг бутун тақдирини ҳал этишга даъвогар бўлган бу собиқ “амалдор”нинг “Чапаевча иш юритиш услуги” у – Ўзбекистонни ташлаб чиқиб кетгандан кейин ҳам кимларгадир “мерос” бўлиб қолган шекилли, ҳамон айрим матбуот саҳифаларида юртимиз дардини тирнайдиган, баъзан ўта масъулиятсизлик билан ёзилган мақола, хабарлар пайдо бўлиб турарди.

Дарвоқе, расмиёна уйдирмалардан иборат бундай ёлғон-яшиқ алдовларнинг ҳар доим ҳам адоғи ишқал бўлиб, халқ бошига кўп кулфатлар солган. Чернобил воқеаси бунинг яққол далил-исботи бўла олади. Матбуот тарқатаётган хабарларга қараганда, Чернобил АЭСида рўй берган портлаш-авария оқибатида яқин-атрофдаги туман ҳудудларига тарқалган радиацион нурланиш миқдори Москвадан берилган буйруққа биноан аҳолидан мутлақо сир тутилган. Ҳеч қандай хатар аломати йўқ, бемалол яшайвериш мумкин, деб юз минглаб кишилар ишонтирилган.

Энг ёмон томони, бундай “ишонтириш” иттифоқ Соғлиқни сақлаш министрлиги томонидан 1986 йил, 27 июнь куни берилган “Авария тафсилотлари мутлақо сир сақлансин!”



“АЭС авариясида иштирок этганларнинг нурланиш миқдори мутлоқ ошкор этилмасин!” деган махсус кўрсатмалар асосида олиб борилган.

Ҳатто, кўпчилик орасида руҳан “бардамлик” кайфиятини сақлаб қолиш, “ваҳимага берилмаслик”нинг олдини олиш мақсадида ўта хавфли радиацион “ғубор” ўз қаърига торта бошлаган Киевнинг марказий “Қизил майдони”да кўпминг кишилик мактаб ўқувчилари иштирок этган 1 май намойиши уюштирилган.

Уч йил давомида махфийлаштириб келинган бу “тантаналар” сири энди ошкор этилиб, у ёш авлод ҳамда миллионлаб фуқаролар ҳаётига қилинган суиқасд деб, баҳоланмоқда, айбдорларни жазога тортиш кераклиги ҳақида талаблар ўртага қўйилмоқда эди.

Худди мана шу пайтлар Александр Минкиннинг “Ёвчиққан” ташрифидан сўнг каттагина “таҳликали” мақоласи доврўғли “Огонёк” журналида чоп этилган, бу “нохуш хабар” тезда ҳаммаёққа тарқаб кетганди. Уни Американинг қайсидир матбуоти таржима қилиб босганлиги ҳақида ҳам гаплар қулоғимизга чалиниб турарди.

Каминага икки марта “Би-Би-Си”дан қўнғироқ қилишган, берилган саволларга оғир-босиқлик билан “Сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган” қилиб жавоб қайтарган эдим (ҳар икки суҳбатнинг тексти ҳануз менда сақланади).



Хуллас, “Ёвчиққан” номи иттифоқ чегарасидан ўтиб, чет элларда ҳам “янграй бошлагани” маҳаллий раҳбарларимизни ҳушёр тортириб юборгани аниқ. Энди “Касални яширсанг – иситмаси ошкор қилади” деганлари рост эканлигига ишониб қолгандилар шекилли, мени ҳам баъзан ҳузурларига чақириб қолишарди.

Бўстонлиқ масаласи “ижобий” ҳал бўлгандан кейин Министрлар Советининг раиси Ғайрат Қодиров билан – у кишининг дастлабки маслаҳатларига кўра, “ака-ука”лашиб кетмаган бўлсак-да, кейинчалик алоқаларимиз анча дўстона бўлиб қолганди. Бир куни котиба аёл Ғайрат ака мени ҳузурига чақираётганини, тезда етиб келишимни телефон орқали айтиб қолди. Раис ҳузурига – олдиндан танишлигимиз бўлган Н. А. Муҳиддинов бошлаб кирдилар.

– Ассалому алайкум, Ғайрат ака! – дейшим билан, одатдагидай “дўқнамо”:

– Ака дема! – деган жавобни эшитдим, – қани, ўтир, манаву оқсоқол отахоннинг қаршиларига, – дея Нуриддин Акрамович ёнларидан жой кўрсатди ва сўзида давом этди, – гапнинг қисқаси, индинга, шанба куни республиканинг барча мутахассис олимларини чақириб, ўша “полигон” масаласига бағишланган “Фавқулудда экологик ҳайъат”нинг йиғилиши ўтказилади. Москвадаги ўртоқлар олдига қўядиган талабларга яна бир бор аниқлик киритиб, душанба куни Ну-



риддин Акрамович бошчилигида беш кишилик делегация Москвага учишади. Ҳаммаси яхши бўлади. Шунинг учун “Ёвчиққан” ваҳимасини тўхтатиб турайлик. Ҳозир, ўзинг тушунадиган одамсан, Чернобилники етиб-ортыпти. Хайр, омон бўл! Ҳа, Нуриддин Акрамович, йиғилишда бу “тўполончи”нинг ўзи ҳам иштирок эшиши керак...



“ФАВҚУЛОДДА ЭКОЛОГИК ҲАЙЪАТ”

Ҳукумат томонидан тузилган бундай “ҳайъат” борлиги ҳақида унда-мунда эшитиб турардим. Сойлиқ қишлоғида бўлганидек, бу сафар ҳам йиғилиш оломон тусини олиб кетмасин дейишганми, унга рўйхат билан эллик кишининг номи киритилганди. Шулар ичида “Ёвчиққан”даги ҳолат билан жиддий шуғулланган олимлардан: геология-минералогия фанлари доктори, профессор Саид Мирзаев, академик олимларимиздан Ғани Мавлонов, Б. О. Тошмуҳамедов, М. Муҳаммаджонов, Ёзувчилар уюшмасидан Пирмат Шермуҳамедов бошлиқ бир гуруҳ адиб ва шоирлар (*ораларида “норасмий” вакил Евгений Березиков ҳам бор эди*) ҳамда “муаммо”ни кўтарган “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасининг бош муҳаррири Аҳмадjon Мелибоев шу ерда эканликларини кўриб, ўзимни сал эркинроқ ҳис этдим.

Барибир, кўпчиликнинг назарига тушишни истамай, “Фақир киши панада” деганларидек, чеккароқдан жой олдим. Йиғилишни Н. А. Муҳиддинов бошқариб, Ўзбекистон Фанлар академияси қошида экология масалалари бўйича тузилган илмий шўъба раиси, медицина фанлари доктори, профессор В. Б. Дани-



ловни саҳнага таклиф этиб, ёнларидаги курсидан жой кўрсатди. Йиғилиш расмиёна тус берилмай, “оддий” тартибда бошланди ва давом этди.

Биринчи сўз “Ёвчиққан” чиқиндилар омбори” директори Ф. Саидахмедовга берилганди, у – бу “нутқи”ни анча олдин ёзиб кўйган-у, шу куннинг талабидан келиб чиқиб, салгина бўлса ҳам “таҳрир” қилишга вақт топмаган эканми, яна “эскича” гапларни айта бошлади:

– Илгари сир сақланарди, энди очиқ-ойдин гапиряпмиз. Мухбирлар билан суҳбатлар уюштириб, баъзи асоссиз миш-мишларга ўз жавобимизни беряпмиз. Аввало, радиоактив чиқиндилар кўмиладиган “ўра”ларимиз ўта мустаҳкам. Қарийб йигирма йилдан бери ҳали бирон марта авария бўлмаган. Қолаверса, биз “чет”дан ҳеч қандай зарарли “чиқиндилар” олиб келиб кўммаганмиз. Мен бу гапим учун ҳаммангизнинг олдингизда жавоб бераман. Биз фақат республика-миз “чиқит”ларини кўмамиз, холос. Жуда кучсиз радиацион “чиқитлар”. Уларни ташиб келтиришга мослашган махсус машиналаримиз бор. Уларни Қорақалпоғистон йўлларида тортиб, Ўзбекистоннинг хоҳлаган бурчагида учратишингиз, текшириб кўришларингиз мумкин.

Мен ўз кўзларимга ишонмай, оббо, бу одам ўша Саидахмедовми ёки бошқасими деб, ҳайратланиб тургандим, сўз пайровини Соғлиқни сақлаш министрлиги қошидаги ра-



диацион хавфсизлик бўйича Бош мутахассис ўртоқ Вайнштейн давом эттириб:

– Шунини билишларингни истардимки, ўша “Ўвчиққан” деган жойда бирон марта ҳам радиацион нурланиш нормадан юқори бўлмаган. Ҳатто, текширишлар олиб бориб, бир неча марта паст эканлигини кузатганмиз. Хоҳлаганлар учун махсус назорат қилиш асбоблари орқали исботлаб беришимиз мумкин, – дея, қандайдир қоғоз чизмаларини баланд кўтариб, кўрсата бошлади.

Йиғилишда “Ўвчиққан” қишлоқ аҳли номидан вакил бўлиб қатнашаётган мактаб директори ўзини тутиб туролмади.

– Ўша “омбор”да шунча йиллардан бери бирон марта “авария” бўлмаганлиги яхши! Лекин қачонлардир рўй беришини кутиб ўтириш шартмикан? Чернобил авариясини ҳам ҳеч ким кутмаган эди-ку! “Кучсиз” радиацион “чиқинди”лар вақт ўтган сари реакцияга киришиб, кучайиб бориши, ҳатто ўша “кучсиз” миқдордагилари ҳам сурункали давом этиш оқибатида барча тириклик учун янада хатарлироқ бўлиши илмий манбаларда ёзилган, исботланган-ку! Наҳотки, шубор ҳақиқатни, яна денг, халқнинг соғлигини сақлаш бўйича қайғуриши лозим бўлган Радиацион хавфсизлик бўйича Бош мутахассис ўртоқ Вайнштейн билмаса, биз арз-додимизни кимга айтамиз? Шундоқ, қишлоғимиз ёнгинасидаги ўта хатар ўчоғининг бошлиғи Саидахмедовнинг гапла-



ри худди ёш болани алдаш учун айтилаётган чўпчакка ўхшайди. Наҳотки, обрўли газетада ёзилиб, ҳамма ёққа тарқаб бўлган ўз айтганларидан қайтаётган бўлса, нега бу гапларни олдинроқ айтмай, мана шу мўътабар йиғилиш минбаридан туриб айтмоқда!

Раислик қилувчи Саидахмедовни саволга тутди:

– Янақайтарибайтинг-чи, “Ўра”ларингиздаги радиацион “чиқиндилар” фақат Ўзбекистон ҳудудларидан келтириб кўмилганми?

– Ҳа, ўзимизники! Бошқа ким ҳам ўз территориясига бундай хатарли нарсаларни кўмиш учун рухсат берарди!...

– Бизда “АЭС”лар ёки бошқа “ёпиқ корхоналар” йўқ-ку? Мақолада ёритилган, ўзингиз интервью бериб айтган сўзлар нотўғрими, ё?

У белисандлик билан:

– Газета ёзаверади, – деб юборди-ю, ногаҳон кўзи менга тушиб қолди. Бир ғалати бўлиб кетди. Худди шу пайт Аҳмаджон Мелибоев сапчиб ўрнидан турди:

– Ўртоқ Саидахмедов, газета “шунчаки” нарсаларни ёзавермайди. Сизнинг “шикоят хат”ингизга ўз вақтида қандай инкор этиб бўлмас далил-ашёларга эга эканлигимизни айтиб, жавоб қайтарганмиз. Керак бўлса, бунга яна бир карра мана шу кўпчилик ҳайъат аъзолари олдида исботлашимиз мумкин.

Охирги кутилмаган бу сўз ҳам Саидахмедовни бутунлай эсанкиратиб қўйди.



Қадди бироз эгилиб қолгандай бўлди. Кейин бошини шартта кўтариб:

– Ошкоралик бўлгандан кейин, шундай бўла-қолсин. Ўша мақолада ёзилганларнинг ҳаммаси тўғри. Мана шу бугунгача буйруқни бажаришга мажбур бўлганмиз, – деди-да, залдан чиқиб кета бошлади.

“Пункт”даги аҳвол ҳақида аниқроқ жавоб олиш мақсадида профессор С. Мирзаев В. Вайнштейнга савол билан мурожаат қилди:

– “Ёвчиққан” ўз номига монанд “Ёвчиққан”лиги таъкидланаётган экан, шифокор сифатида айтинг-чи, шундай жойга атом асрининг энг хатарли “нушхурдлари”нинг келтириб кўмилиши ақлга тўғри келадими? Келажакда бирон кор-ҳол рўй бермаслигига кафилик бера оласизми?

Саидахмедовнинг “аҳволи”ни кўриб, анча шашти пасайиб қолган Соғлиқни сақлаш министрлиги вакили дарров аввалги фикридан қайтди:

– Албатта, мен тугул ҳар қандай валлома-ти ҳам кафолат беролмайди. Яна ўзимиз яшаб турган кўпмиллионли пойтахт шаҳарнинг шундоқ устига бундай ўта хатарли ажал уруғини келтириб кўмилиши катта, кечириб бўлмас хатоликдир.

Шу пайт залда ўтирганлардан кимдир овозини баланд қўйиб деди:

– Жиноят!

Вайнштейн бир ғалати бўлиб кетди ва сўзида давом этди:



– Афсус, бизнинг Соғлиқни сақлаш министрилигидаги аввал ишлаган масъул ўртоқлар ҳам бундай хатар ўчоқлари борлигидан хабардор бўлишмаган. Ахир, Ўзбекистонда, ана, Қорақалпоғистонда қанчадан-қанча чегарасиз чўл-биёбонлар, саҳролар ястаниб ётибди-ку!

Олим дарров унинг сўзига қўшимча қилди:

– Миллионлаб гектар бўш, қаровсиз ётган, одам оёғи ҳали етиб бормаган Иттифоқнинг бошқа жойларида, айниқса Россияда ундай жойлар камми?

– Мен шуларни ҳам айтмоқчи бўлиб турувдим. Гапингиз тўғри, қўшиламан, – “ҳозиржавоблик” қилди, Вайнштейн.

– Ўртоқ Вайнштейн халқ саломатлиги йўлида қайғуриш вазифасини ўз зиммасига олган киши экан, мен уни ҳушёр торттириб қўядиган яна бир ҳақиқатни айтмоқчиман, – дея мавзунини давом эттириб, гуруннга қўшимча қилди академик олим Б. О. Тошмухамедов, – бизлар бир неча бор текширувлар ўтказиб, афсус, Саидахмедов чиқиб кетди, у одам яхши билади, негадир ўзини бугун ғалатироқ тутди, хуллас келган ягона хулосамизга кўра, “Ёвчиққан” қир ўраларида “мудраб” ётган кислотали радиацион “чиқинди” ҳамда энг ёмон асоратли мишьяк модалари бутун Тошкент воҳасидаги жамики тирик мавжудотни бир неча маротаба қириб юборишга етарлидир. Шунинг учун, мана Нуриддин Акрамович айтиб қолдилар, Москва олдида қатъий талабларни



тезроқ қўйишдан бошқа иложимиз йўқ! Чунки бу ерда миллионларнинг ҳаёт-мамоти билан боғлиқ масала турибди.

– Бек Ойбекович, бу гапларингиз жуда тўғри, – дея мавзуни давом эттирди илмий шўъба-ҳайъат раиси, ЎзФА вакили В. Г. Данилов, – Шунинг учун ҳам бугундан кечикмай, Москвага, Фанлар академиясига мурожаатнома хати тайёрлашимиз керак. Лекин масаланинг яна бир жиддий томонига ҳам эътибор қаратишимиз лозим. Чунки ҳозир москвалик, шунингдек, ўзимиздан чиққан айрим кимсалар хаёлида Ўзбекистонда арзон-гаровлигини мақтаб, “АЭС” – атом электр станцияси барпо этиш ғояси пайдо бўлиб қолган, шекилли, бизга “Ёвчиққан” “объекти”ни “замонавийроқ” қилиб, кенгайтириш таклифини айтмоқдалар. Бу, Тошкент бошига Чернобил фожиасини солишга уриниш билан баробар. Биз, биринчи навбатда, кимларнингдир “чиқинди ахлати”ни шундоқ бошимиз устига келтириб тўкишлари йўлига ғов солишимиз, ана ундан кейин “ажал контейнерлари”ни – қаердан келган бўлса, ўша томонларга жўнатиб юбориш чора-тадбирларини кўришимиз керак ва зарур. Ўзбекистонга ортиқча “бомба”нинг кераги йўқ.

Энг қизиғи, шу “фавқулодда” йиғилишнинг эртаси куни “Правда” газетаси ғирт ёлғондан иборат “Ўзбекистонда тарқатилаётган мишмишлар”га қарши “Ваҳимага ўрин йўқ” деган “радия” сифатида яна бир мақола эъ-



лон қилди. Уни ёзган “газетанинг республика бўйича махсус мухбирлари” ўз ёлғон-яшиқдан иборат тўқималарига шундай жумлалар билан нуқта қўйишганди: “Бизлар, анчагина аввал маҳаллий бир ёзувчининг Ўзбекистон матбуотида эълон қилиниб, ҳали-ҳануз кўпчиликини чалғитиб юрган мақоласи бўйича Тошкент областига қарашли Бўстонлиқ туман территорияларини кўп айландик. Бироқ, бирон жойда, тоғ ёки қир этакларида атроф-муҳит учун хатарли бўлган “радиацион чиқиндилар” келтириб кўмиладиган “полигон”ни ҳам, “объект”ни ҳам учратмадик. Демак, ваҳимага мутлоқ ўрин йўқ”.

Қизиқ даврлар эди. Кўр-кўрона, саводсизларча, ғирт ёлғондан иборат каттагина бу мақолага Ўзбекистон расмийлари томонидан бирон-бир “муносабат” билдирилмади.

Барибир, Москвадан ҳайиқишарди.

Шуларга қарамасдан, орадан кўп ўтмай, Москвадан СССР Фанлар академияси томонидан тузилган махсус комиссия келди. “Объект”га олиб борадиган якка-ягона йўлга Ҳайдарали аҳолиси ва туман экологлари томонидан тоғдай қилиб бир неча машина шағал уйиб ташланган ҳамда шлагбаум ўрнатиб қўйилганди. Уларни “энг юқори”дан келган комиссия аъзоларига “очиш” учун икки кун вақт кетди. Алал-оқибат – бунинг натижасида “Ёвчиққан”га ҳеч қандай “чиқинди” келтириб кўмилмайдиган бўлди. Хавфли “ўра”лар



атрофи қалин бетон тўсиқлар билан ўралиб, хавфсизлик чоралари кўрилди. Дарвоза пўлат қопламали қилиб, бутунлай янгитдан қурилди. Унинг икки ёни гулзорга айлантирилди.

Қир атрофлари ҳам тартибга солиниб, дов-дарахтлар экилди. Анча наридаги булоқдан қиялама қилиб сув тартиб келтирилди. Озгина вақт ичида “Ёвчиққан” худди Ғазалкентдаги кичкина парк қиёфасини олиб, бутунлай ўзгариб кетди. Ҳайдаралиликларнинг кўнгиллари ўрнига тушгандай эди.

Мен ҳам “Ёвчиққан” томонларга икки-уч марта бориб, буларни ўз кўзим билан кўргач, таскин топгандай бўлдим... Барибир, кўнглимнинг бир четида аҳён-аҳёнда “Ёвчиққан” бағирларида мудраб, яшириниб ётган энг ёвуз ёв бир кунмас-бир кун бош кўтариб қолмасмикан, деган хатарнок хаёл ғимирлаб қолгандек бўларди.

Одам ҳар нарсага кўникади, деганларидек, бора-бора хавотирни ҳам унутдим.



“АМАЛДОРЛИКНИ ҲАВАС ҚИЛА КЎРМАНГ”

Бир куни “юқори”да яхшигина амалдорлик вазифасида ишлаб юрган Эркин акам (Воҳидов) кутилмаганда шундай деб қолди:

– Сизни ҳам ишга таклиф қилишмоқчи бўлиб, “укангиз экан, нима маслаҳат бера-сиз” деб сўрашганди, “У бирон кун бир жойда тинчгина ўтирадиган одам эмас, дайдиб, ҳар қаёққа кетиб қолаверади. Ўзим ҳам баъзан ойлаб қидириб, тополмай қоламан”, деб бор гапни айтдим Тўғри қилибманми! Сизга ҳавасим келади: истаган пайтда хоҳлаган ерингизга, ҳали Ҳиндистону Покистон, Шри-Ланкага ҳам кетиб қолаверасиз. Эркин қушсиз. Қафасга жойлаб, ип боғлаб қўйишмасин дедим-да!”

Яшириб нима қилдим, ўша пайтлар аввал Бўстонлиқда, кейинроқ “Ёвчиққан”даги “ғалабаларим” сабаб бўлибми, обрў анчагина ошиб кетган, ҳатто, обкўмнинг баъзи йиғилишларига чақириб туришарди.

Навбатдаги тадбир Ўзбекистонга гурра-гурра қилиб раҳбарлик лавозимларини эгаллашга Россиядан жўнатилаётган “ишнинг кўзини биладиганлар” ўрнига “жавобан” “ёш, малакали ўзбек кадрлари”дан ўн беш кишини оиласи билан турли соҳалар бўйича ишлаб,



“тажриба орттириш” учун Новосибирск, Воронеж, Тамбов областларига тантанали кузатишга бағишланган экан. Ходималар рўйхатидан ўтгач, ичкарига кириб, иложи борица тезроқ чиқиб кетишни мўлжаллаб, орқа қаторлардан бирига ўтирдим.

Бир пайт ёнимга ўрта яшар бир киши келиб, бошини эганича қулоғимга шивирлади. “Сизни юқорига чақиришяпти”. “Йўқ, менга шу ернинг ўзи ҳам бўлаверади” дедим унга жавобан паст овозда. “Сизнинг жойингиз бу ерда эмас. Ҳов, ана “катта”нинг ўзлари кутиб турибдилар”. Чинданам узун бўйли, озғиндан келган “катта” – обкомнинг биринчи секретари мен томон қараб турар, ҳатто, қўли билан ишора қилгандай ҳам бўлди.

“Оббо-о” дея ходимнинг орқасидан эргашдим. Беш-олтита ёши ўтинқираб қолган, орден таққан ветеран қариялар ёнига ўтқазиб қўйишди. “Демак, бу кузатув маросимида кимлардир нутқ сўзлаши керак. Ишқилиб, микрофонга мени ҳам таклиф қилиб қолишмасайди, аввалдан гапга ўта нўноқман, қолаверса, нима дейман, бу ҳам амалдорликнинг бошланиши эмасмикан”, деб минг хил хаёлларга берилиб ўтирибман.

Худди шу пайт ҳарбийча марш садолари янграб, унга монанд солдатча қадам ташлаб, ўрта йўлакдан биз томон бир хилда кийинган, қадди-қомати ҳам, ёши ҳам бир хилга ўхшаш 15 та “ўзбек кадри” яқинлашиб келди-да, шарт-



та тўхтаб, биринчи секретарга чест бергандай ўрисчалаб нимадир, деб, кейин бир четда саф тортиб туриб олишди.

Ёш пионер болаларнинг худди мактабларда ўтказиладиган “салют” йиғилишини эсла-тиб юборган бу тадбир менга эриш туюлди, ку-либ юборишимга сал қолди.

“Кадр”ларимиз жўнатилаётган Россиянинг ўша учта вилояти ерларида жанг қилган икки-та Ватан уруши қатнашчиси, битта пахтакор “Меҳнат қаҳрамони” отахонлар йигитларга оқ йўл тилаб, нутқ сўзладилар.

Секретар Темур Алимов ёзувчи сифати-да менга сўз бермоқчи эди, инкор маъноси-да бошимни сал қимирлатиб қўйдим. У киши мени “тушунди”. Бундан уч-тўрт йил олдин бу одамга бирон сўз “тушунтириш” у ёқда турсин, ҳатто, олдига яқинлашиб бўлмасди.

“Бўстонлиқ учун кураш” энг авжга чиққан кунлар ҳеч эсимдан чиқмайди. Областнинг доврўқли бош раҳбари туманга онда-сонда ке-либ турарди-ю, ишни Ғазалкент ва унинг атро-фидаги катта майдонларда “Радио-магнито-фон ишлаб чиқарадиган”, деб аталса-да, асли-да анча шубҳали мақсадларга йўналтирилган заводлар комплекси қурилишига қарши ҳаракат қилиб юрган, газетада ҳам бу ҳақда фош этувчи мақолалар эълон қилиб улгурган биз ёзувчиларни таъқиб қилишдан бошлар-ди. Ҳатто, мени бир куни “райпотребсоюз” ра-иси Тоҳиржон Баракаев қабулхонасидан “ту-



тиб олиб”, туман милицияси бошлиғи кабинетида ўтирган биринчи секретарга рўпара қилишганда, у “ҳозир мана шу ернинг подвалига қаматиб, ҳеч қаёққа чиқмайдиган қилиб ташлайман” дея қўрқитган, машинанинг ҳужжатларини олдириб қўйган пайтлари бўлганди.

Яна бир ҳайратланарли томони шунда эдики, аҳён-аҳёнда бўлиб турадиган бу хилдаги тазйиқлардан сўнг кўп ўтмай телефон жиринглар, номаълум кишининг “Бўш келмаларинг, сал бўш келсаларинг ютқазасизлар. Сизлар ҳақ” деган овози эшитилиб қоларди. Буни бизнинг ҳушёр ва эҳтиёткор ижод аҳли “Бу провокация. “Қуда” (хавфсизлик органи) томонинг иши” деб баҳолашар ва мени “чув тушиб қолмаслик”ка чақиришарди.

Кейинроқ маълум бўлдики, бу одам Тошкент облисполкоми раиси Пўлат Мажидович Абдурахмонов экан. Бизнинг “ғалаба” ҳақида газеталар хабар тарқатган куннинг эртасига табриклаган овозидан таниб қолдим:

– Э-э, сизмидингиз, ўшанда бизни қўллаб-қувватлаб турганингиз руҳимизни кўтариб, анча мадад бўлган. Катта раҳмат, сизга, – дейишим билан:

– Мана, Темир Аъзамович ҳам менинг фикримга қўшилиб, табрикламоқдалар. Лекин кўп яхши иш қилдиларинг. Ҳа, эзгулик ҳар доим ҳам осонлик билан рўёбга чиқавермайди, – деган сўзларини эшитиб, бу одам кўз олдимда



анча маърифатли, зиёлидан чиққан раҳбарга ўхшаб гавдаланиб кетганди.

Ўша кунги “кадр”ларни Россияга кузатиш маросимидан сўнг бир неча ойлик ижодий сафар билан бобомиз “Беруний изидан” Ҳиндистон бўйлаб йўлга тушдим. Деҳлида менинг бу хайрли иш-сафаримдан яхши хабардор, ҳатто, шунга рағбатлантирган, биз ўзбек ҳиндшуносларининг кўп йиллик устози, Деҳли университетининг профессори Қамар Раис домла кутиб олдилар. У киши ёзги таътилни қариндош-уруғлари, ёр-биродарлари ичида ўтказмоқчи бўлиб, одатдагидай яқинда ўз Ватанига келганди.

Эртасига Қамар соҳиб билан эски шаҳарнинг энг катта ерости коппон бозори – “Палика базар”ни айланиб юриб кутилмаганда Пўлат акага кўзимиз тушиб қолса бўладими! Бир ҳафта бўлибди туристлар гуруҳи билан бу ерга келганига. Эртага эрталаб Агра шаҳрига жўнаб, “Тожмаҳал”ни зиёрат қилиб, кечки рейсда Тошкентга учишаркан.

Қамар соҳиб билан уч кишилашиб бозор айландик. Пўлат акани меҳмонхонага ташладик-да, кечга томон гавжум ва шовқинсуронли пойтахт кўчаларидан четроқ, ўзбек маҳаллаларига ўхшаб кетадиган сокин гўшада жойлашган домланинг уйларига олиб кетадиган бўлдик.

Дастурхон устида узоқ гурунглашиб ўтириш асносида эртаги режани ҳам тузиб ол-



дик: хонадон соҳибининг жияни ёшгина йигит Нўъмоннинг машинасида барвақт йўлга тушиб, Агра шаҳридан кеч пешинга қолмай қайтиб келадиган, сўнг Пўлат Мажидовични оқшомги рейс билан Тошкентга кузатиб қўядиган бўлдик.

Азиз меҳмонимиз – овора бўлмаслигимизни айтиб, кўп илтимос қилса-да, биз ўз сўзимизда турдик.

Яхши одамни, айниқса, қийин кунларингда кўнглингни кўтариб, суянчиқ бўлган инсонни қанча иззатини жойига қўйсанг, шунча оз-да!

Мен узоқ давом этган сафардан қайтиб, Пўлат аканинг йўлқурилиш бўйича раҳбарликка тайинлангани, кўпроқ вилоятлардан бери келмай, масъулиятли ишлар билан овора эканлигини эшитардим. Ҳатто, бир марта “Тошкент-Қўқон” тоғ магистрал йўлининг “Қамчиқ” довонидаги “штаб”ида эканлигини эшитиб, етиб келганимда, “Кеча Қорақалпоғистонга кетдилар” дейишди.

Қарийб бир миллиарддан зиёд ҳиндлар орасидан осонгина топиб олган Пўлат Мажидовични ўзимизда қидириб тополмасдим ва ҳамон излаб юрибман, қаердасиз, Пўлат ака!?..

“Ҳинд сори” сафаридан орттириб келган “қоралама” ёзув-чизувларни тартибга солиш асносида ҳар хил тадбирлардан ўзимни тортиб юрдим. Тўғрироғи, Наманганнинг Ёнқўрғон туманидаги анча илғор колхоз раиси, болалик оғайним Тўйчивой Неъматовнинг тоғлар



орасидаги кичкина қароргоҳида икки ойча рихлатда бўлиб, ҳеч қаёққа чиқмай, ижод билан шуғулландим. “Ҳиндистон минг йилдан сўнг” китобимни ёзиб тугатдим. Тошкентга қайтиб келганимнинг эртаси куни уй телефоним жиринглади.

– Ҳа, қочқоқ, қаерларда беркиниб юрибсан? Барибир топиб олдим-а! Машина юбораман. Тезда олдимга кел.

Бу Темур Аъзамович Алимов эди.

– Ўзим бораман, бир қадам жой-ку! – дедим.

– Тополмайсан. Адресинг ўша-ўша, Дархонми?

– Ҳа.

– Тайёр бўлиб тур.

Темур ака мени “обком” биносидан анча нарида жойлашган кўп қаватли маъмурий қароргоҳнинг иккинчи қаватидаги кенг, шинам хонасида кутиб олди. Гап қисқа ва лўнда бўлди:

– Илгариги рақобат энди йўқ. Замон ўзгарган. Ўша даврнинг талаби эди. Экологияни биргалиқда ҳимоя қиламиз. Шу ерга иш-лашга келасан, вассалом. Бошқа гап бўлиши мумкин эмас.

Бирдан Эркин акамнинг гаплари эсимга тушди: чилвир ташланмоқда, бундан қутулишнинг йўлини излаб, бироз ўйланиб қолдим. Ва:

– Менинг қиладиган ижодий ишларим кўп. Вақтим бўлмаса керак, – дейишим билан:



– Сен қиладиган ишларни қилиб бўлгансан. Алоҳида кабинетинг бўлади. Ҳамма шарт-шароитни яратиб бераман. Нима ёзсанг-ёзаверасан! Ҳиндистонда Пўлат Мажидович билан учрашиб қолиб, меҳмон қилганинг-у, Тожмаҳалга олиб бориб, зиёрат қилдирганларинггача!.. Ҳа, хизмат машинаси масаласини кейинроқ ҳал қиламиз. Ишни йўлга солиб олайлик.

Мен бирон сўз айтолмай қолдим. Темур Аъзамович эшик рўясида пайдо бўлган ходимага қараб:

– Бу одамни танийсиз-а, – деб қўйди-да, таъкидлагандай, – ҳужжатларини келтириб беради, бугундан кечиктирмай, ишга расмийлаштириб қўйинг, – деди.

Ана, холос, арзимаган бир соатга етар-етмас вақт ичида ҳали ўзимга номаълум бўлган амалдорлик курсисини эгаллайдиган бўлдим.

Қаеримгадир ип боғланади, шекилли...



АМАЛ РЎШНОЛИКЛАРИ

Қисқа вақт ичида шунга амин бўлдимки, одамлар бекорга кичикроқ бўлса ҳам лавозимлик курсисига интилишмас, ундан ажралиб қолмаслик учун жонларини жабборга беришмас экан. Унинг жозибали томонларини дарров ҳис эта бошладим: телефон қилиб, мақтов сўзларини аямайдиган табрикловчиларнинг кўплигини айтмайсизми. Уларнинг ичида олдинлари саломимга оғринибгина “алик” оладиганлари ҳам анча-мунча эди.

Телерадиодан, матбуот органларидан келадиган мухбирларнинг барини Темур Аъзамович менга рўпара қиларди. Бир куни мен ғоят ҳурмат қиладиган шоира опахон телефон орқали янги иш билан қутлаш асносида илтимос қилиб қолди:

– Сал эрқароқ бўлиб ўсган ўғлимиз бор. Иложи бўлса, ёнингизга олиб, тарбияласангиз, ука! Ахир, анча вақт муаллимлик қилгансиз. Лола Ҳотамова билан унинг синглиси Гулчехралар яқинда кўпчилик олдида сиздан ўн йил давомида ҳинд тили билан тарбия сабоғини олишгани ҳақида ғурурланиб гапириб қолишди.

Ана, амалнинг шарофати! Илгари биронта одам бундай илтимос билан менга мурожаат қилган эмасди. Ўзини олиб қочарди. Савоб иш



қўлимдан келадиган даражага етган эканман, ўзимни у ёқ-бу ёққа ташлаб ўтиришнинг нима ҳожати бор.

Опахонга ҳимматпеша амалдорларга хос дангал гапни айтдим:

– Ўғлингиз олдимга келсин. Ҳозир имкони-яти бор. Албатта, қўлимдан келган ёрдамни бераман.

– Қачон борсин?

– Бўладиган иш бўлгани маъқул. Бизда со-ат ўндан иш бошланади. Эртанинг ўзида кела қолсин!

Айни айтилган пайтда 23-25 ёшлардаги жингалаксоч, қад-қомати ўзига ярашган, тан-дирдан янги чиққан ширмой нондай лўппи юзли йигит хонамга кириб келди. “Чойхона кўрмаган” ўсмирларга ўхшаб, оврўпача услуб-да “қуруққина” қўл ташлаб сўрашди.

– Қани, марҳамат ўтиринг-чи! – деган-дим, тиззалари кўзини икки томонга ташлаб, қаршидаги диванга чўқди. Мен биринчи “сабоқ” дарсини беришга мажбур бўлдим:

– Ука, оёғингни Қўқон араванинг шотисига ўхшатмай, тўғрилаб ўтир... Ҳа-а, манаву энди бошқа гап! Вақтида келиб, яхши қилдинг. Мен раҳбаримизга айтиб қўйгандим. Ҳозир олди-ларига кирамиз.

Хуллас, бўлажак янги ходим билан бўлган қисқа вақтли суҳбатдаёқ ҳар хил тоифадаги одамлар билан муомала қилавериб кўзи пи-шиб кетган Темур ака ниманидир сезгандай:



– Энди бу йигитга бизда қатъий амал қилинадиган тартиб-интизом, ҳар хил иш билан келиб-кетадиганларни хушмуомалалик ҳамда одоб билан кутиб олиш, ҳар бир масалани коллектив билан ҳамкорликда бамаслаҳат ҳал қилиш борасида иш ўргатиш вазифасини ўз зиммангизга оласиз, бир ойлик синов муддатини ўташи керак, – деди қатъий оҳангда!

Қабулхонадан чиққач, ўзимнинг хонамга кириб, янги танишим билан анча вақт тарбиявий мавзуда гурунг қилдим:

– Ана кўрдингми, ишга қабул қилиндинг. Бир ой синов муддати билан! Мен сенинг олдинга кўядиган, бажаришинг лозим бўлган вазифалар жуда осон. Соддароқ қилиб айтганда, “ўзбекона” бўлиши керак, холос. Масалан: албатта, ўзингдан каттароқ одамга биринчи бўлиб салом бериш ва қўлни кўкракка мана бундай қилиб қўйиш, ҳамма билан хушмуомала муносабатда бўлиш ва ҳоказолар... Шу ўргатганларимни қанча тезроқ ўрганиб олсанг, ўзингга шунча яхши. Унгача мен мана бу ҳужжатларингда ёзилган исм-фамилиянгга “қофиядош” қилиб, ўзаро муносабатларда сени “Борис Плеханов” деб атаб тураман.

Бу ҳазилнамо гапларим йигитга ёқинқирамади, шекилли, бир тўмтайиб, ғалати қараш қилиб қўйди. Бироқ, бирон норозилик оҳангидаги гап айтмади. Икки-уч кунгача қовоғи очилмай юрди. Мен ҳам синаш учун ўзимни билмаганга солдим.



Бир куни шоира опанинг ўзи ўғлини бошлаб, хонамга кириб келди.

– Акаси, сиздай одамга жаҳл қилиб, кек сақлаб юрганини эшитиб, ўзим хижолат чекиб кетдим. Ҳой, ҳазилни билмаган, қани сал қовоғингни оч. Қилиғингга яраша, “Борис Плеханов” бўлсанг, нима қипти! Қани, кечирим сўра, ҳозирнинг ўзида!

У қўлини кўкрагига қўйиб:

– Кечиринг, устоз, – деб қўйди.

Мен:

– Мана бу бошқа гап. Онанг ҳам тахаллус билан шеърлар ёзадилар. Сен буни тушунишинг керак. Майли, сен бу киши олдида яхши имтиҳондан ўтганинг учун ўз исм-фамилиянг билан чақираман энди. Сендан барибир шоир чиқмайдиганга ўхшайди, – деб, унинг елкасига қўлим билан аста қоқиб қўйдим. Ўртада енгил кулги кўтарилди.



АМАЛ БИЛАН ХАЙРЛАШУВ

Устоз Эркин ака тўғри гапни айтган эканлар: “Ўзи йўқнинг – кўзи йўқ” деганларидай, радио орқали “нозикроқ” одамларга тегадиган қаттиқ-қуруқ гаплар айтиб юборган эканман, икки-уч бор “ип” тортиб қўйилди.

Айниқса, ҳеч кимдан сўраб-суриштириб ўтирмасдан, амалдорлик русумига риоя қилмаган ҳолда навбатдаги “қуюшқонга сиғмас” анчагина жиддий мавзудаги мақоланинг эълон қилиниши Сирғалидан тортиб Тошкент шаҳрини ҳам қалқитиб юборгандай бўлди. Чунки бу “Ёвчиққан”нинг узвий давоми бўлиб, “бомба” нақ пойтахт устига келтириб ташлангандай, номи ҳам “Шаҳарга бомба керакми?” деб, аталганди-да!

Муштарийлар бу одам ҳеч тинчимас эканда, исковучдай нуқул “жанжалли” жойларни қидириб юраркан деган хаёлга бормасликлари учун “Бомба”нинг ёзилишига сабаб бўлган бир воқеа ҳақида тўхталиб ўтишимга тўри келади: Биз истиқомат қиладиган Тошкентнинг “Дархон” мавзеидаги катта марказий кўчадан Салор анҳори бўйлатиб, узунаси салкам бир чақирим келадиган, пароходга ўхшаш тўққиз қаватли улкан бино бунёд этила бошлади. Ҳашаматли бу тураржой маска-



ни ақл бовар қилмас даражада шу қадар тезлик билан қуриб битказилдики, ярим йилга етмас вақт мобайнида унинг юздан зиёд хоналари истиқомат қилувчилар билан тўлиб тошди.

Бир куни номи доврүкли ёш шоир укамиз Муҳаммад Юсуфни шу ерда учратиб қолдим.

– Ҳа, Муҳаммаджон, бизнинг маҳаллада нима қилиб юрибсиз?

– Сиз Бўстонлиқдаги дала-боғдан ер берганингиздан сўнг, менга ҳам мана шу катта бинодан квартира беришди. Лекин бир ўзимман.

– Нима, хотин билан ажрашдингизми?

– Йўқ, бошқа маънода гапиряпман. Қўшнилари мизнинг бари бошқа юртлардан келишган. Воронеждан эмиш. Битта мен деганимнинг боиси шуки, бундоқ атрофга қарасам, баҳайбат иморатда яшаш шарафига муясар бўлган “маҳаллий” фуқаролардан биргина ўзим эканман. Ҳамсояларим ичида ўзимни худди бошқа мамлакатдан келиб қолган хорижликдай ноқулай ҳис этяпман. Улар ҳам менга худди адашиб сафларига қўшилиб қолган африкалик ҳабашга қарагандай назар ташлаб қўйишади.

– Ундай бўлса, шоир айтганидек “Соҳил бўйлаб сузиб борар танҳо бир елканли қайиқ” экан-да!

– Шунга ўхшаб қолди, ака.

Янги қўшнини уйга таклиф этдим. Унинг қизи билан менинг кенжа қизим бир мактабда, бир синфда ўқишарди. Шунинг учун баъ-



зи-баъзида чақириб туриладиган “ота-оналар йиғилишида” кўришиб қолардик.

– Мана энди ёнгинамизга келиб олганингиз яхши бўлди. Дала-боғга ҳам гурунглашиб, биргаликда бориб-келиб турамиз.

Шу орада эшик қўнғироғи жиринглаб, ичкарига марказий телевидение “Время” программасининг Ўзбекистон бўйича бош мухбири Ирисмат Абдухолиқов кириб келди. Номини эл оғзига тушиб турган ёш шоир билан яқиндан танишганлигидан хурсандлигини айтиб, суҳбатимиз янада жонланиб кетди.

Мен Ирисматга гап орасида Муҳаммаджонни янги қўшнилари кимга ўхшатишаётгани ҳақида гапириб бердим. Ўртада кулги кўтарилиб, мавзу баҳайбат бинода яқин бир ой ичида осмондан тушгандай пайдо бўлиб қолган шоирнинг қўшниларига келиб тақалди.

– Аёлларни дунёнинг тўрт бурчагидан келтириб, бир-бири билан учраштириб қўйсангиз, улар дарров “тил” топишиб олишади, – дея гап бошлади Муҳаммаджон, – бизнинг хотиннинг сўзларига қараганда, қўшнилари ҳаммаси асосан Россиянинг Воронеж ва бошқа шаҳарларидан келган мутахассислар, ишчилар ва уларнинг оила аъзолари экан. Сирғалида бир неча мингга яқин кишини иш билан таъминлайдиган “Химгородок” қурилиши бошланибди. Ҳозир унга керакли бўлган барча зарур материаллар, қурилиш анжомлари, дастгоҳлар ташиб келтирилаётган эмиш.

Шоирдан бу “янгилик”ни эшитган икки-уч



хонадон нарироқда яшовчи қўшним Ирисмат ялт этиб менга қаради:

– Мана, сиз учун Бўстонликқа тенглашиб қоладиган яна бир мавзу! “Химгородок” нима лигини билмоқчи бўлсангиз, Қўқоннинг ёнгинасидаги “Ўлик шаҳар”ни бир бориб кўринг! Худди бомба ташланган Хиросимадай ҳувиллаб ётибди. Бир пайтлар марказий Химия sanoати Министрлиги водий одамларини иш билан таъминлаш баҳонасида Россиянинг қайсидир шаҳрида қурилиши мўлжалланган “Кимёгарлар шаҳарчаси”ни Қўқон ёнига келтириб қурдилар. Биз ўз вақтида “Бутуниттифоқ зарбдор қурилиш объектларидан бири” деб Москва буюртмасига кўра мақтовли репортажлар жўнатиб турганмиз. Улар ичида Ўзбекистонлик олимлардан академик Саид Мирзаев кабиларнинг бу “қурилиш”га қарши айтган интервьюлари ҳам бўларди. Лекин ўша жойлари экранга чиқарилмас, “кесиб” ташланарди. Москвага телефон қилиб, “Ҳой йигитлар, нима қиялпсизлар?” деб, сўрасам, “Бу “юқори”нинг буйруғи” дея жавоб беришарди... “Химгородок” ишга туширилди-ю, орадан кўп вақт ўтмасдан одамлар ҳовлисидаги дов-дарахтлар, атрофдаги хўжаликларнинг боғ-роғлари, ҳатто, далалардаги экинлар қандайдир офат тушгандай қовжирай бошлади. Етиштириладиган ҳосил маҳсулотларини ҳам истъмол қилиб бўлмаслиги аниқланди, Энг ёмони, одамлар орасида ўсма касаллиги кўпая бошлади.



Кўпчилик қудуқлар орқали ичадиган ерости сувлари заҳарланганлиги ҳам маълум бўлгач, заводни тўхтатишга мажбур бўлишган. У ердаги ҳозирги аҳволни айтиб бердим... Яна бир ажабланарли жойи, бундан уч йилча аввал Воронежда қурилмоқчи бўлган улкан кимё корхонасига қарши у ердаги экологлар томонидан уюштирилган митинглар бир неча бор “Время” орқали намойиш этилганини кўпчилик кўрган. Керак бўлса, мурожаат қилиб, ўшалардан нусха олишимиз мумкин... Энди маълум бўлдики, Воронеж “кимё корхонаси”ни бизга келтириб, шундоқ Тошкент ёнбошига қурмоқчилар.

Шу гап-сўзлар бўлиб ўтганига бир ҳафта бўлмаёқ “Дархон”нинг шундоқ ёнгинасидаги “Салор” поезд станциясига келиб тўхтаган усти очик вагонлардан кўплаб “ВВП” (Воронеж) давлат рақамли хизмат машиналари туширилиб, “пароход” нусха бино атрофига келтириб қўйилди. Кейин улар Сирғали томонларга қатнаб, ўз хизмат вазифасини ўтай бошлади.

Суриштирувлардан шу нарса маълум бўлдики, бир пайтлар Сирғалида “Саноат зонаси” барпо этиш режалаштирилган, аммо, амалга ошмай, қолиб кетган.

Бу хабарни ўша пайтдаги республиканинг бош “ҳокими” бўлиб турган Анишчев шаҳар саноатини ривожлантириш бўйича мутасадди Рафиқовдан эшитгач, дарров “Химпром” билан алоқа боғлаб, уни Москвага юборди.



Масала осонликча ҳал бўлади. “Саноат зонаси”, тўғрироғи янги “Химгородок” учун Сирғалига қўшни “СССР 60 йиллиги” хўжалиги, шунингдек, “Ўзгариш” массивидаги дала-боғ ҳамда узумзор ерлардан 270 гектар ер ажратилади. Зудлик билан қурилишга тайёргарлик бошланиб кетади.

Хуллас, мен ўзимга, ҳатто, кўпчилик бошқаларга ҳам анча “номаълум” бўлган “Сирғали саноат зонаси”даги ишлар билан оддий бир кузатувчи сифатида таниша бошладим. Чирчиқ дарёси сув ўзанини дамбалар билан кўтариб, сув оқимини ўзгартиб, унинг ёнидан темир йўл ўтказишга қизғин тайёргарлик кетарди. “Зона” учун деб ажратилган ерларда ҳам булдозерларнинг шовқин-сурони авжида. Энг қизиғи, бизнинг Қўмитадагилар бу ерларда олиб борилаётган ишлардан беҳабардай эдилар. Мен ўзимча бу қурилиш “тарихи” билан яхшилаб танишиб, жамоамиз аъзолари диққатини кутилмаган “янгиликка” қаратмоқчи бўлдим.

Сирғалига иккинчи бор қилган сафарим чоғида бир зиёлинамо кишидан “Бу қурилишнинг бошлиғи борми?” деб сўрагандим, у – янги асфалт ётқизилган кенг майдон ўртасидаги каттагина вагонеткани кўрсатиб, “директор Арнолд Николаевич Пугачёв ўша ерда” деди.

Директор энди папкани қўлтиқлаб, қаергадир шошиб турган экан, сўрашиб,



Ўзимни “маҳаллий” газета ходими деб таниш-тиргандим, кутилмаганда орқасига қайтди, қаршисидаги стуллардан бирига таклиф этди. Мен бироз ўнғайсизланиб:

– Кўп вақтингизни олмоқчи эмасман. Шу барпо этилаётган завод ҳақида сиздан икки оғизгина маълумот олмоқчиман, холос, – дедим.

Назаримда, бу одам мени, биз олиб бораётган ишлар ҳақида маҳаллий газетада мақтовли хабар ёзишга келган мухбир деб ўйлади, чоғи:

– Лўнда ва қисқа бўлсинми?, – дея ўзини менга яқин тутгандай очиқ чеҳра билан сўради.

– Худди шундай, Арнолд Николаевич, ҳозирча биринчи гурунгимиз бўлгани учун шунинг ўзи етарли деб, ўйлайман, – дедим мен ҳам ўзимни эркинроқ тутиб.

– Бу ерга қуриладиган заводнинг умумий майдони 250 000 квадрат метр жойни эгаллайди. Ўттиз беш минг кишилик алоҳида шаҳарчада яшовчиларнинг барини иш билан таъминлаш керак-да! Бу ерга бизга ёрдам учун Омск, Уралскдан ҳам қурувчилар келишади. Шаҳарча Ўзбекистондаги энг катта кимё саноати марказларидан бирига айланади.

– Яна бир саволимга жавоб берсангиз. Сиз айтаётган заводнинг ишлаб чиқариш фаолияти, асосан, кимё билан боғлиқ. Ҳозир бу масалада табиат ҳимоячилари жуда қаттиқ позицияда туришибди. Маҳаллий экологларнинг бу завод қурилишига муносабатлари қандай?



– Бизнинг фаолиятимиз Бутуниттифоқ аҳамиятига молик бўлганлиги учун масалага ана ўша даражада ёндашамиз. Ҳа, Ўзбекистон ҳукумати томонидан қўйилган экологик нормалар Москвада кўриб чиқилган, чиқилмоқда ҳам. Биз ана ўшалар асосида иш олиб борамиз.

Сирғалидаги “Кимёгарлар шаҳарчаси” қурилишига бош мутасадди кишининг бу сўзларини шарҳлаш учун Ўзбекистондаги энг таъсирчан назорат органи ҳисобланувчи республика Гидрометеорология ва табиатни муҳофаза қилиш Бош Бошқармасига мурожаат қилдим. Албатта, мен уларга ҳамкор, яқин идоранинг вакили бўлганлигим учун илиққина кутиб олиб, дангал гапни айта қолишди.

– Биз у заводнинг Сирғалига қурилишига умуман рухсат этмагандик-ку! Аввало, ўша Чирчиқбўйи “зоналари”да бир пайтлар ўйламай қуриб ташланган корхоналарнинг ис газига тўлиб-тошган “чиқиндилари” шаҳар ҳавосини булғаб ётибди. Энди унга кимё “шаҳарчаси” йил давомида чиқарадиган 2490 тонна энг захарли “қурум”га чидаб яшашнинг ўзи муаммо бўлиб қолади. Ундан ҳам даҳшатли томони, бутун Тошкент ва унинг воҳаси учун чучук сувнинг ягона манбаи бўлган энг катта обиҳаёт захираси айнан Чирчиқ дарёси соҳили бўйлаб Сирғалигача чўзилиб келган бир неча юз метр чуқурликдаги ерости “омбори”да сақланади. Бир пайтлар Қўқон “Кимё комби-



нати” боғ-роғларни қуритиб қақшатгани етмагандай, шаҳар атрофидаги ерости сувларини ҳам захарлаганди. Энди бу фалокат Тошкентда қайтарилмасин деб қаттиқ қарши турганимиздан сўнг Янгийўл томонларга кетишганди. Наҳот, қайтиб келишган бўлса!

Хаёлимдан “шаҳар шу даражада бедарвоза бўлиб қолдимиз?” деган ўй ғимирлаб ўтдида, беихтиёр Қўқон ёнидаги Ирисмат айтгани “ўлик шаҳар” кўз ўнгимда гавдаланиб кетди.

Кўпчилик орасида “Чинакам бомба” дея ном қозониб кетган мақола қарийб 700 000 нусхали адабий газетада босилиши, аввалроқ айтганимдай, пойтахт раҳбариятини эсанкиратиб қўйди, десам, муболаға бўлмас.

Бутун бир саҳифани эгаллаган мақолани чоп этган “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасини Сирғали тумани ва унинг атрофидаги боғ-роғли ўз томорқаларидан айрилаёзган аҳолининг деярли кўпчилигининг қўлида кўриш мумкин эди.

Дала-боғ, узумзорларнинг бир қисми пайҳон этилиб, “Қурилиш штаби” деб вақтинчалик ўрнатилган вагонеткаларга тортилган электр, телефон симлари узилиб, водопровод суви ҳам тўхтатиб қўйилганди. “Қурувчилар” вагонетка-қароргоҳларига яқинлашишга юраклари бетламай қолди. Ҳали давлат рақами алмаштириб улгурилмаган “ВВП” машиналарининг ҳам қораси ўчди.

Дархондаги “қўшнилари” учун ҳам ҳали



кўникиб улгурмаган уйларда яшаш худди чақирилмаган меҳмонлардай, ноқулай бўла бошлади шекилли, “ташқари”га камдан-кам чиқадиган бўлишди.

Лекин олти ойчадан бери “мэр” деган янгича мақом билан пойтахт шаҳрини бошқара бошлаган жаноб Рафиқов ҳали отдан тушгуси йўқ эди, чоғи, мақолани босиб чиқарган газета таҳририятига норозилик билдириб қўнғироқ қилар, уни “текшириш” учун қандайдир юрист “мутахассис”ларни юборар, ҳатто, менга ҳам турли йўллар билан тазйиқ ўтказаетганини сезиб турардим. Назаримда, “мэр” шундоқ катта кўламли қурилишнинг бир мақола сабаб тўхтаб қолишини асло тасаввур қилолмасди.

“Шундай масъул вазифада ишлаб тургандан кейин шароитга қараш керак эди” дея менга танбеҳ берадиганлар ҳам чиқиб қолди. Раҳбаримиз Темур Алимов сукут сақлагани билан, барибир, у кишига кимлардир тазйиқ ўтказаетгани билиниб турарди. Шу орада каминани “бошқа ишга” ўтказиш режалари борлиги ҳақида узунқулоқ гаплар тарқаб қолгандай бўлди.

Ҳатто, бир марта шаҳарнинг “Тезякова” бозорида ҳафтанинг икки куни – шанба, якшанбасида бўладиган хонаки кучуклар савдосини назорат қилувчи инспектор ходимимиз Юрий Митрофановнинг касалхонага тушиб қолганини айтиб, унинг ўрнига “экспедитор” қилиб мени юбормоқчи бўлишди. Кимлардир



ўйлаб топган бу “янгилик” жаҳлимни чиқарди, иззат-нафсимга тегди.

Ғурурим устунлик қилиб, унинг устига ижоддай муқаддас нарсани амал олдида қурбон қилишни истамай юргандим, шартта ариза ёздим.

Буни кутмаган укамиз “Борис Плеханов” (уни ҳамон шу “тахаллус” билан чақирардим, ўзи ҳам, ҳазил-ҳузулга “тушунадиган” йигит бўлиб қолганди) бироз хомуш тортиб:

– Ишлаб тураверсангиз бўларди, устоз. Бу ёғига мен энди нима қилай, – дея маъюс қараш қилди.

– Сен имтиҳондан яхши ўтгансан. Темур Аъзамовичга тайинлаб айтдим: мана калит, менинг кабинетимга кўчиб ўтасан, – дедим-да, очқични унинг қўлига тутиб, хайрлашдим.

Тақдир ўйинини қарангки, Тошкент “мэри” ҳам – унинг тарихида энг қисқа муддат лавозимда ўтирган киши сифатида мен билан кетма-кет ишдан кетди. Айтишларича, мажбурлаб ариза ёздиришган...

Воронежликлардан бизга Сирғалидаги икки хўжаликнинг анча-мунча дала-боғларни пайхон қилиб, қурилишга тайёрланган ўйдимчуқур хандақчалар, улар орасида қийшайиб ётган ўнлаб вагонеткалар ва энг аҳамиятлиси, бизнинг Дархондаги пароходга ўхшаш узун кўпқаватли бино “эсдалик”ка қолди. Шоир Муҳаммад Юсуф анча вақт ўзини шу бинонинг



ёлғиз меросхўридай ҳис этиб, оиласи билан умргузаронлик қилиб юрди. Кейин унга қўшни бўлиб ўзимизнинг “маҳаллий”лар кўчиб кела бошлашди.



“ШОГИРД”НИНГ ПАРВОЗИ

Мен ўзим билан ўзим овора бўлиб юраверибман-у, ўша бир пайтлар ҳаддим сиққанидан “эркалаб” “Борис Плеханов” деб чақирадиган шогирдимнинг иши юришиб, табиатнинг жонкуяр қўриқчилари қаторидан ўрин олганини кейинроқ телевизор, матбуотга берган интервьюларидан билиб қолдим. Ички бир туйғу билан ғурурланиб ҳам қўйдим.

Омади бор экан, озгина вақт ўтгач, халқ ноибидеган шарафли ном билан экологиянинг сардори сифатида қайсидир катта йиғилишда қилган нутқини телевизор олиб кўрсатди. Маърузада “янграган” гаплар устоз Абдулла Қаҳҳор таъбири билан айтганда “совун суртиб қўйилган”дек “силлиққина” бўлса ҳам, мени бефарқ қолдирмади.

Аканг қарағайнинг шогирди шундай мартабага эришади-ю, қувонмай бўладими! Уни ҳеч бўлмаса, телефон орқали табриклаб қўймоқчи бўлдим. Бир нечта рақамни айтишди. Ҳатто, “ҳукумат рақами”ни ҳам ёзиб олдим.

Узоқ йил турли лавозимларни бошқарган бир тажрибали фахрийдан “бирон раҳбарликка тайинландингми, то ишни жўнаштириб олгунча, бир йил хотин, бола-чақа билан оилани унутишингга тўғри келади” деган сўзни эшит-



гандим. Шогирдим ҳам шунга ўхшаб ишга шўнғиб кетган шекилли, бир неча ой деганда ҳам у билан алоқа боғлай олмадим.

Ҳатто, бир марта қабулхонасидаги хонимга ўзимни таништириб, “икки оғизгина гапим бор”лигини айтгандим, “Ҳозир жуда бандлар, мени ҳеч ким безовта қилмасин деганлар” деган “жавоб”ни эшитдим. Шундан сўнг уни “безовта” қилмайдиган бўлдим. Назаримда, мен яна бирон “жанжалли” ишни қўзғаб, қийин аҳволга солиб қўйишимдан чўчиётгандай эди. Тўғри-да, “силлиққина” гаплар турган бир пайтда, бўғизни тиканакдай шилиб чиқадиган гаплар кимга ёқарди... Эҳ, Борис Плеханов, Борис Плеханов...

Вақт ўтиб борган сари “шогирдим” телеюлдуз даражасига кўтарилиб борар, чунки экология замон талабига кўра долзарб масалага айланаётгани ҳақида кўпчиликни энг тезкор ва беминнат минбар – телевизор орқали хабардор этиб туриш лозимлиги ҳадисини олганди. Лекин республикада рўй бераётган кўплаб муаммолар четлаб ўтилар, мавзу туман, қайсидир қишлоқ, ҳатто, маҳалла доирасидан нарига чиқмасди. Бошқа минтақаларни қўя турайлик, азалдан Тошкент шаҳри ва бутун воҳаси учун ягона обиҳаёт, соф ҳаво манбаи бўлиб келган жафокаш Бўстонлиққа яна тазйиқ ўтказиш, у ердаги мавжуд экологик мувозанатни издан чиқарувчи пала-партиш ҳаракатлар авж олдириб юборилганлигини ҳамма кўриб-



билиб турарди. Бироқ республика табиати-нинг доврўкли Бош ҳимоячилари ўзларини – шундоқ кўзлари ўнгида рўй бераётган но-хушликларни кўрмаётгандай тутишар, худди ўзлари ўтирган азим дарахт шохига арра тор-таётганлардан юз ўгиришган-у, уларга эъти-бор ҳам беришмасди. Қўполроқ қилиб айтган-да, ўша пайтлардаги экология ҳақида куюниб айтилаётган “оташин” гаплар дабдаба-ю, ас-лида эса, аҳвол дабдала эди.

Мустақилликни қўлга киритгач, ҳаётимизга “бозор иқтисодиёти” деган тамойил ки-риб келди. Буни кўпчилик ростманасига “ҳамма нарсани пул ҳал қилади” деган маъ-нода тушуна бошлади. Вақт ўтган сари у “бадавийлашганроқ” қиёфага кириб, янги ав-лод – “бойлар гуруҳи”нинг шаклланишига са-баб бўлди. Илгари бошқалардан сал ўтказиб, ҳашаматлироқ уй кўтаришга юраги дов эта-вермайдиганлар энди, худди ҳинд кинола-ридагидек кўп қаватли қасрнамо иморатлар, ҳатто, шахсий тўйхонаю ресторанлар қуришга киришдилар.

“Пулинг борлигида “иши юришмаётган” кўшнингнинг ҳовлисини арзон-гаровга сотиб ол, озгина вақт ўтгач, унинг баҳоси бир не-ча баробарга ошиб кетиши аниқ. Бу ҳам “бо-зор иқтисодиёти”нинг талаби. Замонавийроқ қилиб айтганда, “бизнес” дея бир-бирига гап уқтирадиганлар кўпайди.

“Ишнинг кўзини билгувчилар” шаҳардан



чет – овлоқ жойларга назар ташлай бошладилар. Айниқса, тошкентлик “бой”ларга Бўстонлик жуда маъқул келиб қолди. Озгина вақт ўтгач, одамлар – Қрим, Сочига эмас, ма-на шу ерларга оқиб келишини, унинг сарзамин тупроғининг ҳар қаричи олтинга тенг бўлиб кетишини яхши билишарди.

Кутилмаганда “Миллий боғ-табиатнинг дахлсиз маскани” деб эълон қилиш арафасида турган Бўстонликдаги 12 та хўжаликнинг дала-боғ ерлари ва мол-мулки ким ошди савдосига қўйилиб сотилди – “хусусийлаштирилди”. Шундай бўлгандан кейин “эгаллик ҳуқуқи”ни қўлига киритган ҳар ким ўз билганича иш юри-тишга ҳаққи бор эди...

Тоғлар этагида асрлар давомида су-ви шарқираб оқиб ётадиган катта-кичик чаш-малар ҳам “хусусийлаштирилиб” (албатта, “қуруққа” эмас), атрофи девор билан ўралди, ҳатто, ит чўмилтиришга алоҳида бассейни билан осмонга бўй чўзган оромгоҳ – қалъа кўринишидаги “қасрча”лар пайдо бўла бошла-ди.

Энг ачинарлиси, шундоқ Чорбоғ сув омбо-ридан оқими бошланиб, Ғазалкент, Чирчиқдан тортиб, пойтахт Тошкент ва унинг миллионлаб одамларини – “шоҳу гадосини ҳам” деганларидек, барча тирик мавжудотини обиҳаёт билан таъминлайдиган ягона манба – зилол сувли Чирчиқ дарёсининг ўнг қирғоғига, шундоқ мав-жланиб оқиб турган сув бўйига яқинлаштириб,



чўмилиш бассейналари ва сауналари бор “оромгоҳ” иншоотлари қурилиши бошлаб юборилди.

Энг ачинарлиси, “бойвачча” бўладими, ёки ундан каттароғими, ким бўлса ҳам улар томонидан амалга оширилаётган бу хилдаги ўта чидаб бўлмас, сувга тупуришдай, ноқис хатти-ҳаракатлар ошгандан-ошиб борарди. Бу, Бўстонлиққа салгина олдин “босқин” уюштирган, сўнг домла Озод Шарафиддинов ёзганларидек, “думига челак боғланган қутурган буқа мисол” шармисор этиб, Бўстонлиқдан ҳайдалган шўро югурдакларидан ҳам ўтиб тушадиган, гумроҳона ҳаром-харишликнинг ўзгинаси бўлиб, агар бу иллатнинг олди олинмаса, ёмон ярадай тезда патос боғлаб кетиши аниқ эди.

Туманнинг паст поғонали раҳбари бўлиши билан бирга экологияга масъуллиги ҳам бор “яқин” танишларимдан бири менинг шаштимни қайтармоқчи бўлди:

– “Сув бўйи” қурилишлари устида турганлар жуда катта пул сарфлаб қўйишган. Уларнинг “илдизи” Тошкентда. “Мол аччиғи – жон аччиғи” дейдилар-ку! Ҳозир давр – илгариги сиз ўйлагандай эмас! Уларга бас келиб бўлмайди.

– Бас келадиганлар бўлса-чи! – дедим унинг юзига тик қараб, – Мана, ўзингиз узвий алоқадор “Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси” деган катта нуфузли ташкилот бор.



Агар шу иш у ердаги масъулларнинг қўлидан келмаса, нима қилиб, ҳукуматнинг катта-катта ойлигини олиб, шинам кабинетларда савлат тўкиб ўтиришибди? Бунинг учун улар олдига “ичаётган сувларинг пок, ҳалолми, кимларнингдир наҳс босган оқаваси аралашмаганми?” деган саволни қаттиқроқ қўйиб, ҳушёр торттириб қўйишга тўғри келади, холос!

Шу гапларни айтдим-у, бирдан ўша, атрофмуҳит мусаффолиги учун юзлаб зиммадор казо-казоларнинг олиймақом сардори “шоғирдим” кўз ўнгимда гавдаланиб кетди. Унинг ҳузурига эшигини тепиб бўлса ҳам, кириб бориб, қўлига қисқагина Бўстонлиқдаги аҳвол ҳақида ёзилган – уни ҳушёр торттириб юборадиган “Хат” топширишдан бошқа иложи йўқлигини англадим.

Чунки ҳозир бирон далил-ашёнинг бўлмаса, ҳеч қаёққа сўзинг ўтмайди. Қуруқ гап оғиздан чиқади-ю, қаёққа учиб кетганини билмайсан. Хат эса ҳужжат! Хоҳлаган пайтда “эслатиб” қўйиши мумкин.



“АРРАМИЗНИНГ ТИШИ ЙЎҚ...”

Умримда, шунча қоғоз “қоралаб”, китоблар чиқариб, бировга арзи ҳол “хат” ёзиш бунчалик мушкул вазифа эканлигини биринчи бор ҳис этишим эди. Ўзимни – тўрт энлик “Ариза” ҳам битолмайдиган ожиз банда ҳолига тушиб қоламан, деб ўйламагандим.

Ниҳоят, бир ҳафта деганда, кўз олдимда икки воқеа гавдаланиб кетди-да, калаванинг учини топгандай бўлдим.

Биринчи воқеа: машҳур қўшиқчи Алла Пугачёва Москва шаҳар водапровод тизимлари учун сув захираси ҳисобланувчи еттита дарёнинг бири қирғоғидан – ярим чақиримча наридаги ялангликка хашаматли қароргоҳ қурдиради-ю, ундан фойдаланишга келганда, шаҳар экологларининг қаттиқ қаршилигига учрайди. Чунки текширишлар натижасида қароргоҳ ўрасига йиғиладиган ташлама сув ерости сизот суви орқали дарёга сизиб бориш эҳтимоли борлиги аниқланади. Ана ўшандан кейин қароргоҳни бузиб ташлаш ҳақида шаҳар ижрокомининг қарори чиқади. Кошона иморатларининг бузилиш жараёнини Марказий телевидение бутун мамлакатга намоиш қилган, биз “шогирдим” билан шу “манзара”ни кўриб, москвалик экологларга ҳавасимиз келганди.



Иккинчи воқеа бошқачароқ: Навоий кутубхонасида “Туркестанские ведомости” газета тахламларини варақлаб ўтириб, сув муаммоси ҳақида ёзмоқчи бўлиб юрган мақола учун айнан керакли бир хабарга кўзим тушган, ундан нусха кўчиртириб олгандим. Қарангки, газетанинг 1908 йилги сонларидан бирида эълон қилинган кичкинагина хабарчани папкалар ичидан осонгина топиб олдим.

Унда шундай жумлалар ёзилганди: “Тошкентнинг аҳоли сув ичадиган Бўзсув анҳори қирғоғига яқин қилиб бир иморатча қурган жанобга қоидага риоя қилмаганлиги учун уч олтин танга жарима солинди ва зудлик билан иморатча буздириб ташланди” (*Уша пайтлар бир яхши отнинг баҳоси бир олтин танга бўлган*).

Бор-йўғи ярим бетча жойни эгаллаган шу иккита далил-исботли маълумот ҳар қандай танбал одамни ҳам ҳушёр торттириб юбориши аниқ эди. Мен “Хат”ни расмий йўл билан Марказий почта орқали “Буюртма” шаклида, фақат “шогирдим”нинг ўзи имзо чекиб оладиган қилиб жўнатдим. Бироқ орадан ойлар ўтди-ю, ҳеч қандай жавоб келмади, садо ҳам чиқмади.

Барибир, одам, айниқса, ижодкор бўлганингдан кейин нима биландир юракни ёзиш керак-ку... Ниҳоят, “Хуррият” газетасида Бўстонлиқни “ҳарбийлаштириш”га бўлган уринишдан кейин қайта пайдо бўлаётган навбат-



даги оғриқли муаммоларни ўз ичига олган каттагина “Яйдоқлик чорраҳасидаги ўйлар” публицистик мақола кетма-кет икки сонда босилиб чиқди. Тўғри, унинг айрим жойларига Қахҳор домла айтганидек, “совун суртиб”, оғир ботмайдиган қилинганди. Шунга қарамасдан, анча-мунча “танқидий гаплар” айтиб олинган, мен мана шундан хурсанд эдим.

Ҳеч бўлмаса, газетани ўқиб, бирон ери “қимирлаб” қолар деган мақсадда, “Хуррият”нинг уч-тўрт сонини бир қилиб, конвертга жойладим-да, республика экологлари сардорининг расмий номини ёзиб, яна бир бор “Шахсан қўлига тегсин” деган илова билан унга жўнатдим. Одатдагидай, ҳеч бир жойдан, на экология қўмитасидан, на унинг бошлиғидан, на туман раҳбарларидан, на ҳамқалам дўстлардан – бирон муносабат билдириш у ёқда турсин, акс-садо ҳам чиққани йўқ.

“Хуррият” таҳририятидагилар Чирчиқ дарёсининг энига ва узунасига қилиб, анча-мунча қаср-кошоналарни тиклаб улгурган, яна янги жойларни “ўзлаштириш”ни бошлаб юборган “ҳар нарсага қодир” валломатлардан чўчигандай, мақоладаги сал “аччиқроқ” жумлаларни бекорга “қиртишлаб” ташлашгани дарровоқ маълум бўлиб қолди. Аввало, ҳеч ким уларнинг мушугини “пишт” дегани йўқ. Қолаверса, “силаб -сийпалаб” танқид қилиб ўтилган “Сув бўйи кошоналари” эгаларидан биронтасининг дўқ-пўписаси эшитилма-



ди. Бу тоифадаги кишилар ҳам ё газетага умуман қайрилиб қарамайдиган, ёки ҳеч нарса ни назар-писанд қилмайдиган бўлиб кетишган эканми, ҳеч бўлмаса, кўнгил учун кимлардир орқали пўписа қилиб ҳам қўйишмагани одамга алам қилади.

Мана шундай, кишиларимизнинг ўта бепарволигидан кўнглим сал хижил бўлиб юрганди, мендан доим “кўз-қулоқ” бўлиб турадиган устоз Эркин ака:

– Қалай, Бўстонлиқ “Чорраҳаси”да “ҳорманг” деб қўядиган бирон одам топилди-ми? – деб сўраб қолдилар.

– “Чорраҳа” жимжит! Бирон одамнинг ўзи ҳам кўринмайди, овози ҳам эшитилмайди. Яйдоқлик! – дедим.

– Экологлар ҳам жимжитми?

– Уларнинг газета ўқишга вақтлари йўқ, шекилли.

– Бунинг боиси, матбуот тишсиз, “ўтмас” аррага ўхшаб қолган. Уни минг у ёққадан-бу ёққа тортганингиз билан фойдаси йўқ, – деб қўйдилар устоз маънодор қилиб.

Мен ҳам “ҳозиржавоблик” қилдим:

– Бир пайтлар ўзингиз “Аррамининг тиши йўқ, Уни тортар киши йўқ” деб ёзганингиздек...



БЎСТОНЛИҚ ДАРДИ

Шундай қилиб, мақоланинг бирон нафли томони сезилмади. Бўстонлиқ ерлари қўлдан-қўлга ўтар, маҳаллий аҳолининг етти ухлаб тушига кирмаган ажабтовур номлар қўйилган ресторан, емакхона билан аралаш-қуралаш қилиб, “Вино-водка” деган кайфхоналар қурилар, тунни билан шовқин-сурон солиб, қулоқларни қоматга келтириб “ишлайдиган”, маст-аластларнинг бақариқ-чақариғи тинмайдиган дискотека, клублар кўпайиб борар, хуллас, азал-азалдан тинчгина ором оғушига чўмиб ётадиган, юракларга таскин ва осудалик бахш этадиган Бўстонлиқнинг тинчи бузилиб, ножўя қўйилган оёқлар остида топталиб бораётгандай эди.

Қаердаки, бўш жой бўлса, баланд бетон деворлар билан ўраб олиниб, талон-тарож қилиш ҳамон давом этарди.

Одамлар ҳушёр ва ҳар нарсадан воқиф. Ҳокимлар тез-тез, ҳатто, йил ўтмай ҳам ўзгарар, баъзиларининг иши судга ҳам ошириллар, уларга бериладиган таъриф ҳам, ўзига яраша турфа бўларди: “Лекин инсофи бор экан: мозорни пуллавормади-ку!”.

Бундай сўзларни эшитиш қанчалик оғир ва аламли. Чунки Аллоҳнинг мўъжизаси қилиб



яратилган, ҳатто, “Ўзбекистоннинг Швейцарияси” дея таърифи кетган бу жаннатмакон ўлкага қадам қўйганимга – мана, олтмиш беш йилдан ошяптики, ўзимни шу сарзаминнинг киндик қони тўкилган фарзандидай ҳис этман.

Бу гўзал маконнинг энг сўлим ва гўзал даргоҳларидан бири, тоғлар оралаб қарийб юз чақиримлаб, то Қоронғитўқай сарҳадларигача чўзилиб кетган Пском водийсининг бундан 60 йилларча олдинги қиёфаси – чинор каби баҳайбат чексиз ёнғоқзорлар-у, улар орасидан дарё ёқалаб ўтган, шох-шаббаларнинг қалинлигидан ғира-шира қоронғиликка чулғаниб, юракка ваҳм солувчи илонизи йўллар ҳамон кўз олдимда ўчмас бўлиб, сақланиб қолган (Буни “Пском осмонида қора булутлар” номли бадида тасвирлаганман). Ҳозир эса, улардан ном-нишон қолмаган. Ўтинга деб кесилган. “Давлатга ғалла керак” бўлиб қолган йиллар бутун водий дов-дарахтлардан “тозаланиб”, буғдойзорларга айлантирилган... Сўнг, бу ерларда етиштириладиган буғдойдан кўра, Россиядан келтириладиган ун “арзон”лиги сабаб, Пском ерлари ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Мана, бир неча йилларки, хувиллиб ётибди... Бундай “қаровсиз” ерлар Бўстонлиқда кўп...

Бу ўлканинг гўзаллиги, латофати, ҳавосининг мусаффолиги, обиҳаётнинг мўлкўллиги, боғу роғларининг таровати фақат бир нарсага – дов-дарахтларга боғлиқ эканлигини



хамма билади, шу жумладан, бу ерга раҳнамо этиб тайинланадиган кўпдан-кўп раҳбарлар ҳам.

Лекин мени бир нарса ҳайратга солади: шуни била туриб, аввалги “секретар”ларни қўяверинг, мустақиллик даври ҳокимларидан биронтасининг қўлига кетмон ёки белкурак олиб, “Туманнинг 7 ёшдан 70 ёшгача бўлган ҳар бир фуқароси икки-уч донадан ўз мевали ҳамда манзарали дарахт кўчатини экиб ўстириш ойлиги” эълон қилиш сингари энг савобли, кўпчиликнинг бир умрга ёдида қоладиган ҳамда уларнинг дуосига сазовор бўладиган “ҳашар” удумини ўтказиш хаёлига келмаганини қандай тушуниш мумкин!

Ёки миллатимизнинг энг қадимий, ҳамманинг бошини қовуштириб, эзгуликка чорловчи бу хайрли ҳамда савобли анъанани ташкил этиш шунчалик қийин ва мушкул ишми?!

Мен – юқоридаги кўпчилик аҳолининг Бўстонлиққа келиб-кетувчи раҳбарларни “инсоф”га даъват этиш мақсадида айтган аччиққина гапларига ўз муносабатимни билдирмоқчи бўлиб, мавзудан бироз “чекиниб” кетганлигим учун Сиз азиз муштарийлардан узр сўрайман.

Аслида, бу гаплар ҳам табиатга узвий боғлиқ, экологик муаммоларга дахлдор-ку, ахир!



ЎТМИШНИ ҚЎМСАШ

Қулоғимга унда-бунда нохушроқ бир хабар чалиниб қоларди-ю, миш-миш бўлса керак, деб ишонмай келардим. Бироқ, кутилмаганда “Даракчи” газетаси ўзининг байрамона кўтаринки руҳдаги катта ташвиқий мақоласи билан бор ишончимни чилпарчин қилиб ташлади.

Бизга Россия томонидан “энг арзон, энг қулай” бўлган электр энергияси ишлаб чиқарувчи Атом Электростанцияси – АЭС қуриб бериларкан-да, унинг нурларидан бутун мамлакатимиз чароғон бўлиб, бахт-саодатли кунларни бошимиздан кечира бошлар эканмиз.

Бутун бошли мақоланинг мазмун-моҳияти мана шунга йўналтирилганди.

Аввало, “арзон гўштнинг шўрваси тотимас” деган гап борлигини унутмаслик керак. Қолаверса, ҳозир бутун дунёда атроф-муҳит, энг аввало, инсон ҳаётига хатарли бўлган “техноген” иншоотлар қуришдан воз кечиб, муқобил электр манбалари, айниқса, қуёш энергиясидан фойдаланишга фан-техниканинг бор имкониятлари сафарбар этилаётган, “қуёш энергияси” туганмас, беминнат манба эканлиги ўз тасдиғини топаётган бир пайтда, нега энди



бизга рус биродарлар бундай “рўшнолик”ни раво кўриб қолдилар!?

Яқин-яқингача Европа Иттифоқи мамлакатлари электр қуввати ишлаб чиқариш билан боғлиқ ёқилғи ҳажмининг қарийб 97 фоизини “чет”дан, асосан Россиядан олишга мажбур эдилар. Ҳозир у ерда қуёш энергиясидан фойдаланиш ишларига катта эътибор қаратилмоқда.

Матбуотнинг ёзишича, 2016 йил давомида Европа Иттифоқи бўйича сарфланган жами энергиянинг 9 фоизини, 2017 йили эса, 15 фоизини қуёш батареялари орқали ҳосил қилинган электр қуввати ташкил этган. Агар ривожланиш шу даражада давом этса, Европанинг 28 мамлакати 5-6 йилдан кейин “чет”дан келтириладиган газ ва нефт маҳсулотларига “қарамлик” дан халос бўлиши аниқ.

Ёки, шимолий минтақада жойлашган, осмони жуда ҳам “қуёшли” бўлавермайдиган Норвегияни олайлик. Мамлакат нефт-газга бойлиги билан дунёда олдинги ўринларда туради. Шунга қарамай, беминнатгина қуёш энергиясидан фойдаланишга қизиқиш ортиб бормоқда. “Евро-Ньюс” хабарларига қараганда, тўлқинлар мавж уриб турган денгиз суви остига қоқилган баҳайбат пўлат қозиклар устида қуёш батареялари ўрнатилган “майдонлар”ни кўплаб учратиш мумкин.

Яна, қизиқ томони шундаки, яқинда Моск-



ва нашрларидан бирида қаҳратон Сибир ўлкасида қуёшдан қувват олувчи қурилма ишга туширилганлиги, бутун шаҳар аҳолиси беминнат электр қувватидан фойдаланаётгани, ҳатто, катта майдонни эгаллаган “тепица” – иссиқхона ҳам ишлаб тургани ҳақидаги хабар эълон қилинди.

Модомики, оғаларимиз бизга ҳиммат кўрсатишни астойдил истаётган эканлар, йилнинг уч юз кунидан ортиқроқ вақти мобайнида осмонда офтоб чарақлаб турадиган Ўзбекистонимизда ҳам Сибирдагидай қуёш батареяларидан иборат қурилма қуриб бера қолишса, бўлмайдими?

Ёки бир пайтлар жуда катта сарф-харажатлар эвазига иттифоқда ягона деб барпо этилган ва ҳозирда “Қуёш илмий Ишлаб чиқариш бирлашмаси” номи билан аталувчи Паркентдаги улкан иншоот имкониятларини ҳозирги кун талабига мослаб кенгайтириш, шу орқали қуёш энергиясидан кенг кўламда фойдаланиш йўлларини бизнинг мутахассис олимларимиз билан биргаликда ишлаб чиқсалар, нур устига нур бўларди-ку!

Ёки уларни ўзларидан ҳамон ўта хатарли мерос бўлиб қолаётган, бошимиз устида шу кеча-кундуз ҳам бало-қазодай хавф солиб ётган “Ёвчиққан”ни янада кенгайтиришдай эски режалар кўпроқ қизиқтирадимиз?

Сўнгги бу саволга аниқ жавобни бундан бир неча йил аввал Тошкентда “Ёвчиққан” му-



аммосига бағишлаб ўтказилган “Фавқулодда шўъба йиғилиши”да жонкуяр олимимиз академик В. Б. Даниловнинг москвалик ҳамда ўзимизнинг “маҳаллий” корчалонларни қаттиқ танқид остига олиб сўзлаган нутқидан топиш мумкин.

Демак, орадан шунча йиллар ўтиб, худди Ўрта Осиё минтақасида асов дарёларни бўғиб, баҳайбат ГЭСлар қуриш ғояси каби энди бу соҳада ҳам “Ўлган илоннинг боши”ни кўзгайдиганлар топилиб қолганини қаранг!

Бунинг сабабларини тўғридан-тўғри яна ўша Сурия билан боғлиқ воқеалардан излашга тўғри келади. Чунки мана, бир неча ойки, Россия телеканаллари ҳамда матбуоти “қардош” мамлакат жанггоҳларидан зафар кучиб қайтаётган Ҳарбий авиация кучларининг фахри бўлган энг замонавий қирувчи самолётлар эскадрильясини байрамона кутиб олиш, ўз ватанпарварлик (“интернационаллик”эмас) бурчини шараф билан адо этган офицер ва солдатларга орден-медаллар топшириш маросимларини намойиш этиш билан банд. Бу, ўтган асрнинг охирларида, жаноб Познер айтганидек, “бир одамни деб”, узоқ давом этиб, шармандали якун топган “Афғон уруши”дан қайтганларни кутиб олиш маросимига ҳам ўхшаб кетади.

Шунингдек, Москванинг айрим газеталари саҳифаларида тажрибали сиёсатдон ва таҳлилчилар янги аср аввалидан бошланиб,



ҳамон охир-кети тугамай давом этиб келаётган, оммавий қуролланишга ружу қўйиш оқибатида бутун мамлакат таназул ботқоғига ботиб қолгани, шунга қарамай, “Сурия жанжали”га аралашиш эса, Украинадан кейинги иккинчи хатолик экани ҳақида бонг уриш билан бирга шундоқ ҳам ноаҳиллик оралаб қолган (*албатта, “ташқи” кучлар таъсири остида*) мусулмонларни бир-бирига қайраб, бошлаб юборилган “мазҳабпарастлик” урушининг ҳали-вери тугамаслиги ҳақида ёзмоқдалар.

Шунингдек, ўз фуқаролари орасида ватанпарварлик ҳирсини алангалатиб туриш учун – Россия қуролларининг муваффақиятларидан дунё ҳайратга тушгани, “рақиблар” эса, эсанкираб қолгани, ҳатто, улар “ожиз эканлик”ларини тан олиб, интервьюлар бераётганликлари борасида телевизор тинимсиз кўрсатувлар намойиш этмоқда.

Айниқса, мамлакат ҳарбий министри Суриядаги “операция муваффақиятли” тугаган(?)лиги ҳақида матбуот ва телевидение вакиллари учун баёнот бераркан, у ердаги “жанг майдонлари”да 250 турдан зиёд энг замонавий, сўнгги “авлод” қуролларимиз катта муваффақиятлар билан синовдан ўтказилиб, олтмиш минг беш юз (60 500)дан кўпроқ “жангари” йўқ қилинди, қирқ саккиз минг (48 000) солдат ва офицерларимиз иссиқ иқлимли минтақаларда жанг олиб бориш маҳоратини аъло даражада эгаллади, энди улар дунёнинг



исталган ерида душманга қақшатқич зарба бера оладилар, дея айтган гаплари ҳаммасидан ошиб тушди.

Энди бир нарсага эътибор беринг: олтмиш минг беш юздан кўпроқ “йўқ қилинган” “жангари” қаердан пайдо бўлиб қолди?

Бунга аниқ жавобни БМТнинг инсон ҳуқуқи ва гуманитар ёрдам кўрсатиш гуруҳи комиссарларидан бирининг яқинда Би-Би-Си мухбирига берган қуйидаги интервьюсидан топиш мумкин;

– 2011 йили Россия қўшинлари бу мамлакатга бостириб киргунга қадар осойишталик ҳукм суларди. Ҳеч қандай “экстремистик” ёки “жангарилар” гуруҳи бўлмаган, биз ўз хайрли вазифамизни бирон монеъликсиз давом эттирдик. Шу кунга келиб, бир-бирига қарши гуруҳлар шу қадар кўпайиб кетганки, ким-кимга қарши урушаётганини ҳам ажратиш бўлмади. Бунинг жабру жафосини оддий халқ кўрмоқда. Сурия аҳолисининг ярмидан кўпи мамлакатни ташлаб чиқиб кетган. Беш юз минг тинч аҳоли ҳалок бўлган. Уларнинг ҳар тўрттасидан бири ёш болалардир. Бутун мамлакат ҳудудининг 80 фоиздан ортиқроғи харобаларга айланган бўлинган. Мавжуд мактаблар, турли ўқув даргоҳларининг кули кўкка совурилганлиги сабабли 1 300 000 минг бола ўқиш, билим олишдан маҳрум. Мамлакат келажаги ҳақида ҳеч ким ўйламади. Инсонпарварлик ёрдами кўрсатишга келган ходимларимизнинг кўпи бу мамлакатдан чиқиб кетишган.



Шу сўзларни эшитган ҳар қандай ақли расо одамда:

– Бундай бўлишига кимлар айбдор? – деган савол пайдо бўлмайдим...

Аввало, Суриядаги ўз ҳақ-ҳуқуқини талаб қилиб чиққан оддий халқ бирдан “жангари”га айланиб қолмагандир?!

Муаммони тинч-тотувлик йўли билан ҳал этиш мумкин эди-ку! Йўқ, амалдан кетиши муқаррар бўлиб қолган битта “қўғирчоқ” кимсанинг ҳаёт-мамоти кимлар учундир юз минглаб (!) қони тўкилган “жангарилар”, ўн миллионлаб бор-будидан айрилиб, хор-зорликка маҳкум этилган инсонларнинг аччиқ тақдиридан устунроқ эканлиги Ҳарбий министрнинг бутун дунёга овоза қилиб айтаётган юқоридаги гапларидан маълум бўлиб турибди.

Мақтанчоқликка ҳам ўхшаб кетадиган бу сўзларни эшитиб, етук сиёсатдон Владимир Познернинг “Афғон уруши”га менгзаб айтган гаплари қулоғинг остида қайта жаранглаб кетгандай бўлади. Ва, беихтиёр, белорус адибаси, Нобель мукофоти совриндори Светлана Алексеевичнинг Москва адабий нашрларидан бири “Вопроси литературы” журнаliga берган интервьюсидаги “Бу ашаддийлашган қонсирашнинг одамзотни ўлдиришга бўлган очикдан-очик иштиёқи натижасидир” деган сўзларини эслатиб юборади...

Хуллас, Россиянинг дунёда “ягона”лиги тинмай тарғиб қилинаётган ажал қуроллари



миллионлаб заҳматкашларнинг пешона тери маҳсули бўлмиш маблағ ва бойликларни аямай совриш ҳисобига яратилганлигини рус матбуотининг ўзи ҳам тинимсиз такрорлаб турибди.

Натижада мамлакат Молия министри Антон Селуановнинг бир неча бор огоҳлантириб айтган гаплари ҳақиқат бўлиб чиқди: “Ҳазина бўшаб қолди, ҳатто, “қора кунлар учун” деб сақланадиган “захира” пулларнинг ҳам баракаси ўча бошлади. Экспертлар эълон қилган ҳисоб-китобларига қараганда, рус халқининг турмуш даражаси юз йил аввал яшаб ўтган авлод-аждодлариникидан ҳам пастлаб кетган”.

Тува республикасидан сенатор этиб сайланган, Федератив ҳукуматнинг Конституцион Қонунчилик ва давлат тузуми Комитети аъзоси Людмила Нерусованинг “Мир новостей” газетаси бош муҳарририга берган интервьюсига кўра, аҳвол юз йил олдингидан ҳам ачинарли. Мамлакатнинг кўплаб совуқ минтақаларидаги ўқув даргоҳларида иситиш тизимлари ишламайди. Ҳожатхоналари ҳам йўқ. Болалар 40 даражали совуқда дийдираб, “ташқари”дан ҳожат жойи қидириб юрадилар. Пул йўқ эмиш. Унинг йўқлиги сабабини ҳар ким ҳам билвермайди. “Ёшларни ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳақида тинимсиз бонг ураётган мамлакат учун уят, бу” дея ўз сўзига урғу беради сенатор аёл.

Қаранг, бир-бирига ҳамоҳангликни; узоқ



Сурияда миллиондан зиёд болалар мактаб бинолари вайроналикларга айлантилганидан кўчаларда сарсон бўлиб юрса-да, Россияда мамлакатда ҳожатхонага пул топилмаса!

Аслида-ку, нега “пул йўқ”лиги сабабини ҳамма билади. Лекин оғиз очиб, айтилавермайди. Бунга Бош “молиячи” Силуановнинг ўзи ҳам “ноиложлик”дан ишора қилиб ўтади... Ҳақиқатда эса... 2000 йиллар бошидан ҳарбий министрлик мақомидаги “Росатом” бирлашмаси ташкил этилиб, унинг елкасига “қанча керак бўлса – шунча маблағ сарфлаб” энг замонавий қурол ишлаб чиқаришдай жанговар вазифа юклангани, ҳар бир “атомчи” учун мисли кўрилмаган барча “қулайлик”ни ўзида мужассам этган жаннатга монанд шарт-шароитлар яратиб берилгани ҳақида унча-мунча хабар тарқаб турса-да, кенг омма орасига етиб боравермайди.

Буйруқ “Росатом”га уюшганларнинг жуда катта жамоаси томонидан қисқа йиллар ичида кутилганидан ҳам ўтказиб, “тенги йўқ” энг замонавий қуроллар яратиш билан амалга оширилди.

Ҳозир Россия матбуоти, айниқса, телеканаллари орқали саккиз тур номдан иборат (улардан ҳам “самаралироқ” яна учта тайёрлаб қўйилган қирғин қуролига “муносиб” ном қўйиш бўйича фуқаролари орасида мамлакат бошлиғи томонидан катта совринли конкурс эълон қилинган. Д.Н.) ядровий қуролларга



бағишланган “Ток-шоу”лар кунора авж олдириб юборилган.

Шулардан энг “қизиқарлиси” деб (2018 й. 22 март кунги) “Россия-1” канали томонидан уюштирилган “Шоу”ни ҳисоблаш мумкин. Унга тақлиф этилган генерал экранда кўрсатила бошлаган ўша саккиз тур қурооллардан бири “Самоубийц” (“Худкуш”)нинг жанговарлик “фазилатлари” ҳақида телетомошабинларга ҳикоя қилиб бермоқда. Унинг айтишича, “Худкуш” ер юзидаги океанларнинг исталган ерига жойлаштириб қўйилиши, у йиллар давомида душманнинг ҳар қандай сезгир техника мўъжизаси ҳам аниқлай олмайдиган “беозор” объект сифатида туравериши мумкин.

Фақат зарурат туғилган пайтда “назорат пункти”дан туриб, тугмача босилгандагина бу “афсонавий” қуроол чинакамига “Худкуш”га айланиб, ўзидаги барча ядровий торпедо ракеталарини океаннинг бир неча юз километр узоқликдаги ҳудудига яшин тезлигида етказиб, сўнг “Худкуш”нинг ўзи портлайди. Бунинг натижасида торпедо қурооллари ўртасида ядровий “занжир реакцияси” рўй беради. Бу ўз йўлида бутун океан экваториясида мисли кўрилмаган, табиий цунамидан бир неча баробар кучли тўлқинни пайдо қилиб, минглаб чақиримга чўзилган уммон қирғоғидаги барча шаҳарлар, аҳоли пунктларини ўз қаърига тортади. Бутун бир қитъани йўқ қилиб, океан ўрнида яйдоқ “қуруқлик” ҳосил қилиши мумкин.



Генералнинг бу сўзларидан руҳланиб кетган “Ток-шоу”ни олиб бораётган ёшгина аёл қўлидаги микрофонни баланд кўтарганича “Браво Россия! Россия” деб, бақириб юборгач, залга йиғилганлар уни давомли қарсақлар билан олқишлашади.

Аслида, олқишларга сазовор бундай қирғин қуролларини яратишнинг ўзи бўлмаган.

Энди, шўролар давридаги “СоюзМинАтом” зурриётидан пайдо бўлган “Росатом” олдида қоқланган хазинани тезроқ тўлдириб, халққа ҳам бироз рўшнолик яратишга ҳисса қўшиш вазифаси турибди.

Давлатраҳбарининг ўзи “модернизация”дан сўнг “ортиқча” бўлиб қолган арзон-гаров қуролларга бу йил харидорлар сони икки мартаба ошганлиги, ундан анча-мунча пул тушиши ҳақида гапираркан, ҳар қандай йўл билан бўлса-да, бошқа имкониятлардан ҳам “унумли” фойдаланишга чақирди.

Буни яхши тушунган “Росатом” бошлиғи жаноб Кириленко аввал муносабатлар бироз ривож топмай, сўнг бирдан жўнашиб кетган Ўзбекистондай анча нуфузли мамлакат билан яқиндан алоқа боғлаш ҳаракатига тушди. Керакли “мутахассислар”ни ҳузурига таклиф этиб, Ўрта Осиё мамлакатлари ичида биринчи бўлиб (*“атом” жабру-жафосини илк бор “тотиб” кўрган Қозоғистон бунга рад этиб келмоқда*), “ягона фикр”га келишга кўндирган деган гаплар бор.



Демак, бунинг замирида Россияда турмуш даражасини яхшилаш эмас, унинг аҳолисининг 86 фоизи олқишлаб турган “Худкушлик” қурулларининг янада кўпроқ ишлаб чиқарилишига биз ҳам “иттифоқчилик” нуқтаи назаридан ўз ҳиссамизни қўшишимиз лозимга ўхшайди.

Шу орқали “Росатом”чилар бутун республикамиз иқтисодиёти ҳамда стратегияси билан узвий боғлиқ энергетика системасини назорат остида сақлаб туриш мақсадлари ҳам йўқ эмас, шекилли...

Ўзим гувоҳ бўлганман, ёзганман ҳам. Бўстонликда ўртамиёна битта Чорбоғ ГЭСини барпо этиш учун “Бутун Иттифоқ зарбдор қурилиши” деб эълон қилинганлиги сабаб “чет”дан ўттиз минг (30 000) ишчи кучи жалб этилган. Уларнинг ярмидан кўпи саккиз йилдан зиёд қамоқ жазосига маҳкум этилганлар бўлиб, озодликка чиқишдан олдин турли касбхунарга ўргатилиб, “мажбурий хизмат” вазифасини ўташ учун (ўша пайтлар бундай кишилар маълум муддатга ўз яшаш жойларига қайтиб бориши таъқиқланган) Бўстонликқа юборилган. Бунинг натижасида ичкилик, ўғирлик авжга чиқиб, Чорбоғ ва унинг атрофидаги қишлоқовулларда яшовчилар “Ўзинга эҳтиёт бўл, қўшнингни ўғри тутма” деган маталга риюя этиб, ҳовли дарвозаларига қулф ўрнатадиган, уни очиқ қолдирмайдиган бўлишди.

Ҳа, Чорбоғда ҳамон ўша йилларнинг асо-



рати уч кўрсатиб турибди. Бу ер ичкилик, турли хилжиноятлар содир этилиши бўйича тумандагина эмас, вилоят миқёсида “биринчи”лардан ҳисобланади.

Демак, бундан англаб етавериш мумкинки, “катта оғалар” бизга ўз ядровий “чиқиндилари”нигина келтириш билан чегараланиб қолишмаган.

Энди яна бир электр ишлаб чиқариш манбаи – АЭС қуриб беришмоқчи экан, уни барпо этиш учун оппоқ кўйлакли, галстук таққан мутахассислар келиши табиий, албатта.

Лекин уларнинг сони қанча? Шу қурилишда неча минг одам ишлайди-ю, бизда шу соҳага муносиб “ишчи кучи” борми? Улар бирон жойда тайёргарликдан ўтганми?

Мен Ҳиндистондаги улар томонидан қуриб берилаётган АЭСни кўриб, унинг қанчалик катта жойни эгаллаганидан ҳайратга тушганман. Минглаб аҳоли, ишчи-ходимлар истиқомат қиладиган алоҳида шаҳар. Мутахассисларнинг деярли кўпчилиги Америка, Япония, Англия, Германия каби бир қанча мамлакатларда ўқиб, малака ошириб келган, ўз соҳасининг яхши билимдони бўлган маҳаллий “кадрлар” эканлиги ҳақида менга сўзлаб беришган. Ҳатто, кўриқлаш бўлимининг сипоҳийлари ҳам... Энди, биздаги аҳвол қандай кечишини ўйлаб кўраверинг. Бу – масаланинг бир томони, холос.

Гапнинг, деҳқонча қилиб, лўндасини айт-



ганда, осмондан ёғиладиган чалпақдай ҳали анча вақт кутишимизга тўғри келадиган шу баҳайбат хатар “олови”дан ҳосил бўладиган электр қуввати ишлаб чиқаришнинг бизда юқорида эслатиб ўтилганларидан ташқари яна бошқа муқобил йўллари йўқми? Бемалол айта оламизки – бор! Жуда кўп ҳам!



УНУТИЛГАН ИМКОНИЯТЛАР

Мавзуни яна Бўстонлиқдан бошламоқчиман. Маълумки, бу гўзал минтақанинг қаерига борманг, тоғлар бағри бўйлаб шаршара бўлиб оқиб келаётган катта-кичик дарёчаю анҳорларга кўзингиз тушади. Тахминан, бундан олтмиш йилча аввал тумандаги каттагина Нанай қишлоғи томон оқиб келувчи Ахсарсойнинг Пском дарёсига қуйилиш этагига унча катта бўлмаган ГЭС қуриш режалаштирилди. Уни электрчи мутахассислар бошқошчилигида қишлоқ аҳли томонидан уюштирилган ҳашар йўли билан икки ойга етар-етмас вақт мобайнида қуриб битказишди. Нанайдаги барча хонадонларда ўша давр лаҳжаси билан айтганда, “Ильич чироқлари” порлай бошлади. Ва бу хайрли тадбир тумандаги деярли барча қишлоқ, овулларда амалга оширилди.

Орадан йиллар ўтиб, Чорбоғ ГЭСи қурилиб, ишга туширилади-ю, биринчи навбатда, йигирма йиллар давомида Нанайдаги хонадонларни баҳоли қудрат чароғон этиб келган иншоотнинг кераги бўлмай қолди. Тўғрироғи, “ортиқча чиқим” бўлмасин деб, уни тўхтатиш ҳақида қарор қабул қилинди.

Шундай қилиб, зулмат қўйнига чўккан нурхона қаровсиз аҳволга тушди ва тоғ ўтловидан



қайтаётган чорва молларининг бироз тўхтаб, тин олиб қайтадиган “қароргоҳ”ига айланди.

Бўстонликдаги қишлоқ-овулларда ишлаб турган бошқа “ГЭС”чалар ҳам шу йўсинда “банкрот” га учраб турган бир пайтда Москвадан энг аҳмоқона, бутун мамлакатни пароканда қилиб юборишига сал қолган “келажги йўқ” кичик хутор, қишлоқ, овул каби камсонли аҳоли яшайдиган жойларини тугатиб, йириклаштириш, саноатни кенг миқёсда (ўша пайтлар “гигантомания” деган ном олган) гигант қурилишлар орқали ривожлантириш ҳақида қарор чиқиб қолди.

Азалдан миллионлаб аҳоли яшаб келган киндик қони тўкилган жойлардан қўриқ ерларни ўзлаштиришга сафарбар этилди. Қанчақанча беш-ўн хонадон бир бўлиб, азалдан яшаб келган “кичик” аҳоли манзилгоҳлари ҳам ҳувиллаб, қаровсизликка юз тутди.

Бу ўйламай-нетмай амалга оширила бошлаган компаниявозликнинг хунук оқибатлари, айниқса, электр қуввати ишлаб чиқариш тармоқларига катта зарба бўлиб урилди. Россияда Саяно-Сушенск, Ўрта Осиёда Норак каби дунёни ҳайратга солувчи энг улкан гидроиншоотлар мажмуаси барпо этилиб, бутун-бутун минтақаларни ягона тармоқ тизими орқали электр қуввати билан таъминлаш тартиби жорий этилди. Бу – ўз йўлида, айниқса, Ўзбекистондаги “ўзини оқламай қолган” жуда кўп “маҳаллий” миқёсдаги кичик ва ўртамиёна



ГЭСлар бошига худди Нанайдагидек кўргилик тушиб, уларнинг барчаси қисқа муддат ичида тўхтатиб қўйилди.

Мана, ҳозирги кунларгача республиканинг турли шаҳар ва бошқа аҳоли зич яшайдиган минтақаларида дарё, катта анҳор ва сув ҳавзалари бўйига 50-60-йиллар мобайнида қурилган, ҳамон ўз салобатини йўқотмаган, остидан шариллаб сув оқиб турган бўлса-да, электрогенераторлари йўқ бўлиб кетган ёки чириб ишдан чиққанлиги сабаб ўз вазифасини адо этолмай, “ўтмиш”дан ёдгорлик бўлиб, қад ростлаб турган кўплаб “тарихий” ГЭС биноларига кўзингиз тушиши мумкин. Буларни таъмирлаб, ишга тушириб, кўпчиликка ёруғлик инъом этишдай савобли ишга қўл урадиган тадбиркор, бирон мард топилмаётганига ҳайрон қоласан киши.

Ёки мамлакатимиздаги – Бўстонликқа қиёслаб айтадиган бўлсак, бир неча минглаб қишлоқ-овуллар томон оқиб келаётган сонсаноксиз сувли анҳор, ариқлар шаршарадай шовқин солиб, оқиб ётибди.

Нега ҳозирги пайтда – Президентимиз тез-тез қайтараётганидек “мини” ГЭС, “гидро” тегирмонлар қуриб, оқилона фойдаланиш мумкин эмас?!

Шу ерда тегирмон билан боғлиқ қизиқ бир нарсани эслатиб ўтишга тўғри келади. Кўпчилик жойларда ғалла тортадиган “хитой тегирмонлари”ни ишлатиш одат тусига кирган.



Аввало, шу соҳа билгувчиларининг айтишларига қараганда, “хитойники”га қараганда, сув тегирмонидан “чиққан” уннинг “мазаси” хуштаъмроқ бўларкан. Хитойларнинг ўзларига келсак, электр токини тежаш мақсадида, иложи борича, сув тегирмонидан фойдаланишни афзал кўришаркан...

Наманган вилоятининг Учқўрғонидан тортиб, то шаҳар марказининг устки қисмигача чўзилиб келган қарийб 40-50 чақиримлик қир этакларидан бутун Водийнинг каттагина қисмини обиҳаёт неъмати билан таъминловчи Наманган ҳамда Шимолий Фарғона деб аталмиш икки канал оқиб ўтади.

1950 йилларнинг ўрталарида Фарғона каналининг уч жойида тўғон барпо этилиб, ўша давр қаричи билан ҳисоблаганда кетма-кет учта каттагина ГЭСлар иншооти қад ростлади. Уларнинг электр қуввати Наманганнинг ҳамма еридан баралла кўзга ташланиб турадиган юзлаб баҳайбат темир столбаларга тортилган қўшқават симлар орқали область, ҳатто, қўшни Қирғизистоннинг кўплаб шаҳар ва аҳоли манзилгоҳларига узатилиб, узоқ йиллар давомида барча хонадонларга нурафшон ёруғлик бахшида этиб турди.

Шу орада юқорида эслатиб ўтилганидек, “гигантомания” васвасаси авжга чиқиб, Марказий “Минэнерго”даги валломатлар Фарғона Водийсини ягона электр қуввати билан таъминлашга мўлжалланган йирик гидроиншо-



отлардан бири ҳисобланган Тўхтағул ГЭСини қуришга киришдилар.

Ўша москвалик дунё миқёсида таниқли бўлган мутахассис- олимлар томонидан битта мана шу иншоот қурилишининг ўзи келажакда катта тектоник сурилишлар ҳосил қилиши, бунинг оқибати бутун Водий учун катта ҳалокат келтириши ҳақида қилинган огоҳлантиришларга ҳеч ким қулоқ солмади. Кўп ўтмай, шу огоҳлантиришга беписандликнинг дастлабки аччиқ мевасини биз тотиб кўрдик. Катта Шимолий Фарғона канали сувсиз қолиб, бутун Водийга қурғоқчилик хавф сола бошлади.

Энг ачинарлиси, дарё қуригач, учта ГЭС ҳам таққа-тақ тўхтади. Қурғоқчилик асорати ёнига Наманган вилояти учун электр тақчиллиги ҳам келиб қўшилди.

Шу ерда – қўшниларнинг омборига сув тўлишини кутиб, бир неча йиллар давомида дарё ва унга қурилган ГЭСларни ўз ҳолига ташлаб қўймай, шундоқ бир чақирим ҳам келмаган оралиқдаги ҳамон тўлиб оқаётган Наманган канали сувини кичкина инженерлик лойиҳаси орқали Фарғона каналига ташлаш ҳеч кимнинг хаёлига келмаганлиги кишини ҳайратга солади. Майли, бўлар иш-бўлди. Ўтган ишга саловот, дейдилар.

Худога минг қатла шукурки, ҳозир қирғизистонлик қон-қариндошлар билан Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг оға-



инилардай олиб борган мулоқотлари туфайли ўзбек-қирғизнинг азалий биродарлик ришталари янада мустаҳкамроқ бўлиб боғланди.

Фарғона каналининг суви аввалгидай тўлиб-тошиб оқмоқда. Энди бор куч-қувватни анча қаровсиз ҳолга келиб қолган ГЭС иншоотларини жиддий таъмирдан чиқариб, ҳозир ниҳоятда кўпайиб кетган, истаган ҳажмдаги ток ишлаб чиқарувчи арзон ва қулай электроагрегатлар ўрнатиб, ишга тушириб юбориш қолди, холос.

Э-ҳа, бунақа имконияти бой берилган жойлар республикада қанчадан-қанча! Шу ерда бизга арзимасдай бўлиб туюлувчи “катта дарёлар ҳам бир томчи сувдан йиғилиб пайдо бўлади” деган ҳикматга тааллуқли, анча йиллар аввал бўлиб ўтган бир воқеани эслатиб ўтмасам бўлмас: ёшлар газетасининг бош муҳаррири устоз Ғани Жаҳонгиров ҳузурига чақириб, Янгийўлдаги машҳур маккажўхорикор Любов Ли даласида бугун биринчи ҳосил ўрими бошланишини айтиб, зудлик билан репортаж ёзиб келиш вазифасини топширдилар. (Кўпчиликнинг эсида бўлса керак, Хрушчёв АҚШ сафаридан қайтгач, “Маккажўхори етиштириш бўйича” Америкадан ўзиб кетиш шиори ни ўртага ташлаган, шу “жанговар” вазифани фидокорона амалга ошираётган Тошкент областининг Янгийўл тумани хўжаликларидан биридаги маккажўхоричилик бригадаси бошлиғи бўлган комсомол қизнинг шон-шухрати Бутун иттифоққа овоза бўлиб кетганди).



Туман комсомоллари сардори Мирзамонов деган йигит билан – мен миниб келган, ўша пайтлар энди урф бўла бошлаган Чехословакларнинг “Ява” мотоциклида ўн километрча йўл босиб, машҳур бригадирнинг шийпонига келгандик, унинг ўзи йўқ экан. Қаергадир чақириб қолишибди. Биринчи ҳосил ўрими ҳам – Москвадан телевизорчилар келиши муносабати билан бошқа кунга қолдирилибди.

Орқага қайтар эканмиз, Мирзамонов катта қишлоқдан чиқавериш йўлининг ўнг томонидаги ҳовли қаршисида тўхташимни сўради.

– Ҳозир сизга бир янгиликни кўрсатаман, – деди ва яна, – “Шаҳардан овора бўлиб келганингизга яраша “қуруқ” кетманг-да!”, – деб кўшиб қўйди.

Шундоқ кўча бўйидаги шарқираб оқиб турган ариқчани бетон “дамба” билан тўсиб, анча-мунча сув йиғиладиган “тўфонча” ҳосил қилинган, унинг тегирмон новидай қиялама шовваси устига унча катта бўлмаган “кўчма кино”чиларнинг двиожига ўхшаш агрегат мосламаси ўрнатилганди. Шовқин-суронсиз бўғиқ овоз билан ишлаб турган агрегат ёнбошидаги – менга кўпдан буён таниш бўлган “Ижевск” ёзувига кўзим тушди-да, беихтиёр:

– Ие, бу бизнинг маҳалламизга яқин жойдаги завод филиалининг “маҳсулоти-ку, – деб юбордим.

– Қайдан билдингиз?, – ҳайрон бўлиб сўради ҳамроҳим.



– Анаву ёзувидан. Биздан сал нарироқдаги Дархон деган жойда шу заводнинг электрогенератор маҳсулотларини турли идора ва хўжаликларга буюртма бўйича етказиб берадиган маркази очилган. Айтишларича, Ижевскдаги ўша заводнинг директори уруш йиллари Тошкентга келиб, шу ерда катта бўлган экан. Қизиқиб кўргандим, дўкончи йигит исм-фамилияси Иван Крилюк, таги украиналик деган.

– Ҳа, мен Киевда хизмат қилганман, улар яхшилиқни унутмайдиган халқ бўлади, – деб турганди, генератор ёнидаги симёғоч орқали электр симлари тортилган ҳовли дарвозаси очилиб, қирқ ёшлардаги киши биз томон кела бошлади.

Ҳамроҳим:

– Шу ердаги мактабнинг физика-математика ўқитувчиси, кичкина электростанция қуриб, ўз хонадонини электр қуввати билан таъминлаш йўлини ихтиро қилган одам, – деб уни менга таништирди ва алоҳида таъкидлагандай, – республика ёшлар газетасидан! – дея кўли билан мен томонга ишора қилиб қўйди.

Бу ихтиро эгаси бизни ҳовлисига бошлаб кириб, у ердаги электр чироқларидан икки-учтасини ёқиб кўрсатаркан:

– Бемалол ўзимизга етиб турибди, – дедида, овозини пастлатиб қўшиб қўйди, – бирон жойга ёзиб юборманг, ука, шундоғам молиядан келиб, икки бор огоҳлантириб кетишди. Электр давлат монополиясига кираркан...



Барибир, ёздим... Уни ўқиб кўрган бош муҳаррир – болалар учун ёзилган, икки-уч тилга таржима қилиниб, кўпчилик томонидан қизиқиш билан ўқиладиган “Ойга учиш” фантастик повестининг муаллифи бўлган Ғани аканинг ўзига хос, доим одамнинг кўнглини кўтарадиган бирон-бир таҳсинли гап айтиш одати бор эди:

– Бу маккажўхори муаммосидан ҳам кераклироқ мақола бўпти. Келажакда инсоният электр тоқисиз яшай олмайди, уни ҳосил қилишнинг энг мусавффо ва арзон тури мана шудир. Балки ҳар бир киши ўзининг хусусий гидроэлектростанциясига эга бўлиши керак, бу бошланишидур! Мақолани эртаги саҳифага тушириб юборамиз.

Бу мисолни келтиришдан мақсад – бир пайтлар домла Ғани Жаҳонгиров орзу қилганларидек, ҳар ким ёруғлик яратиш имкониятини ўзи учун кашф этиши қанчалик зарурлигини яна бир бор эслатиб қўйишдир.

Шу ерда бир нарсани алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади; юқорида эслатиб ўтилган мактаб ўқитувчиси билан “электрчи”лар орасидагидек ноқулай ваъзият келиб чиқмаслиги учун давлатимиз томонидан хусусий электр қуввати ишлаб чиқариш тармоғини бунёд этишдай хайрли ишларга бел боғлаган фуқароларни рағбатлантириш мақсадида худди Европа мамлакатларидагидай махсус Қарор чиқарилиши ва шу асосда уларни керакли механик дастгоҳлар билан таъминлаб,



жойларда техник хизмат кўрсатиш устахоналари очилишига диққат-эътибор қаратилиши керак.

Дарвоқе, бу борада Италия тажрибаси биз учун намуна бўлиши мумкин. У ерда ҳам биздагидек, тоғли худудлар, улар оралаб оқиб ўтадиган кичик дарё, анҳор ва сув ҳавзалари бисёр. Кўпдан-кўп беминнат ток ишлаб чиқарувчи мини “ГЭС” чаларни учратиш мумкин.

Яқинда “Ўзбекминэнерго” давлат акционерлик компанияси раҳбарларидан бири билан гурунглашиб қолдим.

У кишининг айтишича, бизда қуёшдан ташқари, турли ҳажмдаги гидроиншоотлар қуриб, электр энергияси олиш имкониятлари жуда катта. Агар шу ишга астойдил бел боғлаб киришилса, ҳозир республикада ишлаб чиқарилаётган электр қуввати ҳажмини роппа-роса олти баробарга ошириш мумкин экан!



“ЭНГ БОЙ ОДАМ” ВА УНИНГ ЮРАК ДАРДЛАРИ

Ўшанда пойтахт Тошкентнинг “Марказ-1” деб аталувчи ҳудудига қарайдиган Дархон мавзеида учта 4 қаватли, кўриниши бошқаларга нисбатан анча кўримлироқ бино қад ростлаган бўлиб, норасмийроқ лаҳжада “Совмин уйи” деб аталар, аслида эса, ҳукуматнинг турли даражадаги амалдорлари яшашлари учун қурилганди.

Кутилмаганда, ўша қароргоҳдан каминага ҳам бошпана тегиб қолди. Кейинроқ, биздан икки подъезд нарида яшай бошлаган янги қўшнимиз, таниқли артист Бахтиёр Ихтиёровнинг гапига қараганда, “Биз оддий халқмиз. “Раҳбарият доим халқ билан бирга ва ҳамнафас” десинлар дея марҳамат қилиб, иккимизга шу ердан жой беришган”.

Орадан кўп ўтмай, сафимизга – амалдор бўлмаган, “халқ вакили” қаторида Москва Марказий телевидениеси “Время” программасининг Ўзбекистон бўйича бош мухбири Ирисмат Абдухолиқов келиб қўшилди. Демак, казозо қўшнилар ичида “оддий”лардан биз уч киши эдик, холос.

Бир куни рўпарадаги “дом”дан жой олган, аввалдан “телевизорчи” ҳамкасб сифатида танишлигимиз бор Ирисмат:



– Биласизми, девор-дармиён ён қўшнингиз Ҳошимов Ўзбекистоннинг барча ерости бойликларидан хабардор, қулф-калитини ҳам яхши биладиган энг бой кишилардан бири, – деб қолди.

Мен ҳайрат билан:

– Йўғ-е, Мирзааҳмад ака ўзимиз қатори одамга ўхшайди-ку. “Газпром”да ишлайдилар, холос, – дедим.

– Гапанашунда-да! – сўзимни “маъқуллаган” бўлди гурунғдошим.

Қирқ беш ёшлар атрофидаги қўшнимиз ўта хушмуомала, иложи бўлса сиздан олдин салом бериб, қўл узатадиган киши эди. Ҳар кун эрталаб келиб, ишга олиб кетадиган машинасининг “салобати”га қараганда, газ билан боғлиқ идоранинг каттаконларидан бири эди. У, албатта, мактабга кетаётган болалар ёки ёши улуғроқ қўшнилардан биронтасига кўзи тушиб қолса, “Қани ўтиринг, ўн қадам бўлса ҳам йўлингизни яқин қилайлик”, дерди.

Бахтиёр ака Ихтиёров бу одам ҳақида Бухородан янги гап топиб келди: “Мирзааҳмад ака ёшлигидан ер остида илон қимирласа билладиган ҳақиқий “кончи” мутахассис бўлиб, республикадаги қазилма бойликлар яшириниб ётган кўп жойларни яхши биларкан-у, лекин давлат сири бўлганлиги учун ҳеч кимга айтмас экан”.

Ирисмат “Нима дегандим, энди ишонгандирсиз!” дегандай менга бир қараб қўйганди, бироз сукут сақлаб турдим-да:



– Ҳа, бой одамларнинг шундай камтарин бўлгани яхши. Баъзи қўшнилари савлатидан чўчиб, “салом-алик” қилишга ҳам ҳайқириб турасан, – деб қўйдим.

Аслида, Мирзааҳмад аканинг биринчи қаватдаги хонадони эшиги доимо очиқ турар, айниқса, яқин-атрофдаги қўшни хотин-халажнинг оёғи аримасди. Баъзан, якшанба кунлари қўшним атайин биз яшайдиган учинчи қаватга кўтарилиб чиқиб, Ирисмат билан Бахтиёр акангизни чақиринг, “жиз-биз” бўляпти, бир гурунглашайлик, деб қоларди.

Дастурхон шоҳона бўлса-да, уй хоналарининг жиҳози, қўйилган мебелларнинг ўртамиёна, ўзимиз қатори эканлигини кўриб, энди мен Ирисматга аста қараб қўядиган бўлгандим.

Йиллар ўтиб, кўп қаватли биноларда истиқомат қилувчилар учун “маҳаллақўм” дегандай, “домқўм” – оқсоқол сайлаш удуми чиқди. Ҳамма бир овоздан Мирзааҳмад акани учта бинога “оқсоқол” мақоми билан “раҳбарлик” амалига сайлагандик, омадни қарангки, орадан икки кун ўтмасдан акахонимиз янада каттароқ лавозимга, республика газ саноати Бошқармаси бошлиғи бўлиб кўтарилиб кетдилар.

“Худо бераман деса қўшқўллаб беради” дейилган гапнинг исботи шу бўлса керак. Табрикловчиларнинг кети узилмади.

Ниҳоят, учинчи куни кечга томон биз учов-



лон – Ирисмат, Бахтиёр ака ҳамда каминага навбат тегди.

“Улфати чор, анда маза бор” деганларидек, гурунгимиз қизигандан-қизиб борарди. Бир пайт, сал кайфи ошиб қолган Бахтиёр ака суҳбат мавзуини кутилмаганда бошқа ёққа буриб юборди:

– Кечирасиз, балки хато қилаётгандирман. Мен – Бухоронинг ўзини газсиз қолдириб, улкан қувурлар орқали минглаб километр наридаги Уралга тортиб кетилаётгани ҳақида гапирмай қўя қолай. Яқинда, бизга Москвадан Черномирдин келиб, Россияда қиш қаттиқ келганини айтиб, газнинг оқимини янада кўпайтириб кетибди. Биздан биронта мард чиқиб, Ўзбекистонда ҳам қиш қаттиқ бошланди, айниқса, Бухорода кўпчилик ўтин ёқиб ўтирибди. Чўлималик даштларида, Томдининг қўра-қўтонларида юз минглаб қўй-қўзилар совуқдан қирилиб кетди деб, айтмабди... Майли, сизларга қийин, буларга ҳам чидаш мумкин. Лекин, қисқагина битта саволимга жавоб берсангиз: “Фрунзе аэропланлар билан ҳаммининг юрагини ёриб, Бухорони вайрон этиб, уни ишғол этгач, хонлик хазиналаридаги барча тиллалару бой-бадавлат, ўрта ҳол аҳолидан талон-тарож қилганларини нечта қизил вагонларга жойлаб олиб кетилганининг аниқ ҳисоб-китоби борми? Худо ҳаққи, айтинг, гап мана шу ерда, орамизда қолади!”

Мирзааҳмад ака узоқ ўйланиб қолди. Назаримда, у киши “мана сенга “оддий халқ” – ижод,



санъат аҳли билан яқин бўлишнинг оқибати” деб ўйлаётгандек бўлиб туюлди.

Кейин хонадон соҳиби аста бошини кўтарди:

– Очиғини айтсам, у вагонлар состави ҳақида аниқ маълумот йўқ. Балки бордир, лекин қаттиқ сир сақланади. Нима бўлганда ҳам, олиб кетиб бўлинган. Уларни қўзғашдан фойда йўқ. Ҳозирги олиб кетилаётганлардан бир мисқоли ҳам ўзимизга қолмаяпти-ку!...

Сухбатдошимизнинг охирги айтган бу сўзларида қандайдир дардли мунг оҳанги бор эди.

Ирисмат Абдуҳолиқов Мирзааҳмад аканинг мушкулини енгил этмоқ ниятида у кишининг сўзига қўшимча қилди:

– Москва томонларда онда-сонда “Ўзбекистон дотация, яъни қарзга яшаётганлиги” ҳақидаги гаплар қулоққа чалиниб қоладиган бўлди. Одатда, бу – одамларни чалғитиш мақсадида келажакни ўйлаб қилинадиган нохушликнинг даракчиси эди. Аслида эса, республикадан ташиб кетилаётган ҳисобсиз, ҳатто, қанча эканлиги ўзбек раҳбарларининг ўзларидан ҳам сир сақланадиган олтин, миллион тонналаб пахта, кўпларнинг орзуси – кўпгина ўзбекистонликларнинг ҳаққи-ю, лекин орзуга айланиб қолаётган “зангори олов” – газ, сархил мева-чевалар ҳақида одамлар ичида гап қўзғолиб қолган, ҳатто, уларнинг эвазига биз нималарга эришмоқдамиз, деган савол-



ни очикдан-очик айтадиганлар ҳам кўпайиб қолганди.

Шундай бир пайтда мен Москвага кўнғироқ қилиб, “Время”даги ҳамкасблар билан келишган ҳолда – арман, грузинлар каби Ўзбекистоннинг ҳам Иттифоқнинг катта дастурхонига “баҳоли қудрат” кўшаётган ҳиссалари ҳақида бир нечта соҳа бўйича қисқа-лўнда “Время”боп кўрсатувлар тайёрлашга киришдим. Биринчиси, албатта, пахта ҳақида, иккинчиси, учинчиси қоракўлчилик ҳамда боғдорчилик неъматлари ҳақида бўлди. Асосий мавзу – газ, олтин масаласига келганда, жуда эҳтиёткорлик билан иш олиб бордик. Айниқса “олтин ишлари”га аралашишга ҳеч кимнинг, ҳатто Марказий телевидение махсус мухбирининг ҳам ҳаққи йўқлиги бизга маълум эди.

Шунга қарамай, машиналарда ҳафталаб юриб, самолёт, вертолётларда учиб, Навоий, Мурунгов, Зарафшон, Маржонбулоқ каби Ўзбекистоннинг яна кўплаб олтин конларидан – бойитилган олтин рудалари билан лиқ тўла узундан-узун эшелонлар Россияга томон кетаётганини тасвирга туширардик. Бир кеча-кундуз давомида “чегара”дан чиқиб кетаётган вагонларнинг ўзини санаб саноғига етиш мушкул эди. Фақат самолётларда олиб кетилаётганининг иложи бўлмади. Қўлимизда анча-мунча “жонли” кадрлар йиғилиб қолган, энг “нозик” мавзудаги кўрсатувни нимадан, қандай



қилиб бошлаш ҳақида бошимиз қотиб юрган бир пайтда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг саноат ва қурилиш масалалари бўйича секретари Иван Георгиевич Анисимкин мени ҳузурига чақириб, “Время”нинг аввалги программаларида кетган уч кўрсатув ҳамда кейинги пайтлар тасвирга туширилган барча видеотасмаларни тезда келтириб, ёрдамчисига топширишимни буюрди.

Бу одам – Москванинг Ўзбекистондаги энг ишончли кўз-қулоғи бўлиб, унинг буйруғини бажармасликнинг асло иложи йўқ эди. Мана, республиканинг ерости ва ерусти бойликлари кимларнинг қўлида эди. Ҳатто, бу туганмас бойликлар ҳақида салгина гап очиб ҳам, балого қолишингиз мумкин.

Тақдирни қарангки, бир пайтлар Тошкентнинг Кўкча даҳасидаги Алишер Навоий номили 40-ўрта мактабда синфдошим бўлган (*чунки музика билим юртимиз яқинидаги мактаб “тўлиқсиз ўрта” эди*) дўстим Нуриддиннинг кўзимиз олдида катта бўлган қизи Барнохон Мирзааҳмад ака хонадонига келин бўлиб тушди-ю, у киши билан янада яқин бўлиб кетдик.

Орадан йиллар ўтиб, қўшничилигимиз ҳам ўттиз йилга яқинлашиб қолди. Доим бардамбақувват, маҳалланинг тўю маъракаси, яна бошқаюмушларини елиб-югуриб бажариб юрадиган “оқсоқол” тез-тез “қарилик асорати”дан шикоят қиладиган бўлиб қолдилар. Ҳатто, бир куни кўрпа-ёстиқ қилиб ётиб олдилар.



– Буларнинг ҳаммасига сабаб, – дея масалани очикчасига қўйдим, – иккита раҳбарлик “лавозими”ни қўлга олдингиз-у, шаҳардан ташқарига чиқмай қолганингизда! Сиз, Бўстонликдаги дала-боғимизнинг қовунидан тотиб кўргансиз, мева-чевасини яхши биласиз. Бироқ бирон марта у томонларга қадам ранжида қилмагансиз. Ҳатто, яқин рўпарадаги қўшнимиз, шаҳар мери бўлмиш Адҳамжон Миржалилов ҳам дала-боғимизда ўтказиладиган шахмат ўйини мусобақасида қатнашган. Озод ака билан Эркин акалар ҳакамлигидаги ўйинда ғолиб бўлиб, Ҳиндистон-Покистон элчихоналари томонидан мукофотга қўйилган катта соврин пулини қўлга киритганини ҳам яхши биласиз. Энди, касалингизнинг давоси – Бўстонликнинг ҳавоси! Қоровулга айтиб, шоҳона жой тайёрлатиб қўйибман. Кечга томон Эркин ака Воҳидов ҳам чиқиб бормоқчилар. Полиздаги қовунлар пишиб қолган. Биринчи ҳосилини биргаликда тотиб кўриб, “Қовун сайли” қиламиз.

Мирзаҳмад аканинг юзлари ёришиб кетди:

– Ўзи, Эркинжоннинг суҳбатларини соғиниб юргандим. Агар у киши чиқадиган бўлсалар, менинг ҳам борганим бўлсин.

Қарийб олти гектардан зиёд дала-боғимизнинг файзу таровати Мирзаҳмад акага ёқиб тушди.

Атрофга кўз ташлаб чиқаркан:

– Шундай жойларингиз бор экан-у, нега аввалроқ айтмагансиз? – деб қўйди.



– Айтганман. Энди йўлга отланамиз деб турганда, Черномирдин келиб қолган... Иккинчи мартагисида ҳам яна “Газпром”дан кимлардир келиб, хуллас, вақтингиз бўлмаган.

– Гапингиз тўғри! Эллик йил шу соҳада тиним билмай ишлабман. Ариза ёздим, энди одамларга ўхшаб бироз дам олай, деб...

Кечгатомоняқин–дўстлари, суҳбатижонинсон, таниқли адабиётшунос олим Раҳматилла Иноғомов билан Эркин ака келиб қолдилар-у, даврамизга файз кирди.

Мирзааҳмад ака серқалампир қилиб, девзира гуручдан “қўқонча” ош дамлади. Қоровул Ўткир дала-боғнинг бағирли жойидаги полиздан эндигина банд берган иккита “Амирий” қовунни узиб келди.

Ошхўрлик, ундан кейин кичкина “қовун сайли”дан сўнг бошланган гурунгимиз мавзуи дала-боғга келиб тақалди.

– Лекин сиз ёзувчиларга қойил. Ҳеч ким қилолмаган ишларни амалга ошириб, бутун Бўстонлиқни Москвадаги энг катта аждаҳо чангалидан тортиб олдиларинг-а! Йўқса, биз мана шу ўтирган жойларда аллақачон, ҳарбий полигон барпо этилар, ёки 120 минг кишилик ҳарбий шаҳарча қад кўтарган бўларди... Ҳа, бизга Москвадан Бўстонлиққа жуда катта сиғимдаги газ қузури тортиб бориш лойиҳаси юборилганди. “Газпром”дан келиб, шунга тай-ёргарлик ишлари бошланай деб, турганди, ҳам...



– Бутун Тошкент учун ягона сув, ҳаво манбаи бўлиб турган Бўстонликдан бошқа жой йўқ эканмиди? – дея Эркин ака меҳмонимизнинг гапига қўшимча қилди.

– Мен руслар билан узоқ йиллар ишлаб, шунга амин бўлганманки, Эркинжон, уларда “Сенинг гапингга бирон монеълик қилмай, индамасдан бош эгиб турибдими, демак, сен ҳақсан, истаганча ўз сўзингни ўтказаверишинг мумкин” деган тушунча бор. Бизнинг ўзимизга хос менталитет деса ҳам бўлаверадиган андишалигимиз, ҳар гапга қуллуқ деб, бош эгиб тураверишимиз улар учун жуда қўл келган, бошимизга кўплаб кулфатлар тушишига сабаб бўлган. Гап келиб қолган экан, бир нарса-ни айтай, сиз ижодкорлар қандай қарайсизлар билмадим-у, менимча, ҳозирги президент “рус характери”ни жуда яхши биладиган одам. Шунинг учун улар билан “сен” деса, “сен”лаб, “сиз” деса, “сиз”лашиб гаплашиб, устун келган пайтлари ҳам бўлган. Москва эса, турли йўллар билан яна Ўзбекистонга кириб олиш пайида. Чунки, биз улар учун жуда катта моддий ҳам маънавий йўқотиш бўлиб турибмиз. Ўзбекистон чин маънода Худонинг назари тушган юрт. Бизнинг олтинимиз энг сара ҳисобланади. Шунингдек, Сибирнинг доимий музлаб ётувчи ер остиларидан қазиб олинадиган олтинларга нисбатан “харажати” бир неча баробар арзон ҳам! Лекин бу сир етмиш йил давомида ошкор қилинмай келган. Пахтамиз сомон



баҳосида, мева-чеваларимиз ҳам сувтекин. Менга энг алам қиладиган жойи шуки, бундоқ ўйлаб қарасам, биз бутун шўро даври давомида фақат алдоқ ва фирибгарликнинг қурбони бўлиб, бор-будимизни бой бериб келган эканмиз. Москвалик казо-казоларнинг “Янги ерларни ўзлаштириб, олти миллион тонна пахта етказиб туринглар, Орол қуримайди, бир пайтлар Об дарёси унга келиб қуйилган, ўша азалий сув йўлини очамиз” деган сўзларини кўплар қатори мен ҳам эшитганман. Биз “оқ олтин” етиштириб бериш мажбуриятини бажаравердик, Орол ҳам қуриб бўлди. Ваъда қилинган Сибир дарёлари сувининг бир ирмоғини ҳам бизга раво кўрмадилар. Ундан ҳам дахшатли, ҳали-ҳануз сир сақлаб келинаётган бир воқеадан сизларни хабардор этиб қўйишим керак. Мана, мустақиллигимизнинг ўнинчи йилига қадам қўяямиз, бунинг вақти келди, деб ўйлайман. Ерости қазилма бойликларимизнинг энг ноёбларидан бири табиий газ ҳисобланади. Унинг “хомашёси”ни ҳеч қачон, худди нефтга ўхшаб қазиб олингач, тўғридан-тўғри ишлатиб бўлмайди. Бунинг учун энг хавфли олтингугурт каби турли элементлардан “тозаловчи” заводлар комплекси қуришга тўғри келади. Бу – ер остидаги газ захирасини аниқлаш, уни пармалаб “ташқари”га олиб чиқишга кетадиган харажатнинг бир неча ўн баробар ортиқчасини ташкил этади, деганидир. Табиатда камдан-кам учрайди-



ган газ билан боғлиқ мўъжизавий ҳодиса ҳам бўлиб туради. У "тозаламасдан" фойдаланишга яроқли – энг ноёб, "соф газ" ҳисобланиб, шу соҳа мутахассислари уни "олтин газ" деб ҳам юритадилар. Ана шундай, Орол денгизи ҳажмига яқинлашиб қоладиган, ер қаърининг анча чуқурлигида яшириниб ётган жуда катта захирага эга "олтин газ" кони Бухоро томонлардан топилади. Бу халқаро миқёсда ҳам ўта ноёб стратегик хомашё сифатида қаттиқ сир сақланади. Ўзбекистондагина эмас, ҳатто, Москвадаги маълум тор доирадаги кишиларгина бундан хабардор бўладилар, холос. Олтмишинчи йиллар охирларидан бошлаб махсус ташкил этилган илмий комиссия "ерошти уммони" устида тадқиқот ишлари олиб боради. Бироқ йиллар ўтадики, энг зарур ва қимматбаҳо бу бойликни ер остидан "тортиб" чиқариш муаммоси ечилмай қолаверади. Аммо олтмиш олтинчи йилларга келиб, улар энг ваҳшиёна усулни қўллаб, ўзларининг қора ниятларига етдилар, – деди-ю, суҳбатдошимиз анча вақт сукут сақлаб қолди.

Шундан кейин гурундошимиз Бухоро атрофларидаги, қўйингчи, бутун республикадаги қишлоқ-овулларда яшовчи бир неча миллион аҳоли ғўзапоя, таппи билан ўтин-чўп териб қозон қайнатаётган, қаҳратон совуқда амал-тақал қилиб кунларини ўтказаётган бир пайтда енгил машина бемалол сиғадиган катталикдаги икки қўшалоқ "Бухоро-Урал" деб



номланган пўлат қувурлар орқали узоқ йиллар давомида ўзбек халқининг ўз насибаси, ўз мулки бўлган, Ўзбекистондаги ҳар бир хонадонга қарийб юз йилдан зиёд вақт давомида иссиқлик тафти бахшида этишга етиб ортадиган “зангори олов” ёқилғисининг сўнгги мисқолигача сўриб, адойи тамом қилингани ҳақида гапираркан, шундай деди:

– Одатда, улардан қолган “бўшлиқ” ўрнини сув танқис бўлган мамлакатларда, асосан, пешма-пеш қум билан тўлдириб борилади. Агар шу технологик ишлар амалга оширилмас экан, жуда катта ҳудудлар, ҳатто, мамлакатлар ҳалокатли zilzilалар ўчоғига айланиб қолиши мумкин. Бизда эса, ҳамма ёқни Чўлималик, Қорақум барханлари босиб ётган бир пайтда, энг зарур технология талабларидан бўлган мана шу юмуш харажатидан қочибми ёки атайин қилибми – амалга ошириш “эсдан чиқариб” қўйилади ёки чалакам-чатти қилиб бажарилади. Натижада қадимий Бухоро тевараги ва унинг яқин-атрофларидаги бепоян чўл ҳудудлари остида ҳар томонга шох ташлаб кетган, Бухородан Уралгача тортиб борилган қарийб 4,5 минг километрлик қўшалоқ трубалар ҳажмидан минг-минглаб маротаба катталикдаги ерости бўшлиқлари пайдо бўлган. Улар исталган пайтда катта ўпирилишлар ҳосил қилиб, кутилмаган фожиалар келтириб чиқаришини мутахассис бўлмаганлар, ҳатто, ўша Москвадаги валломатлар ҳам яхши били-



шади. Унинг сабабчиси бўлган илк кўргиликни бошдан кечириб кўрдик ҳам. Рихтер шкаласи бўйича энг юқори ҳисобланувчи 11,5 балли зилзила рўй бериб, Газлининг каттагина қисмини “ер ютгани”дан ҳамма хабардор. Мутахассислар бу ҳали бошланиши, деб айтмоқдалар, – гурундошимиз сал шаштидан тушгандек, бироз сукут сақлаб қолди, сўнг бизларга кулимсираб қаради ва ўртага илиқлик киритмоқчи бўлди;

– Ҳозир бошқа “ошён”га “учирма” бўлиб (оила қуриб), кетган Бахтиёржоннинг артистларга хос таъбири билан “Бу ҳали ҳаммаси эмас, дўстларим Горациолар” дея, гапимни давом эттирадиган бўлсам, ерости “устунлари”ни кулатиб, унинг жонини суғургандай миллиардлаб кубометр газни “юқори”га олиб чиқишнинг ўзи бўлмаган. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган “Ваҳшиёна амалиёт” қўлланган...

Доим, хоҳ катта, хоҳ камтарона бўлсин, ҳар қандай давраларда бироз сипо, камсуқум бўлиб ўтирадиган Мирзааҳмад ака негадир бугун ўзини худди қафасдан учиб, озодликка чиққан қушдай эркин тутар, кўнгли тўрида чўкиб ётган бор гапларини айтиб, юрагини бўшатиб олишга ҳаракат қилаётгандай эди.

У кишининг “ҳаммаси эмас”дан кейинги айтган яна бир ҳануз “ҳарбий сир” ниқоби остида яшириниб келинаётган “амалиёт” ҳақидаги қисқагина, аммо одам вужудини қалқитиб



юборадиган ҳикояси биз “Горацио”ларни чуқур ўйга толдириб қўйди.

Ҳатто, бу “янгилик” президент девонидай мўътабар даргоҳда масъул вазифа соҳиба бўлиб ишловчи Эркин Воҳидовдек кишини ҳам ҳайратга солганди.

Инчунин, ҳаммамиз бирон гап айтиб, муносабат билдиришга ожиз эдик.

Бироқ, узоқ вақт, эллик йилдан зиёд умрини шу соҳага бағишлаб ўтказган гурундошимизнинг гапи ҳақиқат, ишонмасликнинг ўзи мумкин эмасдай эди. Чунки ҳамон шўро давридан “мерос” бўлиб қолган ҳар қандай сирасрорларни “мутлоқ махфий” деган баҳона остида ошкор этмасликдан манфаатдор, ўзи “кўринмас” кишилар йўқ эмасди.



“БУХОРО-УРАЛ-ХИРОСИМА” СИРИНИНГ ОЧИЛИШИ

Ўша дала-боғда бўлиб ўтган оқшом гурунгида Мирзааҳмад ака “Барибир булар ошкор бўлади. Ойни этак билан ёпиб бўлмас” дейдилар” дея айтган гаплари бир йилча ўтмай, ҳақиқат бўлиб, узоқ йиллар яшириб келинган сир очилиб қолди...

Яхшиямки, бунга кутилмаган бир ҳодиса сабаб бўлди: АҚШнинг Калифорния кўрфазига яқин жойдаги ерости конидан жуда катта миқдордаги нефт отилиб чиқиб, атроф-муҳитга, ҳатто, яқин ўртадаги дарё ҳамда катта сув ҳавзаларига хавф сола бошлайди.

Бу хабар тезда ўз “технологияси”ни ишга солиб, анча-мунча пул ишлаб олиш илинжида юрган “Росатом”чилар қулоғига етиб, америкалик “ҳамкасб”лари бошига тушган муаммони осон йўл орқали ҳал этиш таклифи билан уларга мурожаат қиладилар.

Америкаликлар рози бўлишади.

(Ҳали-ҳамон эслайдиганлар бўлса керак, худди шунга ўхшаш, албатта, кичикроқ ҳажмдаги воқеа Наманганнинг Мингбулоғида ҳам рўй берган, Россиядан мутахассислар “ёрдам”га келиб, уни ёқиб тамом қилишгани, ёки қаёққадир “қочириб” юборишгани ҳақида ҳамон ҳар хил миш-мишлар юради)



Кўп ўтмай “Роснефт”, тўғрироғи “Росатом”-нинг “мутахассис” вакиллари Калифорнияга учиб келишади. Меҳмондорчилик, ўзаро танишувлардан кейин музокара бошланади.

Аввало, меҳмонлар бошлиғининг қачонлардир Ўзбекистонда “самарали” амалга оширилган лойиҳа чизгилари асосида қилган доклади мезбонларда ҳайрат ва ғалати таассурот қолдирди. Таржимон орқали масалага аниқлик киритувчи саволлар берилди.

Оқибатда, меҳмонлар нима мақсадда келишгани йиғилганларга маълум бўлиб қолди.

Сўнгги сўзни лўнда қилиб музокарани олиб борувчи мезбоннинг ўзи айтди:

– Ҳурматли ҳамкасблар. Аввало орамизда очиқ-ойдин, бир-бирига ишонч руҳида ўтган суҳбат учун сизларга минг бора ташаккур билдираман. Ҳаммага маълумки, биз одамларга ёруғлик, меҳр-оқибат ёғдусини бахшида этишдай савобли касб эгаларимиз. Шундай экан, амалга оширадиган ишларимиз энг аввало инсонларга, қолаверса, шу – бизни ўз қучоғига олиб, ҳаёт бахшида этаётган борлиқ табиат оламига заррача зиён етказмаслиги керак. Биз америкаликларнинг жаҳон афкор оммаси олдида қилиб қўйган бир гуноҳимиз бор. У ҳам бўлса, Хиросима фожиаси! Афсус, бу ерда айтилганидек, “тажриба” сифатида Ўрта Осиёнинг энг қадимий, мусулмон дунёси учун муқаддас шаҳарлардан бири саналувчи Бухоро атрофларида амалга оширилган “Иккин-



чи Хиросима” фожиаси ҳақидаги маълумотни эшитиб, ҳайратга тушдим. Бизнинг бир марта оғзимиз куйган. Калифорнияда учинчи ядро бомбаси портлатилишига асло йўл қўймаймиз. Бундай “ёрдам”га муҳтож ҳам эмасмиз.

Мана шундан кейин бу ўзаро “ҳамкорлик анжумани”да ҳозир бўлган маҳаллий мухбирларнинг “Ўзбекистон Хиросимаси” ҳақидаги хабарлари кўпгина Америка матбуоти саҳифалари орқали жаҳонга тарқаб кетди.

Орадан кўп ўтмай, “дориломон” шўро даврининг бир неча йилга чўзилган “куни битиш” арафасида Ўзбекистон табиат олами, унинг халқи келажагини ҳимоя қилиб, “Хлопкораб” (“Пахтақули”) каби ўткир социал мавзудаги (Александр Минкин) мақолалар туркуми билан бизларни қаттиқ туриб ҳимоя қилган ва ҳали ҳам ўз сўзидан қайтмай келаётган, Москвада чоп этилувчи “Огонёк” журналининг 2010 йил, 23-сонида қуйидаги хабар чиқиб қолди.

“...1966 йилнинг сентябр ойи... Ўзбекистоннинг Бухоро областининг Қизилқум сарҳадларидаги катта чуқурликда кавланган қувурдан беҳосдан ёниб кетган кучли табиий газ отилиб чиқди. Унинг босими шу даражада даҳшатли эдики, осмонга ўрлаётган олов ҳали замон бутун борлиқни ўз домига тортиб, жаҳаннам ўчоғига айлантириб юборадигандай таассурот қолдирарди одамда. Нима қилиб бўлса-да, бу фалокатнинг олдини олиш зарур эди. Табиатни (ҳар қандай офатни ҳам)



“бўйинсундириш”да ҳеч нарсадан тап тортмайдиган, ўйлаб ҳам ўтирмайдиган “қизиллар” (*шўро ҳукумати назарда тутилмоқда. Д. Н.*) муаммони ҳал этишнинг мутлоқ нотабиий йўлини ўйлаб топиб, “атомчи”ларни ёрдамга чақирдилар. Барханлар қаъридан отилиб чиқаётган олов фавворалари ёнидан пармалаш усули билан 4 миль чуқурликка етиб борувчи ёнма-ён қувур шаклидаги бўшлиқ жой очилди. Ва улар орқали 30 килотонна вазндаги, қудрати бўйича Хиросима шаҳрига ташланган, “Кичкина” деб номланувчи атом бомбасига нисбатан бир ярим баробар ортиқ кучга эга бўлган бомбалар ер қаърига тушириб, олов “ўчоғи”нинг яқин атрофига жойлаштирилди. Тугмача босилиши билан иккита плутоний катта босим остида бир-бири билан араллашиб, E-MS-2 формуласи орқали ҳаракатга келадиган узлуксиз термоядро реакцияси бошланди ва зум ўтмай замин бағрини тилкапора қилиб, қудратли ядро бомбаси портлади. Натижада замин қаърида худди ҳалокатга учраган шаҳар иморатлари бир-бири устига қулагандай, баҳайбат ер қатламлари сурилиб, газ оловлари йўлини тўсди.

Совет ҳукумати 1966 йилдан то 1979 йилга қадар Ўзбекистон ҳудудида тўрт мартаба бундай портлашларни амалга оширган.

Э-ҳа, булар сизу бизга маълум бўлгани, холос. Яна ҳеч қандай мутахассислар билан келишмай, экологик экспертизадан ўтказилмай,



жамоатчилик, оддий халқ оммасидан яширилган ҳолда амалга ошириб келинган шу сингари мудҳиш, жинойткорона қилмишларнинг қанча-қанчасидан беҳабармиз.

Буларнинг келажак авлодга қоладиган асо-рати ҳақида ҳеч ўйлаб кўрилмаган ҳам”.

Шу ерда – журналда эълон қилинган бу хабарга кўшимча “янгилик” киритиб, изоҳлаб ўтишга тўғри келади. Орадан бир қанча вақт ўтгач, бандаликни бажо келтирган (жойлари жаннатда бўлсин) Мирзааҳмад ака Ҳошимовнинг ўша кундаги сўзларига қараганда, газ ўзидан-ўзи отилиб чиқмаган. Ўта чуқурликда бўлгани учун “бомба” орқали уни «юқорига» чиқарилади. Катта чақиндан ўт олиб, газ ёна бошлагач, бир неча ойдан сўнг уни иккинчи бомба билан “ўчиришга” эришадилар. Бунга одатдагидай “мутлоқ ҳарбий сир” мақоми берилиб, ҳеч қаёққа “овоза” қилинмайди.

“Огонёк”да эълон қилинган мақола Москва тележурналистларини бефарқ қолдирмади. Улар ўша “синов”ларнинг узвий қатнашчиларидан бири бўлган, Россия Федерацияси Мудофаа вазирлиги 12-Бош штаби бошқармасининг собиқ масъул ходимларидан бири бўлиб ишлаган Максим Шингаркинни излаб топиб, мақола юзасидан интервью оладилар. Ва бу интервью “Россия-1” телеканали орқали намойиш этилади. Унда жаноб Шингаркиннинг шундай сўзлари бор: “Ядро бом-



баси ҳақиқатан ҳам... 1966 йил сентябр ойида Ўзбекистоннинг Бухоро области атрофидаги Ўртабулоқ, 1968 йили Помуқ газ конида 2400 метр чуқурликда портлатиб, фойдаланилган” (Бу факт халқаро тележурналист И.Абдухалиқовнинг «Мен билган Шароф ака» китобида ҳам тасдиқлаб ўтилган).

Бироз кечикиб бўлса ҳам, бизнинг келажакимизни ўйлаб, шу мақолани эълон қилиб кўзимизни очмоқчи бўлган, бошимизга солинган кулфатларга ҳамон ҳамдард эканлигини унутмай келаятган “Огонёк” журнали таҳририяти аъзоларига қанча миннатдорчилик билдирсак, шунча оз!

Шунингдек, одамда “Огонёк” мақоласига Москванинг бош телеканали шарҳли хабар тарқатади-ю, биздаги “Ўзбек миллий телекомпанияси”даги жаноблар нима сабабдан сукут сақлашган деган савол пайдо бўлмайдами? Ё улар бундан беҳабар қолишганми ёки бу “нохушлик” билан кўпчилик кўнглини “ғаш” қилишни ишташмаганми, ҳеч бўлмаса, узоқдаги кимларнингдир қошқовоғига қараб, мудҳиш бу жиноятни яна озгина вақт халқимиздан яшириб туришни афзал кўришганми, тушунолмай қоласан, киши.

Мен мана шулар ҳақида ўйлаяпман-у, кунюнчак Қорақалпоқ адиби Ўрозбой Абдурахмоновнинг бундан бир неча йил аввал Эркин Воҳидовнинг Дўрмондаги қароргоҳида шоир билан ораларида бўлиб ўтган суҳбат эсимга тушиб кетди.



Ўрозбой юрагини зардоб босиб, кўпдан бери тўлиб-тошиб турган эканми, устоз шоирга Орол узра “сочилиб” ётган “борса-келмас” оролчалар ҳудудида узоқ йиллар давомида шўро ҳукумати томонидан ўта яширин суратда кимёвий ҳамда бактериологик қирғин қуроллари синови ўтказиб келингани, уларнинг энг хунук асоратлари сўнгги нафасини олиб, қуриб адои тамом бўлиб бораётган Орол узра яна бир балои азимдай бош кўтариб қолиши ҳақида бор дардини очиб соларкан:

– Оқсоқол, нима учун Россия шунча улкан территорияга эга бўла туриб, ўз ўлим қуроллари бизнинг кичкина, шундоғам Худонинг назаридан қолган еримизни “полигон” қилиб, нотавонлашиб бўлган халқимизни “қурбонлик”қа қўйиб, энг ваҳшиёна “синов”ларини бизда ўтказган?!

Ўрозбойнинг ҳаяжон билан айтган бу сўзларида жон бор эди, албатта! Шу кечакундузда дунёда катта шов-шувларга сабаб бўлаётган Англия билан Сурияда кетма-кет икки маротабадан қўлланилган, тирик жонни қийноқларга солиб ва сирли суратда “осонгина” ўлдирадиган “зарин”, “малиш” каби кимёвий ҳамда бактериологик ўлим қуроллари бир пайтлари шўро ҳукумати томонидан ўта яширин суратда Қорақалпоғистоннинг Орол денгизи атрофларидаги “борса-келмас” оролчалар ҳудудида “муваффақиятли” синовдан ўтказилганлиги кўпчиликка аллақачон маълум бўлган.



Демак, жаҳон ҳамжамияти томонидан аллақачон таъқиқланган ўша “ваҳшиёна” қуролларнинг яратилишида бизнинг ҳам “ҳисса”миз йўқ эмас!...

Эркин ака гурундошининг сўзларини диққат билан тинглагач, узоқ сукутга чўкиб, кейин ўзига хос босиқлик билан шундай деганди:

– Укам Ўрозбой, ўзи бизда “синов” ўтказилмаган бирон жой қолганми?! Мана, оддий мисол: ўн йиллар давомида миллионлаб гектар ерларимиз устидан сепиб келинган бутифоснинг заҳар-заққумини – олимларнинг аниқ ҳисоб-китобларига қараганда яна 50-100 йиллар давомида “тотиб” юрамиз. Дала суғорилади, ёғингарчилик бўлади, уларнинг суви “бутефосли” тупроққа шимилиб, ерости сувига айланади, уни биз ичамиз. Кейин “Худо берган дард” деб юраверамиз... Бошқа “синов”лар ҳақида гапирмай қўя қолай, мени бир нарса ташвишга солади, ҳали ҳам биздай лаққа-лаҳмдан ажралиб қолиб, аламзадалиқдан нима қилишини билмай, атрофимизда зир айланиб юрганлар бор. Аввалги ҳокими мутлоқлик даврларини кўмсаб, кўп ҳийлаю найрангларни ўйлаб топишлари мумкин. Улар ўша-ўша “НКВД”нинг қайтадан туғилган зурриётларига ўхшайди. Музлаган балиқникидай митти кўзларини лўқ қилиб тикиб олганича худди бегуноҳ бола қиёфасига кириб айтаётган ғирт ёлғон гапларига маҳлиё бўлиб, унга чув тушаётганлар ҳам йўқ эмас. Биз энди бу



ёғига мана шу алдовлар тузоғига илиниб, учинчи бўйинтуруққа дучор бўлиб қолмаслигимиз учун жуда эҳтиёт бўлмоғимиз керак, холос. Бундан бошқа йўлимиз йўқ.

Шоиримиз айтган бу сўзлар, айниқса, ҳозирги пайтда бизлар учун жуда зарурга ўхшайди.

Шу ерда Абдулла Қаҳҳордай буюк шахс алам билан “Колонизатордан ҳам ёлчимаган эканмиз” деган сўзларини яна бир бор эсланг келади.

Ҳа, шўроларнинг қарийб етмиш йил давомида бизда амалга оширган талон-тарождлари ҳар қандай колонизатордан ҳам ошиб тушадиган даражада ваҳшиёна бўлган.

Тасаввур қилинг, ашаддий қароқчи-ўғри қанчалик каззоб бўлмасин, бировнинг эшик-қулфини портлатиб, ҳамма ёқни вайрон этиб, ичкарига бостириб кирмаган. Нимаики бўлса – барчасини ўмариб, уйни шип-шийдам қилиб ҳувиллатиб кетмаган. Жабрдийда эгасига нимадир қолдирган.

Буюк адиб минбаъд ҳақ, биз колонизатордан ҳам ёлчимаганимиз рост...

Ҳозирги кеча-кундузда жонажон “Миллий телевидения” миз ўзининг Бош дастури орқали махсус тайёрланган (ёки тайёрлаб юборилган) антиқа бир реклама дискини намоиш қилиш билан овора. Бу реклама тантанали музика садолари остидан бошланиб, одам ҳавасини келтирувчи чароғон шаҳар, чароғон ёруғликка бурканган нефтегаз хомашёларини



қайта ишловчи заводлар комплекси кўрсатила бошлайди. Ва шу “кадр ортида”н кўринмас тарғиботчининг машҳур суҳандон Левитан овозига монанд қилиб айтган сўзлари янграб, Россия раҳбарининг “Газпром” Ўрта Осиёдаги республикалар ичида Ўзбекистонга алоҳида қизиқиш билан қараб келгани ва бундан буён ҳам шундай бўлиб қолиши ҳақидаги сўзларидан иқтибос келтириб, бизларни яна бир “янгилик”дан хабардор этади.

Буларни кўриб, тинглаб, кекса авлод ҳамон эслаб турадиган “Нонингни туя қилиб берайми?” деган “машҳур” гап эсинга тушиб кетгандай бўлади.

Ҳа, бирмарта “туя”нинг думигача кўрсатмай, ямлаб-ютиб, бизни доғда қолдиришган.

Иш қилиб, бу сафар ҳам чув тушиб қолмасак бўлгани...

Бунданам шубҳалироқ бир “янгилик”ни эшитинг: ҳозир Россия матбуотида бир пайтлар ён кўшнимиз бўлган қардош Қозоғистон ҳудудида барпо этилган “объект”лар Россия томондан қурилган, у бизники, деганга ўхшаш даъволар тез-тез қайтариладиган бўлиб қолди.

Бундан руҳланган шу “объект”ларда истиқомат қилувчи аҳоли очикдан-очик “Бу бизнинг еримиз, ҳеч кимга бермаймиз, ҳеч қаерга кетмаймиз” деган даъволар билан чиқмоқдалар.

Бундай ҳолат бизда ҳам қайтарилмаслигига қайси валломат кафолат бера олади?..



КИМГАДИР МАНФААТ, КИМГАДИР КУЛФАТ

Энди, “Росатом”дан рўшнолик кутаётганларнинг кўзини мошдай очиб қўядиган бирикки мисолни келтириб ўтишга тўғри келади: Кимларгадир катта манфаат, бизларга фақат ғурбат бўлиб қайтадиган бу шубҳали “лойиҳа”ни Ўзбекистонга тиқиштириш ҳаракатида юрганлар, наҳотки, бундан чорак аср олдинги “атом мўъжизаси” дея одамларни ҳайратга солган тушунча ҳозирга келиб инсоният бошига ёғилаётган “атом фожиаси”га айланиб бораётганини билишмаса, тушуниб етишмаса!

Ваҳоланки, бундан 40-45 йиллар олдин дунёнинг турли бурчакларида атроф-муҳитга ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмаслиги кафолатланган, унинг “чиқиндилар учун” ўта мустаҳкам қалин бетон деворлар билан зирҳлаб, барпо этилган ерости иншоотлари кўп эди. Бироқ, улар “бир умрлик” эмаслиги маълум бўлиб, арзимас йиллар ичида мисли кўрилмаган “хатар ўчоқлари”га айланиб, борлиққа, одамлар ҳаётига хавф сола бошлади.

Бундан салгина олдинги Германияни оёққа қалқитган таҳликали ҳодиса ҳали кўпчиликнинг, “Росатом”чиларнинг ҳам эси-



дан чиқмаган бўлса керак. Қарийб 500 000 нуфусли шаҳар учун қурилган ўртамиёна АЭС-нинг радиацион “чиқиндиси” бир неча чақирим нарироқдаги тоғли ҳудудда қурилган алоҳида ерости “омбори” контейнерларига жойлаб келинган. Бу ишлар, албатта, немисларга хос ўта уддабуронлик билан олиб борилган. Бироқ кутилмаганда шаҳар осмонида ҳавонинг радиацион “булғаниш” даражаси белгиланган меъёрдан ошганлиги маълум бўлади. Бу – тоғ тарафдан эсадиган ҳаво оқимининг таъсири бўлиб, “чиқиндихона”да “носозлик” рўй бераётганини билдирарди. Уни анча олис, хавфсизроқ жойга кўчиришдан бошқа иложи йўқлиги аниқланади Федерал ҳукумат бунинг учун бир неча миллиард евро пул ажратади.

Ё бўлмаса, яқинда Россиянинг ўзида содир бўлиб, қўшни Европа мамлакатлари узра тарқала бошлаган, худди шунга ўхшаш “радиацион булғаниш” билан боғлиқ анча безовталиқ келтириб чиқарган “жанжалли” ҳодисаларни эслайдиган бўлсак, бизга атом билан “ҳомий”лик қилмоқчи бўлаётганларнинг ўзларида иш анчагина пачава эканлигини кўрсатмаяптими!

Дарвоқе, Худо кўрсатмасин, бирон тасодиф рўй бериб, бизнинг бошимизга ҳам Германиядагидек кўргилик тушиб қолса, ким миллиардлаб евро ажратади? Бизга АЭС қуриб берганларми?

Шу ерда пайти келиб қолган экан, рос-



сиялик “атомчи”лардан оғзимиз куйган бир таҳликали воқеани эслаб ўтишга тўғри келади.

Улар Тошкент шаҳрига яқин Қибрай туманининг Улуғбек посёлкасидаги Ядро физикаси илмий текшириш институти учун Ўрта Осиёда ягона бўлган кичик ҳажмдаги “Атом реактори” қуриб беришади. Ва йигирма йилга кафолатланган муддати бир неча йилга ўтиб кетган бўлса ҳам Москвадагилар Ўзбекистондаги реакторни “эсдан чиқариб” қўйгандай, эътибор беришмайди. Реактор Иттифоқ Фанлар Академияси тасарруфида бўлганлиги сабаб, институт директори У. Ғуломов томонидан – унинг устки қопламасини янгилаб, таъмирланиши зарурлиги ҳақида ёзилган бир неча огоҳлантириш хатлари ҳам жавобсиз қолдирилади. Бунинг оқибатида реакторда авария ҳолати рўй беради, атрофга ҳалоқатли радиация нурлари тарқала бошлайди. Йирик физик олим, институт жамоасининг фидойи раҳбари унинг биринчи қурбонига айланади.

Институт ҳудуди “хавфли зона” деб эълон қилиниб, ҳатто, яқин-атрофдаги аҳолининг бир қисми бошқа жойларга кўчирилади. Шу яқин атрофда жойлашган бизнинг “Ёзувчилар ижод уйи”га бориш муаммоси ҳақида ҳам гап тарқала бошлайди.

Ниҳоят, Ўзбекистоннинг таниқли олими П.Қ.Ҳабибуллаевнинг ўзи Тошкентдан москвалик “ҳамкасблари” олдига илтимос билан бо-



ради, аҳвол таҳликали эканлиги ҳақида тушунтириш беради.

Шунда унинг олдига ўта андишасизларча:

– Энди, олдинги Иттифоқчилик йўқ. Мустақил давлатсизлар. Шунинг учун... – дея, бажариладиган ишлар мана мунча миллион доллар туради деган шартни кўндаланг кўядилар.

Бунча миқдордаги пул ёш давлатимиз учун анча катта харажат ҳисобланарди.

Халқда “Узоқдаги қариндошдан, яқиндаги кўшни яхши” деган ҳикмат бор. Биздаги аҳвол жиддий эканлигидан хабар топган кўшнилари зудлик билан ёрдамга келишди.

Савоб учун қилинган хайрли ишларга ҳақ олинмайди, уни овоза ҳам қилинмайди дея, катта ҳимматпешалик кўрсатадилар.

Бу хайрли иш устида бош-қош бўлиб турган буюк физик олим, мусулмончилик нуқтаи назаридан ўзини қанчалик камтар тутмасин, барибир халқимизнинг иззат-икромига сазовор бўлиши муқаррар.

Ёш давлатимиз бошига тушган яна бир “синов” ҳақида тўхталиб ўтишга тўғри келади: Армиямизнинг мудофаа тизими энди шаклланиш арафасида турган бир пайтда “чет”дан таҳдид аломатлари пайдо бўлиб қолди. Ўзаро тузилган шартномага мувофиқ келишувларга кўра маблағлар ўтказиб қўйилганига қарамай, негадир бизга қурол-аслаҳа етказиб бериш Москва томонидан орқага сурилаверарди. Дав-



латимиз раҳбарининг шахсан қилган мурожа-
атига ҳам беписандлик билан қаралди. Ана
шундан кейин юртбошимизнинг – бундай но-
мардона “ҳамкорлик”дан қанчалик ҳафсаласи
пир бўлиб айтган “аччиқ” гаплари ҳали
кўпчиликнинг эсида бўлса керак.

Назаримда, мана шу ҳаётий сабоқлардан
ўзимизга керакли хулосалар чиқариб иш тут-
сак, Оллоҳ олдида ҳам, бандаси олдида ҳам
юзимиз ёруғ бўлиши аниқ. Ахир, машойих-
ларнинг “Дўстинг кимлигини айт, мен сен-
га кимлигингни айтаман” деган доно гаплари,
халқимизнинг “Сутдан бир марта оғзи куйган
қатиқни ҳам “пуфлаб” ичади” деган ҳикматли
сўзлари бор-ку!



СЎНГГИ СЎЗ

Дарвоқе, Ўзбекистонга “ядро бомбаси” керакми?

Агар, ўз сўзида қатъий туриб, бир овоздан “Керак” дейдиганлар бўлса, уларни ва ҳозир меҳмонимиз бўлиб юрган икки-уч “Росатом”чиларни ҳам шундоқ Тошкентдан баралла кўриниб турувчи “Ёвчиққан” радиация “полигони”га олиб чиқиб, у ердаги ҳар томонга шох уриб кетган (худди Бухоро ерости “бўшлиқ”ларининг кичик шохобчасига ўхшаш) қоронғи лаҳадсимон ўралар (*ҳозир, илғаригидай чаккалар оқиб, моғор босиб, ўпирилиб ётган даражада қўрқинчли эмас!*)ни тўлдириб ётган, собиқ “Союзминатом”дан бизларга бир умрлик балои азимдай “мерос” бўлиб қолган минг-минглаб газ баллонларига ўхшаш “ажал контейнер”лари устидан ҳатлатиб, остидан эмаклатиб, Суриядагидай “жанговар синов”дан ўтказишга тўғри келади.

Агар шунда ҳам улар миллионлаб фуқаролар ҳаётини назар-писанд қилмай, ўз сўзларида туриб оладиган бўлсалар, бошқача йўл тутишга, устларидан қатъий ҳукм чиқаришни – айна ҳозирги пайтда обрўйи ғоят сарбаланд бўлиб бораётган, Олий мажлис депутатларимиз диққат-эътиборида турган Рес-



публика табиатни муҳофаза қилиш Қўмитаси раҳбариятига топшириш зарур деб ўйлайман.

Албатта, бунга ушбу қўмитанинг ҳурматли раиси, менинг ўша-ўша яқин танишим, расмиёна қилиб айтганда Борий Алихонов бефарқ қарамаса керак.

Чунки, шунча йиллар давомида орттирган ҳаётини тажрибаларидан сўнг, амалий ишга киришиб, ўз салоҳиятини кўрсата олишига ишона оламан, табиат олами билан боғлиқ қарзлари ҳали кўп. Уни узмоқ учун астойдил тер тўкиб, фидойиларча ишлашига тўғри келади.

“Инсонлар ўзлари содир этган ишлари (гуноҳлари ва жаҳолатлари) сабабли қуруқликда ва денгизда ҳасод (моддий ва маънавий бузуқликлар, офат ва ҳалокатлар) юзага келади (келгусида ҳам). Бу эса, қилмишларидан бир қисмини (нг жазосини Оллоҳ шу дунёда) уларга торттирмоғи учундир. Шоядки, улар (бу сабаб билан ёмонликларидан) қайтсалар”.

Қуръони Карим,
Рум сураси, 41-оят.

Т Р И Б У Н А Л



МУАЛЛИФДАН

Аниқилмий маълумотларга қараганда, кураи заминда бундан 35 минг йил аввал пайдо бўлиб, яқин-яқингача обиҳаёт рамзи сифатида сувлари мавжланиб турган минтақамиз гавҳари аталмиш Орол денгизининг арзимас 35 йил нари-берисида йўқ қилинишига оид ҳамда яна бир маккорона “жиноий иш”га доир далил-исботли материаллар йиғишга бир неча йил вақт сарфладим.

Ҳатто, АҚШда анча муддат “ижодий сафар”да бўлган чоғимда минтақамиздаги аҳволни обдон ўрганган, номи дунёга таниқли Америка сейсмолог олимлари билан учрашиб, гурунглашдим.

Мақсадим – Орол фожиаси ва навбатдаги экологик хуружнинг таҳликали оқибатлари ҳақида бирон йирик асар ёзиш эди.

Бу мушкул вазифани амалга оширишда “Оллоҳдан мададлар тилаб” устоз адиб Тўлепберген Қаипбергеновдан рағбатлантирувчи мактуб ҳам олгандим.

Аммо мавзунинг кечиктириб бўлмас долзарблиги сабаб, бошқачароқ йўл тутиб, асл муддаони ўқувчиларга мухтасаргина услубда тезроқ етказмоқ зарурияти туғилди. Бу фикрни “Асрнинг кечирилмас фожиаси” учун “бююртма” берган Эркин ака Воҳидов ҳам қўлладилар.



Ниҳоят, “Трибунал”нинг илк қўлёзмасини ўқиган:

*“Миллат кўпдир Туркистонда,
Еру суви, нони бир.
Томир – битта, тана – битта
Демак, улар қони бир”*

каби машҳур сатрлар муаллифи – устозга ёзганим маъқул тушди. “Иложи борича, тезроқ эълон қилиш керак” дея, бир-икки газета номини айтиб, телефон ҳам қилдилар.

Бироқ, ўша даврнинг тақозоси эдими, “иложини топиб” бўлмади.

Чунки муаммо фақатгина Орол билан боғлиқ бўлмай, Ўрта Осиёдаги трансчегаравий дарёлар сувидан фойдаланиш борасида аниқ бир фикрга келинмай, ҳамон чалкашлигича қолаётганида эди.

Бунинг сабаблари ғоят жиддий эканлигини республикамизнинг икки таниқли олим-мутахассислари билан қилган суҳбат асносида англаб етдим.

– Биринчи энг катта хатолик – бизнинг табиий шарт-шароитимиздан яхши хабардор бўлмаган, шунингдек, экологик қонунқоидаларга менсимай қараладиган ўтган асрнинг 65-70-йиллари Москвадаги бир гуруҳ уддабуронлар томонидан ишлаб чиқилган шубҳали лойиҳаларни шошма-шошарлик билан амалга оширишдан бошланган. Яъни Аму-



дарёнинг азалий оқим йўлини ўзгартиб, унинг сувини янги барпо этилган сунъий ўзанга буриб юбордилар. Жуда катта сарф-харажатларнинг совирилишига сабаб бўлган бу режалар келажакда ўзини оқламаслигини биз – “маҳаллий” мутахассислар яхши билардик. Лекин гапларимизга ҳеч ким қулоқ солмади. Тасаввур қилинг: олтига йирик насос станциялари барпо этилиб, улар ёрдамида сувни бир неча юз метр баландликка кўтариб чиқаришнинг ўзига жуда катта электр энергияси сарфланишига сабаб бўларди. Унданам ёмони, бир неча миллиардлаб кубометр обиҳаёт керакли жойларга етиб боргунча саҳро қумликлари орасига сингиб йўқ бўлиб кетиши умуман ҳисобга олинмаган. Оролнинг қуришига сабаб бўлган фожиали оқибатлардан бири мана шунда деб, очиқ-ойдин айтавериш мумкин. Ҳозирга келиб, насос станциялари ишдан чиқиб, ётқизилган қувурлар чириб бормоқда. Уларни таъмирлашнинг ўзига ўн миллиард долларга яқин пул сарфлашга тўғри келади. Агар шу ишлар бажарилмаса, икки қўшни мамлакат: Ўзбекистон ва Туркманистоннинг каттагина ҳудудида қурғоқчилик рўй бериши аниқ, – деганди Халқаро экология, инсон ва табиат хавфсизлиги фанлари Академиясининг ҳақиқий аъзоси Арвармирзо Ҳусаинов.

Укишининг сўзларига техника фанлари доктори, Тошкент ирригация ва қишлоқхўжалигини механизациялаштириш муҳандислик инсти-



тути профессори Дилшод Бозоров шундай қўшимча қилганди.

– Одам шунга ҳайрон қоладики, негадир москвалик олим ва лойиҳачилар Амударё сувининг Ўзбекистон жанубидаги Сурхондарё, Қашқадарё ва Бухоро вилоятлари орқали ўтувчи, азалдан мавжуд бўлган ўзан йўлини бошқа томонга буриб юборишган. Атайин қилингандай, бу катта экологик “хатолик”ка беш қўшни республика ҳукуматлари Халқаро экспертларни жалб этиб, ҳамкорликда барҳам беришмаса, аянчли оқибатлар содир бўлиши аниқ. Чунончи, Тожикистоннинг Роғун ГЭСидан чиқувчи 2-2,5 миллиард кубометр ҳажмдаги ташлама сув нисбатан анча пастқамликда жойлашган Тахиатош, Туямўйин сув омборлари томон оқизилса, шиддатли тўлқинлар қирғоқ бўйлаб 1100 чақирим масофага чўзилган уч давлатнинг юз минглаб аҳоли яшайдиган уй-жойлар, чексиз дала-боғлари устига ёпирилиб, пайҳон қилиб ташлаши мумкин.

Мен, ўз касбларининг фидойиси бўлган гурундошларимнинг бу сўзларини тинглагач, содир этиб қўйилган “хато”ларни тузатишнинг бирон-бир йўли бормикан дея ҳаёлга берилиб, узоқ вақт юрдим. Тушкунликка ҳам тушдим...

Бироқ, халқимизнинг “Қаловини топсанг, қор ҳам ёнади” деган ҳикматли сўзи бекорга айтилмаган экан.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўзининг фидойиларча жонкуярлиги орқали буни ис-



ботлади. Тиним нималигини билмай, девор-дармиён, ён қўшни-жон қўшни мамлакатларга бир неча бор ташриф буюриб, у ердаги “касбдош”лари билан биродарона маслаҳат гурунглари қурди. Ўзаро қардошлик ришталарини янада мустаҳкамроқ қилиб боғлади.

У киши ҳозир дунёда глобаллашув жараёни авж олиб бораётган бир пайтда динимиз, тилимиз, томиримиз бирлиги, қувончу ташвишимиз муштараклигини кўп маротаба қайтариб, Худонинг назари тушган улкан минтақадаги беш давлат фуқаролари ягона кафтга жо бўлган “Беш оға-инилар” каби бир-биримизга қанчалик суянчиқ, кераклигимизни ҳаётнинг ўзи тақозо этаётганини айтди.

Ўртага ташланган бу оқилона хайрли фикр, шубҳасиз бир овоздан қўллаб-қувватланди.

Узоқ йиллар давомида илҳақлик билан кутилган хушхабар беш қардош давлат эл-улуси орасига яшин тезлигида тарқаб, “чегара” дарвозалари ланг очилди. Ўйин-кулги, тўй-томоша тантаналари бошланиб кетди.

Шу кунга келиб, қозоқ, қирғиз, ўзбеку тожик, туркман бир бўлиб, “Тани бошқа – дард билмас” деганларидек, бошқа-бировлар эмас, эртанги тақдиримиз учун қайғурадиган ўзимиздан бошқа ҳеч ким йўқлигини англаб етмоқдамиз. Яратган олдида ҳам, келажак авлод олдида ҳам Оллоҳ томонидан инъом этилган Оролимизнинг қон-қақшатилишига тобеъларча йўл қўйиб, содир этган гуноҳларимиз бор елкамизда.



Бундан керакли хулоса чиқармасликка ҳаққимиз йўқ.

Эртага яна, ўзимиз яшаб турган минтақа табиат оламида Оролга ўхшаш бирон кор-ҳол рўй бермаслигини ўйлаб, давлатларимиз раҳбарлари томонидан бу ҳудудда барпо этиладиган, айниқса, Роғун гидроузелига ўхшаш иншоотлар Халқаро экспертлар ҳамда экологик ташкилотлар назорати остида бўлишлиги, шунингдек, 45-50 йилларча олдин шошма-шошарлик билан узоқни ўйламай қабул қилинган қарорлар лойиҳасидан келиб чиқадиган трансчегаравий сув муаммоларига ҳам барҳам бериш ҳақидаги ўзаро келишувга оғишмай амал қилинаётгани қувончли ҳолдир.

Шунга қарамай, бир пайтлар устоз Эркин Воҳидовнинг назарларига тушиб, кичик бир армон бўлиб қолган ушбу китобнинг учинчи қисми ўрнида кирилтилаётган асар мавзу жиҳатидан долзарблиги билан ўз қимматини йўқотмаган деб биламан.

Бошқачароқ қилиб айтганда, асов табиатга зўравонлик билан дағдаға қилиб, уни живоллаш ҳаракатида юрганлар ҳам йўқ эмас орамизда. Бу ерда баён этилган воқеалар ана шундай кимсаларни бироз ҳушёр торттириб қўйса, ажаб эмас!

12 март, 2018 й.



Марказий Осиёда хавфсизлик ва барқарорлик муаммолари тўғрисида сўз юритар эканмиз, минтақамизнинг умумий сув захираларидан оқилона фойдаланиш каби муҳим масалани четлаб ўтолмаймиз.

Ўзбекистон – Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг превентив дипломатия бўйича минтақавий маркази томонидан ишлаб чиқилган Амударё ва Сирдарё ҳавзалари сув ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги конвенциялар лойиҳаларини қўллаб-қувватлайди.

Шавкат МИРЗИЁЕВ,

Ўзбекистон Президенти.

**Бирлашган Миллатлар Ташкилоти
Бош ассамблеясининг 72-сессиясида
сўзлаган нутқидан.**

**(Нью-Йорк шаҳри,
2017 йил, 19 сентябрь)**

ҲАЛОКАТ ОСТОНАСИ

Ҳозир дунё олимлари ўз меҳвари атрофида омонат айланиб турган ушбу мўъжазгина курраи заминимизда содир бўлаётган фавқуллодда ҳолатларнинг энг хатарлиси – иқлимнинг кутилмаган суръатлар билан ўзгариб бораётганида, деб бонг ураётганлари бежиз эмас. Чун-



ки сайёрамизнинг каттагина қисмини қоплаб ётган музликлар эримоқда, денгиз ва уммонлар тубидаги ер қобиғида таҳдидли силкинишлар рўй бермоқда. Одамлар сув соҳиллари бўйида барпо этилган катта шаҳарлар, ҳатто, кичикроқ мамлакатлар ҳудудига беҳосдан ёпирилиб, беадат талофатлар келтираётган “Цунами” деган балои азим хавфидан чўчиб, ҳаловатсиз кунларни бошдан кечирмоқдалар, ҳадик ва қўрқув исканжасида яшамоқдалар.

Ундан ҳам ёмони, азон қатламининг емирилиб бораётгани натижасида дарз кетаётган осмон бир кунмас бир кун чилпарчин бўлиб, “тўкилиб”, қиёмат юз бериши ҳам аён бўлиб қолди.

Бундан бир неча йил олдин Бразилия пойтахти Рио де-Жанейрода бўлиб ўтган Халқаро табиат муҳофазасига бағишланган Симпозиумда ишлаб чиқилиб, дунёнинг 189 давлат раҳбарлари диққатига ҳавола этилган “Огоҳлик Хати”да инсониятнинг ягона кўним маскани ҳисобланмиш Ер юзи узра рўй бериши муқаррар деб қаралаётган кенг кўламли табиий офатлар 100 ёки 10 йил нари-берисида эмас, балки кутилмаган вақтнинг исталган дақиқасида бош кўтариши, айниқса, зилзила ўчоқлари фаоллашиб, бартараф этиб бўлмас йирик сув тошқинлари, глобал вайроналикларга сабаб бўлиши алоҳида таъкидланган эди.

Буогоҳлантиришларкўп ўтмай ўз тасдиғини топди: Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош



штаби расмийлари томонидан ахборот вакилларига берилган интервьюга кўра, кейинги йиллар давомида рўй берган зилзила, тўфон, сув тошқинлари ва қурғоқчилик каби табиий офатлардан 56 мамлакат кўрган иқтисодий, маънавий зиён-заҳматларнинг умумий ҳажми 2,5 триллион долларни ташкил этиб, биргина 2017 йилда кўрилган зарар ўтган йилгидан 63 фоизга, яъни 188 миллиарддан 306 миллиард долларга ошиб кетган. Бундан айниқса, Япония 20 000 нафар ўз фуқаросидан айрилиб, 504 350 миллиард доллар зарар кўрган. Филиппинда ҳам минглаб одамлар қурбон бўлиб, 65 500 тураржой биноси вайронага айланган. АҚШ йил сайин авжга чиқиб, ҳалокатли тус олиб бораётган “Торнадо” қуюнларидан тинимсиз азият чекмоқда. Ҳатто, яқинда шу мамлакатнинг марказий қисмида рўй берган қуюн гирдобининг вайрон қилувчи кучи Хиросимага ташланган 600 тадан зиёд атом бомбаси қувватига тенг бўлганлиги расмий суратда эълон қилинди.

Мутахассислар яна шуни аниқлаганларки, уч миллион ёшли кўҳна Сайёрамизни ўз кучоғига олиб, ундаги бор тириклик учун ҳаёт-мамот манбаи бўлиб келган беғубор ҳавода бундан бир асрина аввал ҳеч қандай зарарли “ифлосланиш” кузатилмаган. Ҳозирга келиб эса, ҳавонинг CO_2 (карбонат ангидрид) гази билан “булғаниш” даражаси “400 бирлик миқдори”га етиш арафасида турибди. Бу яқин



орада барчамизнинг олдимизда “ер юзида тирик мавжудот яшаб қоладими – йўқми?” деган дахшатли савол кўндаланг бўлишига олиб келади, демоқдалар шу соҳанинг йирик мутасаддилари.

Юқорида келтирилган мисолларнинг бари инсоният томонидан табиатга ўтказилаётган аёвсиз зуғумнинг оқибати эканлиги ҳозир ҳар бир фуқарога ойдайд равшан бўлиб қолди.

Қадим замонларданоқ авлод-аждодларимиз мавжуд борлиққа шикаст етказмаслик, унинг неъматларидан эҳтиёткорлик билан, асраб-авайлаб фойдаланиш йўриқларини барча қавмларга уқтириб келганлар. Бунга “Авесто” саҳифаларидаги кўплаб битиклар гувоҳлик беради.

Бироқ, XIX аср охирлари, XX аср бошларидан тараққиётнинг чексиз имкониятларидан боши гангиб қолган инсониятнинг бирдан феъли айнади. Табиатнинг ҳукмдорига айланди. Ўй-хаёли уни истаганча пайҳон этиб, нафсини қондириш бўлиб қолди. Асраб-авайлаш, меъёр тушунчалари ўрнини беписандлик, келажакни ўйламаслик, очкўзлик ҳирси эгаллади. Мана, ниҳоят, арзимас вақт ўтиб, бу капалак умридай “ҳузур-ҳаловат”нинг адоғи – жарлик эканлиги маълум бўлиб турибди.

Зеро, бир пайтлар салмоқли ҳинд журнали “Дҳармьюг” (“Ер юзи”)да эълон қилинган дунёдаги экологик аҳволга доир мақолада “Илоҳий қиёматни кутиб яшаш даври ўтди, инсони-



ят аллақачон ўзи яратиб қўйган охирзамон остонасида турибди” деган жумлалар бежизга ёзилмаганлиги назаримизда ҳозир исботини топмоқда.

Ҳа, биз узоқ йиллар давомида ўзимиз тепасига чиқиб олган ям-яшил азим дарахтга болта ураверибмиз-у, ўзимиз ўтирган баҳайбат шохни емираётганимиз хаёлимизга келмабди.

Битта “қарс” этган нидо сабабли мангу жаҳаннам қаърига қулаб тушишимиз муқаррар бўлиб турган ҳозирги пайтда ҳам асло кечиктириб бўлмас умуминсоний даъватларга қулоқ тутиш ўрнига аравани ҳар қаёққа тортиб, худди аввалгидек, эчкининг думидан бурагандай табиатга ўз зуғумини ўтказмоқчи бўлаётганлар борлиги – ўта ачинарли ҳол, албатта.



ЖАФОКАШ ЗАМИН ВА ФИДОЙИ ИНСОН

Кўпдан-кўп босқинлару талон-тарожларни кўравериб, сочлари қордай оқарган, юртпарвар, фидойи ўғлонларининг беадад тўкилган қонидан, устоз Ғафур Ғулом ёзганидек, дор остида турган ўз фарзанди – жигарбандига қараб «Шу босқинчи душманлар юзига тик қараб жонингни мардона фидо эт, болам» дея фотиҳа берган Тўмариссифат Қурбонжон Додхоҳдек Онаизорларнинг дардли фиғонидан бағри тилка-пора бўлган Она макон – Минтақамиз устига яна бир хатарли шарпа соя ташлай бошлади.

Навбатдаги бу балои азимнинг аломати нима эканлиги ҳақида сўз очишдан аввал ўтмишга бир назар ташлашга тўғри келади: “Тилсиз ажал” номини олиб, кўп омонсиз талофатларга сабаб бўлган кучли зилзилалар хуружи шу минтақани Ватан деб билган авлодаждодларимиз бошига мислсиз кўргиликлар ёғдириб келгани тарихнинг қора саҳифаларига муҳрланган воқеалар тафсилотидан маълум.

Узоққа бормайлик, биргина ўтган аср охирилари – 1992 йили рўй берган, қурбонлар сони, ҳалокат кўлами (*худди етмишинчи йиллардаги “Пулисангин фожиаси”дай*) ҳамон сирли-



гича қолаётган Саримар зилзиласи келтирган вайроналиклар мисли кўрилмаган даражада мудҳиш бўлган. Ўз касби тақозоси юзасидан “воқеа жойи”га бориб, аҳволни “ўрганиш” гуруҳида бўлган, чет элларда ҳам номи таниқли сеймолог ўзбек олими Зуфар Боқиевнинг айтиб берган гапларига қараганда, “бу “манзара” ҳар қандай қаҳри қаттиқ одамнинг ҳам юраги дош беролмайдиган, ақлдан оздирувчи даражада дахшатли” бўлган.

Яна, олимнинг айтишича, минтақада рўй бериб турадиган кучли зилзилалар оқибатида экологик мувозанат анча издан чиқиб бўлган. Шунинг учун у ерларни “тинч” қўйиш керак. Инсоннинг билиб-билмай ҳар қандоқ ноўрин аралашуви янада ҳалокатли оқибатлар келтириб чиқариши мумкин.

Шўро ҳукумати пайдо бўлибдики, юритадиган сиёсатининг асосий йўналиши нимагадир “қарши кураш” ёки нимадир “учун кураш”дан иборат бўлган. Вақти-вақти билан “зафарли режалар” тузилиб, бутун диққат-эътибор, бор имконият шунга сафарбар этилган.

Хусусан, олтмишинчи йиллардан бошлаб, мамлакатни электр қуввати билан тўқис таъминлаш учун энг йирик гидроиншоотлар қуриш, чўл ва қўриқ ерларга сув чиқариб, тез суръатлар билан экин майдонларини кенгайтириш “учун кураш” долзарб сиёсий масала қилиб, ўртага ташланди.

Шу билан бирга кичик ҳажмдаги саноат кор-



хоналари, ГЭС шохобчалари, ҳатто, камсонли аҳоли яшаб турган манзилгоҳлар ҳам “норентабел” – келажаги йўқ деб эълон қилинди. Одатдагидай, “жонажон партиянинг янгича босқичдаги йўл-йўриқларини шараф билан бажариш” кампанияси Чапаевча шиддат ва абжирлик тусини олди. Йирик қурилишлар деган сўз ўрнини норасмийроқ “гигантомания” лаҳжаси эгаллади.

Бу талатўпнинг энг оғир зарбаси биринчи бўлиб бизнинг минтақага келиб урилди. Минглаб ўзини “оқламайдиган” қишлоқ-овулар аҳолиси қақроқдашту биёбонларга кўчирилиб, “чўлқуварлик” шарафли касб-кор деб эълон қилинди.

Бунинг тагида бир пайтлар Ленин томонидан чиқарилган Россия тўқимачилик саноатини арзон-гаров (*унгача Америка томонлардан келтириларди*) пахта хомашёси билан таъминлаш мақсадида Мирзачўлни ўзлаштириш ҳақидаги “Декрет” ётарди.

Қўриқ ерларда барпо этилаётган гигант “пахтакор” хўжаликларга эса сув керак эди. Дарёлар тўсилиб, “тескари” оқизилди. Бунинг ҳалокатли акс-садоси ҳақида узоқдаги қовоқбош “лойиҳачилар” ўйлаб ҳам ўтирмади. Чунки уларни фақат “бугуннинг талаби” қизиқтирар, “эрта билан” ишлари йўқ эди, ҳисоб.

Оқибатда инсоният тарихида мисли кўрилмаган энг катта жиноят “XX аср – Орол фожиаси” содир этилди.



Шу ерда, ёвузларча ташналикка маҳкум этилган жафокаш Орол билан боғлиқ, кўз олдига келтирганим сари вужудимни ўртаб юборадиган бир воқеани эслаб ўтишга тўғри келади: қуюн аралаш чанг-тўзон қумлик барханларини осмон қадар тўзитиб, Оролни кун сайин ўз домига тортиб бораётгани ҳақидаги хунук хабарларни эшитиб, телеэкранлар орқали кўриб, ғам-андухга чидолмай, ҳар қаёққа зир югуриб юрган кунларнинг бирида таниқли қорақалпоқ ёзувчиси, яқин дўстим Ўрозбой Абдурахмонов телефон қилиб, Бокудан Орол атрофи минтақаларида кенг кўламли илмий тадқиқот ишлари олиб борган, номи Иттифоқ миқёсида машҳур олим, академик Зиё Бунёдов Тошкентга келаётганлиги ҳақида мени хабардор этди.

Тўғри гап, мен бу “янгилик”ни эшитиб, бироз ҳаяжонландим ҳам. Чунки ўзи озарбайжонлик бўлса-да, Ўрта Осиё, хусусан, Ўзбекистонимизнинг қадимий тарихига оид ҳукм суриб келган кўплаб ноҳолисона талқинлар устидан “чизиқ” тортиб, кўпйиллик изланишлари, холисона илмий тадқиқотлари асосида ҳаққоний ҳақиқатни бор бўй-басти билан рўёбга чиқарган бу инсон ҳақида таниқли мунаққид олим, Орол жонкуярларидан бири Пирмат Шермухамедовдан кўп таҳсинли гаплар эшитгандим.

Ҳатто, бир куни Пирмат ака хонадонида гурунглашиб ўтирганимизда китоб жавони-



дан Бокуда нашр этилган икки жилдли “Марказий Осиё ва Ўзбекистонга оид тадқиқотлар” ҳамда 1097 йилдан 1237 йилгача бўлган “Хоразмшоҳлар тарихи” номли салмоқдор китобларни олиб, шундай деганди;

– Булар Зиё оғанинг бизнинг тарихимиз ҳақида ёзганларининг бир қисми. Бу ерда олим қадим Шарқ муаррихлари томонидан ёзиб қолдирилган кўплаб қўлёзмаларни чуқур ўрганиб, таҳлил қилиб, бирламчи манбаълар асосида Минтақамизнинг “қоронғилик”ка бурканиб ётган саҳифаларига шунчалик ёруғлик нурларини сочиб тасвирлайдики, ўқиб, ҳайратга тушасиз. Миллий қаҳрамонимиз Жаллолиддин Мангубердининг жангу жадаллар билан ўтган ҳаёти, жанггоҳларда кўрсатган баҳодирона жасоратлари ҳамда инсоний фазилатлари ҳақидаги материаллар бир нечта китобга мавзу бўлгудек. Бу китоблар саҳифаларида Орол тарихи ва унинг теварагидаги табиат олами ҳақида ҳам маълумотлар анчагина. У кишининг яна бир фазилати ҳақида гапирадиган бўлсам, Зиё Бунёдов Совет олимлари ичида биринчилар қатори Урушдан кейин авж ола бошлаган Мирзачўлни кенг кўламда ўзлаштиришда “Ленинча ғоя”га мардона қаршилиқ билдириб, табиат олами ҳимояси экологик кураш учун тамал тошини қўйган кишилардан биридир. У – юқори минбарлардан туриб бу масалани очикдан-очик кўндаланг қўйган. Таниқли олим, Ватан Уруши



Қаҳрамонидай шарафли номга эга бўлган бу одам томонидан айтилган: “Кимки Ўрта Осиё минтақасидаги тинчгина мудраб ётган бепонён Мирзачўл саҳроси бағрига омоч солиб, уни безовта қиларкан, катта жиноятга қўл урган бўлади. Иккинчи Нюрнберг суди олдида жавоб беришига тўри келади” деган сўзлар оғиздан-оғизга ўтиб, кенг тарқалиб кетади. Ўша пайтлар бундай ўта “қалтис” гапларни айтишнинг ўзи катта жасорат бўлган...

Хуллас, Пирмат ака орқали мен ғойибона яхши “танийдиган” ҳурматли меҳмонни аэропортга чиқиб, у киши билан икковимиз кутиб олдик.

Зиё Бунёдовнинг юз кўринишлари, тийрак нигоҳи, ҳатто, патила-патила қалин сочларию овозининг салобатли жарангдорлиги худди ўзимизнинг устоз шоир Мақсуд Шайхзодага ўхшаб кетар, аммо қомати биров забардастроқ, олтмиш беш ёшлардаги киши экан.

Меҳмоннинг ҳурматини жойига қўйиб, икки кун давомида Тошкентни томоша қилдирдик, Бўстонлиқни кўрсатдик, шаҳарга яқин Тошкент районидаги бир ойча аввал Горбачёв келиб кетган машҳур теплица хўжалигида бўлдик.

Зиё оға озарбайжончанинг лутфли оҳангида ўзбекчалаб шундай равон гапирардики, бу томондан ҳам худди Шайхзода домлага ўхшаб кетарди.

Турли тоифадаги кишиларни кутавериб, ўрганиб кетган, айниқса, хўжаликка маърифий



тадбирлар муносабати билан таклиф этиладиган таниқли шоир-ёзувчиларнинг гурунгига анча ишқивозлиги бор раис Сиддиқжон акани ҳурматли меҳмондаги “ўхшашлик” бефарқ қолдирмади.

– Сиз худди бизнинг шоиримиз Мақсуд Шайхзоданинг ўзларига ўхшар экансиз. Сўзлаш оҳангларингиз ҳам!

Меҳмон ҳозиржавоблик қилди:

– Жуда тўғри гапирдингиз. Аслида биз Ҳасан-Ҳусанлардаймиз! Олтмишинчи йиллар ўрталарида Тошкентда ер қимирлаган пайтда у кишининг ўзи шундай деган эди. Энди мен сизга кўнглимдан ўтиб турган бир саволни берсам. Менинг бир нахичеванлик фронтдош оғайним бор. У ҳам колхоз раиси. Айнан, ўхшашлигингиз бор. Мабодо озарбайжон эмасмисиз? Қаердан бўласиз?

– Ўзбекман. Асли туғилган жойимиз Наманган, – деди-да, Сиддиқжон ака қўшиб қўйди, – мени ҳиндларга, яна кимларгадир ҳам ўхшатишади.

Зиё оға қизиқсиниб, аниқлик киритмоқчи бўлди:

– Шоир билан танишлигингиз бўлса, у киши бу ерда бўлганми, Намангандами?

– Мана шу сиз ўтирган жойда! Наманганда болагимиз ўтган, холос.

Мен гапга қўшимча қилдим:

– Устоз Шайхзода “Машрабхонлик” муносабати билан Наманганга борганларида бизнинг боғ-ҳовлига ҳам ташриф буюрганлар.



– Ундай бўлса, – дея Сиддиқжон ака мен томон ўгирилиб қаради, – меҳмонга Наманганни ҳам зиёрат қилдиришлар. Бобур туғилган, Машрабнинг киндик қони тўкилган жой.

Шу гап баҳона бўлди-ю, эртасига саҳармардонлаб икки кунлик сафар билан водий томон йўлга тушдик.

Ёзувчи-шоир қавмиданми, чет эллик бўладими, ташриф буюриб қоладиган таниш-билишларга бирдай иззат-икром кўрсатиб, кутиб олиш ҳадисини жойига қўядиган укаларим ҳурматли меҳмоннинг қўлига офтобада сув қуйдилар, нарироқда арқонга боғлиқ турган қўчқор – жонлиқни унинг изнига кўра “ҳалол”лаб сўйдилар.

Меҳмондорчилик навбати билан тун алламаҳал бўлгунча давом этди.

Ниҳоят, Зиё оға чарчаб-ҳориб ётишдан олдин овқатдан бўкиб қолай дегани ҳақида шикоят қилди. Ва унга тайёрланган жой ёстиғининг шундоқ ёнбошида турган оппоқ сочиққа ўраб қўйилган иккита ширмой нон билан “пахта гулли” зарҳал чойнак-пиёлага кўзи тушгач, менга ҳайратомуз қараш қилди:

– Афандим, бу ерда бир кун давомида неча марта дастурхон ёзиб, неча марта овқатланилади?

Мен:

– Бир марта! – дедим-да, сўнг қўшиб қўйдим, – Мабодо кечаси меҳмоннинг қорни очиб қолмасин деб, ўша дастурхоннинг бир учини унинг бошига келтириб қўйишади.



– Бунақаси ҳеч қаерда йўқ!, – деди-да, Зиё оға аста кулиб қўйди.

Эртасига Тошкентга қайтиб, кўтаринки кайфиятда Нукусга учдик.

Аммо у ерга бориб тушгач, Зиё оғанинг қувончи узоққа чўзилмади. Бир пайтлар ажойиб манзаралари ҳамда Боку атрофидаги уммон сувлари каби чайқалиб турадиган тўлқинлари билан мафтун этган Оролнинг эндиги аҳволини кўриб, Зиё оғанинг қай аҳволга тушганини таърифлашга ожизман.

– Эй, Худойим-ей, – дея бирдан ўкиргандай бақириб юборди у, – ифлос чўчқалар ўз мақсадига етибди-да. Мен бу режаларинг билан бутун минтақани харобага айлантириб, йўқ қиласанлар, дегандим. Бу қандай кўргилик! Ҳамма-ҳаммасини қилган жинойтлари учун трибуналга тортиб, мана шу ернинг ўзида дорга осиш керак! Бу ҳали кўп мисли кўрилмаган ёмон оқибатлар келтириб чиқарувчи халқаро миқёсда содир этилган жинойт!...

Алпомишкелбат, фронт жанггоҳларида бир неча йил қон кечган одамнинг – ярми қумликка ботиб, худди ёниб кул бўлган уйдаи ҳувиллаб ётган кеманинг занглай бошлаган ёнбошига бошини қўйиб, ўкириб йиғлай бошлаганидан нима қилишни билмай, эсанкираб қолганмиз... Ниҳоят, Ўрозбой, Пирмат ака учовлашиб, меҳмонни аранг суяб, машинага ўтқазганимиз худди кечагидай кўз олдимда.

Оролдаги аҳвол, албатта, ўз юртига



қайтгач, машхур Қахрамон олимни бефарқ қолдирмаганлигини у билан телефон мулоқотлари, ёзишмалар орқали эшитиб, ўқиб, билиб турардик. Чет эл радиостанцияларига интервьюлар бериб, Орол мисолида одамларни ҳушёрликка чорлаётгани, шунингдек, айбдорларни аниқлаб, жазо чоралари кўришни талаб қилётгани ҳақида гапирарди.

Кейин бирдан алоқаларимиз узилиб қолди.

Бироз вақт ўтгач, Бокудан Зиё Бунёдовни қандайдир безори жиноятчилар ўлдириб кетгани ҳақида хунук хабар эшитдик.



ТАЖОВУЗ

Айни ўша, “оқ олтин” жазаваси авжга чиқиб, Оролни унинг қурбонига айлантириб ҳам тинчиманган Москвадаги “Олиймақом” маҳкама йўриқчиларини яна бир сув билан боғлиқ, “давлат аҳамиятига молик, долзарб масала” қизиқтириб қолди.

Бу Тожикистон, Қирғизистоннинг баланд тоғлари оралаб оқиб ўтувчи, бир неча юз километрга чўзилган серсув, саркаш дарёларни бўғиб, йирик гидроиншоотлар қуриш орқали энг арзон электр энергияси олиш ғояси бўлиб, “МинЭНЕРГО”дагиларнинг икки республикадан қадамлари узилмай қолганди.

Ниҳоят, асосан “юқори”нинг буйруғи бўлган режалар тезгина давлат тасдиғидан ўтди.

Зудлик билан Россия фанлар академияси О. Шмид номли Ер физикаси институтининг етакчи олимларидан иборат илмий гуруҳ тuzилиб, Вахш Водийси ҳамда Чотқол-Талас тоғ тизмалари ҳудудига юборилди.

Аслида, бу ҳудудлар доим институтнинг назорати остида турувчи, табиат олами ўта инжиқ, кучли зилзилалар макони бўлган Ўрта Осиёдаги энг “хатарли район” ҳисобланарди.

Шу гуруҳга бириктирилган кишиларнинг кўпчилиги бир неча йил олдин Вахшнинг қуйи



қисмидан (*кўп ўтмай ҳалокатга учраган*) Пулисангин ГЭСини қуриш учун белгиланган майдоннинг сейсмик ҳолатини қайта ўрганиб, Министрлик мутасаддиларига “Бундай йирик иншоотни барпо этиш учун мутлоқ номақбул жой” дея, экспертиза хулосасини чиқариб беришган, аммо ҳеч ким қулоқ солмаганди...

Икки гуруҳга бўлиниб, навбатдаги текширув ишларини олиб борган комиссия аъзолари яқдиллик билан Минтақанинг бири-бирига туташ катта майдонни эгаллаган тоғли сарҳадларида тектоник силкинишлар аввалгига нисбатан анча фаоллашиб қолганини аниқладилар. Ва ҳар томонлама ўрганилган тадқиқотлар асосида қурилиш буюртмачиларига олдингисидан ҳам хатарлироқ мазмундаги “Баённома” тайёрлаб, тақдим этдилар.

Мазкур “Баённома”да икки қўшни республика: Тожикистон билан Қирғизистоннинг умумий майдонини эгаллаган тоғли ҳудудларнинг қарийб 70-80 фоизи 7-8 балли мунтазам рўй бериб турадиган зилзилалар “ўчоғи” бўлиб қолаётгани, бир неча йиллар олдинги Кан-Сарез (1911), Файзобод (1930), Кафдон (1943), Хайт (1949) номи билан аталувчи, ҳар бирининг Рихтер шкаласи бўйича 8-9, ҳатто, ундан юқори балларни ташкил этган, минглаб аҳолининг ўлимига сабаб бўлган ер силкинишлари ҳам худди манна шу минтақада рўй берганлиги сабаб, танланган бу жойларда гигант гидроиншоотлар қуриш нафақат мазкур республи-



калар, балки уларга қўшни қатор давлатларда ҳам ўнглаб бўлмас вайроналиклар, шунингдек, мисли кўрилмаган жисмоний-иқтисодий йўқотишларга сабаб бўлиши алоҳида таъкидлаб ёзилганди.

Бироқ, одатдагидай, ўша пайтлар келажак, атроф-муҳит ҳақида ўйлаш тушунчалари ибтидоийликдан ҳам паст даражали, буйруқни сўзсиз бажарувчи “партиянинг содиқ солдатлари”дан иборат зўраки амалдорларнинг “даври” эди. “Гигантомания”нинг дарди бедаво касалига йўлиққан шунга ўхшаганлар юқори минбарлар чангини чиқариб айтадиган “ватан манфаати йўлида тоғларни емириш, дарёларни тескари оқизиш” шиорининг авжи ҳам баланд эди. “Табиатдан инъом кутиб ўтирмай” сўйил ўйнатиб, уни бўйинсундириш шарафланарди.

“Буюртма”ни бажарган лойиҳачилар дунёда бирмунча мавқега эга бўлган институт жамоасининг навбатдаги огоҳлантиришларига белисандлик билан қараб, яна бир бор қўл силташди. Албатта, шунга мажбур эдилар. Қолаверса, улкан “зафарли” мақсадлар олдидан табиатнинг арзимас “инжиқлиги” нима бўпти!

Яна, шундай залворли қурилишлар баҳонаси билан турли маҳкамаларда катта манфаатлардан умидвор, орден ва сийловларга ўч кимсаларни истаганча топиш мумкин эди.



Бундан ташқари қаҳратон қиш қарийб 8-9 ой давом этадиган, ерининг усти ва ости абадий музликлардан иборат мамлакатнинг шимолий минтақаларида барпо этишга мўлжалланаётган Саяно-Шушенск, Зейск каби ГЭСларга нисбатан Норак, Роғун, Тўхтағул, Қамбарота 1-2 гигант гидроиншоотлари бир неча баробар “камхарж”лиги билан мутасаддиларни қизиқтирмасдан қолмасди.



ЎЛГАН ИЛОННИНГ БОШИ

Горбачёв даврининг ошкоралик шабадалари кўпчиликнинг миясига зирҳлаб қўйилган занжир ҳалқаларни парчалаб, эркин фикрлашга кенг имкон яратди. Айниқса, одамлар ўзларини ўраб турган атроф-муҳит оламига ҳаддан зиёд зуғум ўтказиб улгурганлари ва, ниҳоят, унинг хунук акс-садолари ёмон оқибатлар билан ўзларига қайтаётганини англаб қолдилар.

Давримизнинг буюк сиймоларидан бири, адиб Чингиз Айтматов Семипалатинск, Оролда юз бераётган фожиалар мисолида ёзганидек “Ниҳоят, ақлимиз ойдинлашди, кўзларимиз очилди ва ортимизга назар ташлаб, чексиз хароба-ю бўшлиқларни кўрдик... Мана шулар ҳақида ўйлашнинг ўзи, бир даҳшат!”

Ҳа, бу “даҳшат”лар барчани ҳушёр торттириб юборди. Бутун шўролар ҳудудида бўлгани каби, бизнинг Минтақамизда ҳам ёзувчи-ижодкорлар, ўз касбининг фидойи билимдонлари бўлган олимлар бошчилигида табиат олами ва атроф-муҳит ҳимоячилари бирдамлик билан майдонга чиқдилар.

Ана ўшаларнинг саъю ҳаракатлари билан бор мавжудотга, кишиларнинг сиҳат-саломатлиги, ҳаётига хавф солувчи жуда



кўп номақбул, кенг кўламли “гигант” режалар йўлига ғов солинди. Жумладан, Роғун, Қамбарота 1-2 ГЭСлар тарҳи ҳам қурилиши мўлжалланган жойлардаги экологик ҳамда сейсмик ҳолатларга мутлоқ риоя қилинмаган ҳолда, шошма-шошарлик ва буйруқбозлик билан тайёрланганлиги ҳақидаги сир очилиб, ҳамма ёққа шов-шув бўлиб кетди.

Шармандаси чиққан ўша шубҳали лойиҳалар сейфларнинг бир четига ташлаб қўйилди. Уларнинг атрофида елиб-югуриб, ҳайбаракаллачилик қилиб юрган “маҳаллий” ва “марказ”даги кимсаларнинг овози ўчгандай бўлди.

Бироқ орадан кўп вақт ўтмай, аллакимлар ўлган илоннинг бошини кўзғай бошлади. Айниқса, буни узоқдан туриб ков-ковлаш анча ташвишлар билан келган ХХI асрнинг бошларида авжга чиқди. Бир пайтнинг ўзида Тожикистон ва Қирғизистонда қурилиши тўхтатиб қўйилган ГЭСлар иншоотининг тарафдорлари очикдан-очик ҳаракат бошладилар. Расмий баёнотлар пайдо бўлди.

Ажабланарлисишундаки, бу лойиҳаларнинг ҳар бирига кетадиган сарф-харажат “дорилонмон” шўро давридаёқ бир неча миллиардлаб АҚШ доллари миқдорида деб белгиланган, бундай катта маблағ унча-мунча давлат хазинаси учун ҳазилакам пул эмасди.

Шу гидроиншоотлар қурилишини бошлаб, охирига етказишга эса, яқинда мустақилликни



қўлга киритган қўшни ёш давлатларнинг на иқтисодий, на молиявий имкониятлари мавжуд эди.

Шунга қарамай, Вахш дарёсининг Норақ ГЭСидан эллик чақирим юқори қисмида “дунёда энг баланд ва йирик” (ўта хатарли ҳам) Роғун гидроузели қурилиши бошлаб юборилди.

Шу аснода, чодирхаёллик билан ўйланганидек, осмондан беминнат чалпак ёғилмади.

Қарийб қирқ йил нари-берисида “эскиб”, аллақачон путурини йўқотган бу лойиҳага – дарров алмисоқдан қолган матоҳини “бозорга солиш”дан ҳали воз кечмаган москвалик “беғараз ҳомий”лар топила қолди.

Ўзбекистон билан чегаранинг шундоқ ёнгинаси – баланд тоғлар этагида ҳам баҳайбат гидроиншоот қурилиши бошланиб кетди.

Модомики, “мол”ингни “чайқов”га қўйдингми, оз-моз пулнинг баҳридан ўтиб, жарчи-маддоҳларни ёллашга тўғри келади. Токи, унинг айрим “қусурли” томонларига шовқин-суронга маҳлиё бўлган авомнинг назари тушмасин! Ҳозирги пайтдаги ривожланишнинг “янгича тартиби” фақат пул ишлашгина эмас, балки сиёсий “ўйинлар”ни ҳам қўлдан бой бермасликни тақозо этади.

“Аср мўъжизаси” дея овоза қилина бошлаган Роғун ва Қамбарота ГЭСлари лойиҳасининг “ниҳоятда мустаҳкам”, “атроф-муҳитга ҳеч қандай зарари йўқ”лиги; улардан олинандиган



“энг арзон электр энергияси мислсиз фаровонлик манбаи бўлиб, халқ турмуш даражасининг бир неча баробар яхшиланиб кетишига хизмат қилиши”, ортиқчасини қўшни давлатга сотиб, мўмай даромад олиниши ҳақидаги мақтовларга тўн кийдирувчи, эшак бозоридаги даллоллардан ҳам ўтиб тушадиган ёлланма ваъзхонлар шундай кўпайиб кетдики, асти кўяверинг.

Аслида бу “расмий” алдовлар калтабинларча мантиқсизликдан бошқа нарса эмаслигини йирик мутахассислар аллақачон исботлаб қўйишганидан кўпчиликнинг хабари йўқ, “ўрага сичқон тушди – гулдур-гуп” қабилида сир сақланарди.

Бу “сир”нинг бир кунмас – бир кун миси чиқиши мумкинлигини ўйлашмас, унинг даракчиси бўлиб кетма-кет рўй бериб турган нохушликлар ҳам ҳар икки иншоот қурилиши мутасаддиларини ҳушёр торттирмас эди.

Оддий бир мисол: худди мана шу Роғун, Қамбарота ГЭС лойиҳалари билан бир пайтда яратилиб, “ҳаётга татбиқ этилган”, “мамлакатда энг йирик, дунёда энг мустақкам” деб, наъра тортиб келинган Саяно-Шушенск гидроузелининг бетон дамбаси муз парчаларидан иборат сув тўфонининг бир ҳамласига дош беролмай, ёрилиб кетгани, юзлаб одамлар ҳаётига зомин бўлиб, беадад вайроналиклар келтиргани ҳамма ёққа овоза бўлиб кетганди-ку!

Кейинги пайтларда Зейск гидроузели ҳам



тоб ташлаб, кўп сув тошқинларига сабаб бўлаётганлиги ҳақида Россия матбуоти бонг уриб ёзиб турарди...

Ёки Шоҳимардондай жаннатмакон гўша устидаги икки тоғ орасида беозоргина мил-миллаб турган, катта сув тўғонларининг мингдан бир улушидан ҳам кичикроқ Кўлиқуббон даҳана тўсиғини бузиб, бехосдан пастга қараб ёпирилишию саноқли дақиқалар ичида Ўзбекистон-Қирғизистон ҳудудидаги йўлида учраган барча хонадонлар, боғ-роғ, экин майдонлари, яна сон-саноксиз овулларни яксон этиб, ғафлатда қолган минглаб тирик жонни ўз гирдобига чирмаб ютиши россиянинг манман деган Глобага ўхшаш башоратчи-мунажжимлардан биронтасининг етти ухлаб тушига кирмаганди-ку, ахир!?

Ҳали хотирамизни тарк этиб улгурмаган, ҳамон юракларни ўртаб келаётган, икки қардош халқ бошига тушган “кичкинагина” арзимас “Шоҳимардон фожеаси”нинг ўзи дўппи билан қалпоқни ечиб қўйиб, ўйлаб кўришга туртки бўладиган аччиқ ҳақиқат сабоғи эмасми, биродарлар?!



“ПУЛИСАНГИН ФОЖИАСИ”

Камина Тожикистондаги ГЭС қурилиши маддохларидан бири билан Би-Би-Си тўлқинларида бехосдан “тўқнаш” келиб қолгандим. “Бехосдан” деяётганимнинг сабаби, шу радиостанциядагиларнинг ғалати одатлари бор: томдан тараша тушгандай, қўққисдан қўнғироқ қилиб, эфирдасиз, фалончи жаноб билан мулоқотга киришасиз деб қолишади. Машина ҳайдаб кетяпсизми, ухлаб ётибсизми, улар учун фарқи йўқ. Мана шундай “жонли эфир” қизиқарли эмиш...

“Тайёр эмасман” деб юборсангиз ҳам балога қоласиз. Товушингиз дунёга янграб, шарманда бўлишингиз ҳеч гап эмас. Шунинг учун мавзунини сўрайсиз-у, кўринмас “рақиб” билан мулоқот-баҳсга киришаверасиз.

Дарвоқе, гурундошим – қатор илмий унвонларга эга душанбелик олим экан. Зиёлиларга хос одоб билан салом-алик қилдик, ҳолаҳвол сўрашдик. Бизни ўртада турган ҳакамбошловчи бир-биримиз билан янада “яқинроқ” қилиб, таништирди.

Шундан кейин “тортишувимиз” бошланиб, ажратилган вақт яримламаёқ “рақибим” “кураш майдони”дан ўзини четга олиб, чап бера бошлади. Мавзуга алоқадор бирон жўяли фикр айт-



мас, ўртакаш бошловчининг огоҳлантиришига ҳам қарамай, гапни чалғитарди.

Ҳатто:

– Ҳозир ўша Роғун ГЭСи қурилаётган ҳудудда Пулисангин фожиаси рўй берганидан хабардормисиз? – дея берган саволим ҳам жавобсиз қолди.

Бу – профессор мақомидаги жаноб бир пайтлар “Бутуниттифоқ зарбдор қурилиши” деб эълон қилинган мазкур ГЭСнинг ҳалокатли тафсилотларидан мутлоқ беҳабарми ёки ўзини билмасликка солдими, гапнинг танобини бирдан бошқа томонга тортиб, биз “Ўзбекистонликлар”дан ўпкалагандай, Турсунзода шаҳрида қурилган алюмин заводининг “атроф-муҳитга мутлоқ безарарлиги”, ҳатто, корхона теварагидаги боғларда етиштирилаётган сархил мевалар Душанбе бозорларининг кўрки бўлаётгани ҳақида сўзлай кетди.

Хуллас, ўшанда “баҳс-мунозара” “мен не дейман-у, қўбизим не дейди” қабилида якун топгани кўпчилик Би-Би-Си тингловчиларини ҳайрон қолдирган бўлса, ажаб эмас.

Демак, бир кечанинг ўзида жаҳаннам домига тортилиб, йўқ бўлиб кетган Пулисангин тўғрисидаги ҳақиқатнинг ҳамон ўша Советча тартиб-интизом асосида сир сақланишидан манфаатдор кимсалар йўқ эмас, шекилли.

Бу салкам эллик йилча олдин бўлиб ўтган фожиадан камина маълум даражада хабардор эди. Ўшанда “Гулистон” журнаliga “юқори”дан



Тожикистондаги Бутуниттифоқ аҳамиятига молик катта гидроиншоот қурилиши ҳақида “саҳифа” берилсин деган буйруқ келиб қолди. Марказкомнинг айтгани – отилган ўқ бўлиб, дарров илиб олинарди.

Эртасигаёқ партком ҳамда бош муҳаррир ўринбосари вазифаларида ишловчи Ҳамид Нурий махсус фотомухбир Графкин билан Душанбега учиб кетишди.

Босмахонага топшириш арафасида турган журналнинг янги сони маълум муддатга кечиктирилди... Ниҳоят, орадан бир неча кун ўтгач, Саъдулла Сиёевнинг ҳажвий ҳикояси ўрнини “Пулисангин чироқлари” эгаллади.

Ихчамгина изоҳлар билан журналнинг биринчи зарварағидан бошланиб, ички бетларида давоми берилган махсус “саҳифа” ўша пайтлар учун ноёб ҳисобланган анчагина рангли суратлардан иборат бўлиб, уларда “зарбдор қурилиш илғорларининг “яратувчанлик меҳнат симфонияси”, икки баҳайбат тоғ оралиғида қад ростлаган эртақлардагидай нурчилар шаҳарчаси ва ундаги маъмурий бинолар ўз аксини топган, айниқса, пештоқиға “Банк” сўзи ёзиб қўйилган маҳобатли иморатнинг кўрки бошқачароқ бўлиб, диққатимни ўзига тортганди... Дарвоқе, “фотосаҳифа” бизнинг “адабий бўлим”га ҳам алоқадорлиги учун журналнинг “контрол” – намуна нусхасидаги суратлар остига шарҳ ўрнида берилган матн-



ни ҳижжалаб ўқиб, имзо чекишим, сўнг зудлик билан котибиятга топширишим керак эди.

Бироқ, изоҳ ўрнида берилган ёзувларнинг ярмини ҳам кўриб улгурмагандим, йўғон бўйинлари аралаш икки лўппи юзларини реза тер қоплаган Ҳамид ака шашт билан ичкарига кириб келиб, кўлимдан журнални тортиб олди.

– Ўқиманг! – дея аввал бўш турган Шукур Холмирзаев, сўнг бўлим бошлиғимиз Сайёр ака ўтирадиган столларга бир қараб қўйди-да, кейин мен томон бошини эгиб, шипшигандай деди, – Гап шу ерда қолсин. Ҳатто, анаву – ишга хоҳласа келиб, хоҳламаса келмай юраверадиган акахонларингизга ҳам “саҳифа” ҳақида оғиз оча кўрманг!

Нимадир бўлганлигига ақлим етмай, ёки биздан бирон хатолик кетдимикан деб, андаргумон хаёлга берилиб ўтиргандим, жамоамиз орасида “Мафкуравий кўриқчи” деб ном олган, анчагина инжиқ (Шукур Холмирзаев билан жанжаллашаверадиган), лекин кўнглига ёққан икки-уч ходимни ўзига яқин тутиб, баъзан “дардлашиб” қолиш одати бор Йўлдош ота Шамшаров хона эшигини аста қия очиб, мўралади.

Бир ўзим эканлигимга ишонч ҳосил қилгач, шундоғам паканадан келган қаддини янада қўништирганича, одатига кўра эҳтиёткорлик билан қадам босиб, ичкарига кириб келди. Қаршидаги креслога чўкиб ўтирди.

Отахоннинг юзларида қандайдир хавотир-



лик аралаш ҳаяжон аломатлари бор эди. Темирчининг сандонида қиздирилган чўян декчадек ялтироқ бошини икки кафтлари орасига олиб, бир мусибат дарагидан хабардор этмоқчидай, сарак-сарак қилиб қўйди.

Сезяпман, менга вужудини ўртаб турган бир сирни айтмоқчи.

– Ҳа, тинчликми, Йўлдош ака? – дедим бироз чўзилган жимликни бузиб.

У хавотирли нигоҳини менга бир тикиб олди, аста ўрнидан туриб, хона эшиги қанотларини зичлаб ёпди. Дераза томонга ҳам назар ташлаб қўйди.

Яна бошини чайқаб, паст овозда гапира бошлади:

– Тинчлик эмас-да! Ҳаммаси тамом бўпти. Бир кечада фалокат юз бериб, икки тоғ сурилиб, қурувчилар посёлкасини бор аҳолиси билан босиб қопти. Қурилаётган ГЭСдан номнишон йўқмиш. Ҳамид айтди – *ЦеКа* – *партия марказий комитети*да кичик даврада гап бўпти. “Ер ютди” дегани мана шу бўлади. Яна, айтган гапларимни бировларга гуллаб юрмагин. Дўппининг тагида одам бор-а! Бу но-зик, сиёсий масала!... Журналнинг чиқиши яна бир ҳафтага кечикадиган бўлди-да. Нима ҳам қилардик. Энди анаву, Саъдулла Сиёевнинг “Кампиршунос” ҳажвиясини қайта саҳифага қўямиз, шекилли. Лекин, бошда Иброҳимжонга ҳам айтганман: сарлавҳаси бўлмайди. “Хотинбоз” деганидек, “Кампирбоз” маъноси келиб чиқади. Ўзгартириш керак.



Мана, орадан анча йиллар ўтиб кетган бўлса-да, Худо раҳматли “мафкурачи” мизнинг ҳадик ва эҳтиёткорлик билан айтиб берган Пулисангинни “ер ютгани” ҳақидаги гапларини эсласам, юрагим орзиқиб кетади. Ўз касбининг моҳир устаси, ҳамкоримиз Графкин томонидан олинган чиройли фотосуратлар тасвири кўз олдимда гавдаланади...

Беихтиёр, юлдуз тўла осмон бағрига бўй чўзиб турган икки баҳайбат тоғнинг борлиқни тилка-пора қилиб юборгудек нара тортиб сурилаётгани, унинг ёвуз чангалида гугурт қутисидай эзғиланиб, қора ер қаърига кириб бораётган нурафшон шаҳарча-ю ўша “Банк” ёзуви бор чиройли бино шундоқ нигоҳим қаршисида пайдо бўлади. Қулоғим остида зулумот қоронғи кўчаларда ўзини ҳар томонга уриб қочаётган бенажот эркак-аёл, норасида бола-бақраларнинг оҳ-воҳлари эшитилади...



СУВ БАЛОСИ

Ҳа, халқда шундай – “Сув балоси” деган ибора бор. Биз уни кўпроқ сувга нисбатан айтилган деб англаймиз. Бу нотўғри. Барча “бало”ни қўзғовчи ўзимиз. Сабаби, табиатнинг ажралмас қонунияти – меъёр деган тушунчага амал қилмасликдай ғофиллигимиздир.

Инсоният жамияти пайдо бўлибдики, одамларнинг яшаши, турмуш тарзи ҳам шунга яраша шаклланган қонун-қоидалар асосида ривож топиб борган.

Бир неча минг йиллик тарихга эга кўҳна юнон битикларида нафақат шаҳар ёки мамлакат, оддий қишлоқ аҳолиси орасида ҳам қонун устуворлигига қатъий риоя қилингани, улар бир неча жабҳаларга бўлингани ҳақида маълумотлар мавжуд.

Шулардан асосийси, оби ҳаёт, яъни сувга тааллуқли бўлиб, Афлотуннинг “Қонунлар” китобининг бош зарварағи “Сувга беписандлик билан қараганлар жазога лойиқдир” деган сўзлар билан бошланиши бежиз бўлмаган.

Сув – дахлсиз неъмат, барча учун Яратганнинг Ўзи томонидан инъом этилган ризқ-рўз деб, қаралган. Ҳар қандай ҳукмдор ҳам унга ўзбошимчалик билан эгалик қилишга журъат этолмаган.



Қадим замонлардаёқ тамал тоши қўйилган ушбу тамойил ўз кучини йўқотгани йўқ, ваҳоланки, юқорида эслатиб ўтилганидек, ҳозирги Халқаро ҳамжамият томонидан унга ҳар бир кишининг амал қилиш мажбуриятини елкасига юкловчи қатъий йўл-йўриқ, қонунлари ишлаб чиқилган. “Мавжуд сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш”, “Трансчегаравий сув оқимлари ва Халқаро сув захиралари бўлган кўлларни муҳофаза қилиш ҳамда улардан ўзаро келишилган ҳолда фойдаланиш Конвенцияси” шулар жумласидандир.

Бироқ, ҳозирги – тараққиёт энг юксалган XXI асрга келиб, айниқса, сув билан боғлиқ мувозанатнинг салгина бузилиши ҳам катта нохушликлар келтириб чиқариши аниқ бўлган бизнинг Минтақамиздаги баъзи нодонлар кимларнингдир ёлғон-яшиқдан иборат ҳавойи “рўшноликлар” ҳақидаги қуруқ сафсаталари га учиб, Умумжаҳон қонун-қоидалар меъёрини тан олмасликдай шаккоклик йўлини ҳамон давом эттираётганликлари ажабланарли ҳолдир.

Асосий мавзу сув ҳақида кетаётган экан, азал-азалдан у билан боғлиқ ҳар қандай муаммоларни бобокалон оқсоқолларимиз бир дастурхон атрофида жамул-жам бўлган ҳолда ўзаро ҳамжиҳатлик билан ҳал этишган. Аллақаердан келиб, дастурхон тўрини эгаллаб оладиганлар бўлмаган, ундайлар маслаҳатига муҳтожлик ҳам сезилмаган.



Айни ҳозирги кунларда ҳам бу борада ўзаро миллий ва иқтисодий равақ йўлида ҳамжиҳатлик йўриқларига содиқ бўлиб келатган қатор мамлакатларни мисол қилиб келтириш мумкин. Жумладан, Европа бўйлаб оқиб ўтувчи Дунай, Днестр, Висла дарёлари ўз атрофига жойлашган давлатларга дахлсиз оби ҳаёт манбаи бўлиб, ўз саховатини барчага баробар инъом этиб келмоқда. Трансчегравий деб аталувчи дарё-канал сув манбаларидан бир-бирини ҳурмат қилган ҳолда келишиб фойдаланиш амалиёти АҚШ-Мексика, Ҳиндистон-Покистон, Ҳиндистон-Бангладеш мамлакатлари орасида ҳам яхши йўлга қўйилганлиги кўпчиликка маълум.



ҚИЁМАТ ҚҶНҒИРОҚЛАРИ

Агар Марказий Осиё (ҳатто дунё)да “энг йирик иншоот” деб аталаётган Тожикистон ва Қирғизистондаги гидроқурилмаларнинг алмисоқдан қолган эски давр лойиҳалари ҳозирги табиий аҳвол ҳамда талаб асосида жиддий таҳлилдан чиқариб, қайта кўрилмаса, Минтақада кўпчиликнинг боши узра ёғилиши мумкин бўлган мислсиз офатларнинг муқаррарлик аниқлиги 99% атрофида эканлиги илмий жиҳатдан исботланиб, огоҳлик бонглари урилаётган бир пайтда, шубҳасиз, беадад кулфатлар илдизи қаерда-ю, кўлами қай даражада деган ҳақли савол туғилиши табиий.

Бунга аниқ жавобни ўз илми нужум салоҳиятини ҳар қандай бузуқ манфаатлар қурбонига айлантирмай, эзгуликка йўналтирувчи – юқорида эслатиб ўтилган Москвадаги Ер физикаси институтининг етакчи олимлари томонидан узоқ текширувлар натижасида ишлаб чиқилиб, 1997 йили чоп этилган илмий “Баённома”дан топиш мумкин. Яна шуни ҳам алоҳида таъкидлаш керакки, уларнинг хулосалари дунё миқёсида таниқли чет эллик ҳамкасбларининг хулосалари билан ҳамоҳанглиги шу соҳанинг нуфузли анжуман-



лари минбаридан туриб, бир неча бор қайд этилган, огоҳлантириш сўзлари айтилган.

Чунончи, ер силкинишлари бирор марта ҳам кузатилмаган тоғли минтақаларда барпо этилган гидротўғонлар ўша зоналарда кутилмаган зилзилалар пайдо қилиб, сувнинг миқдорига қараб ҳалокатли кўлами ва сони ҳам оша борганини таниқли Америка сейсмолог олимлари Жеймс Гир, Хареш Шахлар иботлашган.

Улар буни шу долзарб мавзуга бағишланган ўз таҳлилий китобларида қуйидагича изоҳлайдилар; “Колорадо дарёси оқиб ўтадиган Колорадо Водийси ер қимирлашдан мутлоқ ҳоли минтақалар силсиласига кирарди. У ерга қурилган гидроиншоот тўғонига сув йиғила бошлаган йилнинг ўзидаёқ илк маротаба яқин-атрофда тоғ силкинишлари кузатилди. Вақт ўтган сари уларнинг кучи зўрайиб, сони ҳам ортиб борди. Ҳозир сув омбори теварагидаги ҳудудлар “хавфли зона” деб эълон қилинган”.

Яна шу олимлар, хусусан, энг баланд тоғлар орасида барпо этиладиган сув жамламаларининг ер қимирлашига туртки бўлувчи икки босқичдаги таъсирини Тожикистондаги Норақ ГЭСи мисолида бир неча йил давом этган кузатувларидан хулоса чиқариб, шундай баён этадилар; “Қайта-қайта текширишлардан сўнг шуларни аниқладикки, омбордаги сувнинг ҳажми уч метрга кўтарилиши ҳам, пасайиши



ҳам атрофни ўраб турган тоғ ҳудудларида силкинишлар кўламининг кўпайишига сабаб бўлди. Айни шу зайлдаги ер чайқалишининг фаоллашуви Қирғизистонда Тўхтағул ГЭСининг биринчи навбати қурилиб, ишга туширилгандан кейин ҳам қайд этилди”.

Бунга яна бир жонли мисол тариқасида АҚШнинг худди Фарғона Водийсига ўхшаш Лейк-Мид водийсининг юқори қисмига ГЭС қурилиб, сувга тўлдирилгач, ҳеч қачон зилзила кузатилмаган бу ҳудудда йилига бир неча маротаба кучли ва ўрта меъёрдаги ер силкинишлари кузатилиб, ҳатто, гидроиншоотнинг ўзига ҳам хавф солаётганини келтириш мумкин.

Ҳиндистоннинг Маҳараштра штатидаги тоғли Койла ҳудудида улкан сув омбори барпо этилиши катта вайроналиклар келтирган кучли зилзилага сабаб бўлганлиги ва унинг ҳамон давом этаётган асоратлари ҳақида ҳинд оммавий ахборот воситалари орқали тез-тез хабар бериб турилади.

Демак, жуда катта ҳажмда сув тўпланадиган Роғун ГЭСи тўғонининг пайдо бўлиши ўша атрофдаги ҳудудлар геодинамик ҳолатига қаттиқ таъсир этиб, издан чиқариб юбориши аниқ.

Номи ўз “феъл-атвори”га яраша ВАХШ деб аталган ўта саркаш, безовта оқимли дарё дараси узра рўй бериши, тахминдан кўра ҳақиқатнинг ўндан тўққиз улушига яқинроқ



деб, айтилаётган тошқин кўлами қанчалик ҳалокатли тус олишини тасаввур этишнинг ўзи қанчалик дахшат!

Унинг устига мутахассис олимлар кейинги ўн йил мобайнида ер юзи минтақасида ҳамда уммонлар тубида қаттиқ зилзилалар рўй бериши, вулқонлар отилиши авж олишини таъкидлаб турибдилар. Жумладан, огоҳлантириб айтиб келинган бу башоратлар Афғонистон, Эрон, Покистон, Туркия каби мамлакат ҳудудларида тез-тез рўй бериб турган таҳликали зилзилалар орқали ўз тасдиғини топмоқда.

Ҳозир дунёвий муаммо бўлиб, кўпчиликни жиддий ташвишга солаётган мана шундай хатарлар эшик қоқиб турган бир пайтда, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, минтақамизнинг икки қарама-қарши сарҳадларида шубҳали “чизги”ларнинг арзон-гаров оғули шўрвасига маҳлиё бўлиб, боши дабдаба-ю адоғи дабдала қурилишларга зўр берилаётгани яна бир бор одамнинг юрагида оғриқли ташвиш уйғотади.

Ва беихтиёр, Ер физикаси институти жамоасининг Ўрта Осиёдаги сейсмик ҳолатларга оид илмий “Баённома”си саҳифаларига яна бир бор кўз ташлаб қўйишга ундайди. “Баённома”да айнан ҳозирги Роғун ГЭСи қурилаётган ҳудуд “ЎН БАЛЛИ ЗИЛЗИЛАЛАР РАЙОНИГА КИРАДИ” деб, алоҳида таъкидлаб ўтилгани, ҳар қандай “дунёни сув босса тўпиғига чиқмайдиган” ландовур кимсани ҳам ҳушёр торттириб юбориши аниқ.



Яна, мазкур “Баённома”да яқин ўн йил мобайнида кузатиб борилган 17 та 10 балли ер силкинишларининг 9 таси худди шу жойда содир бўлгани ҳам алоҳида қилиб, қора ҳарфлар билан ёзиб қўйилган-ку, ахир!

Энди, мана шулар ёнига, “дунёда энг баланд, энг баҳайбат” деб қурилаётган тўғонга йиғилиб қолган миллиардлаб кубометр сув босими таъсирида тоғларни силкитиб юборувчи “янги зилзила ўчоқлари”ни ҳам қўшиб кўрингга!

Ана ундан кейин нима бўлади?

“Ҳеч нарса бўлмайди” деб ёлғондакам кафолат бераётган валломатлар ким-у, уларнинг қўлтиғига сув пуркаётганлар ким?

Биз бу саволларга Роғун ГЭСи билан боғлиқ яна бир қуйидаги таҳлилий таққосларни келтириш билан жавоб бермоқчимиз. Яъни, мураккаб математик ечимлар қайта-қайта, алоҳида ҳолатда ўрганилганда ҳам, икки йўналишдаги илмий хулосалар натижаси бир-бирига муштарак бўлиб чиқаверган. Шулар асосида ҳалокат эҳтимоли муқаррарлик чизигини кесиб ўтгач, Вахш Водийси узра содир бўладиган бутун минтақа тарихида ҳали кузатилмаган фожиа кўламини қуйидагича “баҳолаш” имконияти юзага келган.

Чунончи, икки тоғ оралиғидаги баҳайбат, яна қайтарамиз, дунёдаги энг баланд Роғун ГЭСининг тўғонига йиғилган 15,5 миллиард кубометр ҳажмдаги сувнинг салгина “безовтала-



ниб” чайқалиши яқин атрофларда тектоник тебранишларга сабаб бўлиши, омбордаги улкан сув босими эса, худди шу ҳудуд учун “меъёрий” саналиб келган 8-9, ҳатто 10 балли зилзила кучини янада ошириб, мисли кўрилмаган офат келтирувчи кучга айланиши аниқ. Ана шунинг оқибатида пайдо бўладиган баҳайбат сув тўфони зарбасига ҳар қандай “мустаҳкам” деб наъра тортиб келинган тўфон деворлари (худди Саяно-Шушенскдагидек) дош бериши амри маҳол.

Ундан ҳам хатарли томони, тўфон атрофни ўраб турган тоғларнинг каттагина қисми намлик таъсирида эриб, “мўрт” бўлиб қолувчи қалин туз қатламидан иборат “пойдевор” устида жойлашгани сабаб (худди Пулисангиндагидек), катта сурилишларни келтириб чиқариши аниқ. “Бундай бўлмайди” деб кафолат беришга уринишнинг ўзи ўта аҳмоқонадир!...

Ёрилган дамбани яксон этиб, сув омборидан аждаҳодай бош кўтариб чиққан дахшатли тўлқин 1 секундда 1,56 дан 2,55 миллиард кубометр сув тезлик билан Вахш Водийси бўйлаб йўлида нимаики дуч келса, янчиб-қўпориб, нишабликнинг эллигинчи чақиримида жойлашган Норақ устига ёпирилади. У ердаги ГЭС омборини тўлдириб турган миллиардлаб кубометр сув билан қўшилиб, энг аввало Тожикистоннинг анчагина ҳудудий қисмини, сўнгра Амударё бассейнида жойлашган Афғонистон, Туркманистон, Ўзбекистоннинг юзлаб аҳоли



манзилгоҳларини, шаҳарлари ҳамда боғу роғларга бурканга экин майдонларини барча инфраструктура тузилмаси билан вайрон этиб, ўз домига тортади.

Ҳисоб-китобларга қараганда, юқорида номи зикр этиб ўтилган мамлакатларнинг 100 000 квадрат/километрдан ортиқ ер майдони 2-3 метр баландликдаги лойқа сув ҳамда балчиқ билан қопланишига, ундан ҳам ёмони, миллионлаб одамлар, жамики ҳайвонот оламининг қирилиб кетишига сабаб бўлади.

Инсон ўз қўли билан яратиб қўйган “сув балоси” келтирган қиёмат кўлами мана шундай!



ВОДИЙ УСТИДАГИ ХАТАР

Қирғизистондаги “Қамбарота 1-2” деб аталувчи иншоотлар ва улар келтириб чиқарадиган кўргилик асоратлари Роғунниқидан қолишмайди. Айти пайтда “гигантомания” жазаваси пайтининг зурриёти бўлган ушбу ГЭС ўн миллиондан зиёд аҳоли истиқомат қилувчи Фарғона Водийсининг шундоқ тепасида қурилаётгани билан ҳам ўта хатарлидир.

Чунки ўша ҳудуддаги Тўхтағул ГЭСига ёндош қилиб иккита ГЭС иншоотлари учун танланган майдон – Чотқол-Талас тоғ тизмаларининг фаол ҳаракатдаги тектоник ёриқлари кесишган “хавфли чорраҳа” ҳисобланади.

Бу собиқ Иттифоқ давридаёқ 1975-1978 йиллар мобайнида олиб борилган текширишлар орқали аниқланиб, “қора рўйхат”га киритилган.

Орадан анча вақт ўтиб, 1998 йили ўтказилган қайта илмий текширишлар бу ҳудудда аҳвол анча жиддийлашганини кўрсатди. Яъни ер силкиниш фаоллиги ошган, 10 баллдан юқорироқ зилзилалар рўй бериш эҳтимоли салкам 100% га тенглиги аниқланган. Ва бу илмий хулоса “Шимолий Евроосиё минтақаси учун сейсмик ҳолатни қайта районлаштириш баённомаси”га киритилиб қайд этилган, бу



яқин атрофда бирон йирик сув иншооти қуриш – ўта хатарли эканлиги алоҳида таъкидланган.

Бундан – шундоқ қон-қариндош қўшнининг оёғи остида чоҳ кавлашни узоқдан туриб ўйлаб топганлар ва қурилишга “ҳомий”лик қилмоқчи бўлаётганларнинг яхши хабарлари бор, албатта.

Лекин, нима бўлганда ҳам, улар қулоқлари том битиб улгурмаган бўлса, Халқаро глобал муаммолар билан шуғулланувчи чет эллардаги йирик сейсмология Марказлари мутахассисларининг огоҳлантиришларига қулоқ солишлари керак.

Америкалик йирик сув иншоотлар ва уларнинг хавфсизлиги бўйича кўп йиллик тажрибага эга, ўз соҳасининг чуқур билимдони ҳисобланувчи эксперт олим, Нью-Жерси штати, Рамапо олийгоҳининг профессори М. Уилсон жаноблари билан бўлган суҳбат асносида у киши менга минтақамиздаги аҳвол билан узвий боғлиқ, матбуотда эълон қилинган каттагина интервьюсининг текстини тақдим этди.

Ундаги қуйидаги жумлалар биз яшаб турган юрт тақдири учун бефарқ бўлмаган ҳар бир иймони бутун кишини бефарқ қолдирмаса керак:

“Мен аниқ айта оламанки, Тожикистонда Роғун, Қирғизистонда Қамбарота ГЭС иншоотлари қурилиб ишга туширилиши асрлар давомида шаклланиб келган бутун минтақа экотизимига салбий таъсир этмасдан қолмайди. Энг



аввало, Сирдарё, Амударёнинг шундоқ ҳам тақчил бўлиб бораётган суви озайиб, Оролдаги аҳволни баттар танглаштиради. Бу ўз навбатида Ўзбекистон билан унга қўшни бўлган давлатнинг то Хўжанд вилоятигача чўзилган водийда ичимлик сув муаммосини келтириб чиқаради. Янада ёмон томони, ушбу гидроиншоотлар қарама-қарши икки худуднинг ўта нотинч, эртага нима юз беришига ҳеч ким кафолат бера олмайдиган юқори балли зилзилалар нуқтасида барпо этилаётганидир. Буларнинг хунук оқибати ҳар қандай замонавий қирғин қуролидан ҳам кучлироқ бўлиши мумкин”.

Олимнинг ушбу айтганларига қўшимча қиладиган бўлсак, Қамбарота ГЭСлар тизимининг нохуш жиҳатларидан яна бири – бутун Осиё минтақасидаги аҳоли энг зич жойлашган Фарғона водийсида азалдан бир меъёрда сақланиб келган сув тақчиллигига сабаб бўлиб, оқибатда “обиҳаёт” сўзи “ҳаётмамот” тусини олиб, алангаланиб кетиши ҳеч гап эмас.

Зеро, ҳозирдан бошлаб қурғоқчилик шарпаси водий узра соя ташлаб турибди. Йўллар бўйи, боғу далалар оралаб оқувчи ариқлар, дарё-каналлар сувидан барака кетиб, унинг асорати йилдан-йилга ачинарли тус олиб бормоқда. Не умидлар билан яратилган боғлардаги дов-дарахтлар қуриётганини кўриб, ачиниб кетасан, киши.



Бунинг дастлабки хунук оқибати Тўхтағул ГЭСининг қурилиб, ишга туширилишидан бошланди. Ўша улкан иншоотнинг бир меъёрда ишлаши учун катта омборга сув тўплаш лозим эди. Бу ўз-ўзидан бўлмасди, албатта. Бутун водийга ҳаёт бағишлаб, асрлар давомида бир меъёрда оқиб келган дарёга тўсиқ қўйилди. Биринчи азиятни Наманган вилояти чекди. Унинг юқори қисмидан ўтувчи Шимолий Фарғона каналида оқим шиддати пасая бориб, унга қурилган бир нечта ГЭС ҳамманинг кўз олдида бирин-кетин тўхтай бошлади. Бу ўз навбатида водийда электр тақчиллигини келтириб чиқарди.

Бир пайтлар атрофлари гуллаб яшнаган, шаҳарликларнинг ҳордиқ чиқарадиган сайлгоҳлари бўлган ГЭС биноларининг қаровсизликдан харобага айланиб ётган ҳозирги аҳволини кўриб, одамнинг юраги ачишади.

Сув таъминоти билан шуғулланувчи мутасаддиларнинг айтишларича, бу ҳали ҳолва. Худди чет эллик мутахассислар айтганларидек, Қамбарота ГЭСининг биринчи навбати ишга туширилишининг ўзиёқ, водий учун энг керакли палла – ёзнинг жазирама кунлари сув янада озайиши, ана ундан кейин кенгроқ кўламда “қурғоқчилик балоси”ни келтириб чиқариши мумкин.

Ҳали шошманг! Бу ҳаммаси эмас! Исталган пайтда “уйғониб” қолиши исботланган зилзила



Тўхтағул, Қамбарота сув омборлари остида, шунингдек, атроф тоғлар бағрида ўлжасини ку-таётган йиртқичдай писиб ётганини ҳам унут-маслик керак. Агар у бош кўтариб қолса-ю, тўғонлардаги жамики сувни чайқатиб, “бало” йўлини очиб юборса, ҳозир ер юзининг кўпгина минтақаларини ағдар-тўнтар қилаётган “Цуна-ми” қуюнидай қарийб 1200 чақиримлик (Тожи-кистоннинг катта вилояти ҳам шунга киради) Водий узра у ердаги бор тирик мавжудотни ўз домига тортиб, мислсиз “ВАХШ”ийлик келти-риб чиқариши ҳеч гап эмас.



ҚАЙҒУЛИ ХОТИМА

Юқоридаги, кулоққа анчагина нохуш чалинувчи оҳангда айтилган гапларимиз ҳар қандай гина-кудуратдан холи, фақат омонлик, яхши ниятлар умиди-ла йўғрилгандир. Эзгуликнинг кечи йўқ дейдилар-ку! Фақат, шу – ҳаммамизнинг киндик қонимиз тўкилган минтақамиз келажаги учун бироз куюндик, холос. Буни азалдан қон-қардош бўлган дўстларимиз яхши маънода тушунадилар деб, ўйлаймиз.

Зеро, шу заминда яшовчи ҳар бир миллат, элат учун сув – нондай азиз ва дахлсиз бўлиб келган. Билмаганлар яна бир бор билиб қўйсинларки, Оллоҳ таолонинг бандаларига инъом этган беминнат бу неъматига энг қийин пайтларда ҳам “яккаҳокимлиқ” қилишга ҳеч кимнинг ҳадди сиғмаган. (Минг афсуслар бўлсинки, қўшнилариимиздан бири (шубҳасиз, қаердандир чиққан ғаламислик сабаб) равонгина оқиб турган дарёни “тўсиб” қўйиб, “сув пули” талаб қилган кунларни ҳам кўрдик).

Худо кўрсатмасин, илгари шундай хунук ҳолатлар рўй берган баъзи жойларда жангу жадаллар келиб чиққан, қонлар тўкилган. Сув талош бўлиб, ака-ука, қариндош-уруғлар юзкўрмас бўлиб кетган.

Худди шунга ишора қилгандай, бундан бир



неча йил аввал республикамизнинг нуфузли газеталаридан бири саҳифасида Москва матбуотида эълон қилинган россиялик таниқли олим, эксперт мутахассиснинг мақоласи кўчириб босилганди. Унда, икки қўшни республикада қурилаётган ГЭСлар ҳақида “Буларнинг замирида келажакда рўй берадиган катта жанжаллар яшириниб ётибди” деган жумлаларнинг ўзи одамни ҳушёр торттириб, кимларнингдир қора ниятларидан бизни огоҳ этмаяптими?

Афсус, кўзимиз олдида қиличдай чайқалиб пайдо бўладиган бундай саволларни қўрқув ва тобеъликнинг бор вужудимизга сингиб кетган оғусидан ҳали-ҳануз қутулиб ололмаганлигимиз учунми, ўзимизга бериб кўрмасликка ҳаракат қиламиз. Бир сўз билан айтганда “Оч қорним – тинч қулоғим” деб, нотавонлик ҳисси билан яшашдай ҳаёт тарзига кўникиб қолганимизнинг ачинарли асорати эмасми, бу!?

Дарвоқе, орадан бироз вақт ўтгач, Россия газеталардан бири чет эл матбуотидан худди юқоридагига ўхшаш, бироз аччиқроқ бўлса ҳам, ҳақиқатдан иборат қуйидаги иқтибосни кўчириб босди: “Россиянинг ҳозирги раҳбарлари Европа учун айни қиш чилласи авжга чиққан тифиз пайтда “Газ қуроли”ни ишлатиб, нимагадир эришди-ю, шу билан кўпчилик дунё давлатлари орасида мамлакат обрўсини ер билан яксон қилдилар. Ҳозир, улар Марказий Осиёда



ишлатмоқчи бўлаётган “Сув қуроли”нинг асорати нималар билан тугайди, бир нарса дейиш қийин”.

Сийпалаб айтилган бу гаплар замирида жон борлиги тез орада маълум бўлиб қолди. Москвадан Душанбега ташриф буюрган ҳукумат миқёсидаги масъул раҳбар айнан шундай баёнот билан чиқди:

– Биз, айрим “нодўст” (“недружественный”) давлатларнинг қаршилигига қарамай, Роғун ҳамда бошқа ГЭСлар қурилишини давом эттириш учун ўз ёрдамимизни аямаймиз. Ва дўстларимизнинг бизга тўлашлари лозим бўлган катта миқдордаги қарзларидан воз кечишга тайёرمىз

Расмиёна айтилган бу гапларни қандай изоҳлашингни билмай қоласан-у, барибир ақлингни бир жойга йиғиб, ўйлашга мажбур бўласан: бу даражада “ҳимматпешалик” қайси хазинада тўлиб-тошиб ётган бойликлар ҳисобига, тўғрироғи, нима мақсадни кўзлаб амалга оширилмоқда?!

Аниқ жавобни эса, Россия фавқулодда ходисалар Вазирлиги қошидаги Таҳлил ҳайъати аъзоси, физика-математика фанлари доктори жаноб Георгий Милинецкийнинг матбуот саҳифаларида эълон қилинган қуйидаги сўзларидан топгандай бўласан:

– Ҳозир бизда – юз минглаб, ҳатто, миллионлаб одамнинг ҳаётига зомин бўлувчи “хатарли” ҳамда “ўта хатарли” мақомига эга тех-



ноген ҳалокат ёқасида турган иншоотлар со-ни жуда кўп. Шулардан 65 000 таси гидротех-ник қурилмалар бўлиб, улардан қарийб 6000 таси жиддий таъмирга муҳтож. 400 таси эса, буткул яроқсиз аҳволда ишлаб турибди. Ма-бодо Чернобил ёки Саяно-Шушенск фожиаси қайтариладиган бўлса, унга қарши туриш им-кониятимиз саксондан бир улушга тенг, холос. Биз бу борада дунёда энг қолоқ ўриндамиз. Чунки... маблағ йўқ.

Яқинда Москвада нашр этиладиган эъ-тиборли газеталардан бири “Мир новостей” худди шу каби “тинч” қурилишларга уму-ман эътибор йўқлиги ҳақида “Россия шу ке-тишда кўлидан фақат ядровий сўйил би-лан қўрқитишдан бошқа иш келмайдиган ик-кинчи даражали давлатлардан бирига айла-ниб қолиши мумкин” деб ёзгани бежиз эмасга ўхшайди.

(Бу, ўша машҳур адибимиз Абдулла Қаҳҳор қаҳрамонларидан бирининг “Хотинига бир пой калиш олиб беришга қурби етмайди-ю, ваҳимаси оламни тутуди” деган сўзини эслат-маяптими!)

Яна, мавзуни давом эттириб, шуни айтиш мумкинки, Роғун, Қамбарота ГЭС иншоотла-ри билан бир вақтнинг ўзида лойиҳалари иш-лаб чиқилган ва шулар асосида Россиянинг қатор минтақаларида барпо этилган йирик ги-дро ҳамда сув жамлама қурилмаларининг 75 фоизи ҳозирга келиб, “эскириб” бўлган, ду-



нё миқёсида кузатилаётган об-ҳавонинг йил сайин “инжиқлашиб” бораётганидан келиб чиқадиган эҳтимолий талабларга мутлоқ жавоб бермайди.

– Энг ёмони, – дея бонг урганди “Мир новостей” газетаси саҳифалари орқали Бутунроссия гидроиншоотлар хавфсизлиги институти директори проф. Виктор Волосихин, – бу иншоотларни бошқарадиган малакали мутахассисларнинг ўзи йўқ. Бутунлай касб-кори бошқа кишилар қўлида. Жавобгарлик масъулияти ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Мавжуд гидроиншоотларнинг авария ҳолати тўхтовсиз ошиб бормоқда. Бу яқин йиллар ичида бутун-бутун регионларнинг катта ҳажмдаги ҳудудлари сув остида қолиб, мисли кўрилмаган ҳам маънавий, ҳам иқтисодий зарарлар келтириб чиқаришига сабаб бўлиши мумкин.

Шу ерда ҳақли бир савол туғилади: Россиянинг ўзида гидроиншоотлар соҳаси бўйича “малакали мутахассислар” етишмай, у ерларда бутунлай бошқа касб эгаси бўлган, “жавобгарлик масъулияти” йўқ кишилар ишлаётган бўлса, Роғун, Қамбарота ГЭС қурилишларига қайси “мутахассислар”лар “ишбошилиқ” қилмоқда? “Жавобгарлиги” қай даражада?! Умуман, улар бирон “касб-кор”га эгами?...

Дарвоқе, ўз соҳасининг кунунчақ кишиси олим В. Волосихиннинг огоҳлантириб айтган гапларига аввал ҳеч ким қулоқ солмаганди.

Натижа эса, ҳаммага маълум: Узоқ Шарқ,



Сибир, Амур, Приморье, Крымск каби бир неча минтақалар қайта-қайта “сув балоси”га дучор бўлаётган “хатар ўчоғи”га айланиб қолди. Юзлаб қишлоқлар, далаю экинзорлар, ҳатто, шаҳарлар худди Атлантида фожиасини ўз бошидан кечираётгандай бир неча метр сув остида ғарқ бўлиб ётганини телевизор мунтазам кўрсатиб турибди.



СҮНГСҮЗ

Энди, тасаввур қилинг, Худо кўрсатмасин, шундай таҳликали ҳодиса бизнинг минтақада рўй бериб, тожигу қирғиз – барчамизнинг бошимизга янада мусибатлироқ бахтиқаролик ёғилса, ўша холис “ҳомийлар” биз учун оҳ-воҳ чекиб, жон куйдирадилар деб, ўйлайсизми?

Йўқ, албатта!

Оролдай уммонимизни қуритиш каби мудҳиш жиноятни амалга ошириб ҳам кўнгли ўрнига тушмаган, ардоқли шоиримиз айтганидек, “Шу гуноҳлари учун, ҳатто, “виждон трибунаси” олдида ҳам жавобгарликни заррача ҳис эта билмай, ҳеч нарса бўлмагандек кўзларини бақрайтириб тураверадиган” кимсалардан бирон рўшнолик чиқиши мумкинми?

Бу ҳақда жиддийроқ ўйлаб кўриш керак!

Чунки, замон ўзгармоқда.

Дарз кетаётган Замин ва Осмон оралиғида кимлардандир эмас, биргина Оллоҳнинг Ўзидан мадад кутгандай, омонат яшаб турибмиз.

2013-2015 йиллар.

МУНДАРИЖА

Дебоча	8
Устознинг сўнги сабоқлари.....	9
Аччиқ ҳақиқат	26
Тил ва тазйиқ.....	29
Миллат ғурури	32
“Узумини енг-у, боғини сўраманг”	38
Ўйлашга вақт йўқми?.....	43
Коса тагида – нимкоса	49
“Ўз қадрини билмаган...”	60
“Бебаҳралар”.....	74
“Пойдевор” мустаҳкамми?	80
“Овозингдан аканг!”	88
Тарсаки	96
Тилимиздан “вотти-вотти”... ..	102
Антиқа “мақомлар”	111
Дўппи ҳам “қора рўйхат”дами?	120
Мушоҳада.....	126
Шоир ва мукофот.....	135
Иқтисодий ва маънавий “саботаж”	144
Телевидениенинг катта “қарзи”	156

Дунёбехабарлик – ёлгон ақидалар қулига айланишдир	162
“Қўғирчоқ шаҳзода” сурияни, баптистлар россияни бошқара оладими?	171
“Маҳаллий бюрократия” ва тилимиз ҳақида сўнги сўз	180
Интиҳо	196
Дебоча	200
Қутилмаган учрашув.....	202
“Ёвчиққан”дан чиққан ёв.....	211
“Касални яширсанг – иситмаси ошкор қилади”.....	224
“Фавқулудда экологик ҳайъат”	231
“Амалдорликни ҳавас қила кўрманг”	240
Амал рўшноликлари.....	248
Амал билан хайрлашув.....	252
“Шогирд”нинг парвози	264
“Аррамининг тиши йўқ...”	270
Бўстонлиқ дарди	274
Ўтмишни қўмсаш	277
Унутилган имкониятлар	291
“Энг бой одам” ва унинг юрак дардлари	301
“Бухоро-Урал-Хиросима” сирининг очилиши.....	316

Кимгадир манфаат, кимгадир кулфат	326
Сўнги сўз	331
Муаллифдан	334
Ҳалокат остонаси	340
Жафокаш замин ва фидойи инсон	345
Тажовуз.....	355
Ўлган илоннинг боши	359
“Пулисангин фожиаси”	364
Сув балоси.....	370
Қиёмат қўнғироқлари	373
Водий устидаги хатар.....	380
Қайғули хотима	385
Сўнгсўз	391

ДАДАХОН НУРИЙ

ВИЖДОН
ҳайқириқлари

(триптих-роман)

Шахсий кутубхона учун

Мухаррир *Бахтиёр Эсонов*
Дизайнер *Уйғун Солихов*
Саҳифаловчи *Илмира Адилова*